

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

Відповідальний за випуск – Антон Нанавов, канд. екон. наук, доц.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Микола Дорошко, д-р іст. наук, проф. (м. Київ, Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Антон Нанавов, канд. екон. наук, доц. (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Юлія Цирфа, канд. політ. наук, доц. (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Ганна Хлестун, канд. політ. наук (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Сергій Білоцький, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Лукаш До-най, д-р політ. наук, проф. (м. Познань, Польща); Гастон Еспіноза, д-р іст. наук, проф. (м. Клермонт, США); Павло Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф. (м. Київ, Україна); Марина Медведєва, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Наталія Піпченко, д-р політ. наук, проф. (м. Київ, Україна); Олена Приятельчук, д-р екон. наук, доц. (м. Київ, Україна); Наталія Резнікова, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Ксенія Смирнова, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Антон Філіпенко, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Ліу Хонг, д-р політ. наук, проф. (м. Наньянг, Сінгапур); Сергій Циганов, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Олександр Шнирков, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна)
Адреса редколегії	ННІ міжнародних відносин, вул. Ілленка, 36/1, Київ-119, 04119, Україна ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою ННІ міжнародних відносин 26.09.23 (протокол № 1)
Атестовано	Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") у галузі політичних наук, спеціальність 291 (наказ МОН України № 894 від 10.10.22 р.); у галузі економічних наук, спеціальності 051, 292 (наказ МОН України № 320 від 07.04.22 р.); у галузі юридичних наук, спеціальність 293 (наказ МОН України № 1290 від 30.11.21 р.)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію Серія КВ. № 24888-14828Р від 30.06.21
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN

1728-
2292

INTERNATIONAL RELATIONS

1(57)/2023

Established in 1958

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.
For professors, scientists, PhD students and students.

**Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.
Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.**

A person being responsible for the issue release – Anton Nanavov, PhD (Economics), Associate Prof.

MANAGING EDITOR	Mykola Doroshko, Dr Hab. (Historical), Prof. (Kyiv, Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Anton Nanavov, PhD (Economics), Associate Prof. (Deputy Managing Editor) (Kyiv, Ukraine); Iuliia Tsyryfa, PhD (Political), Associate Prof. (Deputy Managing Editor) (Kyiv, Ukraine); Hanna Khlystun, PhD (Political) (Deputy Managing Editor) (Kyiv, Ukraine); Sergiy Bilotsky, Dr Hab. (Law), Prof. (Kyiv, Ukraine); Łukasz Donaj, Dr Hab. (Political), Prof. (Poznan, Poland); Gastón Espinosa, Dr Hab. (Historical), Prof. (Claremont, US); Pavlo Ignatiev, Dr Hab. (Political), Prof. (Kyiv, Ukraine); Maryna Medvedieva, Dr Hab. (Law), Prof. (Kyiv, Ukraine); Nataliia Pipchenko, Dr Hab. (Political), Prof. (Kyiv, Ukraine); Olena Pryiatelchuk, Dr Hab. (Economics), Associate Prof. (Kyiv, Ukraine); Nataliia Reznikova, Dr Hab. (Economics), Prof. (Kyiv, Ukraine); Kseniia Smyrnova, Dr Hab. (Law), Prof. (Kyiv, Ukraine); Anton Filipenko, Dr Hab. (Economics), Prof. (Kyiv, Ukraine); Liu Hong, Dr Hab. (Political), Prof. (Nanyang, Singapore); Sergiy Tsyganov, Dr Hab. (Economics), Prof. (Kyiv, Ukraine); Oleksandr Shnyrkov, Dr Hab. (Economics), Prof. (Kyiv, Ukraine)
Editorial Office Contact Information	Educational and Scientific Institute of International Relations, 36/1, Yuriia Illenka St., Kyiv, Ukraine, 04119 ☎ (38044) 481 44 14
Approved	by the Academic Council of the Educational and Scientific Institute of International Relations 26 September 2023 (Minutes No. 1)
Designated Category	The Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations Series is included into the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Category 'B') Branch of Knowledge: Political Science, Specialty 291 (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 894 of 10 October 2022); Branch of Knowledge: Economics, Specialties 051 and 292 (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 320 of 7 April 2022); Branch of Knowledge: Judicial Science, Specialty 293 (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1290 of 30 November 2021)
Registered	by the Ministry of Justice of Ukraine. Certificate of State Registration. Series KV. No. 24888-14828P of 30 June 2021
Founder and Publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register DK № 1103 of 31.10.02
Publisher Office Contact Information	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Романенко Ю. Про деякі відмінності між потестаризмом та тоталітаризмом в теорії та соціально-політичній практиці.....	5
Ігнат'єв П. Парадокси економічного розвитку Кенії.....	14
Бут С. Тайванська проблема як чинник політики Китайської Народної Республіки.....	20
Дорошко М., Пліс А. Геополітичні інтереси та основні засоби їх реалізації в політиці провідних міжнародних акторів на Африканському континенті.....	25
Матвієнко В., Шейдаєва С. Азербайджансько-українські відносини: розвиток, сучасний стан та перспективи.....	31
Перепелиця Г., Шкурко М. «М'яка сила» Росії у демократичних країнах під час війни з Україною.....	35
Бєлоусова Н., Запорожець О. Концептуальні засади теорій змов.....	42
Черкас Б., Круглян С. Інтереси КНР та Індонезії в регіоні Південнокитайського моря.....	47
Олійник Ю. Посилення впливу РФ в районі Екваторіальної Африки.....	52
Сапсай А. Багатосторонні переговори в сучасних відносинах КНР з державами Африки.....	56
Бєрктай Дєніз Російська православна церква – інструмент зовнішньої політики Російської Федерації?.....	61
Запорізька І. «Земля глиняних мечетей» Малі: причини і наслідки нестабільності.....	68
Скороход А. Безпекова спроможність малих альянсів (на прикладі Вишеградської групи та Альянсу України, Польщі та Великої Британії).....	75
Тарасенко В. Україно-польська гуманітарна співпраця: сучасний стан та перспективи.....	80

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Кузнєцова Н. Вплив прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток нових індустріальних країн Азії (на прикладі Південної Кореї).....	87
Сіденко С. Інтелектуальний капітал в стратегії інноваційного розвитку України.....	95
Шепель О. Грошові перекази українських трудових мігрантів з країн ЄС в умовах глобальних викликів сьогодення...	101

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Romanenko Yu. On some differences in potestiarism and totalitarianism in theory and socio-political practices.....	5
Ignatiev P. The paradoxes of economic development of Kenya.....	14
But S. The Taiwan problem as a factor of the policy of the people's Republic of China.....	20
Doroshko M., Plis A. Geopolitical interests and the main means of its implementation in the politics of leading international actors on the Africancontinent.....	25
Matviyenko V., Sheidaieva S. Azerbaijan-Ukrainian relations: development, current state and prospects.....	31
Perepelytsia G., Shkurko M. Russia's soft power in democratic countries in the war with Ukraine.....	35
Belousova H., Zaporozhets O. The conceptual views on conspiracy theories.....	42
Cherkas B., Kruhlian S. The intersection of China's and Indonesia's interests in the South China Sea region.....	47
Oliinyk I. Strengthening of Russia influence in the region of Equatorial Africa.....	52
Sapsai A. Multilateral negotiations in China's current relations with African states.....	56
Berktay Deniz Russian Orthodox Church, An Instrument in Russian Foreign Policy?.....	61
Zaporizka I. "Land of clay mosques" Mali: causes and consequences of instability.....	68
Skorokhod A. The security capacity of small Alliances as an example of the Vyshegrad group and the Alliance of Ukraine, Poland and Great Britain.....	75
Tarasenko V. Prospects of Ukrainian-Polish humanitarian cooperation.....	80

FEATURES OF THE WORLD ECONOMY

Kuznietsova N. Foreign direct investment influence on the economic development of newly industrialized countries in Asia (South Korea case).....	87
Sidenko S. Intellectual capital in the innovation-driven development strategy of Ukraine.....	95
Shepel O. Remittances of Ukrainian labor migrants from EU countries in the context of today's global challenges.....	101

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 316:1 59.937

Y. Romanenko, Doctor of Sociology, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ON SOME DIFFERENCES IN POTESTARISM AND TOTALITARISM IN THEORY AND SOCIO-POLITICAL PRACTICES

The aim of the article is a theoretical description of some of the distinguishing characteristics of totalitarian and potestary regimes. The construction of a descriptive characteristic of the differences between potestary and totalitarianism implies, first of all, an understanding of the differences in their ethnopolitical strategies. Under the conditions of a potestary state, the strategy of conquest is used with the creeping ethnic assimilation of the titular ethnos by ethnic minorities. Such a strategy reflects the ideas of pre-modern culture, in which ethnic (and, moreover, national) differences are not articulated, since the conquering ethnic group turns into the ruling class and either does not have the opportunity to declare its ethnic identity, or is interested in its conscious concealment.

Both the first and the second correspond to central cultural corruption, the manifestations of which are interethnic tensions in the absence, on the part of cultural and political elites, of understanding its causes. Potestary states reveal their exoculturality and exopolitarity, which is associated with the import of cultural and political elites, hidden internal (cultural and political) colonization, cultural imperialism of some societies in relation to others, and, as a result, with the loss of the vector of progress.

In relation to society, potestary states apply a theatrical (performative) model of governance: they are not interested in the social situation in a set of any empirical features, but in artifacts constructed by the authorities themselves. These artifacts are created as a result of the destruction of social capital, a complete loss of trust, an increase in the toxicity of social relations and an increase in the external reference of cultural elites, a concomitant manifestation of a vertical cultural split in society.

Key words: potestary, totalitarianism, fascism, communism, exoculturality, endoculturality, exopolitarity, endopolitarity, ethnocentric nationalism, nationalist nationalism.

Problem formulation, purpose of the article and presentation of the main provisions. Modern scientific and, especially, journalistic discourse is full of various parallels and analogies. The huge flow of various materials that appeared after February 24, 2022 contains a steady line on the re-actualization of the problems of totalitarianism in its various macro-regional and state versions. In this aspect, the conceptual confusion that representatives of the scientific world, following propaganda clichés, bring to the semantic field of understanding the totalitarian regime, referring to it, in particular, the political regime of Russia, cannot but cause confusion.

In history textbooks, the terminological stamp-stereotype "rashism" is already fixed, which should cause stable associations between the type of state power and ideology existing in the Russian Federation and fascism, which, in turn, implies the work of ideological connotations in the mass consciousness and the formation of an appropriate emotional and evaluative attitudes around the world to this phenomenon.

In connection with the above circumstances, the question arises of the semantic correctness of the indicated parallels, suggesting the identification of fascism and Putinism as essentially heterogeneous regimes that have not only a different value-ideological superstructure, but also different politogenesis, different patterns of relations with society, different social bases and technologies. . The indicated differences imply a revision or construction of a new conceptual model of totalitarianism as a type of political regime that is opposite to potestary.

It is worth noting that "lumping together" communist and fascist regimes as allegedly belonging to the totalitarian type seems not only conceptually incorrect, but also ideologically flawed due to insufficient understanding of the differences in the construction of their axiosphere, social base and politogenesis. Not only that: such biased confusion is the product of an insufficient understanding of the differences within fascism itself as a product of industrial (capitalist) civilization in its complete contrast to communism as potestary, a product of pre-industrial society.

Researchers in the field of philosophy of law (G. Kelsen and K. Schmitt) partially devote their works to potestary among researchers in publications [5; 18], partly - political anthropology. At the same time, G. Kelsen and K. Schmitt, analyzing potestary, mean the transition from the legal state of the state to the so-called potestary state, when the very existence of the state is threatened and this state, to put it mildly, is not up to the law, not to the procedures, not up to legality, etc. .

However, such an assessment seems to be very reasonable but not complete, since it does not fix the difference between potestary and totalitarianism. Totalitarian states can also function in an ordinary (normal, not emergency) state, since totalitarianism can carry not only a pathopolitical, but also quite normal semantic load.

An Africanist of Marxist orientation L. Kubbel paid considerable attention to potestary in his works, linking this phenomenon, first of all, with primitive societies. According to Marxist theory, politics exists only in a class society and is a derivative of class relations and differentiation of macro-group characteristics.

The Marxist understanding of potestary presupposes its pre-political and non-class (non-class, non-caste) interpretation, since for Marxists relations in primitive society cannot contain a political component, which implies the use of a completely different thesaurus. Just such a construct was proposed by L. Kubbel in the 70s of the XX century. to define relations in primitive society as potestary (from Latin potestas - power). L.E. Kubbel suggested calling political anthropology "potestary-political ethnography", writing a paper on this topic [2-3].

The theories of totalitarianism were influenced by the general atmosphere of the Cold War, in which the focus of research was shifted from the polar opposition of fascist and communist states to the general moments of their politogenesis, due to which some confusion of classifications was formed in science in terms of referring to one type (generic concept) fascist and communist states as supposedly "totalitarian".

Drawing parallels between communist potestary and the Asian type of state at that time was not in the trend

of comparative political science, and therefore the potestary state of the feudal type with criminal-kleptocratic quasi-elites, a genocidal-mechanistic attitude towards the population, representing okhlotic subgroups of ethnic minorities, demonstrating anomie of the highest level, internal corruption and economic inefficiency was identified with Nazi totalitarianism - a product of the industrial era, plebiscite democracy, organic solidarity with a racist-narcissistic attitude towards the population, representing the middle class of the titular ethnic group, overcoming systemic corruption from within and demonstrating the highest economic efficiency in the most inhumane forms.

A significant part of the ideas on the subject of totalitarianism is presented in the works of H. Arendt, P. Baldwin, A. Bauerkemper, P. Ignazzi, J. Pakulski, S. Payne, R. Robinson, S. Schoenfeld [6-22]. The bibliography of totalitarianism has been appearing since the late 20s of the last century, when totalitarianism became the subject of attention from scientists of various directions, but, above all, from socio-political studies.

In the collection of articles edited by A. Fenner, E. D. Weitz "Fascism and Neo-Fascism", various authors demonstrate the relationship between the elite-club forms of neo-fascism and classical fascism, analyzing the anthropological, cultural-philosophical, socio-legal, ethno-mythological aspects of the ideology of fascism. Since neo-fascism is interpreted by the authors of the collection as a continuation of the practice and ideology of classical fascism, fascism itself as a phenomenon becomes a transhistorical and paligenetic construct, through the prism of which various transformational processes are considered [13]. The above assessment of fascism is also shared by the authors of the anthology "Fascism", published under the editorship of G. Griffin. In the collection, within the framework of one scientific project of various works in content, modern scientific approaches to understanding the phenomenon of fascism and neo-fascism are considered [14-15].

A. Bauerkemper in the monograph "Fascism in Europe 1918-1945." [8], which was devoted to the analysis of classical fascism, does not focus only on the ideology of fascism or on fascism as a political regime, since it is interested in the worldview and value-axiological dimensions of fascism as a phenomenon of the cultural life of different countries.

Modern studies of classical fascism also include the works of S. Breuer (key idea: nationalism is the fundamental cause of the emergence of fascism) [10]; V. Viperman "European fascism in comparison" [24], in which fascism is considered both as a political regime and as a political movement that has a nationally specific form and ideological fluctuations; P. Ignazzi "Quiet counter-revolution", in which the author considers the development of fascism as a counter-revolutionary trend in relation to democracy, liberalism and the welfare state, that is, the idea that is a contraversion of democracy and the emergence of which is caused by growing dysfunctions and socio-economic and moral problems modern Western society; studies by P. Baldwin and J. Pakulsky, which are devoted to various aspects of the social interpretation of the problems of fascism and which consider not only interpretations of a theoretical nature (for example, the problem of adapting fascism to a particular national-ethnic system), but also the socio-stratification determinants of the emergence of fascist movements and the connection of these determinants with the ideology of fascist parties [7; sixteen; 20].

The purpose of the article is a theoretical description of some of the distinguishing characteristics of totalitarian and potestary regimes.

What differences appear in connection with the noted most significant? In order to answer this question, it is necessary to remember, first of all, that the processes of fascistization affected Europe and individual European states due to the incompleteness of the modernization processes, or rather, those versions of it that were "offered" by the liberal Anglo-Saxon world (Great Britain and the USA) Germany, Italy, Spain.

Therefore, fascism as an ideology was and remains anti-liberal and anti-socialist, but not anti-modernist and anti-enlightenment. Quite the opposite: all fascist regimes can be defined as totalitarian precisely because their cultural and value (ideological) superstructure suggests "hypermodernity" as an intensification of the fight against corruption and archaic remnants of feudal society¹, first of all, with the remnants of estates, on the other hand, with left-wing radical movements as anti-modernism aimed at building mechanistic (despotic) states with a potestocratic regime.

Totalitarianism as a type of political regime and social structure presupposes organic solidarity with the corresponding autopoiesis. The autopoietic nature of totalitarianism is obvious, since the elites of totalitarian states strive to bring all social institutions and groups of society not just to the same type (despotic) "equality before the law" and the state of imposition of the same type of systems of socio-normative regulation, but, first of all, to the recognition of the legitimacy of hierarchies that correspond to these systems of regulation. As will become clear later, all totalitarian regimes of the fascist type turned out to be endocultural and endopolitan, while communist and quasi-fascist (despotoid) regimes, which are more rationally classified as potestocratic, kleptocratic and criminocratic, showed pronounced exoculturality and exopolitarity.

The indicated features of potestocratic regimes not only made it difficult, but also made it impossible to build a society of organic solidarity through autopoiesis, since the imported cultural and political elites, which influenced the politogenesis of such societies, initiated the construction of (neo)feudal social structures with cultural anomie, mechanistic solidarity, class privileges, the privatized state and the technologies of criminal terror used by the elites in relation to the population.

The foregoing suggests the expediency in distinguishing between totalitarian and potestary regimes and the

¹German eugenics preceded the rise of Nazism, beginning shortly after German eugenicists debated the question of "racial hygiene" as applicable to one human race or to different races (it was about hierarchies of racial dignity). While the term "eugenics" is generally considered pejorative today as part of a doctrine often identified with National Socialism, many of its early proponents came from the political left. The Left, like many eugenicists, opposed such traditionally conservative institutions of society as the monarchy and aristocracy, on the grounds that they are genetically regressive, do not allow a correlation between political influence/power and biopotential. Many socialists believed that racial hygiene was concerned with theoretical and practical measures to improve a race or prevent its degeneration. Some socialists have argued that eugenics can be applied after class distinctions have been eliminated from society, when the social environment and the genetic causes of social ills can be separated. However, leftists eventually began to object to the growing racist sentiment among the people and its active practice in politics, medicine, and other fields [17, p.45].

introduction into the already known typology of political regimes (liberal, democratic, authoritarian, totalitarian) of the classification group of potestary regimes, which, in turn, include despotic, despotoid and communist regimes as their subtype (subgroup).

A) Exoculturality / endoculturality, exopolitarity / endopolitarity.

The essential distinguishing features of potestarianism in comparison with totalitarianism are, firstly, the scenario of the cultural genesis and politogenesis of society, which involves dependence on imports of elite groups, both cultural and political. In potestary and despotic societies, cultural heterogeneity is derived from the inability of the society itself to support the internal process of cultural, and, as a result, political elitization.²

This inability has a number of negative consequences for society in the form of cultural and socio-structural effects. Negative cultural effects suggest central cultural corruption [23] and the external reference of cultural and political elites derived from it and, as a result, their estate, alienation in relation to society and pronounced extraterritoriality.

Speaking in simpler terms, in such a society, elite groups are under the external influence of other communities and reproduce sectarian consciousness and corporate xenophobia in relation to the autochthonous population, which at the level of everyday consciousness is expressed in a complex of arrogance / contempt / toxic hypercriticism in relation to the country. The exoculturality and exopolitarity of the elites creates not only the effects of alienation of the latter from society, but also the separation of the elites themselves from reality in the aspect of a critical and self-reflective attitude towards themselves, which triggers degradation processes within them, in the aspect of suppressing competition.

Fatal for both cultural genesis and politogenesis in this case is the version of a feudal-class society undergoing a devaluation of cultural capital in elite groups, which, due to such a devaluation, are chlotized and criminalized. A sufficient "value" for a society of cultural capital suggests that the social ties being built (social capital) are benign, since the construction of (good) quality social ties is impossible without cultural capital.

The fact that political elites have sufficient cultural capital presupposes the admission of competition with non-elite groups, since if political elites cannot withstand intellectual competition, then they cannot withstand economic and political competition, all the more.

In potestary (despotic or despotoid) societies, with a disturbed autopoiesis, political elites realize unfair competition in relation to cultural elites, since the latter cannot outgrow corporate consciousness, caste and class. The result of such unfair competition is a corrupt compromise: the institutional forms of domination of the political elites of post-starry societies are replaced by non-institutional (terrorist) ones, while any forms of real critical discourses of cultural elites turn into an imitation of discussions. This leads the political elites to the loss of the value of factual information about the society, and hence the progression of the most malignant forms of corruption.

The transformation of cultural capital into a simulacrum and its devaluation has a number of ominous consequences for society. On the one hand, this consequence is eliticide in the field of science and the transformation of science itself into a tool for apologetics and the construction of an inverted reality. At the same time, political elites create a request for cultural elites to incorporate propaganda into socio-humanitarian knowledge, which entails the distortion of social factuality and the replacement of social reality with political performances.

In the natural sciences and in relation to specialists in the natural sciences and technical profile, a strategy of domestication is used, turning them into servants of the special services through bribery through the distribution of positions, privileged remuneration system, the introduction of incompetent administration of scientific communities, which leads to their moral decay. In extreme cases (as in the Stalinist USSR and in North Korea), potestary regimes use for this purpose the technologies of penitentiary slavery, the creation of a kind of prison ghetto for scientists, where the intelligentsia is subjected to comprehensive deprivation, used for the sake of training obedience and a malignant metamorphosis of the intellectual class with research and critical functions. to the disciplinary (disciplinary service) authorities.

B) The need for an empirical versus performative understanding of sociality.

Totalitarian regimes have a need to control social reality, and therefore they use a variety of tools to "probe" it, ranging from super-complex social monitoring mechanisms to primitive surveillance and denunciation. However, the difference between control under totalitarianism and control under potestarianism lies in its purpose. Totalitarian control assumes the function of feedback between various institutions, groups and individuals and performs an indicative function.

Control is exercised to maintain social homeostasis and eliminate factors that violate social balance, and for the necessary autopoiesis, which is reproduced only under conditions of cultural and social consensus. The elites of totalitarian regimes are therefore interested in knowing and understanding what is really happening in society, which requires both realistic insight and insight, as well as sensitivity.

Potestary regimes have no need to control social reality in the sense that control is an indicative function of maintaining feedback. Of course, there can be no talk of any "feedback" in the aggregate and mechanistically constructed sociality of potestarianism, since potestary regimes, due to their exoculturality and exopolitarity, are not concerned with regulation, which reflects certain needs of the population.

The purpose of control for potestary regimes is its performative function: the government sees in society only what it wants to see, but not what society (more precisely, aggregate sociality) actually represents. Therefore, the

²Potestarian societies are forced to resort to importing cultural and political elites. This import can occur both in two spheres, and in one of them; however, these processes are most often complementary. So, Russia, starting from the 17th century, turned into a kind of import territory for feudal elites, who were imported either through the conclusion of marriage unions, or through numerous migration and "political tourism", which ended with the French, Germans, Danes getting sinecures in the feudal state. There was an external Frenchization of cultural elites and Germanization of political ones, which created the basis for intercultural splits of various elite groups, in particular, gave rise to a stable conflict between the authorities and the intelligentsia. In Chile, after the end of the Second World War, the regime of A. Pinochet resorted to the import of Nazi military and security elites, which contributed to external modernization, but had little effect on the potestary essence of the regime.

authorities are little interested in the empirical dimension of sociality, comprehensively planting performativity and theatrocracy. The effect of performativity and theatrocracy is obvious, and it is connected with the government's request for deceit and distorted social reactions to its decisions and initiatives.

The above is projected primarily on the features of the public discourse of the authorities, their political and administrative elites, which is expressed in the use of silence / ignoring technologies or "shift texts" containing hints and / or meanings that require understanding "from the opposite". So, if the potestary government informs the population that it is not going to raise taxes or is not going to carry out additional mobilization in the conditions of war, then this means, exactly the opposite, that taxes will be increased and additional mobilization carried out.

The corporate consciousness of cultural elites and its dissemination in society entails the devaluation of factuality in everyday relations of people, which are acquiring more and more pronounced features of performativity. Such performativity, combined with complexes of pride / contempt / disgust / fear of the elites, combined with intimidation, harassment, and a pronounced distrust of ordinary citizens towards each other, also devalues social capital.

The metamorphosis of ties of trust into ties of domination, use, and manipulation, which is daily performed in potestary societies, is the reverse side of the rejection of factuality, and therefore the denial of honesty, which is the basis of any culture and the capitalization of benign social ties.

Cultural and sociopathic regeneration of social ties is accompanied by the emergence of toxic emotions and toxic emotionality in social communications, which in the political aspect corresponds to the spread of mobbing, ostracism, denunciation, extra-procedural forms of repression against dissidents.

It is worth noting that a number of fascist (according to formal characteristics) regimes, in particular, the Croatian fascists (Ustashe) and the Romanian Iron Guard, are, by virtue of the above, not totalitarian, but potestar (despotoid). Both the Codrianists in Romania and the Ustaše in Croatia were products of external influence, both cultural and political, and were imported elites who showed all signs of sectarianism and caste towards Romanian and Croatian society.

The exoculturality and exopolitarity of the group is accompanied by despotism as a reaction to the incompatibility of the values of this group with the values of the autochthonous population and the impossibility of reaching a consensus with this population regarding values, and hence social order and power. Despotism motivates mechanistic and terrorist action and induces such groups to act in force regimes that clearly do not correspond to the rhythms of the social time of this or that society.³ The aforementioned testifies in favor of the fact that despotic societies are losing their totalitarianism, which means that the groups of people described above are losing signs of fascist, that is, totalitarian. This means that they can and should be classified as potestar groups, and their ideology should be defined not as totalitarianism/fascism, but as potestarism.

The external reference of the corresponding fascist groups in relation to the Mussolini regime in Italy suggested their inability to build a totalitarian society, which was expressed in the preservation of signs of extraterritoriality.

The Ustashe, in fact, the entire period of their preparation for the seizure of power, were in Italy in specially organized training camps. Having come to power (and in fact having moved from Rome to Zagreb) and being ordinary criminal elements, the Ustaše were concerned not with the development of culture, economy and the social sphere, but with issues of genocide and criminal pogroms, most of which were organized using a huge amount of senseless violence in relation to Serbs and Gypsies. However, the senseless violence of both the Ustashe and the Bolsheviks and within the framework of the political regimes they created is indicative for identifying these regimes as despotoid and potestary, but not as totalitarian.

The Codryanists created a "government within the government" with General Antonescu, which was actually supervised first from Italy, and later from Germany. Thus, both regimes can be considered initially mechanistic and despotic, violating the logic of autopoeisis, and therefore requiring extra-institutional (criminal) terror to maintain their dominance.

In Russia, the situation developed in a similar way, starting with exoculturalism and the formation of a stable trend of elite imports in the pre-revolutionary Russian Empire (Decembrists, populists, Slavophiles and Westerners, social democrats, and later Marxist-Leninists and Stalinists were an imported phenomenon and a product of external influence and social -political mimesis) and ending with "catching up modernization", the prerequisites for which were created by one continuous central (cultural) corruption, derived from the value-semantic incompatibility of cultural and political elites and the autochthonous population. And it is clear that the catching-up modernization was carried out mainly in a despotic and mechanistic manner, and therefore in a counter-totalitarian and anti-autopoetic way.

That is why in pre-revolutionary Russia a comprador bourgeoisie was formed, an externally referent social group, in whose culture concern for profit and the construction of shelters, philanthropy were bizarrely combined with corrupt practices in relation to wages, unconcern about dirt, rot and mustiness in the barracks of workers and financing from the comprador bourgeoisie the Bolshevik Party, in which the bourgeoisie itself saw no particular danger.

³In a number of his publications, the author of this article explored such a variety of cultural pathology as distemporalization, heterarchization of values / distemporalization - the transformation of an institutional hierarchy) into a rank; the loss by social institutions of the function of reserving and distributing time and space in relation to various spiritual, material, social and other spheres of their regulation.

Two phenomena are implied here: fragmented use of time and meaningless time-wasting. It is worth noting that both the first and the second can be empirical indicators both at the level of social institutions and individual microgroups (individuals). Examples of time fragmentation can be impulsive planning used by officials (changing work schedules / plans from "day to day", "turbo mode" in making any strategic decisions by the leaders of social institutions, chronic haste in work, a combination of rush jobs and stagnation.

The fragmentation of time indicates the absence of a hierarchy of values, which means that the confusion of secondary goal-setting and the primary in relation to it value hierarchization. Individuals, groups, and social institutions that allow the fragmentation of time love to replace values with goals, as well as hierarchies of values with hierarchies of goals. Instead of hierarchies of goals (since goals cannot be hierarchized without the hierarchization of values), they get the traditional juxtaposition and chaos [4, c.37-51].

C) Institutional repression versus criminal terror.

Criminal terror as a technology of the power of potestary regimes involves not just the use of military formations and criminal technologies (murders, torture, pogroms, etc.), but the actual criminalization of the state, expressed both in the recruitment of criminal elements into political elites, and in their direct use in organizing military campaigns.

Fascist regimes, as totalitarian ones, resorted to the mobilization of criminal elements (some of the German Nazi assault squads, for example, were recruited from the criminal environment), but, on the other hand, aristocratic groups seem to be a more typical social basis for fascism. In Italy, these are the feudal-monarchist elites, in Spain - the military caste, in Portugal - representatives of the intellectual class, the university intelligentsia (which allowed some researchers and publicists to call the Salazar regime "professorocracy", which is only partly true).

Potestary and despotic regimes, which are steadily accompanied by the use of force technologies of social influence and control (and criminal-criminal ones, not least) are formed on the social foundation of ohlotic social groups. However, it is clear that the formation of such ohlotic groups is preceded by central (cultural) corruption, the core of which is a ban on cultural authenticity, the popularization of outwardly oriented hero worship, the philosophy of the supervaluation of mimesis / mimicry of other communities and states, and hence the devaluation of internal cultural and social time and stimulating the import of cultural elites.

Already imported cultural elites become for the importing society a source of permanent exoculturality, which means cultural inferiority and devaluation of authentic cultural meanings. These processes affect the social order and politogenesis in the direction of the appearance of a shadow culture, shadow politics and shadow economy. The appearance of such a looking-glass makes the construction of a totalitarian society impossible, which is shown by the experience of Russia and the USSR, as well as Ustasha Croatia, Hodgist Albania and the militaristic quasi-fascist dictatorship of Ionescu in Romania, which was continued by the potestary despotic Ceausescu regime.

D) External influence / self-relevance (hetero-reference / self-reference)⁴.

In the context of cultural and political external influence, it is worth noting the peculiarities of cultural imperialism, as well as media and cultural trendsetting, and, first of all, the export of cultural elites under the conditions of potestary regimes by E. Gugin. Totalitarian regimes, unlike potestary ones, in their cultural references correspond to the ideology of racism/ethnocentrism or civic nationalism.

The designated ideologies can acquire a more radical or latent expression and manifestation, which, however, does not prevent totalitarian regimes from "culling" elites of other cultures as carriers of unrest, or, speaking in the language of science, external references. That is why internal cultural colonization acquires political significance for

⁴Its internal cultural colonization by other societies, gradual loss of subjectivity and transformation in relation to other societies into an object of external influence are signs of the post-war regime.

The Ukrainian sociologist E. Gugin understands the technologies of external influence as algorithms for the implementation of strategies that allow achieving three groups of results (effects) of external influence: maintaining communications, maintaining exchange and/or different regimes of one-sided (unprofitable, non-constructive) use of resources and dependence/destruction of certain societies by others. In accordance with the proposed structure of levels and types of external influence within the framework of the implementation of the task, E. Gugin built a typology of technologies of external influence, which includes technologies of external influence at the levels of culture/communications, population, economy and politics. In each group of technologies, subgroups of technologies of communication/partnership, exchange/dependence and exploitation/destruction are highlighted. In particular, we are talking about technologies of external influence at the cultural level: a) communication/partnership technologies, in particular: intercultural communications and productive internalization of the cultural experience of other societies (scientific, technical, educational exchange). b) technologies of non-equivalent (non-constructive) exchange and exploitation, in particular: cultural imperialisms (scientific, media, educational, artistic, etc.), export of cultural elites, cultural and media trendsetters; c) technologies of domination/subjugation (exploitation/violence, destruction), in particular: cultural (in modern conditions - informational, media, artistic) wars.

The author refers to the technologies of external influence at the level of the economy: a) communication/partnership technologies, in particular: trade, organization of enterprises, banking and financial institutions, etc. components of the economic system within the framework of economic cooperation systems; b) technologies of non-equivalent (non-constructive) exchange and exploitation, in particular: economically disadvantageous concessions, industrial espionage, non-equivalent trade, financial dependence (unprofitable lending, investment activities, etc.), economic expansions (capture of markets); c) technologies of domination/subjugation (exploitation/violence, destruction), in particular: economic sanctions, trade, financial and customs wars, artificial bankruptcy and sale of industrial, financial and land assets.

The author refers to technologies of external influence at the population level: a) communication/partnership technologies, in particular tourism and exchange programs, humanitarian aid, development of social infrastructure, migration and transition; b) technologies of non-equivalent (non-constructive) exchange and exploitation, in particular, export of human capital, stimulation of forced and illegal migration; c) technologies of domination/subjugation (exploitation/violence, destruction), in particular, the creation of deteriorated institutional conditions for the reproduction of the population by means of medical, educational, gender policy, biopolitics, ethnopolitics, etc., conventional and hybrid wars, colonization (colonialisms) and deportations (external and internal), genocides.

The author refers to technologies of external influence at the political level: a) technologies of communication/partnership, in particular: foreign political cooperation, formation of intergovernmental agreements, alliances and international organizations; b) technologies of non-equivalent (non-constructive) exchange and exploitation, in particular: export of political elites (political emissariat), implementation of restrictive political and legal standards. c) technologies of domination/subjugation (exploitation/violence, destruction), in particular: annexations, contributions, external governance (open or indirect protectorates), political lobbying, conventional and hybrid wars [1, c.579].

totalitarian regimes.

The Fascist regime of Mussolini and the National Socialist regime of Hitler demonstrate the political importance of cultural colonization in a common element of their programs - anti-Semitism. However, for National Socialism, the anti-Semitic trend of the program acquired the formulation of a radical solution to the Jewish question (the ideology of open racism/ethnocentrism).

For Italy and the Iberian fascist dictatorships (Franco's Falangists and Salazar's integralists), the formulation of the radical solution of the Jewish question was modified by the struggle against the left, i.e. cosmopolitans from ethnic minorities, which essentially meant the same thing - the exclusion of external influence through cultural imperialism (cultural colonization), the import of cultural elites and the acquisition of positions by the latter, suggesting cultural and media trendsetting.

Potestary regimes in radical ideologies prefer various versions of faceless chauvinism, "internationalism" and cosmopolitanism (in the extreme case, bashful ethnocentrism and ethnopolitics of double standards), which, however, do not correspond to their ethnopolitical practices.

Thus, in Russia, the ethnopolitics of double standards has acquired an extraordinary scope in the USSR and modern Russia. In the criminal legislation (both in the RSFSR and later in the Russian Federation), anti-Semitism was and remains a criminal offense for ordinary (non-status) citizens. This, however, did not at all prevent (and does not prevent) the prevalence of anti-Semitism in the cultural and political elites, which allow not only cultural colonization, but also forms of cultural imitation and replication of cultural products associated with it in various spheres.

On the other hand, the Stalinists and Putinists, as their inconsistent ideological followers, constantly exploit the propaganda discourses of "traditionalism", "conservatism", "traditional moral values", designed, for the most part, for the external target audience of some Western intellectuals. Among this part of Western intellectuals, the political elite of the Russian Federation seeks to form a respectable image of traditionalists and conservatives, which, however, does not correspond to reality.

Autopoieticity is the ability of a society to produce its own components from the totality. This means that society (if it is not just called such, but actually reproduces itself) is organically structured, it has irreplaceable and irreplaceable elements - culture, social institutions, social groups and individuals. Irreplaceability and irreplaceability does not mean the irreproducibility of such elements, but only temporary difficulties in their reproduction.

Other forms of sociality (in particular, social aggregates) do not represent a totality, and therefore cannot produce their own constituent parts from themselves. Social aggregates are mechanistically structured, and therefore they do not have irreplaceable and irreplaceable social elements - culture, social institutions, social groups and individuals.

Totalitarian states are autopoietic and self-referential because they are societies (social systems). Potestary states are mechanistic and heteroreferential because they are social aggregates. Social aggregation allows the authorities to deal with sociality based on "direct action", without requiring any additional legitimation for such direct action. In this aspect, sociality for the state is simply a building material, from which the authorities "sculpt" and form whatever they please.

Potestary regimes therefore replace legitimate procedures, rules with extraordinary bastard decisions. "Truth and truth" for potestaryism consists exclusively in force, which is used, apart from any reasons, in eternal "emergency circumstances" and "force regimes". To get out of emergency situations and force modes, you need to have time. But potestary regimes do not have time in the sense in which its (time) presence presupposes the existence of a self-referential culture, and hence the necessary continuity. In the context of the foregoing, it is clear that exoculturality and exopolitarity correspond to spatial (and hence temporal) "holes", i.e. extra-spatiality and timelessness as synonyms of non-historicity.

E) Ethnocratic nationalism versus "nationalist nationalism".

The blocking of distinctive functions within the nation itself, its presentation as an imaginary territorial-political community results from the diffusion of the ethnic identity of the ethnic groups that make up this nation. Of these ethnic groups, in the conditions of potestary states, ethnic minorities stand out as leaders and showing the will to power, in contrast to the titular ethnic group, whose archetypal hypnosis motivates, speaking in unscientific language, to let everything take its course, and in a more scientific language, to allow any ethnocracy of ethnic minorities except ethnocracy of the titular ethnos.

The rejection of the titular ethnos from its own ethnocracy (which would logically lead to one or another version of nationalism, eventually outgrowing the doctrine of the nation, allowing ethnic pluralism within itself with a realistic distinction between the ethnic groups that make up the nation) in the conditions of a potestary state is accompanied by a false nationalism that hides the ethnocracy of ethnic minorities, posing as a nation-creative force. It becomes clear that such an ethnocracy is false and politically fraudulent, since it seeks to pass off the hidden interests of minorities as the interests of national integrity.

So "ethnocratic nationalism" in contrast to "nationalist nationalism" uses doctrinal rhetoric to achieve the banal goals of nihilistic parasitism and deconstruction. Here, in understanding, it is worth focusing on the differences between "nationalist nationalism" and "ethnocratic nationalism", since the former is represented in totalitarian states, and the latter in potestary ones.

"Nationalist nationalism" is derived from the rational-volitional desire for cultural homogenization (the process of achieving cultural and semantic consensus on cultural universals within society). This homogenization is preceded by an "inventory" of ethnic groups within the nation, with the provision of these ethnic groups with the cultural autonomy necessary to manifest their own cultural meanings. The manifestation of the meanings of the titular ethnos and ethnic minorities, in turn, is necessary to establish the similarities and differences between these meanings.

Establishing similarities and differences in meanings makes it possible to determine the differences in the socio-constructive potentialities of each ethnic group / groups and the conclusion between this group / groups of a "social contract" (but not in the sense of J.-J. Rousseau) for the constitution on behalf of and with consent of other groups of a certain type of society with one or another socio-historical vector of movement and state sovereignty.

The very conclusion of this "social contract" (but not collusion or conspiracy) implies a) an open conflict within a multi-ethnic community in connection with the practices of ethnic exclusion, discrimination, apartheid, genocide, and so on. and/or b) the negotiation process of everyone with everyone (previously, allegedly impossible, due to the lack of appropriate information and communication technologies in modern societies, but quite possible in modern conditions of a post-information society).

Note that these processes often began in violent forms and implied a forceful solution to the issue of achieving cultural homogeneity. The forceful decision assumed certain projects of forced/non-violent assimilation, segregation or genocide, with the exclusion of the integration option.

The practices of monarchical or fascist regimes of one kind or another (Nazism, national clericalism, national integralism, monarchofascism, etc.) reflected the experience of failed integration of both titular ethnic groups and ethnic minorities within the framework of nation states, which led to those or other projects of fragmented or systemic genocide. Of the societies with designated ethnic cleansing regimes, Japan and Portugal were avoided. The first - due to ethnic homogeneity, achieved as early as the 16th century, the second - due to the acquisition of power by intellectualist meritocratic elites, whose rule is known as the "Salazar professorocracy".

"Ethnocratic nationalism" differs from "nationalist nationalism" in a number of ways. The first difference lies in the "mechanistic assembly" of the national whole from the forced-integrated ethnic groups, the cultural differences between which are ignored at the stage of gathering these ethnic groups into a territorial-political integrity.

The result of ignoring ethnic differences in such a gathering is the defectiveness of the indicated integrity due to the forced (and, moreover, latent) segregation and marginalization of some ethnic groups. Some of these ethnic groups are forced to resort to distorted ways of manifesting their own identity, including criminal behavior (sabotage, wrecking, terrorism, etc.) in order to get an opportunity to be heard.

But this opportunity to be heard is completely blocked by the titular superethnos, which, having gained power not as a result of an agreement (republican model), but as a result of collusion and conspiracy (oligarchic model), resorts to various information manipulations or open violence in order to prevent the will of other ethnic groups from being articulated. groups in the nation as a whole. National integrity turns out to be imaginary, fragmented and corrupted, which will be discussed later.

Ethnocratic nationalism covers nihilism as its real political ideology (as well as philosophy and religion) with pretentious simulation idealism, which reveals a complete inconsistency with the practices of materialistic parasitism and deconstruction.

Along with infection within themselves with malignant ethnocratic nationalism, ethnic minorities that reproduce this anti-ideology within the social space contribute to cultural, social and mental infection with the designated virus of deconstruction of the titular ethnos and other ethnic minorities. The general collective infection with the virus of deconstruction is recursed in the form of the spread of deconstructive simulation as cultural pathology and the transformation of society into a society of theater and games.

The second difference between "ethnocratic nationalism" and "nationalist nationalism" is the connection of the first with potestarianism, and hence feudalism, and the second with the bourgeois-capitalist type of society (social system). Here it is worth delving into some propaedeutic platitudes that make it possible to differentiate potestarianism / feudalism and capitalism (and totalitarianism derived from capitalist modernity) not just as socio-economic formations (in line with historical materialism), but as cultural structures.

Feudalism/potestarianism represents a type of "chthonic" culture, since it corresponds to the dominance of chaotic sensibility over rationality, the personal over the impersonal, despotism over authoritarianism/voluntarism, the unconscious/id over consciousness/ego, privately fragmented opinion over total conceptual knowledge, egocentric matriotism over altruistic patriotism, conspiracy and conspiracy in politics over consensus and negotiations/electoral process, oligarchy over the republic, ethnic minorities over the ethnic majority, personal (client-patron) relations over institutional, private-personal "feeding-sinecures" over functional and socially useful positions, offshore (not only financial, but also spatial) over freak shows, linguistic games in mental activity over real intellectual productivity.

Derived from bourgeois modernity, totalitarianism represents a type of "Uranic" culture, since it corresponds to the dominance of rationality over sensuality, the impersonal over the personal and private, authoritarianism and voluntarism over despotism, ego-consciousness over the id-unconscious, total-conceptual over private-fragmented, patriotism over matriotism, open conflict, consensus and negotiations over concealed contradictions, latent war and collusion/conspiracy (oligarchy), ethnic majority over ethnic minorities, institutional-impersonal relations over irrational "privacy" (while legitimizing private property).

Conclusions. The construction of a descriptive characteristic of the differences between potestarianism and totalitarianism implies, first of all, an understanding of the differences in their ethnopolitical strategies. Under the conditions of a potestary state, the strategy of conquest is used with the creeping ethnic assimilation of the titular ethnos by ethnic minorities. Such a strategy reflects the ideas of pre-modern culture, in which ethnic (and, moreover, national) differences are not articulated, since the conquering ethnic group turns into the ruling class and either does not have the opportunity to declare its ethnic identity, or is interested in its conscious concealment.

However, both the first and the second correspond to the central cultural corruption, the manifestations of which are inter-ethnic tension in the absence, on the part of the cultural and political elites, of understanding its causes. Potestary states reveal their exoculturality and exopolitarity, which is associated with the import of cultural and political elites, hidden internal (cultural and political) colonization, cultural imperialism of some societies in relation to others, and,

as a result, with the loss of the vector of progress.

In relation to society, potestary states apply a theatrical (performative) model of governance: they are not interested in the social situation in a set of any empirical features, but in artifacts constructed by the authorities themselves. These artifacts are created as a result of the destruction of social capital, a complete loss of trust, an increase in the toxicity of social relations and an increase in the external reference of cultural elites, a concomitant manifestation of a vertical cultural split in society.

Totalitarian states are a product of modern culture, and therefore their elites are pronouncedly ideocratic, oriented towards consistent racism/ethnocentrism/nationalism, which implies a conscious rejection of external (cultural and political) influence, any form of external reference, consistent exclusion of ethnic minorities for the benefit of the titular ethnic group or nation -hegemon, building a society through autopoiesis and on the basis of the so-called organic solidarity.

In the ethnopolitics of nationalism, ethnocratic nationalism corresponds to potestary states, and "nationalist nationalism" corresponds to totalitarian states. Ethnocratic nationalism corresponds to ignoring cultural differences between ethno-cultural communities in the phase of gathering these ethnic groups into a territorial-political integrity. "Nationalist nationalism" in achieving cultural homogeneity is preceded by an "inventory" of ethnic groups within the nation, which involves a) certain forms of ethnic discrimination / exclusion and / or b) granting these ethnic groups the cultural autonomy necessary to manifest their own cultural meanings.

References

1. Гугнін Е.А. Теоретико-соціологічна рефлексія зовнішнього впливу на соціальні системи.- Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук. Спеціальність 22.00.01 – теорія та історія соціології.- Запоріжжя, Класичний приватний університет, 2021- 660 с.- с.579.
2. Куббель Л.Е. Потестарная и политическая этнография: Исследования по общей этнографии / Отв. ред. Ю.В. Бромлей. М., 1979. С. 241-277.
3. Куббель Л.Е. "Формы, предшествующие капиталистическому производству" К. Маркса и некоторые аспекты возникновения политической организации // Советская этнография. 1987. № 3. С. 3-12.
4. Романенко Ю.В. Культуропатии и социопатии в Украине: развитие теоретической социологии девиаций в рамках культурной и социальной системологии (часть 2)//Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2020, Вип. 87, с.37-51.
5. Шмитт К. Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы / под ред. Д.В. Кузицына; пер. с нем. Ю.Ю. Коринца.- СПб.,: Альтера, 2005.-332с.
6. Arendt, H. (1968). Totalitarianism: Part three of the origins of totalitarianism. HMH.
7. Baldwin P. Social interpretations of Nazism: renewing a tradition P. Baldwin // Journal of contemporary history. – 1990. – Vol. 25, № 1. – P. 5 – 37.
8. Bauerkämper A. Der Faschismus in Europa 1918-1945 / A. Bauerkämper. – Stuttgart: Reclam, 2006. – 210 p.
9. Bauerkämper A. A New Consensus? Recent Research on Fascism in Europe, 1918-1945 / A. Bauerkämper // History Compass. – 2006. – Vol. 4. – № 3. – P. 536 – 566.
10. Breuer St. Nationalismus und Faschismus: Frankreich, Italien und Deutschland im Vergleich / St. Breuer. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2005. – 202 S.
11. Brzezinski, Z. (1962). Ideology and power in Soviet politics. (New York: Frederick A. Praeger)
12. Borowski, A. (2017). Totalitarianism in Sociological Research. Retrieved on June 16, 2020. from www.worldscientificnews.com
13. Fenner A. Fascism and Neofascism: Critical Writings on the Radical Right in Europe / Fenner A., Weitz E.D. eds. – New York, London: Palgrave Macmillan, 2004. – 304 p.
14. Griffin R. Notes towards the Definition of Fascist Culture: The Prospects for Synergy between Marxist and Liberal Heuristics / R. Griffin // Culture, Theory and Critique. – 1999. – Vol. 42. – № 1. – P. 95 – 114.
15. Griffin R. The Nature of Fascism / R. Griffin. – London: Pinter, 1991. – 196 p.
16. Ignazi P. The silent counter-revolution: Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe / P. Ignazi // European Journal of Political Research . – Dordrecht etc. – 1992. – Vol. 22, № 1. – P. 3 – 34.
17. Josephson, Paul R. Totalitarian science and technology / Paul R. Josephson.—2nd ed. p. cm. (2005). Faculty Books. 2. <https://digitalcommons.colby.edu/facultybooks/2>, p.45
18. Kelsen H. Rechtswissenschaft und Recht Erledigung eines Versuchs zur Überwindung der "Rechtsdogmatik" / H. Kelsen // Zeitschrift für öffentliches Recht. – 1922-1923. – Bd. 3. – S. 103 – 235.
19. Mann M. Fascists. / Michael Mann. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 429 p.
20. Pakulski J. Mass social movements and social class / J. Pakulski // International sociology. – 1993. – Vol. 8, N2. – P. 131 – 158.
21. Stroinska, M. (2002). Language and Totalitarian Regimes. Economic Affairs, 22(2).
22. Sosa, A. (2018). The Demon in Democracy: Totalitarian Temptations in Free Societies. Perspective on Political Science, 47(1), 50-52.
23. I. A. Svyatnenko, Yu. V. Romanenko Central corruption as a culturopathyc and sociopathyc phenomenon: to the statement of the problem//Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2022, Вип. 95, с.47-61.
24. Wippermann W. Faschismustheorien: Zum Stand der gegenwärtigen Diskussion / Wolfgang Wippermann; [6. Auflage]. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995. – 129 S.

Надійшло до редакції 11.03.2023

Ю. Романенко, д-р соц. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРО ДЕЯКІ ВІДМІННОСТІ МІЖ ПОТЕСТАРИЗМОМ ТА ТОТАЛІТАРИЗМОМ В ТЕОРІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Метою статті є теоретичний опис деяких розрізняючих характеристик тоталітарних та потестарних режимів. Побудова описової характеристики різниці між потестаризмом і тоталітаризмом передбачає, насамперед, розуміння відмінностей їх етнополітичних стратегій. У разі потестарного держави використовується стратегія завоювання за повзучої етнічної асиміляції титульного етносу етнічними меншинами. Така стратегія відображає уявлення домодерної культури, в якій етнічні (і, тим більше, національні) відмінності на артикулюються, оскільки етнос-завойовник перетворюється на правлячий стан і або не має можливості декларувати свою етнічну ідентичність, або зацікавлений у її усвідомленому прихованні.

Як перше, і друге відповідає центральній культурної корупції, проявами якої стає міжетнічна напруженість за відсутності, із боку культурних і політичних еліт, розуміння її причин. Потестарні держави виявляють свою екзокультуральність та екзополітарність, що пов'язано з імпортом культурних та політичних еліт, прихованої внутрішньою (культурною та політичною) колонізацією, культурним імперіалізмом одних суспільств по відношенню до інших, і, як наслідок – зі втратою вектора прогресу.

Стосовно суспільству потестарні держави застосовують театрократическую (перформативну) модель управління: їх цікавить не соціальна ситуація в наборі будь-яких емпіричних ознак, а сконструйовані самою владою артефакти. Ці артефакти створюються внаслідок руйнування соціального капіталу, повної втрати довіри, наростання токсичності соціальних відносин та посилення зовнішньої референтності культурних еліт, супутнього прояву у суспільстві вертикального культурного розколу.

Ключові слова: потестаризм, тоталітаризм, фашизм, комунізм, екзокультуральність, ендокультуральність, екзополітарність, ендополітарність, етнократичний націоналізм, націоналістичний націоналізм.

ПАРАДОКСИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КЕНІЇ

Східна Африка є одним із стратегічно важливих осередків економічного життя континенту завдяки розташуванню на перетині торговельних шляхів Індійського океану, наявності мережі Великих озер з колосальними резервуарами питної води, Великої рифтової долини з геотермальним потенціалом і вулканічних ґрунтів, вплив на урожайність яких справляє екваторіальний клімат. У статті досліджуються особливості економічного розвитку Кенії, що вважається ключовим регіональним суперником Танзанії у логістичному і туристичному відношеннях.

Ключові слова: Кенія, Танзанія, Сомалі, порти, аеропорти, автомобільні траси, туризм, експорт, грошові перекази, біженці.

Мета статті – встановити протиріччя, що притаманні сучасному кенійському економічному розвитку та оцінити його ефективність. Дана тема ще не була об'єктом окремих наукових досліджень українських авторів.

Кенія межує з Ефіопією, Південним Суданом і Угандою, які позбавлені виходу до Індійського океану, тоді як відповідно на півночі та на півдні її узбережжя прилягає до кордонів із Сомалі та Танзанією. У межах національної території знаходяться Велика рифтова долина, друга найвища гора Африки з такою ж назвою як і у країні, а також найбільше за розмірами африканське озеро Вікторія, яке має транскордонне значення, бо активно використовується з господарською метою Танзанією і Угандою. Національна площа перевищує 582 тис. квадратних кілометрів, а океанічне узбережжя з портами Момбаса і Ламу простягнулось на 480 кілометрів [1].

Деякі країни Східної Африки важливі як осередки транспортування товарів до державних акторів, що позбавлені виходу до Індійського океану. Мова йде про Джибуті, Еритрею, Кенію і Танзанію. У даному контексті варто зазначити, що на кенійській території наявні відразу три порти стратегічного значення. Момбаса – це найбільший портовий вузол, який лежить у південному регіоні і може обслуговувати 1,6 млн. стандартних контейнерів, але цей показник повинен зрости наприкінці 2023 р. ще на 450 тис. одиниць у зв'язку з відкриттям другого терміналу з трьома потужними кранами [2]. Його безпосереднім конкурентом виступає північний танзанійський порт Дар ес Салам ("Земля миру"), розширення пропускної спроможності якого у 2030 р. дасть змогу обслуговувати 30 млн. тонн вантажів, тоді як модернізація Момбаси забезпечить показник 47 млн. тонн у тому ж році. Нині Дар ес Салам слугує "воротами" у світ для більшості прикордонних із Танзанією країн, а потужностями Момбаси обслуговуються тільки Руанда, Південний Судан і Уганда [3].

Кісуму – це важливий порт на східному березі озера Вікторія і одне з великих міст Кенії. Його західним сусідом є позбавлена виходу до світової торгівлі і перенаселена Уганда, тоді як на півдні лежить територія Танзанії з великим портом Манза, навколо якого працюють рибозаготівельні підприємства. Потужності Кісуму використовуються для транспортування нафтопродуктів до Уганди поромним сполученням, звідки вони можуть постачатись до інших країн Східної Африки на кшталт Демократичної Республіки Конго і Бурунді [4]. Озерний транспорт є більш ефективним у порівнянні з автомобільним через те, що на кенійських дорогах наявне скупчення вантажівок і мікроавтобусів, а також людей, які займаються вуличною торгівлею.

Місто Ламу частково розташоване на берегах затоки Манда на північному узбережжі країни. У 2022 р. була введена у дію перша черга його нового портового терміналу. Він є частиною проекту "Транспортний коридор Ламу – Південний Судан – Ефіопія" ("Lapsset"), мета якого полягає у наданні доступу до Індійського океану південним районам Ефіопії та усьому Південному Судану і у зменшенні тиску на портову інфраструктуру Момбаси. Коли "Lapsset" буде нарешті завершений, то багатофункціональний порт у його межах отримає 32 причали і стане найбільшим у Кенії. Однак, вже збудований термінал переважно простояє, бо коштів для облаштування його кранами не вдалось знайти, а стратегічну магістраль до Ефіопії так і не проклали [5]. Ймовірно, що це не було зроблено внаслідок громадянської війни у Ефіопії та політичної невизначеності у Південному Судані.

Кенія має одну з найбільших мереж залізниць в Африці, що були створені у британські колоніальні часи. До речі, навіть столиця країни Найробі, назва якої перекладається як "Холодні струмки" чи "Холодні води", була заснована в 1899 р. як склад і місце відпочинку для робітників, що будували залізницю "Уганда" з Момбаси до міста Порт Флуоренс, відомого нині як Кісуму [6]. У 2017 р. завершилось прокладання залізничного полотна протяжністю 592 км у рамках транспортного коридору "Standard Gauge Railway", яке поєднало Момбасу та Найробі. Задум цього проекту полягав у тому, щоб зменшити перевантаження доріг вантажівками і мікроавтобусами між головним портом Момбасою та столицею. Країна мала колосальну заборгованість і до початку робіт, для здійснення яких було запозичено 5 млрд. доларів, але нині вона зросла до 70,8 млрд. доларів [7]. Виплати відсотків за борговими зобов'язаннями вже є значними, що може унеможливити виконання стратегічних інфраструктурних проектів у майбутньому.

У 2022 р. контракт на будівництво багатосмугового шосе Найробі – Момбаса кошторисом 3 млрд. доларів виграла ТНК "Korean Infrastructure and Urban Development Corporation", яка зобов'язалась здійснити його протягом 3 років. Це необхідно, щоб у свою чергу розвантажити нову залізницю "Standard Gauge Railway" [8].

Міжнародний аеропорт імені Джомо Кеніати був названий так на честь Батька нації і обслуговує місто з 5 млн. жителів, чисельність яких дорівнює 30 відсоткам усього міського населення країни. У 2022 р. ТНК "China Road and Bridge Corporation" ввела у експлуатацію автомобільну дорогу "Nairobi Expressway", частина якої була збудована на значній висоті над землею та підтримувалась бетонними опорами. Хоча довжина всього маршруту становила тільки 27,1 км, кошторис робіт був доволі вагомим і складав 750 млн. доларів. Збудовник вклав у проект власні кошти, тому і прийняв рішення отримувати дорожні збори з пасажирів протягом 27 років, щоб їх

повернути. Як наслідок, сьогодні до аеропорту ведуть дві дороги, одна з яких перевантажена старим транспортом, а інша – майже порожня [9]. Таким чином, можна стверджувати, що останніми роками політична еліта країни приділила значну увагу розбудові портів, доріг і залізниць, хоча це і призвело до суттєвого зростання зовнішньої заборгованості.

Міжнародний аеропорт імені Джомо Кеніати є абсолютним лідером за вантажними перевезеннями на континенті завдяки 25 авіалініям, які здійснюють звідси перельоти цього типу. Для прикладу, у 2021 р. через нього транспортували 363 тис. тонн вантажів, тоді як через усі інші аеропортові ворота Африки пройшли всього 2,15 млн. тонн. Причина такої популярності аеропорту полягає у тому, що Кенія є одним із провідних експортерів квітів і тропічних фруктів та транзитним отримувачем медикаментів для сходу Африки [10]. З 2018 р. “Кенійські авіалінії” також щотижня організовують 3-5 авіаційних рейсів до США, хоча менеджменту авіакомпанії доводилось робити перерву в графіку вильотів через “Ковід-19”. Це дало аеропорту дві переваги – забезпечило інтерес до нього з боку американських туристів і дозволило йому стати осередком, через який уся східноафриканська діаспора у єдиній наддержаві поверталась на батьківщину, щоб відвідати родичів чи провести відпустку [11].

Аеропорт “Мой” у Момбасі мав би виступати взірцем політики “Відкритого неба”, бо він обслуговує океанічний курорт із великою готельною зоною. Однак вивчення розпорядку перельотів дало можливість зробити висновок, що сюди практично не літають бюджетні авіалінії з Європи чи з решти країн Африки. Самі ж аеропортові ворота доволі ефективні, про що свідчить той факт, що у 2022 р. їхні працівники отримали нагороду від організації “Airports Council International” за найкращий сервіс у аеропорту в категорії до 2 млн. пасажирів [12]. Однак цифра 2 млн. осіб вказує на те, що обсяги перевезень є незначними і не відповідають туристичним амбіціям Кенії.

“Kenya Airways” є другою за значенням регіональною авіакомпанією після перевізника “Ethiopian”. Вона послуговується рекламним гаслом “The Pride of Africa” або “Гордість Африки”, яке можна помітити на фюзеляжі кожного літака. Як і уся країна, авіакомпанія потерпає через значну зовнішню заборгованість і має у своєму розпорядженні тільки 41 авіалайнер, серед яких 23 взяті у користування завдяки лізинговим угодам. Перевізнак належить кенійській державі, 10 приватним банкам, а також авіакомпанії “Air France - KLM”, що контролює незначний відсоток його акцій, щоб отримати доступ до національного ринку. Така структура власності суттєво утруднює прийняття управлінських рішень [13].

Чому останніми роками справи у “Kenya Airways” складаються не найкращим чином? Після ознайомлення з парком літаків вважаємо за доцільне підкреслити, що перевізнак використовує незначну кількість повітряних суден для далекомагістральних рейсів, а також оперує авіалайнерами різних класів, які складно ефективно ремонтувати, однак при цьому його вантажний потенціал є недостатнім. У 2022 р. авіалінія “Kenya Airways” обслужила лише 3,7 млн. пасажирів і 65 тис. тонн вантажів, серед яких домінували фрукти і овочі, м’ясо, риба, одяг та побутова електроніка [14].

Водночас у країні функціонує й інша авіакомпанія під назвою “Astral Aviation”, яка послуговується флотом із 14 лайнерів. Вона була створена в 1999 р. для обслуговування миротворців ООН, але згодом змінила спеціалізацію на вантажну. У 2021 р. її літаки перевезли 70 тис. тонн вантажів. Орієнтація на транспортування товарів і медикаментів, здійснення ротації військовослужбовців ООН, і перевезення обладнання для гірничо-видобувної промисловості до країн усього регіону дозволили “Astral Aviation” пережити епоху “Ковід-19” без економічних втрат [15]. При цьому її повітряний флот також не відрізняється однотипністю, адже тут використовують машини “Fokker - 50F”, “DC9” і “Боїнги” моделей 727, 747, 757 і 767, деякі з яких у багатьох країнах світу не літають взагалі з безпекових міркувань [16].

Країна відома у світі туризму завдяки знаменитому і влучному гаслу “Magical Kenya”, тоді як підґрунтям національного менталітету слугує концепція гостинності “Harambee”. Цей державний актор, де однією з основних мов спілкування є англійська, асоціюється з другою найвищою горою Африканського континенту Кенією (5199 метрів), має густу мережу озер Рифтової долини, навколо яких збираються дикі тварини, а також відзначається наявністю 7,6 відсотків національної території, що відведені під природоохоронні зони [17].

У 2023 р. організація ЮНЕСКО охороняє у Кенії 7 місць, серед яких варто особливо виокремити форт Ісуса у Момбасі, старе місто купців Ламу на березі Індійського океану, а також природні заповідники навколо гори Кенія та озера Туркана [18]. Узбережжя у регіоні Малінді відзначається пам’ятником, який за історичним значенням можна порівняти з хрестом Фернана Магеллана у місті Себу на Філіппінах. Йдеться про високу вапнякову колону з хрестом, яку в 1498 р. встановили тут за наказом знаменитого португальського мореплавця Васко да Гама [19]. Разом із фортом Ісуса це дві унікальні принади колоніальної доби на території країни.

Туристичні брати-близнюки Кенія і Танзанія вважаються класичними напрямками для організації сафари, під час якого можна побачити тварин, що належать до складу “Великої п’ятірки”, а саме – лева, буйвола, слона, носорога і леопарда. Серед кількох десятків кенійських парків найбільш знамениті Масаї Мара та Амбоселі. Масаї Мара лежить на крайньому заході країни у прикордонному регіоні та слугує у період із липня по серпень осередком Великої міграції антилоп гну з національного парку Серенгети у Танзанії, у процесі якої дикі тварини повинні подолати річку Мара, де живуть крокодили. На його незначній за площею території, що становить лише 1510 квадратних кілометрів, перебувають мільйони антилоп гну і зебр, тому таку концентрацію представників фауни Африки не можна побачити у жодному іншому регіоні [20].

У свою чергу, національний парк Амбоселі також знаходиться на заході, але у більшій мірі тягнє до півдня. Він розкинувся на кордоні з Танзанією у тіні знаменитої танзанійської гори Кіліманджаро. Характерною особливістю його пейзажів є багатометрові акації на тлі засніженого найвищого вулкану Африки, з льодовиків якого витікають підземні джерела, що забезпечують диких тварин водою у вигляді двох великих струмків. Його площа становить 8000 квадратних кілометрів, але її частину займає болотиста місцевість, де збираються дикі тварини, щоб втамувати спрагу. Найбільш відомими мешканцями парку є слони, яких завжди супроводжують перелітні птахи [21].

Певною популярністю у туристів користується і парк Накуру, що лежить порівняно недалеко від Найробі. Сюди можна дістатись, проїхавши дорогою на північний-захід від столиці, а його безпосереднім сусідом є одноіменне місто. У парку на берегах великого озера у окремі сезони збираються мільйони рожевих фламінго,

щоб поїдати спіруліну. Накуру – одна з найбільш зелених зон на території Кенії зі значними за площею лісами тропічних дерев, що має три схили для спостереження за тваринним світом. У регіоні також зустрічаються до 100 носорогів, яких завезли сюди у 1980-х роках, а це найбільший їхній ареал у Східній Африці [22].

Країна лежить на узбережжі Індійського океану і має не тільки піщані пляжі, але і історичні принади, пов'язані з колоніальною добою. Тому цілком виправданим є розвиток круїзного туризму. У 2016 р. у порту Момбаси був відкритий триповерховий термінал, але завдяки йому поки не вдалося залучити іноземних туристів. Чому так сталося? Справа у тому, що у багатьох жителів ЄС і США цей регіон Східної Африки асоціюється з піратством у Сомалі, тому у країнах, які надсилають сюди левову частку туристів, варто провести рекламні та роз'яснювальні кампанії, що така загроза більше не актуальна. Крім того, до Момбаси відбувається незначна кількість авіаперельотів, через що іноземцям важко вчасно повернутись на батьківщину після круїзу. Місто бідне на туристичні принади, адже тут відкритий для відвідувачів тільки форт Ісуса 1596 р. будівництва [23]. Хоч регіон і має вагомий туристичний потенціал, для його повноцінного використання все ж необхідно включити до маршрутів круїзних лайнерів Танзанію з островом Занзібар та знаменитим Кам'яним містом, а також Мозамбік із островом Мозамбік, у межах якого наявний історичний португальський квартал із фортифікаціями, церквами і палацами.

Отже, Кенія являє собою поєднання знаменитих парків для здійснення сафарі, піщаних пляжів та історичних міст з будинками купців на березі Індійського океану. У 2022 р. країна залучила 1,483 млн. туристів, серед яких 16 відсотків були представлені громадянами США, а ще 12 відсотків – угандійцями, тоді як громадяни Танзанії посіли третє місце. Прибутки галузі становили 2,1 млрд. доларів і вона стала одним із головних джерел надходження конвертованої валюти [24]. З нашої точки зору, Кенії варто сфокусуватись на індійському туристичному ринку, бо ця країна є сусідом східного регіону Африки завдяки спільному Індійському океану, має історичні торговельні зв'язки із нею, а її населення більше, ніж чисельність жителів усіх 54 державних акторів континенту разом узятих, тоді як середній клас відзначається значними статками.

Візовий режим Кенії є одним із найбільш ліберальних у Африці. Туристам доступна одноразова електронна віза, хоча вони можуть отримати і стандартну візу після прильоту. Найбільш зручним інструментом для пересування регіоном є Східноафриканська туристична віза, яка чинна протягом 90 днів і дозволяє подорожувати без обмежень до Кенії, Руанди та Уганди, тобто до країн, де живуть знамениті гірські горили. Щоправда, у цього дозвільного документу є недолік, пов'язаний з високою ціною, адже він коштує 101 долар [25].

На жаль, уся територія регіону відзначається значним рівнем забруднення довкілля, що негативно впливає на розвиток туристичної галузі. Звичайно ж, ситуація не така складна, як у Західній Африці, де прибережні води багатьох країн вкриті плівкою зі сміття. Для Кенії, яка у значній мірі залежить від туристичних надходжень, захист довкілля є принциповим питанням. У 2017 р. тут були заборонені одноразові пластикові пакети, а за їхній імпорт та використання передбачили штрафи, які можна назвати найбільш драконівськими на континенті. Зокрема, йшлося про ув'язнення на термін від 1 до 2 років чи стягнення у розмірі кількох мільйонів кенійських шилінгів. Однією з причин подібної заборони стало масове отруєння пакетами свійської худоби, яка їх часто пережовує. У 2019 р. на пляжних зонах на березі Індійського океану, у національних парках і на території лісових масивів заборонили використання пластмасової тари на кшталт пляшок, одноразових стаканчиків і тарілок [26]. Складається враження, що політична еліта Кенії повною мірою усвідомлює важливість чистоти природи для розвитку туризму, тому і вдається до таких непопулярних кроків.

Східна Африка знаменита своїми чайними і кавовими плантаціями. Регіон Керічо, який лежить на захід від Рифтової долини, має найкращі умови для вирощування чайних кущів. Селяни у районах Керічо, Нанді і Бомет збирають до 46 відсотків обсягів усієї сировини для приготування цього напою, а загалом у галузі працевлаштовані 5 млн. чоловік [27]. Кенія – найбільший виробник чорного чаю у світі, але підприємства країни не вкладають кошти у виготовлення продукції з доданою вартістю, як це роблять їхні конкуренти зі Шрі-Ланки. Тому уряд планує заборонити оптовий експорт розсипного чайного листа, щоб створити робочі місця у пакувальній галузі, адже сьогодні 95 відсотків його обсягів вивозять на світові ринки без дрібної індивідуальної упаковки. Провідними покупцями напою поза межами Європи є Пакистан, Північний Судан і Єгипет, однак усі вони переживають системну економічну кризу, тому не виключено, що Кенія шукатиме нових і більш платоспроможних партнерів, бо поки таким є тільки Велика Британія. З іншого боку, у місті Момбаса функціонує найбільший у Африці чайний аукціон, де продається цей продукт із усього східного регіону континенту, тому Кенія заробляє кошти як посередник у торгівлі країн регіону із зовнішнім світом [28]. У 2022 р. кенійські фермери експортували 410,2 млн. тонн чайного листа на загальну суму, що перевищувала 1,32 млрд. доларів, при цьому 40 відсотків обсягів продукції були вивезені на пакистанський ринок. Місцеві джерела вважають додатковою перевагою галузі постійне знецінення кенійського шилінга, яке дає можливість платити незначні зарплати робітникам, тоді як чайний лист за кордон продається за долари та євро [29]. Ще однією її позитивною рисою можна назвати масовість виробництва, яка дозволяє його суттєво здешевити у порівнянні з сусідніми країнами.

Регіон Східної Африки вважається батьківщиною кавових дерев. Ефіопія, Уганда, Кенія, Танзанія та Руанда є країнами, які у значній мірі залежать від експорту зерен арабіки і робусти. Вивезення на зовнішні ринки цієї продукції вагою у 43,3 тис. тонн дало нагоду Кенії заробити у 2022 р. 275 млн. доларів, що не можна вважати значним показником. Водночас з 2020 р. кенійські фермери отримують як пільгові позики від держави, так і дешеві добрива, що може сприяти популяризації галузі як місця працевлаштування [30].

Як і сусідня Ефіопія, Кенія спеціалізується на експорті продукції садівництва. Її розташування на поміркованій відстані від Європи дає можливість національним підприємствам завозити квіти на цей велетенський ринок, тоді як Колумбія і Еквадор є монопольними постачальниками троянд до таких країн Західної півкулі як США та Канада. При цьому галузь приносить значно більші прибутки, ніж експорт кави. У 2022 р. Кенія заробила аналог 681 млн. доларів (або 90 млрд. кенійських шилінгів) на вивезенні на зовнішні ринки 195 тис. тонн квітів [31]. Країна забезпечує 38 відсотків потреб ЄС у імпортних квітах, причому налагоджено два механізми збуту цієї продукції – через нідерландські аукціони та британські супермаркети. Її основною спеціалізацією є вирощування на берегах озер Великої рифтової долини та на гірських схилах троянд, гвоздик і лілій, які згодом і експортуються [32].

Оскільки Кенія є популярним туристичним осередком і транзитним вузлом, то вона потребує продуктів

харчування і алкогольних напоїв, щоб задовольнити потреби іноземців, які подорожують до регіону заради відвідування християнських соборів Ефіопії, національних парків Кенії та Танзанії, а також гірських горил у Руанді, Уганді та ДР Конго. Починаючи з 1922 р. на кенійській території функціонує потужне підприємство "East African Breweries", яке варить найбільш популярне у Східній Африці пиво "Tusker", а також випускає за ліцензією такі міцні алкогольні напої як горілка і віскі. Нині воно контролюється британською корпорацією "Diageo" [33].

Виробництво одягу є важливою економічною спеціалізацією країни, бо у спеціальних зонах із виготовлення експортної продукції працюють 66,9 тис. робітників. У 2022 р. 153 компанії займалися пошиттям текстильних виробів, адже завдяки закону США "The African Growth and Opportunity Act" Кенія користується митними пільгами на американському ринку, які діють до 2025 р., тоді як виробники одягу всередині країни сплачують незначні корпоративні податки протягом перших десяти років з моменту початку роботи [34]. Як вже зазначалось вище, постійне знецінення кенійського шилінга робить усі галузі національної економіки більш конкурентними на світових ринках за рахунок зменшення зарплат.

Як добре відомо, сусідня Танзанія є одним із найбільших виробників і експортерів золотої руди, тому в зв'язку з цим можна було б допустити, що Кенія теж має подібний потенціал. Якщо танзанійська мінерало-видобувна галузь уславилась фіолетовим коштовним каменем танзанітом, то у Кенії видобувають яскраво-зелений тсаворіт, який виявили тут у 1974 р. у межах національного заповідника Тсаво. Він належить до категорії рідкісних гранатів і має твердість за шкалою Мооса, що становить 7-7,5 одиниць, тому його відзначає висока ціна після огранки [35]. Однак, як і у багатьох інших регіонах Субсахарської Африки, галузь видобування має значні проблеми становлення і розвитку. Насамперед, це експорт необроблених мінералів, експлуатація корисних копалин у неформальному секторі без дотримання правил безпеки і сплати податків, і нарешті – контрабанда продукції. У 2018 р. у країні розпочав роботу Центр зі створення додаткової вартості для коштовного каміння "Boi", який використовує сучасне обладнання і має право закуповувати сировину в представників дрібних шахтарських кооперативів [36].

Країна є регіональним лідером з отримання грошових переказів, адже у 2022 р. представники діаспори переказали сюди 4 млрд. доларів США і ця сума була більшою за будь-яку статтю експорту. Цікаво, що у тому ж році загальний показник вивезення на зовнішні ринки національних товарів перевищив 5,77 млрд. доларів. Сума грошових переказів саме до Кенії вражає ще більше, якщо брати до уваги той факт, що усі країни Східної Африки у 2022 р. отримали з-за кордону кошти обсягом 8,2 млрд. доларів [37].

Слабкою ланкою економічного розвитку є недостатня генерація струму, без якої не можуть ефективно розвиватись туристична галузь і сільське господарство. Однак Велика рифтова долина з її вулканічними процесами поступово перетворюється на важливий осередок виробництва геотермальної енергії. Зокрема, у 1981 р. країна першою в Африці відкрила геотермальний завод "Olkaria I". Згодом у регіоні почали вводити у експлуатацію нові потужності, останнім серед яких став енергетичний об'єкт "Olkaria V". Водночас постійно триває процес переоснащення і модернізації старих виробництв. У 2022 р. уся галузь генерувала 882 МВт струму завдяки використанню енергії землі, тоді як у 2030 р. цей показник планується подвоїти [38].

Ще одним джерелом безперервного забезпечення електроенергією кенійської економіки стала Ефіопія. У 2022 р. ця гірська країна, звідки витікає річка Блакитний Ніл, почала поставки струму до Кенії через лінію електропередач, кошторис робіт із прокладання якої оцінювався в 500 млн. доларів. Контракт сторін розрахований на 25 років [39]. Чому це стратегічно важлива угода і для Ефіопії? Справа у тому, що будівництво ГЕС на річці Блакитний Ніл позбавляє частини води Північний Судан і Єгипет, тому офіційна Аддіс-Абеба зацікавлена знайти якомога більше споживачів її струму у власному регіоні, щоб перетворити їх на дипломатичних союзників у конфлікті з обома країнами. Крім того, якщо столиця Ефіопії є осередком дислокації установ Африканського Союзу, то вже Найробі виступає однією з регіональних штаб-квартир ООН, а отже – Єгипту буде важко протистояти партнерству двох таких впливових державних акторів.

Міжнародні рейтинги Кенії не викликають надмірного оптимізму серед інвесторів. Згідно з даними Берлінської організації "Transparency International", у 2022 р. вона посіла 123-є місце у переліку зі 180 учасників за рівнем корупції [40]. Показники економічної свободи від корпорації "Heritage" були ще гіршими і вивели країну з 55-мільйонним населенням на 135-е місце у тому ж році. До головних недоліків Кенії експерти відносять політичну нестабільність, пов'язану з невизнанням однієї зі сторін виборчого процесу його результатів, сумнівні рішення судової гілки влади у економічній сфері, значні корпоративні податки, боргові зобов'язання та виплати за ними, а також високий рівень інфляції [41].

Варто зазначити, що у африканському контексті суттєвий вплив на економічну ситуацію в окремих країнах справляють їхні сусіди. Кенія не є винятком з цього правила, адже її регіональне довкілля відзначається конфліктогенністю, пов'язаною з громадянською війною у Південному Судані та з фрагментацією Сомалі. Бажання мати стабільність на північному кордоні змусило кенійську політичну еліту активно втручатись у внутрішні справи сомалійської сторони. Кенійські миротворці долучились до виконання завдань зі стабілізації ситуації на півдні Сомалі у 2011 р. і в наступному році приєднались до місії Африканського Союзу "AMISOM" ("African Union Mission in Somalia"), а головним осередком їхньої дислокації стало місто Кісмайо. Чисельність контингенту становила 3664 особи, однак починаючи з 1 квітня 2022 р. "AMISOM" більше не функціонує, бо її змінила місія "ATMIS" [42]. Нині під егідою "ATMIS" ("African Union Transition Mission in Somalia") 3500 кенійських солдатів служать у прикордонному південному регіоні цієї країни [43]. У відповідь на миротворчу діяльність офіційного Найробі радикальна організація «Аль - Шабаб» почала здійснювати теракти на кенійській території. У 2013 р. у столичному торговельному центрі «Вестгейт» загинули десятки людей, згодом у 2015 р. бойовики організували напад на університет у Гаріссі, що супроводжувався ще більшою кількістю жертв, а у 2019 р. вони зрештою захопили готель "Дусіт Д2" у Найробі [44]. Ще одним об'єктом багаторазових нападів цих ісламістів став регіон Ламу, бо у ньому під захистом ЮНЕСКО перебуває середньовічне місто купців із білими будинками, а також наявна затока, на берегах якої відбувається будівництво перспективного порту. До того ж, завдання терористів спрощує розташування Ламу у прикордонному регіоні, де частина державних рубежів із Сомалі пролягає у лісистій місцевості [45]. Це призвело до суттєвого зменшення інтересу іноземних туристів до Кенії, бо вона виявилась єдиною орієнтованою на туристичні послуги країною регіону, яка зазнала таких резонансних терактів.

Крім того, Кенія є головним осередком тимчасового притулку для біженців із Сомалі та Південного Судану. Так, у 2022 р. на її території перебували 550 тис. таких осіб, а серед них 53 відсотки були громадянами Сомалі, а ще 25 відсотків походили з Південного Судану. Дадааб на сході і Какума на півночі є двома найбільшими таборами для їхнього утримування, що розташовані біля кордонів даних країн і надали притулок 84 відсоткам осіб, які перебрались до Кенії як вигнанці [46]. Ситуація може суттєво погіршитись внаслідок посух на Африканському Розі, бо громадяни зазначених державних акторів почнуть активніше прибувати до Кенії, пам'ятаючи про її статус як гуманітарного осередку з розподілу допомоги ООН. До речі, розпад Сомалі на декілька частин на початку 1990-х років якраз і актуалізував проблему біженців, тому вже у 1996 р. Кенія стала однією з чотирьох регіональних штаб-квартир ООН, до функцій якої якраз і належав догляд за ними, а в 2011 р. у місті Найробі було відкрито великий комплекс для обслуговування працівників організації [47]. Завдяки цьому країна отримує кошти за транспортні послуги, зокрема за перевезення до регіону Східної Африки миротворців і гуманітарних вантажів, але утримання біженців суттєво переобтяжує національний бюджет.

Висновки. Кенія є економічним двійником Танзанії, що може надавати вагомим транзитним послугам країнам, які позбавлені виходу до портів Індійського океану. Це також класичний напрямок пригодницького туризму для здійснення сафари, а її кліматичні умови в екваторіальній зоні дозволяють вирощувати у значних обсягах і згодом експортувати чайний лист, квіти, фрукти і кавові зерна. Таким чином, країна покладається на логістичні послуги, грошові перекази, туристичні надходження і на експорт декількох видів продукції тропічного сільськогосподарства. Водночас серйозними загрозами для неї є несприятлива інвестиційна політика, значна корумпованість державного апарату, колосальний зовнішній борг і хронічні вади інфраструктури, які країна намагається виправити тільки останнім часом. До цього додається сусідство з Сомалі, що є основною причиною терактів і перебування на території Кенії сотень тисяч біженців. Крім того, уся Східна Африка вважається епіцентром потужних посух, що породжує глибоку кризу сільськогосподарства. Це явище відбувається на тлі війни в Україні, яка раніше виступала одним із гарантів продовольчої безпеки регіону. Очевидно, що у кенійському випадку майбутнє за сферою послуг, але будівництво логістичної інфраструктури розпочалося у країні досить пізно, коли вона вже накопичила значні міжнародні борги, а отже – фінансувати нові проекти буде складно.

Надійшла до редколегії 22.04.2023

Список використаних джерел:

- [1] Geography of Kenya/Tel Aviv Embassy of the Republic of Kenya in Israel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kenyaembassyisrael.com/geography-of-kenya/>
- [2] Kenya to commission new Mombasa terminal amidst privatization fears//Maritime - Executive.com. – 2022. – 21 March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://maritime-executive.com/article/kenya-to-commission-new-mombasa-terminal-amidst-privatization-fears>
- [3] Dar, Mombasa ports step up competition//The Citizen. – 2022. – 28 September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/dar-mombasa-ports-step-up-competition-3963478>
- [4] Without Uganda's backing, Kisumu is a dormant 'great port'//The East African. – 2021. – 7 June [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/news/east-africa/without-uganda-backing-kisumu-is-a-dormant-great-port-3428294>
- [5] Uhuru - era blunders that caused Ksh48 billion project to flop//Kenya.co.ke. – 2023. – 26 March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kenya.co.ke/news/87392-uhuru-era-blunders-caused-ksh48-billion-project-flop>
- [6] History//Kenya Railways [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krc.co.ke/history/>
- [7] Kenya seeks more time to pay off Standard Gauge Railway debt//International Railway Journal. – 2022. – 21 October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.railjournal.com/africa/kenya-seeks-more-time-to-pay-off-standard-gauge-railway-debt/>
- [8] Nairobi-Mombasa highway goes ahead with South Korean contractor//African Business. – 2022. – 13 September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://african.business/2022/09/trade-investment/nairobi-mombasa-highway-goes-ahead-with-south-korean-contractor>
- [9] Africa: taking a tall – lessons from Nairobi's expressway//All Africa. – 2023. – 2 February [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://allafrica.com/stories/202302020152.html>
- [10] Nairobi airport leads the pack in cargo handling//The East African. – 2022. – 30 August [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/business/nairobi-airport-leads-the-pack-in-cargo-handling-3930236>
- [11] Kenya Airways to resume daily New York flights in December//The East African. – 2022. – 8 September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/business/kenya-airways-to-resume-daily-new-york-flights-in-december-3941054>
- [12] Moi International Airport ranked best in Africa with excellent customer service//Kenya.co.ke. – 2023. – 9 March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kenya.co.ke/news/86688-moi-international-airport-ranked-best-africa-excellent-customer-service>
- [13] Kenya Airways drops more aircraft in cost-cutting plan//Zawya. – 2022. – 11 October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zawya.com/en/world/africa/kenya-airways-drops-more-aircraft-in-cost-cutting-plan-nacubibp>
- [14] Kenya Airways Fleet//Kenya Airways [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kenya-airways.com/plan-and-book/kq-fleet/en/> ; Kenya Airways Limited (KA.tz) 2022 Presentation//African Financials [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://africanfinancials.com/document/tz-ka-2022-pr-00/>
- [15] Kenya: Astral Aviation, a leader in cargo, 'started without business plan'//Africa Report. – 2022. – 6 September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theafricareport.com/238123/kenya-astral-aviation-a-leader-in-cargo-started-without-a-business-plan/>
- [16] Profile//Astral Aviation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://astral-aviation.com/profile/>
- [17] About Kenya//Olaré Mara Kempinski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kempinski.com/en/olare-mara/overview/destination/about-kenya>
- [18] Kenya. Properties inscribed on World Heritage list//UNESCO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ke>
- [19] Vasco da Gama pillar in Malindi//Malindians.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://malindians.com/attractions/vasco-da-gama-pillar/>
- [20] Maasai Mara National Reserve//Maasaimarakenyapark.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.maasaimarakenyapark.com/>
- [21] Welcome to Amboseli National Park//Amboseli.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amboseli.com/>
- [22] Lake Nakuru National Park//Lake Nakuru Kenya [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lakenakurukenya.com/>
- [23] Mombasa cruise terminal becomes white elephant for historic Kenyan port//Cruise Arabia & Africa. – 2022. – 3 July [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cruise-arabia.com/2022/07/03/mombasa-cruise-terminal-becomes-white-elephant-for-historic-kenyan-port/>
- [24] Uganda still Kenya's top regional tourism source market, report says//The East African. – 2023. – 24 February [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/business/kenya-gets-most-regional-tourists-from-uganda-4136262>
- [25] Visas and entry conditions in Kenya//Nairobi airport.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nairobi-airport.com/en/visa_on_arrival_kenya.php
- [26] Plastic ban 95% fruitful – Nema//The Star. – 2021. – 28 December [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.the-star.co.ke/news/2021-12-28-plastic-ban-95-fruitful-nema/>
- [27] Kericho County: Tea, foods, and shifting weather patterns//The Elephant. – 2022. – 16 September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theelephant.info/op-eds/2022/09/16/kericho-county-tea-foods-and-shifting-weather-patterns/>
- [28] Kenya to ban raw tea exports to sweeten earnings for farmers//The Standard. – 2022. – 19 October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.standardmedia.co.ke/business/article/2001458540/kenya-to-ban-raw-tea-exports-to-sweeten-earnings-for-farmers>
- [29] Kenya tea exporters ride on weak shilling, mint fortune at auction//The East African. – 2023. – 21 March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/business/kenya-tea-exporters-profit-on-weak-shilling-4165398>
- [30] Kenya's coffee earnings surge 49 pct on rise in exports//Xinhua. – 2022. – 27 December [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://english.news.cn/20221227/a552cf822c52424ba1432d8fa6d79df9/c.html>
- [31] Kenya's flower export earnings fall in 2022 amid lower demand//Capital News. – 2023. – 14 February [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <https://www.capitalfm.co.ke/business/2023/02/kenyas-flower-export-earnings-fall-in-2022-amid-lower-demand/>
- [32] The flower industry of Kenya/Embassy of the Republic of Kenya in Japan [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kenyarep-ip.com/en/business/flower/>
- [33] East African Breweries/Diageo [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.diageo.com/en/our-business/where-we-operate/africa/east-african-breweries>
- [34] EPZ firms step up hiring as sales near Sh100bn//Business Daily. – 2023. – 12 January [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.businessdailyafrica.com/bd/corporate/companies/epz-firms-step-up-hiring-as-sales-near-sh100bn--4083328>
- [35] Tsavorite by Peter Bancroft//Pala International [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.palagems.com/tsavorite-bancroft>
- [36] Voi Gemology Center to generate three billion shillings//Kenya news agency. – 2021. – 28 February [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kenyanews.go.ke/voi-gemology-center-to-generate-three-billion-shillings/>
- [37] Diaspora remittances now Kenya's largest foreign exchange earner//Zawya. – 2023. – 23 January [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.zawya.com/en/economy/africa/diaspora-remittances-now-kenyas-largest-foreign-exchange-earner-nf3smys0>
- [38] How Kenya became the world's geothermal powerhouse//Reasons to be cheerful. – 2022. – 26 September [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://reasonstobecheerful.world/kenya-geothermal-energy-world-leader/>
- [39] Ethiopia starts exporting electricity to Kenya//Zawya. – 2022. – 19 November [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.zawya.com/en/economy/africa/ethiopia-starts-exporting-electricity-to-kenya-scwqgicw>
- [40] Kenya//Transparency international – 2022 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.transparency.org/en/countries/kenya>
- [41] Kenya//2022 Index of economic freedom [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.heritage.org/index/country/kenya>
- [42] Kenya – KDF//AMISOM [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://amisom-au.org/kenya-kdf/> ; African Union Mission in Somalia (AMISOM) transition to African Union Transition Mission in Somalia (ATMIS)//African Union. – 2022. – 5 April [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.peaceau.org/en/article/press-release-african-union-mission-in-somalia-amisom-transitions-to-african-union-transition-mission-in-somalia-atmis>
- [43] Somalia-Kenya relations: Inside Hassan Sheikh's meeting with Ruto in Nairobi//Garowe Online. – 2022. – 14 September [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.garoweonline.com/en/world/africa/somalia-kenya-relations-inside-hassan-sheikh-s-meeting-with-ruto-in-nairobi>
- [44] US offer 10 mn for 'mastermind' of 2019 Kenya hotel siege//Africa News. – 2023. – 13 January [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.africanews.com/2023/01/12/us-offers-10-mn-for-mastermind-of-2019-kenya-hotel-siege/>
- [45] Five reasons why militants are targeting Kenya's Lamu county//The Conversation. – 2022. – 14 February [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://theconversation.com/five-reasons-why-militants-are-targeting-kenyas-lamu-county-176519>
- [46] Kenya. Figures at a glance//UNHSR [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.unhcr.org/ke/figures-at-a-glance>
- [47] The United Nations in Kenya//United Nations Kenya [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kenya.un.org/en/about/about-the-un>

Pavlo Ignatiev, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PARADOXES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF KENYA

East Africa is one of critically important regions located at the crossroads of trade routes of the Indian Ocean and endowed with considerable reservoirs of drinking water within the net of the Great Lakes, while it is known at the same time for the Great Rift Valley with geothermal potential and for volcanic national soils whose productivity is defined by Equatorial weather. The article is devoted to the research of the peculiarities of economic development of Kenya that is considered an important regional rival of Tanzania in logistic and touristic respects.

Key words: Kenya, Tanzania, Somalia, ports, airports, highways, tourism, export, remittances, refugees.

THE TAIWAN PROBLEM AS A FACTOR OF THE POLICY OF THE PEOPLE'S
REPUBLIC OF CHINA

The article examines the actualization of the Taiwan problem against the background of the full-scale Russian-Ukrainian war. The interests that determine the importance of Taiwan in the system of national priorities of the People's Republic of China are analyzed. The key features of Beijing's policy of establishing control over the island are highlighted.

Key words: PRC, Republic of China, Taiwan problem, American-Chinese rivalry, "The First Island Chain"

Introduction. Considering the information resources on the administrative division of the People's Republic of China (PRC), it is hard not to notice differences in the number of provinces, which varies in parameter 22-23 units. This is due to the existence of the Republic of China (ROC) recognized by the short list of countries and located on the island of Taiwan (also exists the historical term "Formosa" – the Portuguese version of the name – translated as "beautiful island") and the adjacent islands.

The emergence of the ROC was caused by the end of the civil war in China between the communist and nationalist forces. It is noteworthy that before this historical moment, the island was not particularly significant in the context of the millennia-long history of China, playing the role of the periphery of the Chinese Empire, while becoming the object of colonial encroachments in the period after the Age of Discovery by the Portuguese, the Dutch and the Japanese. However, the political and geopolitical importance of the island was significantly transformed due to the relocation here of representatives of the Kuomintang Nationalist Party led by Chiang Kai-shek in 1949, this political group, thanks to comprehensive support from the United States, managed to maintain de facto independence from the encroachments of Communist China.

Meanwhile the Taiwan question could repeatedly turn into a trigger for a military clash between Beijing and Washington, but China was clearly aware of its military inability to take control over the island by force. However, the successes of the targeted military modernization of the People's Liberation Army of China (PLA), as evidenced in the Pentagon's annual report to Congress of 2020 – China has overtaken the US in such areas as shipbuilding, land-based conventional ballistic and cruise missiles, integrated air defense system [1] are influencing greatly on Beijing's policy towards Taipei. Therefore, achievement in the development of military technologies combined with the growth of the dependence of the international community from both economic development and trade with China, resulted that in recent years has been expressing harsh rhetoric about the possible forceful option of taking control over the island.

The option of the Taiwan problem's military solution has gained even greater importance since 2022 against the background of the Russian-Ukrainian war, because Beijing, taking into account the focus of the attention and resources of Western countries on supporting Ukraine in countering a full-scale military invasion by the Kremlin, strengthens the aggressive rhetoric towards Taipei.

The purpose of research is to analyze the factors determining the significance of the Taiwan issue for the PRC and specific areas of Beijing's activity in the international and domestic dimensions in order to achieve the geopolitical goal of incorporating the island.

Main research results. The significance of any object is determined by the value it represents for the interested subject and accordingly forms the scale of resources and efforts that can be spent on the way to achieving the desired thing. For the PRC, the value of taking control over Taiwan, which Beijing views as a breakaway province, is too high. This point is also emphasized by the fact that China's military and political leadership considers Taiwan issue not only a factor of national security, but even a destabilizing factor of the psychological state of the nation [2]. Therefore, not only military-strategic, geo-economic and geo-political components are intertwined in the value for PRC of solving the Taiwan problem, but also factors of national-historical sentiments and even personal ambitions of political leaders.

1. Security and military-strategic aspects of interests. Taiwan is in the center of so-called the First Island Chain – a geostrategic concept that marks the containment line of China's projection of power into the world ocean and, accordingly, into world politics, by the United States. It should be emphasized that control over Taiwan will allow Beijing to strengthen the possibilities of advancement in two directions within the chain: the northern – the East China Sea, where are located the other two East Asian security allies of the United States – Japan and the Republic of Korea, and the southern – the water area of the South China Sea with Spratly Islands and the Paracel Islands, disputed territories between the PRC and the countries of Southeast Asia.

Within the northern direction, it should also be noted two geostrategic points – the Senkaku Islands (Diaoyu Dao), object of contest between Beijing and Tokyo, and the island of Okinawa in the Ryukyu Archipelago, the point of the American military infrastructure concentration in the East Asia. Geographically, Taiwan's position is close to these locations, therefore control over the island will strengthen Beijing's military projection capabilities in the context of contradiction with the US and their allies in the region. In addition, the major share of trade communications of export-dependent Japan and South Korea passes through Taiwan strait, as well as the network of sea cables that provide the telecommunication infrastructure of these countries. As a result, control over the island will put the economic development of Tokyo and Seoul in a significant geostrategic dependence on relations with the PRC.

In the southern direction, control over Taiwan will make it possible to consolidate geostrategic influence in the waters of the South China Sea, that, in turn, will significantly contribute to the solution of the "Mallacca dilemma" – a key problem of China's national security, which is emphasized by the fact that at least 60% of trade flows pass through it [2].

The micro-country of Singapore which is not a military ally of the US, but allows the deployment of American military infrastructure on its strategically important territory. Given this fact, as well as the dominance of the US Navy in the World Ocean, Beijing faces the threat of blocking trade communications through the Straits of Malacca, which will have catastrophic consequences for its economy. Therefore, solving the "Mallacha dilemma" is one of the key tasks of China's geostrategy, where it is difficult to overestimate the role of Taiwan.

Beijing's dominance over the First Island Chain will contribute for the creation of a footprint for power projection within the Second Island Chain (passes through the island of Guam) and to approach the Third Island Chain (passes through the Hawaiian Islands). It should be noticed that Guam and the Hawaiian Islands are crucial points in American military infrastructure in Pacific Ocean. Thus, control over Taiwan is the "key" in the matter of national security, in the military-strategic rivalry with the United States in the Pacific area and the destabilization of its allies in East Asia.

2. From an economic perspective, the ROC is a world leader in the production of semiconductors [4], critically important element for all advanced science-intensive industries, from pharmaceuticals to military equipment. Therefore, obtaining these production capacities is a significant aspect strengthening of China on the way to global dominance, especially considering the fact that Beijing has experienced significant problems in this sector caused by the pandemic [5]. In the context of China's global economic ambitions it is important to mention about "Made in China 2025" – a strategic plan declared in 2015 with the main goal is to gain a dominant position in the global high-tech market products where microchips are crucial. Interestingly, that this program became the trigger for the US-China trade war (since 2018). Now, regarding China's growing aggressiveness in Taiwan issue, the USA has started construction of microchip production facilities on its territory [6].

3. National sentiment is associated with the term "century of shame and humiliation", historical period (1839-1949) when China was a semi-colony of Western powers and the Russian Empire. Meanwhile, this is one of the key political operational notions of Xi Jinping's administration, especially in terms of the concept of the "Chinese dream" – the goal which also involves the restoration of China's greatness on the international stage and, accordingly, the incorporation of Taiwan, the last territory lost during this period. Thus, national sentiments are intertwined with the personal ambitions of the political leader, who has already demonstrated his thirst for power by canceling the principle of elite rotation in communist China in 2018 (no more than two terms in power) and Xi Jinping was awarded a third five-year term on top-political positions in 2022-2023. Today, more and more positions are held by representatives of so-called "Xi clan" and it strengthens the possibility of a forceful option for the incorporation of Taiwan. The fact that Xi is no longer a young politician also plays a role, so he may later take the risk of using the army in the Taiwan issue.

5. In addition, it is important for the Communist Party of China (CPC) to eliminate the image of a successful Chinese statehood based on democratic principles. Indeed, it would be wrong to characterize Taiwan's political development is exclusively democratic, because of an authoritarian regime reigned on the island in 1940s -1980s. Nevertheless, in this context, today Taiwan appears as an image of an alternative political system, without the CCP's monopoly on power. This contradicts the aspirations of Chinese Communists to assert a positive image of "socialism with Chinese characteristics" on the international arena.

6. As a result, the Taiwan problem is becoming more and more significant in world politics, turning into one of the key indicators of the American-Chinese geopolitical rivalry. Moreover, the fate of Taiwan will become an indicator of the direction of the transformation of the world system, because in a broader context, this problem, along with the Russian-Ukrainian war, are the most hot points of confrontation between democracies and authoritarian states in world politics. It can be recalled that Beijing is a supporter of the idea of multipolarity, although under this term, which seems to sound with a tinge of democratization of international relations, it de facto hides behind this screen the desire for global dominance. Multipolarity is an obvious trend of international relations caused by significant changes in regional power balances in the 21st century. Unfortunately, in practice, multipolarity can mean that regional geopolitical powers will be given the opportunity to use force to strengthen its dominant position and such situation, beyond a doubt, poses a threat to small and medium-sized states. Also it is could be used as a conceptual legitimization of territorial encroachments by Beijing, as well as other regional authoritarian geopolitical power like Russia.

The value of Taiwan outlined above determines Beijing's multifaceted policy of taking control over the island. Notably, that for a long time Beijing has been trying to incorporate the ROC, using the approach of "One country – two systems", a formula proposed by Deng Xiaoping in the early 1980s as a model of an integration of Hong Kong, Macau and Taiwan. It was assumed that these entities would administratively become part of the PRC, but at the same time would retain a significant degree of autonomy in matters of the political system, jurisdiction, economy, and financial system. This formula had hopes of success in the 1990s and early 2000s, when China was showing tremendous economic success and Western analysts and politicians mistakenly believed that economic transformations would lead to political changes in the direction of democratization. However, with the re-election of Xi Jinping, these misconceptions were finally dispelled. Interestingly, there is a similar view regarding the Russian Federation under Putin's leadership. To day, the use of this formula is unrealistic, which is emphasized by the official refusal by Taipei in 2022 amid China's increasing aggressiveness [7]. However, for Beijing, this option would be the most acceptable, as it does not carry significant risks for internal stability and international image.

Noticeably, in order to realize the "soft option" of taking control over Taiwan, Beijing systematically implements a policy aimed to nullify Taiwan's independence by an international community. In this direction, Beijing is actively implementing a "checkbook diplomacy" and using dependence on economic cooperation, buying the refusal to recognize the ROC. The latest example of China's success in this field is Honduras, which severed diplomatic relations with Taipei in 2023. It must be added that this event was a continuation of the trend of loss of international recognition of Taiwan by Latin American countries, where such countries as Nicaragua, El Salvador, Panama, the Dominican Republic and Costa Rica have established diplomatic relations with the PRC in recent years [8].

Currently, only 13 states recognize independence of the ROC, and most of them are small states (Palau, Belize, Eswatini, etc.) [9], whose political loyalty was bought by Taipei amid the background of the economic successes of the 20th century that is the usage of the same approach of "checkbook diplomacy". However, at present, the capabilities of Taipei and Beijing in this direction and international weight in general are too disproportionate, so the number of international supporters of the independence of the ROC will decrease. Interestingly, the the newest supporter of the "one China" idea – Honduras wanted about 2.5 billion US dollars for continuing to support diplomatic relations with

Taiwan [10]. However, Taipei refused and after the rupture of diplomatic ties with Tegucigalpa the president of Taiwan Tsai Ing-wen declared its reluctance to compete in the "dollar diplomacy" with China [10].

Despite problems with official recognition, Taiwan has an extensive network of Taipei Economic and Cultural Representative Office in more than 70 countries [11], which de facto play the role of embassies.

It is interesting that the Vatican is the only state in Europe that has diplomatic relations with Taiwan. The severing of diplomatic relations between the Holy See and the PRC took place in 1951. After this, adherents of Catholicism were forced for decades to carry out religious cults in secret, until the liberalization of the regime under Deng Xiaoping [12]. However, the number of Catholics in China was growing all the time.

After breaking off the diplomatic ties, it was a set of unsuccessful attempts to establish contacts between the Vatican and Beijing. However, in 2018, the sides managed to reach a historic Agreement, the most important point of which is that the Catholic Church will appoint bishops from persons proposed by the Chinese authorities. The agreement caused a negative reaction of different groups – Catholics in China, the Western establishment and even part of the Catholic clergy [13]. It should be noted that the Agreement is renewed every two years and in October 2022 the sides once again extended its validity without publicly disclosing its details [14]. Despite the Agreement, the Vatican continues to maintain diplomatic relations with Taiwan, for which the Holy See is the most important official diplomatic partner. Regarding this, it would be a significant success for Beijing to establish diplomatic relations with the Vatican, which has significant international standing due to its large Catholic congregation around the world.

Interestingly, that in contradistinction to other regions of the world, where the PRC is gaining diplomatic victories, the European space was marked by the pro-Taiwan position of the small Baltic country – Lithuania. This situation is a unique international case after that in 2021 the official representation of Taiwan was opened on the territory of Lithuania [15]. The point is that in the title of such representative offices is used the name of capital (Taipei), but in case of Lithuania was used the term "Taiwanese" [16]. Despite Vilnius's explanation that the representative office does not have the status of a diplomatic institution, it leads to a conflict. Beijing reacted harshly by reducing the level of diplomatic representation, public threats, and what is especially noteworthy – economic means of pressure. China excluded Lithuania from its customs system, blocked all exports and imports to Lithuania, canceled direct container trains and limited transit. However, what was most alarming was the use of unofficial secondary sanctions – in pressure by reducing contacts with European companies that cooperate with Lithuania.

The EU delayed its reaction, but it could not stay away, as it would mean admitting weakness before China's pressure. Thus, the EU filed a lawsuit within the World Trade Organization regarding the legality of PRC's trade restrictions [17].

In the context of the Chinese-Lithuanian tensions, the logical question is why a country with a small power decided to provoke a conflict with the geopolitical giant China. Most analysts guesses are about the desire to get support from the US and low trade turnover with the PRC.

Thus, the case of Lithuania pushes to the broader aspects of the Taiwan problem for Beijing – as a factor in relations with the EU and the USA, where the role of Washington is traditionally of the greatest importance. It should be remembered that as a result of H. Kissinger's "shuttle diplomacy", China-US official diplomatic relations were established against the background of the development of the anti-Soviet alliance in 1979. However, this did not mean that Washington left the ally to its own devices, because the same year it was adopted the Law on relations with Taiwan, where one of the points fixed the provision of military and technical support to Taipei "so that Taiwan can maintain a sufficient self-defense potential" [18]. The document also noted that the establishment of diplomatic relations with the PRC does not mean the severing of actual relations with Taiwan in various spheres, but emphasizes the hope that Taiwan's future will be determined by peaceful means. These aspects became the basis of the American "one China policy".

At the same time, the military-technical cooperation with or political steps that emphasized the de facto independent status of Taiwan became drivers of the worsening of American-Chinese relations and the tension of the situation around the island. The most high-profile event was the visit of the "third person" of the American vertical of power – the speaker of the United States House of Representatives N. Pelosi to Taiwan in the summer of 2022. This political step caused significant international and regional tensions with harsh threats from the PRC. It was obviously a provocative move by Washington aimed at "playing on the nerves" of Beijing, especially considering that the visit took place on the eve of the resolution of the political leadership of the PRC (autumn 2022). Additionally, the demarche was a demonstration that China's ambitions have limits, and Washington is ready to curb them, as an illustration of that point was a confirmation made by the US President J. Biden in autumn of 2022, that Washington would defend Taiwan in the event of an attack by the PRC [19]. Also the US continue to expend expand the military aid to Taiwan.

It should also be noted that the traditional diplomatic rhetoric of the PRC is that the problem of Taiwan is an internal issue of China and the interference of external players in it is unacceptable. Using this point, Beijing emphasizes a tough attitude towards the US support for the de facto independence status of Taiwan. Under the conditions of decisive and provocative actions of the US, Beijing seeks to exploit the differences within the framework of the collective West, that is, between the US and the EU countries. It should be emphasized that in this context the PRC is trying to use a trade and economic interdependence formed by the key Chinese project "One Belt, One Road", in terms of which the EU market is the final point for selling of Chinese goods. Additionally, China exploits the geopolitics peculiarities of some countries and the personal ambitions of their leaders. A vivid example is French President E. Macron and his expression after visit to China in April 2023, that Europe should not become a "vassal" and must avoid being drawn into any conflict between the US and China over Taiwan [20]. Obviously, such statement undermines the unity of Western countries and the possibility of military aggression by the PRC.

Also it should be underlined, that the Russian-Ukrainian war caused a lot of problems for Beijing in the context of solving the Taiwan issue by force, in particular, in terms of consolidation of the West, notably in working out a countermeasure mechanism in the case of aggression by authoritarian states. Moreover, the issue of Taiwan has become closely tied to the Russian-Ukrainian war. For example, Western countries are using the possible factor of providing support to Moscow, especially military-technical, as a reason to apply sanctions against Beijing, which is critically dependent on trade with the EU and the US. Moreover, the failure of Putin's military adventure puts China at a disadvantage and forces it to spend additional resources on the Western countries activity generated by the Russian

threat, including necessity to respond to criticism of Beijing's irresponsibility as a global superpower in the context of the war in Ukraine.

In addition, in connection with the increasing aggressiveness of China towards Taiwan against the background of Russian aggression, the tendency of militarization and cooperation of the Western countries of the Indo-Pacific region continues to increase. Among such steps, it can be admitted: 1. Japan has officially announced its intention to increase defense spending to 2% by 2027, which will eventually turn it into the third largest military spending country in the world [21]; 2. cooperation within the framework of the anti-Chinese AUKUS format is strengthening, in particular, in the aspect of Australia's acquisition of nuclear-powered submarines. Moreover, Canberra expressed the need to boost long-range strike capabilities and improve the functioning of northern bases – elements of the largest military reform since World War II [22]; 3. it is interesting that amid the growing threat from China and its proxy North Korea, the bilateral security dialogue, which was not functioning because of the trade war between Tokyo and Seoul on the basis of historical issues, has even been resumed [23]. Trilateral military cooperation involving the United States is also increasing, as well as the purchase of American weapons by East Asian democracies.

It is noteworthy that the 2022 Taiwan crisis led to the rapprochement of other non-Western countries in the region with Washington. An illustration is a permission of the Philippines to expand the American military presence by four bases on its territory, while most of them will be located near Taiwan [24]. Moreover, for the first time, trilateral exercises of the coast guard of the United States, Japan and the Philippines were held in the South China Sea at the beginning of June 2023. India also expresses its desire to deepen military cooperation, in particular, in the format of The Quadrilateral Security Dialogue (Australia, India, Japan and the US) and arms trade. It also draws attention that the aggravation of the Taiwan problem has significantly raised the international status of India, especially for Western countries, as a partner in countering Chinese ambitions. However, New Delhi is in no hurry to take drastic steps, adhering to the concept of "strategic remoteness".

Besides the global and regional dimension, the Taiwan problem should be noted for its bilateral aspect of Beijing's pressure on Taipei. Indeed, the very statements about the admissibility of the use of force in the case of the implementation of the course for independence act as a tool of pressure. So that the threats are not verbal, Beijing reinforces them with a "play of muscles" – a conduction of military exercises with the scenarios of a capture of the island including by encircling Taiwan. The practice of violating the airspace of the ROC by Chinese military planes has become popular and it forces Taipei to raise its own fighter jets in response. Such maneuvers are an expensive thing, and therefore in this way Beijing is trying to financially exhaust Taipei. In addition, it should be taken into account that China has a "fifth column" within the Taiwan establishment, represented by the Kuomintang Party, which advocates a compromise approach in relations with the PRC. The ruling pro-independence Democratic Progressive Party is currently on the decline, as evidenced by its defeat in the 2022 local elections to the Kuomintang [25]. Accordingly, for Beijing there is a possibility of a more peaceful version of the incorporation of the island. In this context the presidential elections in 2024 will be an important event. Regarding this, the PRC seeks to strengthen the position of supporters of softening the confrontation through systematic intimidation. Moreover, Beijing systematically manages informational and psychological operations with the aim of destabilizing Taiwanese society for its own favorable perception of events [26].

It is obvious that the power option requires a solid military foundation, therefore the PRC continues modernization in order to increase the capabilities of the China's People's Liberation Army (PLA), in particular, developing, first of all, air, sea and missile capabilities, as well as the potential of landing forces. Accordingly, the Taiwan problem causes the reduction of ground forces in the PLA. However, there is a significant problem for realizing military scenario, which consists of a number of factors: 1. there is a high probability of a collision with the US army, and perhaps even with their allies. At the same time, there is a problem of the uncertainty of the efficiency of Chinese equipment, created mostly on Russian analogues, which proved to be backward compared to Western models; 2. a military confrontation can lead to an inhibition of Chinese trade and, accordingly, an economic collapse; 3. Taiwan is also systematically updating the technical and human capabilities of the armed forces; 4. the Chinese army has no experience of conducting such kind of military operations, and, moreover, the historical practice of China's military actions demonstrates weakness in wars in general; 5. one of the options is to carry out an amphibious operation, the difficulty of which is the need for clear coordination between the military branches. The next problem in conducting this type of operation is the territory of Taiwan is mountainous, that is, the list of possible amphibious landing sites is small. In addition, in the case of war, the reaction and behavior of Chinese society, which is used to "fighting" in the socio-economic dimension, and not on the battlefield, seems incomprehensible. Therefore, the force option for Beijing must be fast-moving and necessarily victorious, because otherwise the positions of the CCP may be significantly shaken.

Conclusions. The importance of Taiwan in the context of Beijing's geopolitical interests was significantly transformed with the relocation of the Kuomintang Nationalist Party to the island. For today, the PRC is increasingly asserting claims to the island, because Beijing has significant military, economic and technical resources. The trigger for the actualization of Taiwan issue was the full-scale Russian-Ukrainian war and the aggravation of the issue of further transformation of the international order.

Among the factors determining the high degree of Beijing's interest in taking control of the island, several subgroups can be distinguished: security and military-strategic (establishing the dominance of the PRC within the framework of the "First Island Chain", which will allow to undermine the containment of the projection of Chinese power in the World Ocean by the United States, as well as the formation of opportunities to solve the "Malacca dilemma"), economic (gaining control over the extremely important semiconductor production facilities in the leading sectors, where Taiwan is the world leader), historical and national sentiments and political ambitions (the Taiwan issue is the last territory lost by China during the "century of shame and humiliation" – the problems of China's historical development, which is one of the key postulates of Xi Jinping's authoritarian rule, while the CCP considers the existence of another Chinese state based on democratic principles as a challenge).

As a result, the Taiwan problem turned into an indicator of the realization of China's geopolitical ambitions for global leadership in the context of rivalry with the US. In order to achieve the goal of establishing control over Taiwan, Beijing implements a multifaceted policy: 1. reducing the number of countries that officially recognize Taiwan's independence. Due to its significant economic power, the PRC is gaining more and more victories and also using economic pressure; 2. the application of increasingly tough rhetoric with an emphasis on the military option, which vividly

illustrated the rise of tension against the background of the visit of the speaker of the House of Representatives of the Congress N. Pelosi to Taiwan in the summer of 2022; 3. efforts aimed at undermining the unity of the collective West regarding the Taiwan issue, in particular, playing the "French card"; 4. steps to undermine Taiwan's economic stability – obstruction of transport communications in the context of military exercises, systematic violation of airspace; 5. conducting informational and psychological operations regarding the destabilization of Taiwanese society and intimidation by the consequences of a military conflict; 6. support for the currently pro-Beijing Kuomintang party, whose popularity is growing more and more, which may bring it to power in the 2024 presidential elections.

References

1. *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020*. Annual Report to Congress, Department of Defence. URL: <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINAMILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF> (last access on 08.07.2023).
2. Shevchuk O. (2022). "Tajvanska problema" v konteksti destabilizaciyi sistemi mizhnarodnih vidnosin rosijsko-ukrayinskoyu vijnoyu [The "Taiwan problem" in the context of the destabilization of the system of international relations by the Russian-Ukrainian war]. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. № 4. P. 47—53. URL: <https://ahpsxxi.org/index.php/journal/article/view/61/43> (last access on 08.07.2023).
3. Pasza P. (2021). The Malacca Strait, the South China Sea and the Sino-American Competition in the Indo-Pacific. *Journal of Asian Security and International Affairs*. Vol. 8. № 2. P. 174—194. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/23477970211017494> (last access on 08.07.2023).
4. Zablockij V. (2023). Tajvanske vidlunnnya vijni v Ukrajini [The Taiwanese echo of the war in Ukraine]. *The Ukrainian Week*. URL: <https://tyzhden.ua/tajvanske-vidlunnnya-vijny-v-ukrajini/> (last access on 08.07.2023).
5. Partridge J. (2021). Global chip shortage hits car production in China and Japan. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/jun/30/global-semiconductor-shortage-affecting-car-production-in-china-and-japan> (last access 08.07.2023).
6. Shevchenko P. (2022). Bitva za Tajvan: yak gotuyutsya do potencijnogo protistoyannya Tajbei, Pekini i Vashington [The battle for Taiwan: how Taipei, Beijing and Washington are preparing for a potential confrontation]. *The Left Bank*. URL: https://lb.ua/world/2022/05/31/518511_bitva_tayvan_yak_gotuyutsya.html (last access on 08.07.2023).
7. Taiwan rejects China's 'one country, two systems' plan for the island. *Reuters*. (2022, August 11). URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/taiwan-rejects-chinas-one-country-two-systems-plan-island-2022-08-11/> (last access on 08.07.2023).
8. Honduras breaks diplomatic ties with Taiwan. *Le Monde*. (2023, March 26). URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/03/26/honduras-breaks-diplomatic-ties-with-taiwan_6020696_4.html (last access on 08.07.2023).
9. Diplomatic Allies. *The official website of the Ministry of Foreign Affairs of Republic of China (Taiwan)*. URL: <https://en.mofa.gov.tw/AlliesIndex.aspx?n=1294&sms=1007> (last access on 08.07.2023).
10. Oudenaren J. V. (2023). Taiwan's Dwindling Diplomatic Allies. *China Brief*. Vol. 23. № 8. URL: <https://jamestown.org/program/taiwans-dwindling-diplomatic-allies/> (last access on 08.07.2023).
11. MOFA rebuts China's false claims concerning Taiwan's sovereignty. *The official website of the Ministry of Foreign Affairs of Republic of China (Taiwan)*. (2022, April 26). URL: https://en.mofa.gov.tw/News_Content.aspx?n=1328&s=97750 (last access on 08.07.2023).
12. China, the Vatican and a controversial deal. *BBC News*. (2018, 4 February). URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-42914029> (last access on 08.07.2023).
13. Sherwood H. (2018). Vatican signs historic deals with China – but critics denounce sellout. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/sep/22/vatican-pope-francis-agreement-with-china-nominating-bishops> (last access on 08.07.2023).
14. Pullella P. (2022). Vatican confirms renewal of contested accord with China on bishops' appointments. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/china/vatican-confirms-renewal-contested-accord-with-china-bishops-appointments-2022-10-22/> (last access on 08.07.2023).
15. Reynolds M., Goodman M.P. (2022). China's Economic Coercion: Lessons from Lithuania. *The Center for Strategic and International Studies*. URL: <https://www.csis.org/analysis/chinas-economic-coercion-lessons-lithuania> (last access on 08.07.2023).
16. McGee L. (2022). How a tiny European country took on China over Taiwan January. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2022/01/30/europe/lithuania-took-on-china-intl-cmd/index.html> (last access on 08.07.2023).
17. EU requests two WTO panels against China: trade restrictions on Lithuania and high-tech patents. *The official website of the European Commission*. (2022, 7 December). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7528. (last access on 08.07.2023).
18. *H.R.2479 - Taiwan Relations Act*. The online database of United States Congress legislative information. URL: <https://www.congress.gov/bills/96th/congress/house-bill/2479> (last access 08.07.2023).
19. Wang A. B. (2022). Biden says U.S. troops would defend Taiwan in event of attack by China. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/09/18/biden-taiwan-military-china-attack/> (last access 08.07.2023).
20. Rankin J. (2023). Macron sparks anger by saying Europe should not be 'vassal' in US-China clash. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/10/emmanuel-macron-sparks-anger-europe-vassal-us-china-clash> (last access 08.07.2023).
21. Kavanach J. (2023). Japan's New Defense Budget Is Still Not Enough. *The Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/2023/02/08/japan-s-new-defense-budget-is-still-not-enough-pub-88981#:~:text=Japan%27s%20new%20commitments%20are%20undoubtedly,60%20percent%20over%20five%20years.> (last access on 08.07.2023).
22. Vemulapalli B. (2023). Australia unveils biggest defence overhaul since World War II. *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/4/24/australia-to-strengthen-long-range-capabilities-northern-bases> (last access on 08.07.2023).
23. Japan and South Korea resume security dialogue after five years. *The Japan Times*. (2023, 18 April) <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/04/18/national/japan-south-korea-security-dialogue-resumes/> (last access on 08.07.2023).
24. Lendon B. (2023). US gains military access to Philippines bases close to Taiwan and South China Sea. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2023/04/04/asia/us-philippines-military-base-access-intl-hnk-ml/index.html> (last access on 08.07.2023).
25. Sui C. (2022). Taiwan Elections Seen as a Warning to Ruling Party. *The Voice of America*. URL: <https://www.voanews.com/a/taiwan-elections-seen-as-a-warning-to-ruling-party/6852716.html> (last access 08.07.2023).
26. Huang J. (2021). China Using 'Cognitive Warfare' Against Taiwan, Observers Say. *The Voice of America*. URL: https://www.voanews.com/a/east-asia-pacific_china-using-cognitive-warfare-against-taiwan-observers-say/6200837.html (last access on 08.07.2023).

Надійшла до редколегії 11.04.2023

С. Бут

к.пол.н., асистент кафедри міжнародного регіоназнавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТАЙВАНСЬКА ПРОБЛЕМА ЯК ЧИННИК ПОЛІТИКИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті розглянута актуалізація Тайванської проблеми на тлі повномасштабної російсько-української війни. Проаналізовані інтереси, які детермінують значення Тайваню у системі національних пріоритетів КНР. Висвітлені ключові риси політики Пекіну щодо встановлення контролю над островом.

Ключові слова: КНР, Республіка Китай, Тайванська проблема, американо-китайське суперництво, "Перший острівний панцюг"

ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ ТА ОСНОВНІ ЗАСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В ПОЛІТИЦІ ПРОВІДНИХ МІЖНАРОДНИХ АКТОРІВ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

У статті здійснено спробу комплексного аналізу політики Французької Республіки, Сполучених Штатів Америки, Китайської Народної Республіки, Республіки Індія та Російської Федерації щодо африканських країн. Проаналізовано причини зацікавленості держав у поглибленні співробітництва та шляхи їх реалізації. Простежено основні сфери взаємодії між ними. Розглянуто конкретні заходи та проєкти, вжиті зазначеними державами задля активізації співробітництва з державами Африки. Значну увагу приділено стратегіям урядів щодо країн Африканського континенту

Ключові слова: Африка, Французька Республіка, Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка, Республіка Індія, Російська Федерація, Перська затока, геополітика, економічні проєкти, стратегії, природні ресурси, конкуренція

Останніми роками все більше приходить усвідомлення місця Африки у світі, вчора, сьогодні та завтра, як колиски людства, чия демографія та темпи економічного зростання роблять його континентом майбутнього, адже мова йде про територію площею понад 30 млн квадратних кілометрів з понад 1,2 млрд населення. Африка не є неясною і проклятою землею, в'язнею застарілих традицій, байдужою до міжнародних справ.

Ця підвищена увага частково пояснюється тим, що стає все зрозуміліше, що Африка має потенціал стати місцем значного економічного зростання. До 2030 року близько 20 % населення світу буде жити в самій Африці. ВВП Африки, який зараз становить близько 3 трлн дол., за прогнозами, значно зросте до 2050 року, а такі фактори як покращення освіти, технологій та інфраструктури в поєднанні з демографією сприятимуть цьому зростанню.

Державам, які змагаються за вплив, варто розуміти, що саме об'єднує африканців: їх обцинні історії, пов'язані з імперіями та королівствами, які формували цивілізацію. Саме ці знання створюють почуття солідарності та братерства у розподілі спільної долі, заснованої на принципі об'єднання перед негараздами та утвердження загального, відмінного майбутнього. Зокрема, населення Південної Африки визначає це так: «Я такий, який я є, завдяки тому, хто ми всі є».

Африка є місцем геостратегічної конкуренції, де західні уряди прагнуть використовувати політичні інструменти та допомогу для протидії геополітичним та гео економічним впливам Китаю та Росії. Тому, ці знання про Африку є стратегічно важливими й такі держави як Китай, РФ та Індія вміло їх використовують. Події Арабської Весни сколихнули багато країн Африки, підриваючи положення та вплив багатьох традиційних іноземних держав, присутніх в регіоні, однак саме з початку 2010-х років спостерігається підвищена зацікавленість щодо Африки й таких економічних гігантів Глобального Півдня, як КНР, Індія, Саудівська Аравія, ОАЕ.

В першій половині 2010-х років в Африці було відкрито понад 320 іноземних дипломатичних представництв і, що свідчить про так звану «нову боротьбу» за континент. Найбільше дипломатичних місій в країнах Африки відкрили Саудівська Аравія, Туреччина, Катар, Кувейт та ОАЕ. У 2019 році Індія оголосила, що відкриє 18 місій у Африці. Натомість США істотно не розширили свою дипломатичну присутність в Африці: за адміністрації президента Д. Трампа Африка на південь від Сахари не становила значного інтересу, відтак стратегічний інтерес для США зберігали Марокко, Судан, Єгипет, інші близькосхідні країни.

Втім, в умовах зміни парадигми міжнародних відносин з часу вторгнення РФ в Україну, прослідковується повна зміна світового порядку, тому Африка постає як арена боротьби не лише за домінування, експлуатацію ресурсів, а як континент «рівний» міжнародним акторам світової політики, які наразі змагаються за «54 африканські голоси» на міжнародних платформах з прийняття рішень. Саме це починають усвідомлювати й такі міжнародні актори, як США, Франція та РФ.

Присутність Франції в Африці переважно зосереджена на її колишніх колоніях. Навіть під час процесу деколонізації в 1960-70-х роках Франція прагнула збереження впливу через поширення свого колоніального спадку, який досі ставить країни Африки у відносну залежність від неї, як у питанні використання французької мови, та і в створенні двох валютних союзів в рамках Африканського фінансового франку - західноафриканський франк КФА і центральноафриканський франк ЦФА, до яких належать 15 африканських держав. Зберігаючи свої валютні резерви в центральному банку Франції, колишні французькі колонії зобов'язалися вносити 50% своїх валютних резервів у французьку скарбницю, що надає певні переваги французькій стороні. Однак економічний дисбаланс, викликаний проблемою ЦФА, викликав політичну критику, яка згодом змусила такі країни як Мадагаскар та Мавританія відмовитися від франка КФА й запровадити власну валюту. Втім ці угоди все ще забезпечують певну фінансову стабільність, позаяк Франція гарантує фіксований обмінний курс франка КФА з французьким франком, а згодом і з євро [1].

На цьому тлі, у 2021 році Франція видала активи, які перебували у Банку Франції, Центральному банку західноафриканських держав у очевидній спробі виправити економічний дисбаланс, викликаний питанням франка КФА, при цьому фіксований обмінний курс франка КФА високий, що підтримується високими відсотковими ставками, які переважно приносять користь місцевим банкам, в такий спосіб Франція намагається зберегти економічні важелі впливу на континенті.

Французькі компанії імпортують товари з багатьох країн Західної та Центральної Африки на кшталт уранової руди з Нігеру та Габону або какао з Кот-д'Івуару. У цих постколоніальних країнах Франція тримає й військовий контингент чисельністю близько 9 тис., які мають мандат на боротьбу з терористами та підготовку

військ африканських держав. Був час, коли Франція виступала своєрідним постачальником послуг безпеки в регіоні, насамперед у сфері боротьби з тероризмом, зокрема це асоціювалося з початком операції "Сервал" у Малі (з 2014 р. – операція отримала назву "Бархан"). Втім, участь Парижа у проведенні антитерористичних операцій не змогла вирішити проблем безпеки країн регіону, тому в 2022 році Франція вивела свої війська з Малі, Буркіна-Фасо та ЦАР, що свідчить про значну втрату французького впливу в регіоні, позаяк країни з нестабільною політичною ситуацією все більше звертаються до Росії та її ПВК «Вагнер» як своєрідного гаранта безпеки.

З початку президенства Е. Макрона у 2017 році акцент на участі Франції в Африці змінюється. Е. Макрон прагне перезавантаження національної стратегії щодо країн Африки через складну історичну спадщину Франції на континенті. З першого президентського терміну, а потім дублюючи цю стратегію під час президентської кампанії 2022 року Е. Макрон відвідував численні африканські держави, намагаючись пропагувати так звану нову стратегію Франції, засновану на сприйнятті Африки як «рівного собі» партнера, що демонструє бажання Парижа виправити помилки минулого та переосмислити свою дипломатичну роботу з Африкою [2].

Попри те, що Франція є одним з головних інвесторів і торговельних партнерів на африканському континенті, її політична роль та впливовість поступово заміщуються, а то й витісняються Китаєм, Індією та РФ. Щоби протистояти цьому, французький президент Е. Макрон запропонував стратегію відновлення партнерства з Африкою у своїй промові 27 лютого 2023 року. В основі цієї стратегії лежить заклик до «нових, збалансованих, взаємних та відповідальних відносин» з Африкою при повазі до африканської ідентичності. [1] Наразі Франція прагне просувати економічну модель, в основу якої покладено ідею переходу від «політики допомоги» до підходу, що базується на партнерстві, до об'єднаних інвестицій[3]. Також Париж декларує свій намір вступити до нового партнерства у сфері безпеки з африканськими країнами, що означатиме помітне скорочення французьких військ та персоналу на французьких військових базах по всьому континенту задля збереження військової присутності Франції в Африці. Зміна підходів Парижа спрямована не лише на обмеження російського впливу на континенті, а й для усвідомлення того, що будь-яка нестабільність в Африці становить пряму загрозу безпеці усієї Європи через її географічну близькість з африканським континентом.

Зміни в політиці Франції щодо країн Африки відбуваються тоді, коли вплив Франції на континент помітно слабшає. Тому, головним геополітичним пріоритетом Франції, в умовах глобальних змін, є збереження своєї присутності та впливу. Партнерство та двостороння допомога використовуються як засіб для зміцнення нових відносин у країнах-реципієнтах. Найбільша частка французької двосторонньої допомоги спрямована на розбудову інфраструктури та до сфери соціальних послуг, включно з освітою та охороною здоров'я, що надається у вигляді грантів. За останні п'ять років міжнародний бюджет Франції на допомогу задля розвитку значно збільшився: з 0,38% ВВП Франції у 2016 році до 0,53% у 2020 році, і, за прогнозами, досягне 0,7% у 2025 році. Загалом 39% усієї міжнародної допомоги, наданої Францією у 2020 році (3,6 мільярда євро), було надано країнам Африки [1].

Також Франція помітно збільшила обсяг інвестицій до країн Африки, надавши, зокрема, 2,5 мільярда євро для підтримки бізнесу за допомогою програм Choose Africa та Digital Africa, що підтримуються Французьким агентством розвитку (AFD), а також підприємцям MEETAfrica [3].

В рамках нового підходу та культурної дипломатії Франція також організувала сезон «Africa2020», перенесений на 2021 рік через пандемію; Саміт з фінансування економіки африканських країн в травні 2021 року; Саміт Нової Африки у Франції у липні 2021 року в Монпельє, присвячений питанням зміни клімату, мобільності, культури та франкофонії, гендерної рівності, темі формування громадянського суспільства в країнах Африки.

Відомо, що значний геополітичний інтерес Франції зосереджений навколо майбутнього французької мови в контексті реалізації політики франкофонії, основними провідниками здійснення якої є, за даними Національного інституту статистики та економічних досліджень Франції, близько 3 млн французьких громадян африканського походження походження з країн Субсахарської Африки, які живуть у Франції як натуралізовані громадяни та/або іммігранти другого покоління.

Як і Франція, Сполучені Штати реагують на зростаючу іноземну активність і вплив у країнах Африки на південь від Сахари, адже окрім безпекових питань, Африканська континентальна зона вільної торгівлі (AfCFTA), після повної реалізації, стане п'ятою за розміром економікою у світі з потенціалом сукупного валового внутрішнього продукту понад 3,4 трлн дол.

Після невдалої історії взаємодії з африканськими країнами з питань безпеки Сполучені Штати розгортають нову стратегію врегулювання конфліктів на континенті, аби покращити свій імідж після інтервенцій та переосмислити важливість Африки для інтересів національної безпеки США і перезавантажити свої відносини з африканськими партнерами.

Загалом інтереси США на континенті зосереджені навколо бажання збереження свого статусу та ролі глобального лідера у сфері безпеки, економіки, прав людини тощо в умовах наростання китайського та російського впливу в регіоні, американсько-китайського суперництва за економічну першість. Діяльність Сполучених Штатів в Африці в основному сконцентрована на зміцненні демократичних інститутів, сприянні вільним і чесним виборам і вдосконаленні практики управління для сприяння стабільності та сталого розвитку. Майже всі дії та геополітичні інтереси Вашингтону продиктовані саме цією метою та стратегією, де ключовими питаннями постають боротьба з тероризмом, безпека та стабільність («Боко Харам» у Нігерії, «Аш-Шабаб» у Сомалі, «Аль-Каїда» та інші) та гуманітарні проблеми.

У 2022 році адміністрація президента Джо Байдена оголосила про свій новий підхід до відносин з Африкою із завершенням другого саміту лідерів США-Африка та оприлюдненням «Стратегії США щодо Африки на південь від Сахари» та плану реалізації Стратегії США 2020 року щодо запобігання конфліктам та сприяння стабільності. В обох стратегіях і під час саміту адміністрація підкреслила роль Сполучених Штатів у просуванні миру і стабільності в крихких і постраждалих від конфлікту державах в Африці.

Нове партнерство стосується чотирьох цілей: сприяння справедливим і відкритим суспільствам (аби протистояти «шкідливій діяльності» з боку Росії, Китаю та інших); просування демократичних зусиль і розв'язання проблем безпеки; підтримка стійкого відновлення пандемії (за допомогою таких програм, як Партнерство для глобальної інфраструктури та інвестицій, ініціатива G7 щодо інвестицій в інфраструктуру з метою фінансування 600 млрд доларів, щоб конкурувати з китайською ініціативою «Один пояс, один шлях»); та заохочення адаптації

до зміни клімату та переходу до зеленої енергетики [4].

Для досягнення цих чотирьох цілей через партнерство по всьому континенту нова стратегія передбачає проведення консультативного діалогу між США та африканськими державами, розширення взаємодії на вищому рівні, зміцнення громадянського суспільства, поглиблення відносин з Африканським Союзом та регіональними органами, а також заохочення участі приватного сектора США у Африці [4].

Для поживлення економічної взаємодії США в Африці адміністрація Д. Трампа запустила ініціативу Prosper Africa, яка спрямована на стимулювання торгівлі та інвестицій між Сполученими Штатами та Африкою, однак саме за адміністрації Дж. Байдена Африка все більше стає пріоритетом. На цьому тлі, другорядними виступають і економічні інтереси, передусім в торговельному партнерстві, де двостороння торгівля з Субсахарською Африкою склала 44,9 млрд дол за 2021 рік [5]. Економічна залученість США в Африці, окрім експортно-імпортних відносин, тісно переплітається з гуманітарною допомогою та ініціативами щодо безпеки.

За останні 20 років Сполучені Штати інвестували понад 100 мільярдів доларів у сферу охорони здоров'я країн Субсахарської Африки, понад чверть мільярда дол. склала гуманітарна допомога США на обладнання, навчання та освіти, щоб допомогти країнам перемогти COVID-19, і в боротьбі з їх наслідками. [6] Особлива роль у цій допомозі належить Агентству з міжнародного розвитку (USAID), в діяльності якого Африка постає основним отримувачем послуг.

Адміністрація Байдена також розпочала нове стратегічне партнерство між США та Африканським союзом в питанні продовольчої безпеки, яке реалізовуватиметься у державному та приватному секторах із залученням міжнародних фінансових і банківських установ задля прискорення надходження інвестицій у стійкі продовольчі системи для запобігання продовольчим потрясінням.

Мета таких ініціатив - запропонувати кращі угоди, які демонструють конкурентні переваги Америки, американські цінності, а також угоди, які створюють нові можливості для американського бізнесу, адже зацікавленість США Африкою повертається на тлі збільшення присутності не лише РФ в регіоні, а саме нарощування економічної присутності Китаю.

Схоже, що за адміністрації Байдена США прагнуть відновити взаємодію з Африкою, адже стратегія «африканських турне» американських високопосадовців лише поживавилась з початком російського наступу в Україні в 2022 році.

На відміну від звичних для Африки зовнішніх чинників на кшталт Франції і США, що конкурують за вплив та прихильність 54 африканських держав в політичному, безпековому та інформаційній сферах, Індія, країни Перської затоки та Китай роблять наголос на економічній взаємодії, адже наразі, як і раніше ведеться війна за експлуатацію найважливіших сировинних ресурсів, - від енергоносіїв до таких рідкісних металів як колтан та кобальт, що використовуються для виробництва напівпровідників, стільникових телефонів та мереж зв'язку, а також військових систем та ракет.

Така стратегія стає зрозумілою, як наслідок досвіду стратегії США щодо сприяння демократичному управлінню в Африці, який наразі не є найкращим способом просування Вашингтону, як альтернативу зростаючому впливу Пекіна і Москви на континенті. Прогнозується, що до 2030 року Африка в цілому володітиме майже чвертю світового ринку робочої сили та споживачів, що зробить континент привабливим партнером для урядів та бізнесу в усьому світі, а зокрема Індії та Китаю за сукупною кількістю населення понад 2,82 трлн.

Не дивно, що континент, що постійно характеризується неймовірною бідністю населення, потребує цієї економічної взаємодії, яка ціленаправлено супроводжується гуманітарною експансією в регіон.

Китай є основним торговельним партнером для багатьох країн Африки. Можна помітити дуже цікаву тенденцію: в той час як щороку частка КНР у торгівлі країн регіону збільшується, спостерігається зменшення частки імпорту та експорту держав Заходу. США та ЄС повільно втрачають вплив на регіон, головним чином через реструктуризацію світової економіки та поширення китайського впливу. Зростання економічного впливу КНР пов'язують ще й з тим, що на відміну від Європи, Китай «вимагає» набагато менше від потенційних партнерів.

Принцип ненав'язування політичних передумов є одним із основоположних для КНР. Замість того, щоб слідувати за Сполученими Штатами та Європейським Союзом, чії вимоги щодо дотримання прав людини, проведення структурних реформ і подолання корупції часто стають перешкодою до виділення позик, допомоги та кредитування африканських країн, КНР не висуває жодних політичних умов, а вимагає винятково дотримання та виконання умов контрактів. Китай реалізує розширення свого впливу співпрацею без обов'язкової наявності свободи слова, прозорих виборів чи демократичного устрою – головним критерієм тут виступають невизнання легальності уряду Тайваню і, відповідно, визнання КНР.

Також економічні зв'язки КНР часто базуються на схемі, згідно якої Китай імпортує сировину, а натомість претендує на концесійні права для їх експлуатації, як в у випадку з РФ. Зі свого боку, Китай також пропонує доволі привабливі умови кредитування. Ці позики переважно витрачаються на спорудження інфраструктурних об'єктів, зокрема: доріг, залізниць, аеропортів, морських портів, прокладання оптико-волоконних комунікацій, будівництво шкіл, лікарень, центрів соціального захисту тощо. Це дозволяє не лише вирішувати регіональні проблеми боротьби з безробіттям й низьким рівнем освіти, а й спрощує торговельно-економічну співпрацю з Африкою. Завдяки цьому КНР витіснила ЄС та США як основних торговельно-економічних партнерів країн регіону.

Однак, головним інструментом геополітичного впливу КНР в Африці виступає оголошена у 2013 році програма «Один пояс, один шлях» (BRI), що охоплює приблизно 20 країн Африки, які підписали угоди стосовно реалізації програми. Ініціатива дозволяє Китаю досягнути багатьох цілей стратегії національної безпеки. На макрорівні, вона призначена змінити світовий економічний порядок так, щоб він сприяв становленню Пекіна у статусі наддержави. Стратегічне положення Східної Африки вздовж узбережжя Індійського океану, та можливість завдяки цьому контролювати світові торговельні потоки, все більша економічна залежність Африки від китайських товарів та інвестицій дозволяє Китаю реалізувати низку своїх геополітичних цілей та завдань.

По-перше, Китай має надзвичайно потужну промисловість, яка потребує колосальної кількості сировинних ресурсів, з огляду на демографічний приріст та потреби - багатства Африки нараховують близько 30% усіх ресурсів планети.

По-друге, двостороння торгівля Африки та Китаю зростає в 2021 році до 254 млрд дол. США [7]. КНР зацікавлена в економічній та політичній стабільності регіону задля забезпечення стабільного функціонування своїх проєктів. Морський шлях вздовж узбережжя Східної Африки є однією із найголовніших артерій, адже близько третини своєї нафти Китай отримує саме з Африки, як і 20% бавовни. Починаючи з 2011 року, Китай був основним спонсором та ініціатором інфраструктурного буму Африки, його частка становить 40% від усіх проєктів континенту, і вона досі продовжує зростати [8]. Тим часом, частки інших гравців продовжують падати: Європа втратила першість й наразі реалізує 34% проєктів у галузі інфраструктури, присутність підрядників з США на континенті знизилася з 24% до 6,7%. Китай почав фокусуватись на критичних для Африки, та новітніх для світу проєктах зеленої енергетики, таких як проєкт вітроенергетики De Aar, гідроелектростанція Карума в Уганді (85% якої фінансується Експортно-імпортним банком (EXIM) Китаю), сонячна електростанція Garissa Solar в Кенії, що є найбільшою мережевою сонячною електростанцією у Східній та Центральній Африці [9].

По-третє, присутність в Африці, особливо в Східній, дозволяє Китаю розширити своє панування над Індійським океаном, що є ключовою магістраллю для світової торгівлі, де ведеться 40% світової морської торгівлі, а тому кожен порт, база чи архіпелаг мають вирішальне значення для майбутнього розвитку економіки Китаю, як і розширення BRI. Розширення впливу в Індійському океані дозволить Китаю просунути свій вплив далі, до Червоного та Середземного морів. Цей крок є надзвичайно важливим для забезпечення стійких та надійних торговельних зв'язків із європейськими партнерами, а також для реалізації китайської продукції на європейських ринках. Зменшення вартості транспортування товарів зробить їх більш конкурентоспроможними на європейському ринку, що дозволить значно розширити вплив Китаю та підвищити його економічну могутність. Ба більше, застосування такої «м'якої сили» як фінансова допомога, збільшує підтримку африканських країн під час голосувань на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, в інших міжнародних та регіональних організаціях, тому створення блоку прихильних до КНР африканських держав є ще однією геополітичною стратегією, що надає Китаю не лише надзвичайний важіль впливу, а й дозволить полегшити видобуток ресурсів на континенті, та розширити ринки збуту.

Щодо головних геополітичних інтересів Індії в Африці, ними виступає партнерство з третіми країнами. Попри те, що Нью-Делі здійснив багато проєктів на кшталт створення панафриканської електронної мережі з телеосвіти та телемедицини, який забезпечує «інтегровану» супутникову, волоконну оптику та бездротову мережу між освітніми та медичними інститутами Африки та Індії. Відносини між Індією та Африкою сягають далекого минулого, однак на протигагу колишнім метрополіям, Індії легко апелювати до «братніх зв'язків» посилаючись на унікальний зв'язок спільного колоніального досвіду в минулому. Такі тези як «Співпраця Південь-Південь», разом із значними інвестиціями складають конкуренцію китайському впливу.

Загалом, шлях імплементації основних інтересів Індії, як і у випадку з Китаєм, більше зорієнтований на економічну складову. Двостороння торгівля Індії з Африкою досягла 89,5 мільярда доларів у 2021-2022 роках, та після глобальної пандемії прогнозується збільшення цього показника. За останні роки Індія увійшла до п'ятірки найбільших інвесторів у Африці, сукупні інвестиції на континенті склали близько 74 мільярдів доларів, а основними одержувачами стали Маврикій, Мозамбик, Судан, Єгипет, Нігерія та ПАР [10].

Попри перше місце у світі, що його займає Індія за кількістю населення, країна відчуває доволі гостру потребу в африканських ресурсах. Досвід Індії в галузі кваліфікації робочої сили, якщо він буде підкріплений фінансовими ресурсами та технічним досвідом таких країн, як Японія та ОАЕ, може створити якісні проєкти в Африці, зокрема за підтримки створеного спільно з Японією «Азіатського коридору зростання Африки» (AAGC). Наприклад, дешева цифрова платіжна система Індії розглядається як відтворювана і масштабована в інших країнах, що розвиваються, що робить її більш привабливою, ніж дорогі західні рішення. У 2019 році Індія оголосила, що побудує онкологічну лікарню в Кенії у співпраці з Японією, а з ОАЕ - центр інформаційно-комунікаційних технологій в Ефіопії. Африка є домом для близько 3 млн людей індійського походження, причому понад 1.5 млн осіб складають етнічну групу «індійські південноафриканці» в ПАР, тому апелювання до спільного колоніального минулого добре спрацює задля витіснення з Африки Франції, Великобританії та ЄС загалом.

Для країн Перської затоки Африка стає важливим ринком розширення можливостей – замість того, щоб добиватись багатомільярдних тендерів з Європейськими країнами та Північною Америкою, для цих багатих на нафту держав економічно вигіднішим є втілення різноманітних проєктів в Африці, де країни Перської затоки можуть поділитися своїм успішним досвідом внутрішньорегіональної торгівлі й скористатися перевагами міжрегіональних інвестицій, адже маючи значну фінансову ліквідність, держави прагнуть розширити свої інвестиційні портфелі на ринках, що розвиваються, з огляду на те, що Африканська континентальна зона вільної торгівлі, яка почала діяти в 2021 році, може сприяти зростанню торгівлі між африканськими сусідами.

ОАЕ є найбільшим інвестором та має найбільший торговельний оборот з-поміж країн Перської затоки в Африці, інвестувавши близько 60 відсотків інвестицій РСАДПЗ у розмірі 102 млрд дол. на континенті в 2012-2022 рр. Дубайський портовий оператор DP World зобов'язався спільно з британською CDC Group спільно інвестувати 1,7 млрд доларів в африканські порти; Emirates Global Aluminium з 2020 року відвантажує мільйони метричних тонн бокситової руди зі своєї шахти вартістю 1,4 млрд доларів у Гвінеї [11]. Загалом, ОАЕ через диверсифікацію своїх економічних відносин, з огляду на нові світові реалії, почали приділяти значну увагу африканським країнами, завойовуючи вплив і створюючи можливості для майбутніх економічних, політичних і безпекових зв'язків.

Щодо РФ, то протягом останніх років Кремль особливо намагається проводити політику повернення радянського впливу в регіоні. Попри те, що основний інтерес країни до континенту зумовлений його величезними природними ресурсами, він також є частиною ширшої геополітичної стратегії Росії, спрямованої на протигагу західному впливу з використанням різних тактик, до яких вдається Росія, щоб завоювати вплив на теренах якомога більшої кількості африканських держав, включаючи ведення пропагандистської війни в Африці проти Заходу і просуваючи свій власний бренд альтернативних фактів, яка набрала більших обертів, особливо на тлі ведення РФ війни проти України.

Особливо помітним російський дипломатичний наступ в Африці став з часу прийняття перших резолюцій щодо російської агресії в Україні у березні 2022 року, де Африка стала полем стратегічної конкуренції між «Великими державами». Під тиском санкцій Росія намагається нарощувати свій вплив на континенті та

завойовувати «голоси» африканських країн, реалізуючи свій «наступ» у вигляді послідовних африканських турне Лаврова.

ПВК «Вагнер» постає основним засобом взаємодії між Кремлем та Африкою, де його проєкція проявляється в трьох напрямках: злочинність, бізнес та культура, основна ціль якої, - отримання прибутку, експлуатація ресурсів та розширення російського впливу за будь-яких обставин та в будь-який спосіб, найвідомішими з-поміж яких є: втручання до виборів, дезінформаційні кампанії, підкуп та фінансування опозиційних та терористичних груп, військові операції та «обіцянки» широкомасштабних проєктів, які створюють ілюзію взаємної вигоди. З-поміж таких проєктів можна назвати: атомні електростанції в Судані, які мали почати будуватись в 2019 році, будівництво залізничного сполучення Браззавіль - Пуент-Нуар в Конго з загальним кошторисом у 2 млрд дол., газопровід в Мозамбіку з загальним кошторисом у 30 мільярдів доларів, гірничодобувні проєкти в Зімбабве і багато інших «заморожених» обіцянок Москви в обмін на доступ до ресурсів. Однак, враховуючи відсоток інвестицій Росії в Африку, що становить близько 1,5% - такі проєкти малоімовірні. Натомість здійснюючи своє втручання у внутрішні справи таких африканських країн як Мозамбік, Малі, Лівія, ЦАР, Чад, Судан – або, т.зв. «захоплення держави» за участі ПВК «Вагнер», РФ створює прецедент залежності від її «підтримки», що надає Москві простір дій для поширення впливу на африканські держави.

Особливий інтерес Москви до Африки проявився тоді, коли РФ почала відчувати небезпеку для своїх інтересів під впливом західних санкцій за російську агресію в Україні та визнання ПВК «Вагнер» терористичною організацією в США. Усе це зумовило активізацію РФ у спробах мобілізувати африканську участь на президентському рівні, що є частиною великого африканського підготовчого туру до російсько-африканського саміту, запланованого на кінець липня 2023 року. В цьому контексті не випадковим є те, що міністр закордонних справ РФ С. Лавров приїхав до Сахелю, багато країн якого є колишніми французькими колоніями, що є частиною стратегії впливу на весь африканський континент, де багато країн утримувалися від прямого засудження російського вторгнення до України, і лиш Еритрея свідомо та систематично голосує «проти» кожної Резолюції ООН що стосується російського вторгнення в Україну. Візити російського міністра можна розглядати як «відповідь» на турне Байдена, Макрона та інших західних високопосадовців в контексті конкуренції за підтримку африканських країн під час голосування у впливових міжнародних організаціях.

Цікавою новою тенденцією є, започаткована в 2019 році, практика проведення різних заходів у верхах між Росією та лідерами Африки, яка після проведення Першого саміту «Росія – Африка» була відкладена аж до 2023 року, в той час як з початку весни вже відбулось два заходи: Другий Саміт «Росія – Африка» та «Африканський міжнародний конгрес» в Росії. На майбутній Саміт та конгрес, заплановані на кінець липня 2023 року, РФ намагається переманити на свою сторону найвпливовіші країни континенту, разом із тим, запрошені й представники військових хунт з Малі й Буркіна-Фасо, які не брали участі в американсько-африканському саміті в грудні 2022 року.

Стратегічним для Росії залишається заручення підтримкою, створення нових партнерств та підписання якомога більше угод щодо співпраці, як у безпековому так і економічному просторах, адже в умовах втрати значних ринків збуту, а також посиленою увагою азійських та Західних держав до Африканського континенту, особливо до Субсахарської Африки, Москві важливо не втратити можливість розширення свого впливу, як у випадку з ПАР, про що свідчать військові морські навчання 17-27 лютого між ПАР-КНР-РФ, та активізацією заходів для уникнення міжнародним злочинцем Путіним арешту через виписаний Міжнародним кримінальним судом ордер під час можливих відвідин ним саміту країн БРИКС.

Висновки. Африканські країни є стратегічно важливими партнерами для КНР, Індії, Франції, РФ, США та країн Перської затоки. А тому уряди країн намагаються застосовувати різні інструменти економічної дипломатії, стратегії з метою поглиблення партнерських зв'язків та співробітництва з державами Африки, насамперед з країнами Сахелю.

Налагодження співпраці є взаємовигідним процесом, адже в економічному та політичному плані сторони зацікавлені у взаємній підтримці та координації дій з розвитку торгівельно-інвестиційної політики. Держави Африки, що володіють одними з найбільших запасів природних ресурсів у світі, забезпечують значну частину потреб вуглеводнів світу. Наявність значного потенціалу запасу корисних копалин дозволяє африканським державам диверсифікувати своїх зовнішніх партнерів, аби зменшити залежність від Західних держав.

КНР, Індія та країни Перської затоки надають африканським країнам альтернативну колишнім колоніальним імперіям модель розвитку, для випробування нових економічних, дипломатичних і безпекових домовленостей.

Значна активізація інтересу до Африки простежується з другої половини 2010-х років, і набуває особливої динаміки з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року.

У світлі сказаного, Африка наразі постає одним з важливих центрів зіткнення інтересів та геополітичної боротьби між провідними акторами міжнародних відносин в умовах глобальних трансформацій світового порядку.

Список використаних джерел

1. "Reforme du Franc CFA: Qu'Est-ce Qui a Changé?," [Reform of the CFA Franc: What Has Changed?], Jeune Afrique, URL: <https://www.jeuneafrique.com/1170902/economie/infographie-reforme-du-franc-cfa-quest-ce-qui-a-vraiment-change>.
2. Discours d'Emmanuel Macron à l'université de Ouagadougou. [elysee.fr](https://www.elysee.fr). URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/11/28/discours-demmanuel-macron-a-luniversite-de-ouagadougou> (date of access: 04.06.2023).
3. France wants to support Togolese SMEs through its Choose Africa 2 initiative. *Togo First - Actualité économique au Togo*. URL: <https://www.togofirst.com/en/economic-governance/1205-11895-france-wants-to-support-togolese-smes-through-its-choose-africa-2-initiative> (date of access: 04.06.2023).
4. *The White House*. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/08/U.S.-Strategy-Toward-Sub-Saharan-Africa-FINAL.pdf>
5. United States to Provide \$2 Billion in Humanitarian Assistance for the People of Africa | Press Release | U.S. Agency for International Development. *U.S. Agency for International Development*. URL: <https://www.usaid.gov/news-information/press-releases/dec-15-2022-united-states-provide-2-billion-humanitarian-assistance-people-africa> (date of access: 04.06.2023).
6. *General Administration of Customs of the Peoples Republic of China*. URL: <http://www.customs.gov.cn/customs/302249/zfxqk/2799825/302274/302277/302276/3515719/index.html>
7. *U.S. - Sub-Saharan Africa Bilateral Trade and Investment*. URL: <https://ustr.gov/sites/default/files/2022-12/SubSaharan2021.pdf>
8. Wade Shepard. *Forbes*. URL: <https://www.forbes.com/sites/wadeshepard>

9. China-Africa cooperation supports Africa's transition to green energy. 新华网_让新闻离你更近. URL: http://www.news.cn/english/2021-11/26/c_1310333198.htm
10. Majumdar R. India woos Africa with trade, tech, investment – DW – 08/10/2022. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/en/india-woos-africa-with-trade-tech-and-investment/a-62770071>
11. Africa and the Gulf States herald a new era in trade and investment relations | White & Case LLP. *White & Case LLP International Law Firm, Global Law Practice*. URL: <https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/africa-focus-winter-2022-africa-and-gulf-states>

Надійшла до редколегії 27.07.2023

Mykola Doroshko, Doctor of History, Professor,
Anna Plis, bachelor,
Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

GEOPOLITICAL INTERESTS AND THE MAIN MEANS OF ITS IMPLEMENTATION IN THE POLITICS OF LEADING INTERNATIONAL ACTORS ON THE AFRICAN CONTINENT

The author made an attempt to comprehensively analyze the policies of the French Republic, the United States of America, the People's Republic of China, the Republic of India, and the Russian Federation with African countries and the reasons for the states' interest in deepening cooperation, in the place with the ways of their implementation. The main spheres of interaction between them are traced. Specific measures and projects taken by the specified states to intensify cooperation with African states were considered. Considerable attention is paid to the strategies of governments regarding the African continent.

Key words: Africa, French Republic, United States of America, People's Republic of China, Republic of India, Russian Federation, Persian Gulf, geopolitics, economic projects, strategies, natural resources, competition.

AZERBAIJAN-UKRAINIAN RELATIONS: DEVELOPMENT, CURRENT STATE AND PROSPECTS

The work is devoted to the history of Ukrainian-Azerbaijani relations. The article deals with issues of political, economic and cultural cooperation. The article also touches on the problems of the current state of bilateral relations. The position of Azerbaijan in the Ukrainian-Russian war, as well as the prospects of military cooperation between the two states, are considered.

It turns out that today there are several "points of reference" in Ukrainian-Azerbaijani relations - military-technical cooperation, supply and transit of energy resources, conflicts with the Russian Federation, as well as the position on Crimea, relations within the framework of GUAM and the Eastern Partnership.

The development of Ukrainian-Azerbaijani economic relations is of great importance, which is caused primarily by the special geopolitical situation of both countries.

The article outlines the projected directions of further cooperation in the near and long term.

Keywords: bilateral relations. Azerbaijan, Ukrainian politics, regional cooperation.

Introduction. The history of Ukraine's foreign policy is connected with the dynamics of bilateral and regional relations after gaining state independence. Of particular importance in this regard are ties with the countries of the former USSR, including the states of the Caucasus region. Long-standing strong economic, political and cultural ties between Ukraine and Azerbaijan have determined the main vector of bilateral relations, but the military events in both countries pose challenges for bilateral cooperation.

The purpose of the article is to study the current state and prospects for the development of bilateral cooperation between Ukraine and the Republic of Azerbaijan.

Analysis of recent research and publications. A specific contribution to the study of the problems of economic cooperation between Ukraine and the Republic of Azerbaijan was made by domestic and foreign economists, including: Nazim Gidayat oghly Akhmedov, Sh. Hajiyev, I. Geets, E. Emir-Ilyasov, P. Krugman, A. Magherramov, M. Naumenko, R. Dornbusch, R. Fathutdinov, S. Fisher and others.

The state and prospects for the development of military-technical cooperation are considered in the works of A. Hasanov, O. Honcharenko, M. Doroshko, Niyazov Niyazi Sabir Oglu, A. Pospelov, V. Shevchenko and others.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem, to which the article is devoted. Despite numerous studies, there is a need to determine promising directions for the development of cooperation between Ukraine and the Republic of Azerbaijan.

Main research results. The modern history of relations between the two states dates back to the end of 1991, when the Belovezhskaya agreement was signed, which fixed the collapse of the USSR. Official diplomatic relations between Ukraine and Azerbaijan were established in 1992. For various reasons, the final formalization of relations in the form of opening embassies dragged on for several years, until 1996–1997.

The period of the first presidents of Azerbaijan A.N. Mutalibov and A.G. Elchibey, as well as L.M. Kravchuk in Ukraine coincided with the solution of critical internal problems and the establishment of diplomatic relations with the leading states of the world. Accordingly, in the first half of the 1990s. Kyiv and Baku, for objective reasons, did not consider each other as important partners.

Fundamental changes began to occur after G. Aliev came to power in Azerbaijan in October 1993 and L.D. Kuchma in Ukraine in July 1994. The latter's election program was based on rapprochement with Russia, the states of the post-Soviet space and the intensification of relations within the framework of international organizations, in particular the Commonwealth of Independent States. In general, it is the period 1995-2005 became the starting point when the legal framework for interaction between Ukraine and Azerbaijan was laid.

Today, there are several "reference points" of Ukrainian-Azerbaijani relations:

1. Military-technical cooperation.
2. Deliveries and transit of energy resources.
3. Conflicts with Russian Federation, as well as the position on Crimea.
4. Relations within the framework of GUAM and the Eastern Partnership.

Today, the development of Ukrainian-Azerbaijani economic relations is of great importance, which is primarily due to the special geopolitical situation of both countries. Ukraine and the Republic of Azerbaijan are at the crossroads of trade and transport routes from East to West and from North to South, which creates broad prospects for the development of close cooperation between these countries in the economic and energy spheres, and this is extremely important for Ukraine in the search for alternative supply routes energy resources.

One of the important aspects in relations between the Republic of Azerbaijan and Ukraine is cooperation in the economic sphere. The development of Ukrainian-Azerbaijani economic relations is determined by close and multilateral industrial and scientific-technical ties that have developed in the past, as well as common strategic interests. Economic difficulties, the need to create new mechanisms of economic interaction, encouragement of entrepreneurship and coordinated movement to the market in the interests of consumers determine the importance of establishing full-fledged cooperation between the two states.

First of all, both countries face the task of establishing direct contacts and providing full freedom of activity to direct business entities based on current legislation.

A significant place in Ukrainian-Azerbaijani economic cooperation is occupied by the problem of investment cooperation. Active participants in the investment process in the Republic of Azerbaijan are structures such as JSC "Azerbaijan Investment Company" (AIC), created in accordance with the decree of the President of Azerbaijan "On additional measures to encourage investment activity", and the Azerbaijan Export Promotion Fund and investment, which specializes in the organization and implementation of large investment events both within the country and abroad. International business forums are organized through the efforts of the Foundation, which give an impetus to the development of foreign economic relations.

Active military-technical cooperation between Ukraine and the Republic of Azerbaijan began from the moment Ukraine gained independence. Since 1992, contacts between Kyiv and Baku in the military sphere have been among the most active in the post-Soviet space. During the first Karabakh war, arms deliveries from Ukraine helped to stabilize the situation at the front in the most critical moments. And after 1994, Ukraine was primarily a reliable supplier of Soviet-made weapons, which remained in large quantities in warehouses in Ukraine after the collapse of the Soviet Union. At the beginning of the 2000s, the vector of cooperation gradually shifted towards the modernization of equipment: for example, in 2006, a batch of MiG-29 front-line fighters was modernized at the Lviv Aircraft Repair Plant, and Mi-24 combat helicopters were modernized in Konotop [6].

But even then, Azerbaijan was increasingly in need of more modern weapons, which Ukraine could not offer for various reasons. Moreover, very often the "stumbling block" for export sales was an agreement with Russia, according to which those Ukrainian products in which Russian components were used could not be sold.

The spring of 2014 made the situation even worse. The entire military-industrial complex of Ukraine smoothly switched to the provision of its own armed forces. At first, it was the restoration of existing equipment, and later, as the situation at the front stabilized, the continuation of programs for the development of new types of weapons, which began immediately after the collapse of the USSR and were frozen due to a lack of funds. The situation was so critical that options for purchasing weapons and ammunition were even seriously considered in Azerbaijan, where a powerful military-industrial complex has been created over the past ten years.

Today, the military-technical cooperation between Ukraine and Azerbaijan is almost at its lowest level in recent years. The largest projects are only the contract for the supply of An-178 transport aircraft to the Republic of Azerbaijan, which is planned to be mass-produced by the Antonov State Enterprise for the Silkway airline, as well as the project for the production of anti-tank systems and missiles by the Luch Design Bureau [6].

However, both of these large projects are still very far from the implementation stage. Despite the fact that the Azerbaijani airline confirmed its intention to buy 10 Ukrainian machines, today this project is at the stage of serious changes due to the rejection of Russian components for obvious reasons. The fact is that in July 2018, at the Farnborough - 2018 air show, the Antonov State Enterprise signed a general agreement with the American company Aviall Services, Inc., which provides for the cooperation of the companies in the production of modernized An-148, An-158, An-178. In fact, it is planned to create a new line of transport aircraft, which will have the designation An-1X8 NEXT. It is envisaged, among other things, the use of American-made engines. It is natural that the price of the plane for the buyer will increase, and this will require additional negotiations with the Azerbaijani side with an as yet unknown result. And starting serial production, conducting flight tests of a virtually new aircraft is a difficult and slow process.

Another large-scale, but also problematic project is the joint production of the Korsar portable anti-tank missile complex (PPRK). Negotiations on this issue began back in 2016. It should be noted that the Azerbaijani army is armed with the Skif anti-aircraft missile defense system, and the Corsair is actually its lighter version.

Azerbaijan is interested in technology transfer and direct participation of Azerbaijani companies in missile production. However, the anti-tank missile production technology is one of the important components of the competitiveness of the Kyiv Design Bureau "Promin" in the arms market, so the negotiations are progressing extremely difficult, and there is a high probability that they will end with an unsatisfactory result [6].

At the moment, both countries are in the stage of military conflict. A military confrontation with Armenia continues in Azerbaijan, which from time to time passes into an active phase. The military events of recent years have shown the military advantage of Azerbaijan, effective military cooperation with Turkey, as well as the military and economic problems of Armenia.

The protracted military conflict in the Donbas and the annexation of Crimea became the catalyst for a large-scale military invasion of Ukraine and the occupation of about 20% of its territory.

Coverage of the military problems of both countries is becoming an important issue in the development of bilateral relations between Azerbaijan and Ukraine. The second Karabakh war was actively covered in the Ukrainian media, social networks, public pages and various Telegram channels. Among the most common points of view on the conflict, the following prevailed: problems of a political solution to the conflict situation, drawing analogies with attempts to resolve the Ukrainian-Russian confrontation within the framework of the Munich and Minsk agreements. Attention is drawn to the desire of Ukrainian analysts to take a neutral position in the Azerbaijani-Armenian war. The fact of the occupation of part of the Azerbaijani territory by Armenia, the destabilizing role of the Russian Federation, remains outside the sphere of attention of the Ukrainian side.

On September 30, 2020, Foreign Minister Dmytro Kuleba stated: "One of the cornerstones of Ukraine's foreign policy is support for the territorial integrity of states. And we consistently supported the territorial integrity of Azerbaijan, just as Azerbaijan supported our territorial integrity within internationally recognized borders."

A similar statement was made by the Permanent Representative of Ukraine to international organizations in Vienna Yevhen Tsymbalyuk during a special meeting of the OSCE Permanent Council regarding the aggravation of the situation along the line of contact in the conflict zone in Nagorno-Karabakh.

To date, there has been a tendency in Ukrainian politics to support Azerbaijan in the war against Armenia, especially since, in the face of a large-scale Russian invasion of Ukraine, calls for an immediate ceasefire look like a way to promote the Russian political narrative in foreign policy.

The change in the political position of the Ukrainian leadership gives reason to positively assess the dynamics of political relations between the two countries.

Another surge of attention to the AR was caused by a sharp escalation of the situation and the resumption of armed clashes in mid-September 2022.

Ukrainian experts also call for a comprehensive study and use of Azerbaijan's experience in restoring the infrastructure of the de-occupied territories.

The Azerbaijani experience of restoring these territories and "bringing them back to life" is defined as extremely valuable for Ukraine after the upcoming victory in the Russian-Ukrainian war.

We will analyze the position of Azerbaijan during the large-scale Russian invasion of Ukraine.

Baku's actions, at least in the public sphere, show that Azerbaijan is looking for a format to avoid conflict with either Ukraine or the Russian Federation.

It is significant that already on February 26, Azerbaijan sent the first planes with humanitarian aid, primarily with medicines, to Ukraine. To date, six aircraft have already been sent with a cargo weighing more than 500 tons. In addition, the Azerbaijani network of SOCAR filling stations provides free fuel to Ukrainian doctors and rescuers.

But at the same time - at the vote in the UN General Assembly on March 2 to condemn the aggression of the Russian Federation, Azerbaijan was one of 12 countries that abstained from voting. In the same way, the Azerbaijani deputies did not vote for the exclusion of the Russian Federation from the Council of Europe.

Since the beginning of Russian aggression against Ukraine, that is, since 2014, the Azerbaijani media have tried to present the conflict as neutrally as possible.

And this despite the fact that Azerbaijani society as a whole is rather pro-Ukrainian, and the leadership of Azerbaijan recognizes the sovereignty and territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders.

The large-scale invasion of the Armed Forces of the Russian Federation has changed a lot, including the mood of the Azerbaijani media. As a result, extensive materials appeared there about the bombing of Ukrainian cities, about mass casualties among the civilian population. After all, this was the reason for the ban.

Today, the business community of Azerbaijan supports Ukraine - it brings the highest quality Azerbaijani-made M1 glass to the country, negotiates with Ukrainian companies interested in such products as urea, polymer, primary polypropylene, fuel, bitumen. When the problem of fuel shortages arose in Ukraine, the Azerbaijani company SOCAR immediately decided to provide emergency vehicles, ambulances and fire services with its fuel. Today, SOCAR Company supplies a large amount of fuel to Ukraine.

The return to peaceful life in Ukraine will be the basis for increasing mutually beneficial trade. Ukraine is interested in strengthening energy security and expanding transport routes. These same areas are of interest to Azerbaijan, which, in turn, is interested in strengthening its food security. Both countries can join forces, using the capabilities of Ukraine's agro-industrial complex and its traditional experience in land reclamation and animal husbandry.

Conclusions and prospects for further investigations. Ukrainian-Azerbaijani relations have a rather long history and have always testified to the intentions of both countries to establish mutually beneficial relations, to spread economic, political and cultural relations. However, there are certain problems in the development of bilateral relations. Both countries take a very cautious position in the military conflicts in which these states are involved. They mean the Azerbaijani-Armenian or Karabakh war and the Ukrainian-Russian war, which actually began in 2014.

The only thing is that, in fact, from the very beginning, Baku started talking about its readiness to act as a mediator in the negotiations between Ukraine and the Russian Federation. Likewise, Ukraine's policy regarding the Karabakh conflict is quite cautious and does not represent unconditional support for the government of Azerbaijan.

Countries can and should expand cooperation in the field of education, science and technology, without which the development of modern society and economy is impossible.

Given the rich military experience of Ukraine and Azerbaijan, we have every reason to develop cooperation in the military-technical sphere. We have something to complement each other in this sensitive aspect for us.

References

1. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2010–2016 роках. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2017. 43 с.
2. Науменко М.І. Українсько-азербайджанське економічне співробітництво у період незалежності. *Глея: Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 42 (№12). С. 119-128.
3. Науменко М.І. Українсько-азербайджанське співробітництво у період незалежності (ступінь наукової розробленості проблеми). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2011. Вип. 22. С. 298—301.
4. Національний промисловий портал. Офіційний сайт. URL: [http:// www.http://uprom.info](http://www.http://uprom.info) (last access on 11.08.2023).
5. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України (2010–2017). Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/inv_zd/pi_bi_ks_reg/pi_bi_ks_reg_u.zip (last access on 11.08.2023).
6. Ткач О.І. Україна-Азербайджан: через довіру до партнерства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 3 (113). С. 105—106.
7. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Азербайджаном. Офіційний сайт Посольства України в Азербайджанській Республіці. URL: <https://azerbaijan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-az/trade> (last access on 11.08.2023).
8. Українсько-азербайджанський форум: сторони домовились про низку спільних проєктів. URL: <https://ckp.in.ua/videos/16607> (last access on 11.08.2023).
9. Azerbaijan, Ukraine to enhance mutually beneficial cooperation. URL: <http://azerbaijan.mfa.gov.ua> (last access on 11.08.2023).
10. Cabinet of Ministers of Azerbaijan. URL: http://www.azerbaijans.com/content_512_ru.html. (last access on 11.08.2023).
11. Cornell S.E., Tsereteli M., Socor V. (2005). Geostrategic Implications of the Baku"ТbilisiCeyhan Pipeline/ *The Baku"Тbilisi"Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West. The Central Asia" Caucasus Institute, SRS Program, P. 17-38.*
12. Cornell, S.E. Tsereteli, M. and Socor, V. (2005), Geostrategic Implications of the Baku"ТbilisiCeyhan Pipeline/ *Oil Window to the West. The Central Asia" Caucasus Institute, SRS Program, pp. 17—38.*
13. Dzhabyev, R. Actual issues of increasing the efficiency of the Azerbaijani economy in the context of a decline in oil prices and the devaluation of manat. *Institut jekonomiki Nacional'noj akademii nauk Azerbajdzhana*. URL: <http://economics.com.az>. (last access on 11.08.2023).
14. Embassy of Ukraine in the Republic of Azerbaijan. Official site. URL: Access mode: [http://azerbaijan.mfa.gov.ua/en/ukraine"az/legal"acts](http://azerbaijan.mfa.gov.ua/en/ukraine) (last access on 11.08.2023).
15. Embassy of Ukraine in the Republic of Azerbaijan. URL: [http://azerbaijan.mfa.gov.ua/en/ukraine"az/legal"acts](http://azerbaijan.mfa.gov.ua/en/ukraine) (last access on 11.08.2023)
16. Fel'henhauer, P. (2016), Azerbaijan seeks allies, *Novaia hazeta*, vol. 52, pp. 5.

17. Kharytonova, D.V. (2016), The geopolitical role of the Republic of Azerbaijan in the new conditions. *Konfrontatsiya mezhdru Zapadom y Rossyey: s kem vy, strany Azyy y Afryky?* [Confrontation between the West and Russia: with whom are you, the countries of Asia and Africa?], Moscow: Yn'tt vostokovedeniya RAN, Tsentr stratehicheskoy kon'iunktury Russia, pp. 107— 112.
18. Natsional'nyy promyslovyy portal. URL: <http://www.uprom.info>. (last access on 11.08.2023).
19. Naumenko, M. I. (2010). Ukrainian-Azerbaijani economic cooperation since independence, *Hileia: Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 42, no. 12, pp. 119-128.
20. Naumenko, M. I. (2011), Ukrainian-Azerbaijani cooperation in the period of independence (scientific degree of the problem). *Aktual'ni problemy vitchyznianoї ta vsesvitn'oi istorii: Naukovi zapysky Rivnens'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*, vol. 22, pp. 298-301.
21. State Statistics Service of Ukraine (2016), Ctatsys tychnyy collection. *Ukraine's foreign trade in goods and services in 2015*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (last access on 11.08.2023).
22. Syhov, Yu. (2010), Azerbajdzhan. Mezhdru Zapadom y Vostokom. Fort, Kharkiv, Ukraine.
23. Tkach, O. I. (2013). Ukraine-Azerbaijan: through trust in the partnership. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 2013. vol. 3(113), pp.105-106.
24. Ukraine to enhance mutually beneficial cooperation. *Official site Embassy of Ukraine in the Republic of Azerbaijan*. URL: <http://azerbaijan.mfa.gov.ua>. (last access on 11.08.2023).

Надійшла до редколегії 05.05.2023

В. Матвієнко, д-р іст. наук, професор

**С. Шейдаєва, магістр міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ: РОЗВИТОК, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена історії українсько-азербайджанських відносин. У статті розглядаються питання політичного, економічного та культурного співробітництва. Матеріали статті також торкаються проблеми сучасного стану двосторонніх відносин.

З'ясоване, що сьогодні в українсько-азербайджанських відносинах є кілька «точок відліку» – військово-технічне співробітництво, постачання та транзит енергоресурсів, конфлікти з РФ, а також позиція щодо Криму, відносини в рамках ГУАМ і Східне партнерство. Підкреслено, що розвиток українсько-азербайджанських економічних відносин має велике значення, що зумовлено насамперед особливим геополітичним становищем обох країн.

Розглянуто позицію Азербайджану в українсько-російській війні, а також перспективи військового співробітництва двох держав, окреслено прогнозовані напрямки подальшої співпраці на найближчу та довгострокову перспективи.

Ключові слова: двосторонні відносини, Азербайджан, українська політика, регіональне співробітництво.

«М'ЯКА СИЛА» РОСІЇ У ДЕМОКРАТИЧНИХ КРАЇНАХ ПІД ЧАС ВІЙНИ З УКРАЇНОЮ

Анотація. «М'яка сила» є необхідною складовою зовнішньополітичної практики багатьох країн світу. Росія відверто намагається підірвати настрої Західного світу, поставивши за мету розколоти громадськість та маніпулюючи їхніми цінностями. «М'яка сила» Росії, в тому числі її так звані традиційні цінності, які приваблюють значну частину ультраправих партій, а також месіанізм, надають РФ та її симпатизуючим союзникам канали для легітимізації дій кремля. І, піддаючись цим впливам, ЄС і країни-союзники можуть ненавмисно зіграти на руку путіну та програму у цій спільній війні.

Ключові слова: «м'яка сила», «жорстка сила», Україна, Захід, пропаганда, гібридизація, маніпуляція, агресія Росії проти України, ультраправі партії, дезінформаційні кампанії

Сучасний світ важко уявити без «м'якої сили» у зовнішньополітичній практиці багатьох країн світу. Не залишилося і держав, які б не включили в свою зовнішньополітичну стратегію концепцію «м'якого» впливу. Утім, soft power Росії після початку повномасштабного наступу не зникає, а гібридизується. Оскільки «м'яка сила» традиційно вважалася менш шкідливою, ніж пропаганда, або навіть позитивною формою діяльності, її гібридизація у сучасній війні проти України може становити пряму загрозу через суттєву недооцінку впливу.

«М'яка сила» і пропаганда.

Будучи відмінною за формою від пропаганди, м'яка влада по суті спрямована на досягнення того ж ефекту, що і пропаганда, і є проявом агресивної та експансивної зовнішньої політики РФ. Як зазначив Павел Поторочин, колишній директор Інституту Адама Міцкевича (Польща): «У м'якій силі немає нічого м'якого. Щоразу, коли культура інструменталізується, це вже не культурний обмін. Це пропаганда» [1].

До того ж, варто відмітити, що окрім цілеспрямованого відкритого політичного впливу, «м'який вплив» може здійснюватися через низку нативних інструментів. Такий вплив може довгий час не усвідомлюватися особою чи групою осіб, тому вважається одним з найнебезпечнішим, адже не може бути проконтрольованим чи забороненим. Сприйнятливості нативних інструментів «м'якого впливу» залежить від рівня освіченості населення, здібного ідентифікувати приховану брехню.

Концепція soft power як «м'якого впливу» на протидію hard power (жорсткій силі) була розроблена американським дослідником Дж. Наєм в межах теорії неолібералізму. Початково відповідна концепція мала практичне значення і призначалась для характеристики напрямів зовнішньої політики США. Пізніше концепція була доповнена поняттям smart power (розумної сили) Е. Вілсоном [2].

Дослідженню «м'якої сили» присвячені праці Дж. Галларотті [3], В. Кітінга та К. Качмарської [4]. Серед науковців, які вивчали тематику soft power, слід відмітити статтю Ю. Седляр та М. Лимар «М'яка сила» Росії у контексті українсько-російських відносин» [5], а також Ю. Мателешко [6] та нову роботу О. Комар [7]. Проблеми російської «soft power» приділяли увагу і західні науковці, зокрема Д. Шерр [8] та М. ван Герпен [9].

Аналіз відповідних досліджень дозволив попередньо відокремити інструменти «м'якої сили»:

- ЗМІ;
- освітні програми, круглі столи та конференції, міжнародні обміни;
- культурні виміри (кіноіндустрія, театральне мистецтво, музика, мова);
- координуючі центри-представництва;
- економічні заохочування: працевлаштування, грантові системи, система знижок на енергоресурси;
- релігія;
- спорт;
- діяльність впливових особистостей.

Утім, усі ці інструменти не можна вважати вкрай дієвими без потужного політичного, економічного та культурного фундаменту.

Сутність «м'якої сили» Росії.

На рубежі 2010-х років відповідно до розпоряджень і указів президента в Росії було створено ряд координаційних органів, які займаються реалізацією політики «м'якої сили». Це, зокрема, фонд «Русский мир» (2007 р.); Федеральне агентство у справах Співдружності Незалежних Держав, для підтримки громадян, які проживають за кордоном; агентство Росспівробітництво, з питань міжнародного гуманітарного співробітництва (2008 р.) та Фонд підтримки публічної дипломатії імені О. М. Горчакова (2010 р.). Росспівробітництво є підвідомчим органом МЗС Росії, який має генеральну функцію координуючої діяльності в рамках реалізації гуманітарної політики Росії і формування «м'якої сили» держави. Агентство щорічно формує Декларацію цілей і завдань на поточний рік, а також готує доповідь, де підсумовує результати своєї діяльності [10]. Решта утворень є недержавними установами, які діють відповідно інтересам зовнішньої політики Росії.

З початку 2010-х років поняття «м'якої сили» постійно з'являється в російських зовнішньополітичних документах і деклараціях [11]. У 2013 році його включили до тексту Концепції зовнішньої політики росії. На думку авторів документа, «м'яка сила» — це комплексний інструментарій вирішення зовнішньополітичних завдань, заснований на можливостях громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційних, гуманітарних та інших альтернативних класичній дипломатії методах і технологіях. Водночас Концепція містить справжнє визначення «м'якої сили» в розуміння російського режиму. У документі зазначається, що «м'яка сила» може бути використана «для здійснення політичного тиску на суверенні держави, втручання в їхні внутрішні справи, дестабілізації всередині країн, маніпулювання громадською думкою і свідомістю, зокрема через фінансування гуманітарних і правозахисних проєктів за кордоном» [12]. Таке відверте визначення «м'якої сили» міститься у наступних версіях Концепції.

З початком повномасштабного вторгнення інструменти росії у проведенні soft power у демократичних країнах значно скоротилися. росія змушена використовувати в основному культурно-освітні та частково економічні компоненти. Впливовим залишається релігійний фактор. Московський патріархат є вагомим інструментом російської «м'якої сили» в «ближньому зарубіжжі» [8]. Свідомість вірян і досі маніпулюється церковними особами, які нічого не мають спільного з тими принципами, які закладаються християнством.

Загалом, задля здійснення відповідних цілей, росія використовувала і використовує усі можливі вектори впливу, у тому числі мілітарний, пропагандистський і soft power. Серед класичних пропагандистських наративів, які плавно перетікають у «м'яку силу», слід виокремити месіанізм, колоніальні ідеї про єдність народів колишнього Радянського Союзу чи псевдопацифістські заклики до миру, метою яких є зняття колективної відповідальності за війну з більшості росіян, а також примус до російського бачення миру в українців.

путіну було б вигідно, якби Європа стала загальновідомою як неспроможний регіон. Це дозволило б йому заявити про перемогу в ідеологічній боротьбі з Європою, зміцнило б його владу в росії, остаточно підірвало б європейські настрої, а разом з ними і підтримку України з боку Заходу. Відповідно підірвало б український моральний дух.

На даний момент таке сприйняття в росії Європи переважає. Масштабне опитування громадської думки, проведене ECFR на початку року, показує, що росіяни (RU) зазвичай сприймають ЄС в негативному ключі: як лицемірний, ненадійний, агресивний і занепадаючий народ [13] (див. рис. 1).

Рисунок 1

Which best describes the EU? Pick up to two. In per cent

	RU	CH	TK	IN	▼ US
Strong	11	25	26	36	27
Trustworthy	2	11	10	26	22
Peaceful	2	21	14	34	21
Rising	7	11	25	54	17
Declining	19	17	26	3	12
Weak	12	7	8	5	12
Principled	7	3	3	5	9
Hypocritical	37	9	12	1	7
Untrustworthy	29	15	22	4	5
Aggressive	22	7	1	2	4

Якщо до війни «м'яка сила» використовувалася в основному для донесення ідеологічних сенсів до зовнішнього споживача, тоді як для внутрішнього використовувалася пропаганда, то з початком нового етапу можна сміливо стверджувати, що «м'яка сила» стала логічним продовженням пропаганди та набула гібридизованої форми, обличивши всілякий позитивний вплив.

Небезпека недооцінки впливу «м'якої сили» може дорого коштувати стороні, адже, на відміну від договорів про роззброєння, не може бути домовленостей про припинення використання засобів і поширення soft power.

Сподівання лишається тільки на рівень свідомості населення та його вміння розрізнати інформацію у будь-якій формі і мати своєрідний «імунітет» проти «м'якої сили» ворожо налаштованої країни. Розглянемо, через які інструменти «м'яка сила» росії все ще продовжує свій вплив в країнах з демократичним режимом.

Особливості російського м'якого впливу у західному світі.

Злочинні дії, а також відповідна риторика дали тверде розуміння того, що сучасний російський режим не має нічого спільного з Європою та її спадком. володимир путін у своїх промовах неодноразово представляв Європу як таку, що занепадає та програє росії. Він представляв її такою, що є слабкою і лицемірною. Дуже часто концепція Євразії протиставляється путіним Європі: «Природною частиною Великої Євразії міг би бути і її західний край — Європа. Але багатьом її лідерам заважає переконаність, що європейці кращі за інших, що їм не личить брати участь у якихось починаннях на рівних з іншими. За такою зарозумілістю вони якось і не помічають, що самі стали вже чужою периферією, перетворилися по суті на васалів — часто і без права голосу» [14]. Західні науковці також

шляхом більш глибокого аналізу підтверджують антогонічне ставлення путіна до Заходу без вагомих на те причин. За словами історика Тімоті Снайдера, вже щонайменше десять років путін веде ідеологічну війну із Заходом в цілому і з Європою зокрема [15].

У лютому 2022 року, одразу після вторгнення росії в Україну, ЄС заборонив російські ЗМІ, такі як Russia Today і Sputnik. Пізніше того ж року ЄС запровадив суворі правила, покликані боротися з дезінформацією в Інтернеті відповідно до Закону про цифрові послуги [16]. Європейська комісія також запустила пілотну версію моніторингу медіа [17], яка має на меті підвищити прозорість та посилити контроль над новинними каналами в країнах ЄС. Інституції та неурядові організації, зокрема робоча група «East Stratcom» Європейської служби зовнішніх справ [18] або Європейська обсерваторія цифрових медіа [19], також ефективно працюють над виявленням російської дезінформації по всьому ЄС, особливо в соціальних мережах.

З початком широкомасштабного вторгнення деякі країни-члени ЄС на національному рівні додатково посилили свої зусилля у боротьбі з дезінформацією. Наприклад, німецька влада почала переслідувати деяких російських «впливових осіб» [20]. У травні 2022 року прокуратура розпочала розслідування проти одного з них за «заохочення і схвалення злочинних дій», пов'язаних з війною росії в Україні. Кульмінацією стало визнання Німеччиною російської пропаганди однією з загроз національній безпеці на тлі війни в Україні [21]. У Чеській Республіці ті, хто заперечує російські звірства також мають бути притягнені до відповідальності відповідно до законодавчих обмежень [22].

Щодо культурного чинника варто відмітити значні зрушення в цьому напрямку. Хорватський національний театр вилучив зі своєї програми постановки за романом С. Пушкіна «Євгеній Онегін», а також виключив з репертуару твори П. Чайковського. Подібні кроки зробив і Литовський національний театр опери та балету [22]. Проте основною проблемою в ЄС є так звана «мовчазна» підтримка Заходу російських нарративів через культуру.

У деяких країнах Європи, все ще на вимогу скасувати певні культурні події за участі проросійських митців, дуже часто можна почути твердження про те, що культура поза політикою, і територія мистецтва — це місце пошуку порозуміння й діалогу [23]. Наприклад, під час формування програми німецькими філармоніями благодійних концертів на підтримку України, їхній вибір свідомо випадає на музику Д. Шостаковича та П. Чайковського [1]. Варто розуміти, що мова наразі йде про підтримку України, а не про Cancel russia. Блокування ж російських державних ЗМІ або заборона деяким росіянам в'їзду до Європи є вимушений, але необхідний захід. Західним країнам не слід боятися підриву європейських настроїв, адже мова йде про забезпечення найголовнішої цінності — безпеки.

В умовах війни Москва відчайдушно потребує послаблення солідарності Європи з Україною. Ще до повномасштабного вторгнення режимна влада наполегливо працювала над тим, щоб посягти розбіжності в європейському суспільстві і посилити недовіру громадськості до ЄС в рамках своєї ідеологічної боротьби з Європою.

Ця мета досягалася шляхом, перш за все, підтримки європейських ультраправих партій. Не секрет, що росіяни мають прямі зв'язки з деякими європейськими політиками, журналістами та бізнесменами. Остання президентська кампанія у Франції яскраво це підтвердила. Одна із лідерок перегонів, Марін Ле Пен, не приховувала свого прихильного ставлення до росії. Більше того, її участь у перегонах за президентське крісло частково фінансувалася російським банком [24]. Сьогодні Марін вже говорить, що така співпраця в минулому, проте її риторика як політика не значно змінилася за останні роки.

Серед активних інструментів впливу Кремль має в своєму розпорядженні також масштабні дезінформаційні кампанії для підриву європейських настроїв [25, 26]. У деяких країнах, зокрема в Італії, Словаччині, Португалії та Австрії, є ряд журналістів, які фінансуються російською державою. російські ЗМІ часто ретранслюють їхні інтерв'ю, аби продемонструвати, що говорять «серйозні» європейські політики. Кремлівські дипломати, розкидані по всій Європі, стали більш активними в соціальних мережах, а місцеві радикали часто поширюють їхні повідомлення. В Італії та Болгарії деякі ЗМІ та журналісти мають зв'язки з російським бізнесом, що може пояснювати їхню проросійську позицію [24, 27]. Те саме стосується так званих «ультранових» ЗМІ, зокрема *Ongehoord* [28] у Нідерландах або *Omerta* [29] у Франції. Ці суб'єкти просувають багато російських тез, швидше за все, за власної інтенції.

Чималим важелем впливу на свідомість європейців також має культурна чи історична спорідненість до росії. Такий сентимент вибудовувався століттями. Для західного світу російську культуру завжди позиціонували як привабливу, загадкову, відмінну, необхідну для вивчення та розуміння. Якщо до війни акцент був саме на привабливості, величчю і потужності російської культури, то після 24 лютого основною повісткою російської soft power стала так звана маніпуляція крайнощами з метою викликати або жалість (вимога «недискримінації» російського, звинувачення у Cancel culture російської культури тощо), або навпаки усіма методами перекласти провину з агресора на жертву. Наприклад, директор Ермітажу М. Піотровський так висловився на цю тему: «Наші останні виставки за кордоном – це просто потужний культурний наступ. Якщо хочете, свого роду спецоперація, яка багатьом не подобається. Але ми наступаємо. І нікому не можна дати завадити нашому наступу... До початку «спецоперації» в Україні виставки російських музеїв були всюди... Це і була наша, якщо хочете, спецоперація, великий культурний наступ» [30].

Країнами, які все ще орієнтуються на культурну чи історичну спорідненість з росією є Болгарія, Кіпр і Греція. Зокрема, нещодавній барометр Європейських настроїв показав, що Болгарія та Угорщина є двома країнами-членами ЄС з найнижчими позначками рівня підтримки ЄС [22]. Далі на захід — у Франції, Німеччині, Австрії, Італії та Бельгії — еліти часто висловлюють прихильність російській культурі. У Латвії та Естонії наявність значної кількості населення з пострадянською звичкою дивитися російські телеканали, які є потужним чинником впливу. Усі ці фактори призводять до підвищення рівня вразливості європейських країн до «м'якої сили» росії, яка руйнує єдність всередині самої Європи.

Зміни внутрішньої тектоніки настроїв Заходу внаслідок війни росії з Україною

«Коли росія вторглася, це було випробування не лише для України, — заявив президент Джо Байден під час свого візиту до Варшави в лютому. «Весь світ зіткнувся з випробуванням на століття. Європу випробовували на міцність. Америку випробовували. НАТО випробовували. Випробовувалися всі демократії» [31]. Байден мав рацію, визнаючи що усі ліберальні країни зіткнулися з фундаментальними питаннями щодо сутності суверенітету і

самої демократії. Але з огляду на вічне питання про те, чи є росія частиною Європи, складну історію відносин росії з її європейськими сусідами, а також її безперервну «м'яку силу» в більшій частині регіону, війна росії проти України стала серйозним викликом і для європейської культури, цінностей та ідентичності.

Зокрема, війна стала випробуванням для західного світу у його задекларованій відданості ідеям відкритості, свободи, солідарності та відповідальності. Європейські країни та громадяни продемонстрували безпрецедентну підтримку Україні та українцям, але європейська влада також зіткнулася з серйозними дилемами. Чи повинні вони бойкотувати російську культуру на знак солідарності з Україною? Чи повинні вони посилити тиск на російські ЗМІ в боротьбі з дезінформацією? Чи вводити санкції проти російських громадян, щоб змусити їх заплатити за наслідки агресивної війни, яку веде їхній уряд? Те, як вони реагують на ці та інші подібні дилеми, може або утвердити, або підірвати європейські цінності.

Принагідним стає своєрідний барометр європейських настроїв, що говорить про рівень згуртованості громадян всередині союзу. Європейські настрої можна розуміти як відчуття приналежності до спільного простору, спільного майбутнього та спільних цінностей. Це чітко проявилось у чималій солідарності, яку європейські країни та громадяни продемонстрували щодо України та один до одного після вторгнення росії минулого року.

Але війна вивела на поверхню усе приховане, спонукаючи європейців поглянути на свій континент свіжим і більш тверезим поглядом. Вона продемонструвала силу європейського громадянського суспільства, але водночас «оголила» різні помилки і слабкості Європи, які можуть вплинути на те, як регіон реагує на виклики, що війна кидає його культурі і цінностям.

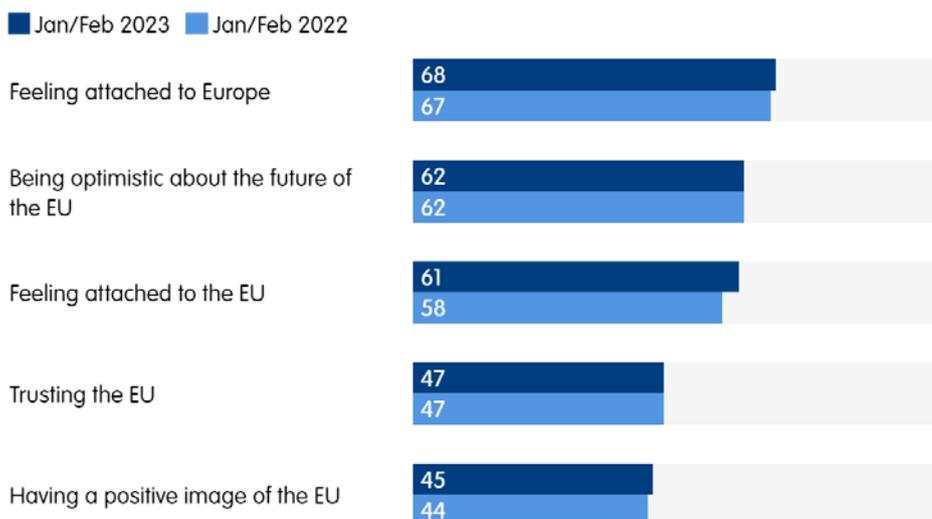
За останній рік війна показала європейським громадянам переваги членства в ЄС. Вона створила відчутну загрозу європейським цінностям і нагадала європейцям про те, що їх об'єднує. Цінності демократії, верховенства права, прав людини, громадянського суспільства і свободи перетворилися з абстрактних понять на щось відчутне. Європейці побачили фундаментальні відмінності між демократією та авторитаризмом, відкритістю та репресіями, союзом та імперією.

Відповідно переважна більшість європейців продовжує відчувати прив'язаність до Європи і з надією дивиться в майбутнє ЄС. Події минулого року не змогли підірвати цей оптимізм [32] (див. рис. 2).

Рисунок 2

Change in public perceptions of Europe

Across 27 EU member states, in per cent

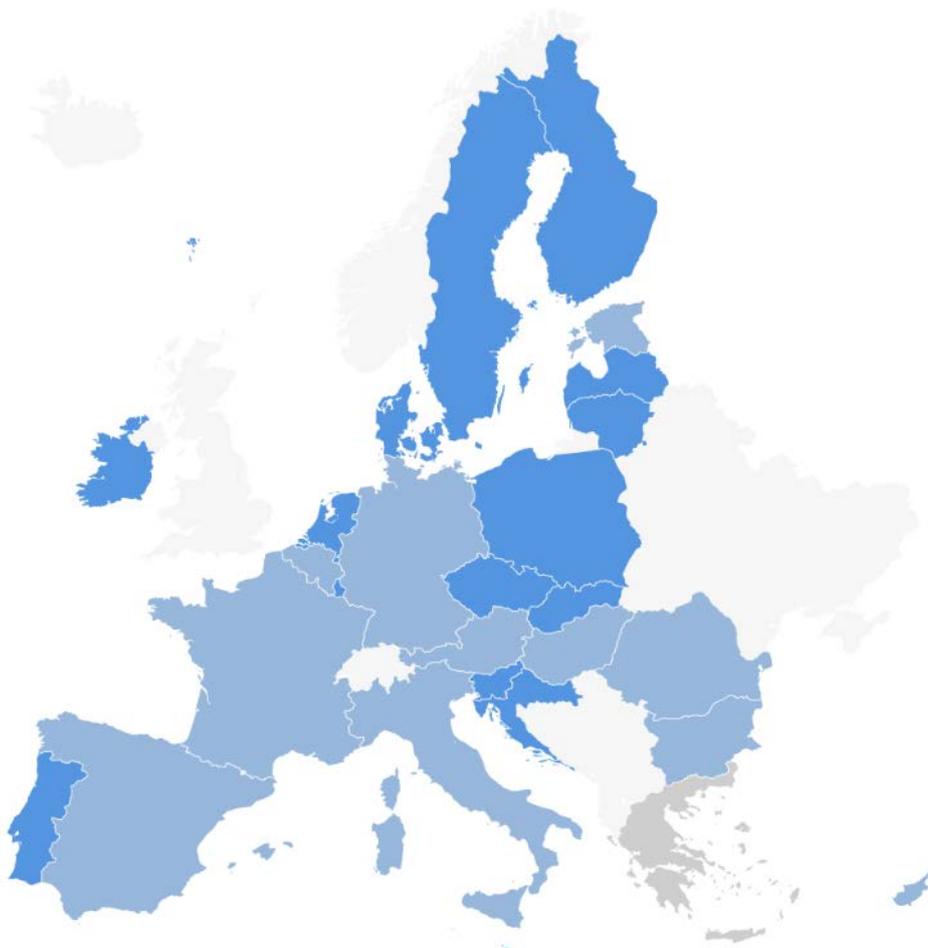

Однак результати не є однорідними по всьому ЄС. У Франції та Греції менше 50% респондентів відчують оптимізм щодо майбутнього ЄС [33]. Прихильність до ЄС також відносно низька в Чеській Республіці, Естонії та Греції. За винятком Угорщини, а також, певною мірою, Польщі та Болгарії, уряди країн-членів ЄС є проєвропейськими. Уряди чотирьох країн (Чехії, Данії, Словаччини та Словенії) стали більш схвально ставитися до Європи за останній рік, і лише Болгарія стала більш скептичною. Що стосується підтримки України, то 12 країн-членів ЄС виділили щонайменше 0,5% свого ВВП на цю справу. Загалом, Данія демонструє найвищі показники у 2023 році, тоді як Греція – найнижчі [34] (див. рис. 3).

Рисунок 3

Strength of European sentiment in 2023

■ < 3 strengths ■ 3–6 ■ ≥ 6

За останній рік багато європейців усвідомили помилки, яких ЄС та його країни-члени припустилися в минулому, зокрема, надмірну залежність від російського викопного палива, недостатню реакцію на російську окупацію Криму в 2014 році та нехтування необхідністю посилення своєї військової сили. У Польщі, Румунії та країнах Балтії це призвело до того, що багато людей почали більш відкрито ставити під сумнів німецьке та французьке лідерство в Європі. Але це також спровокувало певні переосмислення у Фінляндії, Австрії та Німеччині, що призвело до того, що німецький уряд оголосив *Zeitenwende*.

Слід також сказати про виклики та загрози, які лишаються актуальними для європейців. Результати показують, що занепокоєння щодо рівня життя є вагомими на більшій частині території ЄС, в тому числі в заможних Австрії та Швеції. Популярність антиєвропейських партій зберігається щонайменше в десяти країнах-членах (Австрія, Бельгія, Болгарія, Естонія, Фінляндія, Італія, Нідерланди, Франція, Румунія, Словаччина та Естонія). Загалом, Болгарія та Угорщина є двома країнами-членами, в яких європейські настрої наразі найбільш вразливі [34] (див. рис. 4).

Рисунок 4

Risks to European sentiment in 2023

■ < 3 risk factors ■ 3–6 ■ ≥ 6

Щодо інших демократичних країн, то варто відзначити їхню відносну нейтральність до «м'якої сили» росії. Австралія, Японія, Південна Корея слідкують за подіями української сторони та надають допомогу країні. Зокрема, останні дослідження показали, що кількість громадян в Японії, які пильно спостерігають за війною в Україні сягає позначки у 89 % [35]. Окремо слід сказати про США. Там Україну підтримують 65% населення. Проте в країні і досі є чимала кількість ультраправого населення, яке окрім того, що є прихильниками Д. Трампа, і досі підтримує ідеї РПЦ та самого путіна [36].

Висновок. Отже, «м'яка сила» росії, як і її «демократичність», давно перестала відповідати її сутності визначеній Дж. Наєм. Це гібридизована сукупність інструментів, яку рф використовує у власних експансіоністських та загарбницьких цілях. Заходу слід скоріше навчитися ідентифікувати подібні нативні впливи шляхом підвищення медіа-грамотності суспільства, а також запровадженням суворіших обмежень та заборони на розповсюдження дезінформації та пропаганди. До того ж, культурній ланці Заходу слід переглянути своє ставлення до репертуару. Адже тимчасове невикористання російських композиторів чи авторів у своїх програмах та сценаріях, а також заборона виступати проросійським артистам говорить про всебічну підтримку України під час війни.

Надійшла до редколегії 26.06.2023

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В епіцентрі уваги: підсумки 2022 року в культурній дипломатії // LB.ua. – 30.12.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/12/30/540637_epitsentri_uvagi_pidsumki_2022_roku.html (дата звернення: 07.07.2023).
2. Nye Jr., Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs. – 2004.
3. GALLAROTTI, Giulio M. Soft power: what it is, why it's important, and the conditions for its effective use. *Journal of Political Power*. - 2011, 4.1: 25-47
4. Keating, V. C., Kaczmarek, K. Conservative soft power: liberal soft power bias and the 'hidden' attraction of Russia. *Journal of International Relations and Development*; London Vol. 22, Iss. 2019: 1-27. DOI:10.1057/s41268-017-0100-6
5. Седляр Ю.О., Лимар М.Ю. «М'яка сила» Росії у контексті українсько-російських відносин. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія. - 2012. - Т. 171. Вип. 159. - С. 63-69
6. МАТЕЛЕШКО, Юрій. Особливості політики «м'якої сили» Росії щодо України (1991–2013 рр.). *Геополітика України: історія і сучасність*, 2020, 2 (25): 70-79
7. KOMAR, Olena. SOFT POWER I ПРОПАГАНДА У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ. *Українознавчий альманах*. - 2022, 30: 82-88
8. Шерр Д. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: российское влияние за рубежом. пер. с английского. К.: Заповіт. - 2013. - 152 с.
9. Van Herpen M. *Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy*. Rowman & Littlefield Publishers. - 2015. - 336 p.
10. Ворочков А.П. «Мякая сила» современной России: институциональный аспект. Теории и проблемы политических исследований. - 2016. - Том 5. № 5А. С. 258-275

11. Вершинин А.А. Украинская политика России: между мягкой и жесткой силами. Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. - 2016. - Т. 9. № 3. С. 38-74
12. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г.)
13. Gallup International // Official website. URL: <https://www.gallup-international.com/survey-results-and-news> (дата звернення: 28.07.2023).
14. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай» // Официальный сайт президента России. - 27.10.2022. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/69695> (дата звернення: 07.07.2023).
15. Snyder, Timothy. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. Crown. - 2018.
16. The Digital Services Act package // Official website of European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package> (дата звернення: 08.07.2023).
17. Euromedia Ownership Monitor // the Euromedia Research Group. URL: <https://media-ownership.eu/> (дата звернення: 08.07.2023).
18. EUvsDisinfo // European External Action Service's East StratCom Task Force. URL: <https://euvsdisinfo.eu/> (дата звернення: 08.07.2023).
19. European Digital Media Observatory. URL: <https://edmo.eu/wp-content/uploads/2022/07/Policies-to-tackle-disinformation-in-EU-member-states-%E2%80%93-Part-II.pdf> (дата звернення: 08.07.2023).
20. Wie finanzieren sich Putin-Propagandisten? // tagesschau. - 02.02.2023. URL: <https://www.tagesschau.de/faktenfinder/russland-propaganda-finanzierung-101.html> (дата звернення: 08.07.2023).
21. Федеральне відомство з охорони конституції // DW. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%84%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B7-%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%97/t-45613806> (дата звернення: 09.07.2023).
22. Culture clash: Russia, Ukraine, and the fight for the European public // The European Council on Foreign Relations (ECFR). URL: <https://ecfr.eu/publication/culture-clash-russia-ukraine-and-the-fight-for-the-european-public/#russias-cultural-allure> (дата звернення: 09.07.2023).
23. Культурний фронт під час війни // Vox Україна. URL: <https://voxukraine.org/kulturnyj-front-pid-chas-viiny> (дата звернення: 09.07.2023).
24. What's behind France's fatal fascination with Russia // The Economist. - 16.02.2023. URL: <https://www.economist.com/europe/2023/02/16/whats-behind-frances-fatal-fascination-with-russia> (дата звернення: 09.07.2023).
25. The NSA Confirms It: Russia Hacked French Election 'Infrastructure' // Wired. - 9.05.2017. URL: <https://www.wired.com/2017/05/nsa-director-confirms-russia-hacked-french-election-infrastructure/> (дата звернення: 09.07.2023).
26. Russia spread fake news during Dutch election: report // POLITICO. - 4.04.2017. URL: <https://www.politico.eu/article/russia-spread-fake-news-during-dutch-election-report-putin/> (дата звернення: 09.07.2023).
27. Bulgarian secret services: Russia pays public figures to spread propaganda // EURACTIV. - 4.07.2022. URL: https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/bulgarian-secret-services-russia-pays-public-figures-to-spread-propaganda/ (дата звернення: 09.07.2023).
28. Ognheoord // Official website. URL: <https://onqheoordnederland.tv/> (дата звернення: 10.07.2023).
29. OMERTA // Official website. URL: <https://www.omertamedia.fr/> (дата звернення: 10.07.2023).
30. Яковлева Е. Почему необходимо быть со своей страной, когда выбор. Она совершает исторический поворот и выбор. Отвечает Михаил Пиотровский. *Российская газета*. - 22.06.2022.
31. The White House // Official website. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/02/21/remarks-by-president-biden-ahead-of-the-one-year-anniversary-of-russias-brutal-and-unprovoked-invasion-of-ukraine/> (дата звернення: 28.07.2023).
32. Eurobarometer // Official website of the European Union. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/browse/all/series/4961> (дата звернення: 28.07.2023).
33. Standard Eurobarometer 98 - Winter 2022-2023. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872> (дата звернення: 28.07.2023).
34. ECFR // Official website. URL: ecfr.eu (дата звернення: 28.07.2023).
35. 61% globally think the war in Ukraine poses a significant risk to their country // Official website of IPSOS. URL: <https://www.ipsos.com/en/war-in-ukraine-april-2022> (дата звернення: 10.07.2023).
36. ЧОМУ УЛЬТРАПРАВІ ХРИСТІЯНИ США ЗА ПУТІНА Й ПРОТИ УКРАЇНИ // ZN,UA. - 17.06.2023. URL: <https://zn.ua/ukr/usa/chomu-ultrapravi-khristijani-ssha-za-putina-i-proti-ukrajini.html> (дата звернення: 11.07.2023).

H. Perepelytsia, PhD in Political Sciences, Professor
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
 M. Shkurko, M.Sc.
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RUSSIA'S SOFT POWER IN DEMOCRATIC COUNTRIES IN THE WAR WITH UKRAINE

"Soft power" is a necessary component of the foreign policy of many countries. Russia is openly trying to undermine the Western world's sentiment, aiming to split the society by manipulating their values. Russia's soft power, including its so-called traditional values which attract a large part of far-right parties, as well as messianism, provide Russia and its sympathetic allies with channels to legitimize Kremlin's actions. By succumbing to these influences, the EU and its allies may inadvertently play into Putin's hands and lose in the joint war.

Keywords: soft power, hard power, Ukraine, the West, propaganda, hybridization, manipulation, Russian aggression against Ukraine, far-right parties, disinformation campaigns

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТЕОРІЙ ЗМОВ

Стаття містить огляд наукової літератури щодо сутності, характерних рис і функцій теорій змов у сучасному суспільстві. Визначено, що теорії змов є альтернативною моделлю пояснення суспільно значимих реальних подій і явищ. Характерними рисами теорій змов є спекулятивність, спрощеність, упередженість, недоказовість, неспростовність, уявна логічність тощо. Теорії змов мають маніпулятивний характер і можуть використовуватись політичними акторами для впливу на громадську думку та поведінку. Конструктивний чи деструктивний вплив теорій змов у суспільстві значною мірою залежить від специфіки самої конспірологічної теорії, контексту її виникнення та цілей її використання політичними акторами.

Ключові слова: теорії змов, конспірологічні теорії

Теорії змов (конспірологічні теорії) сьогодні становлять неабияку проблему як на національному, так і міжнародному рівнях. Історично так склалось, що теорії змов супроводжують резонансні соціально-політичні явища та події. Підґрунтям для виникнення теорій змов є намагання зрозуміти складний, непередбачуваний і турбулентний навколишній світ, «переварити» великі обсяги інформації, побудувавши зрозумілий ланцюг причинно-наслідкових зв'язків між важливими подіями і ситуаціями. У 21 століття теорії змов все більше використовуються акторами міжнародних відносин як інструмент маніпулювання суспільними настроями, формування вигідної громадської думки і спонукання до конструктивної чи деструктивної поведінки у відповідності з інтересами і цілями суб'єктів впливу. За цих умов дослідження сутності та впливу теорій змов на суспільні процеси набуває ще більшої актуальності.

Метою даної статті є систематизація наукових досліджень щодо сутності, характеристик і функцій теорій змов у сучасному суспільстві.

Перше визначення теорії змов в її сучасному розумінні належить філософу Карлу Попперу. У 1952 році у праці «Відкрите суспільство та його вороги» він використав термін «змовницька теорія суспільства», яку він визначив як спосіб пояснення соціального явища через виявлення осіб чи групи осіб, зацікавлених у появі цього явища, які запланували це явище, і створили змову, щоб його породити. Загалом, Карл Поппер критикував теорії змов, називаючи їх необґрунтованими, небезпечними «філософськими забобонами» та секуляризованим варіантом релігійних забобон [1].

Книга «Параноїдальний стиль в американській політиці» Річарда Гофстедтера (1964 рік) стала основою для так званого класичного підходу до дослідження теорій змов. Р. Гофстедтер зобразив прихильника теорій змов параноїдальною особистістю, яка нерационально та неадекватно сприймає дійсність [2]. Класичний підхід підкреслює негативні наслідки теорій змов, їх загрозу здоров'ю та функціонуванню демократичних суспільств [3].

На початку ХХІ століття теорії змов розглядаються як раціональна спроба зрозуміти соціальну реальність [4]. Представники такого підходу виступають за перехід від засудження прихильників теорій змов до їх розуміння, від розвінчування теорій змов – до вивчення їх значення у суспільстві.

Так, на думку П. Найта, теорії змов допомагають розібратись у незрозумілих, складних подіях і непрозорих структурах [3]. М. Фенсер трактував теорії змов як можливий справедливий виклик існуючому порядку та спробу розпочати вирішення проблем непрозорості і розподілу влади у сучасному суспільстві [5]. Дж. Дін назвав теорії змов допустимим засобом для політичної конкуренції [6].

М. Біллінг та Дж. Байфорд розглядали теорії змов як ключовий елемент політичних ідеологій [7]. Для А. Хайзен та Г. Ван ден Бул теорія змови є своєрідною ідеологічною лінзою, і слугує «димовою завісою» для ідеологічно-політичного порядку денного [8].

К. Кассам вважає, що теорії змови є формою політичної пропаганди. На його думку, головною функцією більшості теорій змов є просування певної політичної чи ідеологічної ідеї. Вони виконують цю функцію особливим чином: поширюючи історії, які не є правдивими, проте можуть вплинути на громадську думку у бажаному напрямку [9].

Теорії змов є складним соціальним феноменом і протягом багатьох років викликають дискусії серед науковців.

Дж. Уокер тлумачить теорію змови як спробу пояснити кінцеві причини значущих соціально-політичних подій ймовірною таємничою змовою двох або більше впливових акторів [10]

Д. Грох вважає, що теорія змови є інтерпретативною моделлю, згідно якої історія є процесом, який можна планувати; існують суб'єкти, здатні панувати над перебігом історичних процесів; наміри цих суб'єктів або вже реалізовані відповідно до їхніх планів, або будуть реалізовані, якщо ніхто не вживе заходів для протидії. Дослідник класифікував теорії змов за часовим критерієм – на теорії щодо минулого, теперішнього, майбутнього та «вічні» конспірологічні теорії; за географічним критерієм – на універсальні та локально-регіональні; за «формальним критерієм» - на повсякденні теорії, регулярні парадигми і наукові конструкції [11].

Як зазначає Л. Болтанський, всі ознаки, які зазвичай використовуються для визначення теорії змови – таємність змови, координація між її учасниками, злий умисел або незаконність – не є абсолютними і викликають дискусії [4].

Ж. Жирі та П. Тіка пропонують узагальнене визначення теорій змов через перелік їх характерних ознак. Теорія змови – це світогляд, заснований на страху змови, існування якої ще не доведено або неможливо довести.

У такому світогляді ідея змов ніколи не піддається сумніву. Теорія змови являє собою теорію влади, в якій головну роль відіграють таємність і прихованість. Такі теорії засновані на спрощеному дуалізмі, в якому «нам», звичайним людям, постійно загрожують злі «вони», мотивовані прагненням до абсолютної економічної і політичної влади. Крім того, теорії змов заперечують випадковості і збіги. За їх логікою, за значними подіями обов'язково стоїть сильний актор [12].

Українська дослідниця Т. Шадюк відмічає, що теорії змов є дезінформаційним контентом і псевдотеоріями, які дають альтернативне пояснення подій і явищ у навколишньому середовищі. Основою теорій змов є конспіративний світогляд, характерними рисами якого є підозрілість, недовіра до офіційних інтерпретацій подій та монологічність (фокусування на окремих деталях і фактах, неспроможність оперувати цілим контекстом). Теорії змов створюються так, щоб вписатись у максимально широкий соціальний контекст, аби посилити аргументацію та охопити більшу аудиторію [13]. Загалом, теорії змов можуть бути ефективним інструментом маніпулювання громадською думкою та мати далекосяжні, здебільшого деструктивні наслідки.

Ж.-В. Ван Пруйєн та М. Ван Вюгт виділяють п'ять ключових ознак теорій змов: схема (припущення про причинно-наслідкові зв'язки між людьми, предметами та подіями), агентність (навмисні дії змовників), об'єднання (до змови залучено принаймні декілька людей), загроза (цілі змовників завжди шкідливі) та секретність [14].

Вітчизняний дослідник І. Денисенко пропонує розглядати теорії змов як варіант теорії конфлікту, що містить такі елементи: концепт «таємної боротьби», образ могутньої організації, здатної впливати на суспільні процеси, механізми реалізації змови для побудови нового варіанту реальності [15].

Підсумовуючи психологічні та соціологічні дослідження теорій змов, Ж.-В. ван Пруйєн та К. Дуглас виокремили чотири характеристики теорій змов. Вони є впливовими, оскільки впливають на здоров'я, відносини та безпеку; універсальними, оскільки віра в них не обмежується культурами та історичними періодами; емоційними, адже викликають негативні емоції; соціальними, оскільки існують за рахунок обміну між людьми [16].

У пошуку чіткого визначення теорій змов деякі науковці розділяють це поняття на два. Так, К. Кассам пропонує розрізнити теорії про змови та Теорії Змов (з великої літери). Перші можуть виявитись правдивими, і до них можна віднести обґрунтовані припущення (наприклад, журналістські розслідування). Теорії Змов відрізняються спекулятивністю (базуються на припущеннях, а не фактах), протиставленістю загальновідомому, «езотеричністю» (заплутаністю і неочевидністю пояснень), дилетантством їх творців та домодерним світоглядом [9].

К. Баден та Т. Шерон виділяють теорії про змови та теорії змов у вузькому значенні (conspiracy theories proper), ключовою ознакою яких є порушення основоположних норм демократичного політичного дискурсу. Їх негативний вплив на публічний дискурс зумовлюється трьома особливостями. По-перше, вони містять присутні нереалістичні припущення про силу причинно-наслідкового зв'язку. Усі теорії змов перебільшують реальну здатність будь-якої групи контролювати події та тримати все у таємниці. По-друге, для них характерне чорно-біле бачення світу та подій у ньому як протистояння чистого добра і зла. По-третє, в них присутня «нечітка епістемологія» – систематичне заперечення загальноприйнятих інститутів. Поєднання цих трьох чинників породжує стійкість до спростування, що порушує умови демократичного дискурсу [17].

Низка досліджень присвячена також психологічним чинникам віри у конспірологічні теорії. За результатами проведених досліджень виявлено, що віра у теорії змов зумовлена певними психологічними характеристиками особистості (психічні розлади, пов'язані з невротизмом, параноєю, тривожністю, проблемами з самооцінкою) та соціально-політичними чинниками, такими як високий рівень аномії у суспільстві, негативне ставлення до влади, низький рівень освіти, релігійність тощо [18].

Узагальнивши результати психологічних досліджень конспірологічних переконань, Н. Ярош і В. Артюхова виокремили низку соціальних наслідків віри у теорії змов, а саме: зниження невизначеності, зміцнення почуття спільності з іншими, посилення почуття безсилля і розчарування, підвищення рівня недовіри і ворожості, зниження довіри до державних інституцій, зниження політичної активності, збільшення кількості незаконних політичних дій, посилення упереджень, дискримінації та міжгрупових конфліктів у суспільстві [19].

Н. Волоснікова, І. Угрімова, Н. Губанова проаналізували теорії змов як засіб маніпулювання суспільними настроями. Українськими дослідницями виділено декілька чинників, що зумовлюють придатність теорій змов для маніпулювання масовою свідомістю: чисельність прихильників теорії змови; залежність ступеня занепокоєння прибічників теорій змов від норм чинного законодавства; несуперечливість бажаних для adeptів теорій змов інституційних змін інтересам впливових груп; можливість звинуватити політичного опонента в участі у змові. Суб'єкти впливу можуть здобути прихильність прибічників конспірологічної теорії, шляхом позиціонування себе як політичної сили, яка перешкоджає діям змовників, або звинувачення опонентів в участі у змові. Найчастіше скористатися у власних інтересах поширеними у суспільстві теоріями змов мають змогу політики-опортуністи [20].

Популярність теорій змов у сучасному суспільстві свідчить про те, що вони здатні виконувати важливі функції та задовольняти потреби або самих прихильників цих теорій, або тих, хто їх цілеспрямовано поширює, або ж обох категорій.

Загалом функції теорій змов можна розділити на два рівні: рівень особистості та суспільства.

На особистісному рівні теорії змов є насамперед механізмом боротьби з тривожністю. Саме цим пояснюється традиційне зростання кількості прихильників теорій змов під час серйозних криз, таких як глобальна пандемія. І хоча змови самі по собі можуть бути не менш страшними, для людської психіки вони здаються не такими загрозливими. Теорії змови вибудовують свою логіку причинно-наслідкових зв'язків, називають конкретного ворога, з яким можна боротись, тим самим зменшуючи страх невідомого.

Ця функція тісно пов'язана з наступною: спрощення реальності та структурування світу. Теорії змов часто пояснюють не лише причини конкретної негативної події, а й історичний процес загалом, соціально-економічну структуру світу тощо [21].

Однак, питання того, чи здатні теорії змов насправді виконати свою заспокійливу функцію, залишається дискусійним. Одна загроза у свідомості людини замінює іншу, проте загальний рівень стресу не обов'язково падає. Окремі дослідження свідчать, що насправді віра у теорії змов лише погіршує почуття безсилля і розчарування [19] та не допомагає впоратися з проблемами, з якими стикаються люди. Теорії змов не додають людям почуття контролю і сили, а навпаки з високою імовірністю погіршують ситуацію [22].

Ще одна група функцій особистісного рівня пов'язана з самооцінкою людини, а також її оцінкою тих соціальних груп, до яких вона себе відносить. Теорії змов можуть надавати людині почуття «винятковості» та приналежності до кола тих, хто володіє ексклюзивною правдою та/або героїчно за неї бореться, рятуючи світ [23]. Люди, які вірять у теорії змов, можуть сприймати себе не лише у більш позитивному світлі, а й більш суб'єктивними – тобто такими, які завдяки унікальним знанням володіють певним контролем та здатні впливати на світ довкола [24].

Така зміна уявлень людини про власне місце у суспільстві може впливати на її участь у політичній системі. З одного боку, теорії змов часто пов'язують з високою зацікавленістю у політиці, адже значна частина теорій змов стосується політичних питань. З іншого боку, дослідження показали негативну кореляцію між вірою респондентів у теорії змов та їх участю у голосуванні на виборах [23]. Р. Імхоф та П. Ламберті виявили, що віра у теорії змов корелює зі зниженням участі у нормативних і законних проявах політичної активності (голосування на виборах чи референдумах) та одночасним зростанням готовності до участі у ненормативних формах політичної активності (наприклад, участь прихильників QAnon у штурмі Капітолію в США) [25]. Це зумовлено поширеним переконанням у тому, що таємничі зловмисники вже контролюють усі процеси всередині системи, а отже брати в них участь немає сенсу.

Дослідження також показують зниження довіри до уряду та інституцій у прихильників навіть тих теорій змов, які безпосередньо не стосуються діяльності цих органів державної влади [23]. Поширення теорій змов може бути використане акторами, які прагнуть зруйнувати авторитети тих чи інших інституцій та посягти на довіру у суспільстві [26].

Функції теорій змов суспільного рівня значною мірою пов'язані із внутрішньогруповою та міжгруповою динамікою відносин у соціумі. Частина теорій змов можуть сприяти згуртуванню представників певної етнічної чи іншої спільноти. Йдеться не лише про почуття спільності з іншими прихильниками конспірологічної теорії [19], а й про забезпечення нових факторів для об'єднання вже існуючих спільнот.

Як зазначає С. Московічі, теорії змов можуть сприяти збереженню групової ідентичності. Віра у постійну зовнішню загрозу для конкретного етносу від «змовників» може стимулювати людей розвивати сильніший зв'язок з іншими членами групи та активніше діяти в інтересах цієї групи на захист своєї ідентичності. Крім того, «імунітет до спростування» теорії змови може частково сприяти і зміцненню інших наративів групи, важливих для її ідентичності, та солідарності її членів проти спроб поставити такі наративи під сумнів [24].

Згуртування членів однієї групи часто призводить до загострення міжгрупових відносин. Теорії змов відіграють важливу роль у побудові образу ворога [26], і цим ворогом часто виступає інша група – євреї, мусульмани, мігранти тощо. Наприклад, антисемітські теорії змов були міцно вбудовані у нацистську ідеологію, а серед окремих груп залишаються популярними і досі. Низка досліджень підтверджує зв'язок між вірою в «єврейську змову» та антиєврейською соціальною дистанцією (небажання приймати євреїв як сусідів чи колег), юридичною дискримінацією (підтримкою дискримінаційних законів в економічних правах), підтримкою дискримінації у виборчому праві та дискримінаційним прийняттям особистих рішень. Віра у змови, в яких фігурує одна соціальна група, корелює також із проявами дискримінації щодо інших, не пов'язаних із нею груп [27].

Теорії змов можуть використовуватись для пошуку так званого «цапа-відбувайла» – перенесення відповідальності за ті чи інші проблеми на «змовників», на боротьбу з якими можна відвернути увагу [28].

Конспірологічні теорії також виконують мобілізаційну функцію. Теорія змови являє собою цілу систему уявлень, в якій є добро та зло, з яким можна боротися. Це мобілізує людей, може об'єднати їх навколо певного політичного лідера чи партії, і спонукає їх до дії – наприклад, участі у протестах. Мобілізація особливо ефективна, якщо «змовники» належать до протилежного політичного табору [28]. Стейкість переконань про теорії змов також може сприяти стійкій підтримці тієї чи іншої сили, яка використовує такі теорії для політичної мобілізації. Теорії змов дають змогу залучити байдужих, аполітичних і апатичних людей до своєї політичної свідомості, що ґрунтується на дуалізмі добра і зла, де звичайні, «хороші» люди, протистоять злим «іншим», які прагнуть абсолютної влади [29].

Ще однією важливою функцією теорій змов у суспільстві є легітимізація та делегітимізація. Теорії змов можуть слугувати аргументацією та виправданням для тих чи інших дій – часто таких, які за інших умов були б неприйнятними [27].

Функція легітимізації активно використовується у політиці, найчастіше авторитарними лідерами чи політиками-популістами. В авторитарних режимах теорії змов часто є частиною офіційної ідеології, слугують обґрунтуванням існування режиму і виправданням тих чи інших обмежень, що накладаються на суспільство. «Змовниками» у них зазвичай виступають три типи акторів: іноземні держави, «глибинна держава» (англ. deep state) та вороги всередині суспільства – політичні опоненти [29].

Досліджуючи використання теорій змов ліванською ісламістською організацією і політичною партією Хезболла, С. Шмід зауважує, що теорії змов є інструментом пропаганди для зміцнення впливу та вирішення прагматичних політичних завдань. Так, теорія змови про Великий Ізраїль виправдовує будь-яку антиізраїльську політику як самозахист та мобілізує підтримку населення. У 1990-х роках Хезболла перейшла від використання масштабних теорій змов, які стосувалися всього світу, до так званих операційних теорій, спрямованих на вирішення конкретних проблем та врегулювання внутрішніх криз. Такі теорії стосувались шпигунства, змов для вбивства партійних чиновників або ліванських громадських діячів, кампаній з дискредитації іміджу партії тощо. Постійні екзистенційні загрози обґрунтовують необхідність існування самої Хезболли та підтримують політичний статус-кво всередині Лівану [30].

В демократичних країнах значущі події чи політичні кризи дають політикам можливість також використовувати теорії змов. Вони можуть ставати інструментом приходу до влади та її утримання, адже допомагають акторові, який поширює ці теорії, підірвати позицію та репутацію свого опонента. Одним з найвідоміших сучасних політиків-прихильників теорій змов є угорський прем'єр-міністр Віктор Орбан. Теорії про мігрантів, Джорджа Сороса, ЄС, який намагається зруйнувати угорську мораль, та інші змови склали основу його популістської програми. На думку П. Пленти, європейські політики-популісти найактивніше звертаються до використання теорій змов під час криз для того, щоб згуртувати свій електорат перед реальною чи уявною загрозою [28].

Одним із наслідків легітимізаційної та мобілізаційної функцій конспірологічних теорій є їх кореляція із радикалізацією та екстремізмом. Дослідження свідчить, що теорії змов пов'язані із посиленням та виправданням ворожості по відношенню до опонентів, та вчинення насильницьких дій проти них [24]. Теорії змов та чутки про насильство спонукають до реального насильства, узаконюючи та зміцнюючи раніше існуючі стереотипи чи упередження [29].

У свою чергу, радикалізація та інші згадані ефекти теорій змов призводять до поляризації суспільства та дестабілізації політичної системи.

Водночас, на думку деяких дослідників, у демократичних країнах теорії змов мають не лише негативні, але і позитивні наслідки для суспільства. Так, Дж. Ушинський вважає, що в демократичних режимах теорії змов необхідні для здорового функціонування суспільства [23]. Теорії змов дають змогу критикувати і ставити під сумнів соціальні ієрархії та дії урядів, а також можуть надихати продемократичні протести і сприяти зміні несправедливого суспільного устрою [23]. Деякі змови дійсно існують, і теорії про них сприяють їх розслідуванню та виявленню недоліків у загальноприйнятих уявленнях про ту чи іншу ситуацію [31].

Просуваючи певні цінності і певну систему уявлень про добро і зло, теорії змов впливають на систему соціальних правил та норм у суспільстві. Цей вплив є неоднозначним. З одного боку, на думку Дж. Жирі, теорії змов підсилюють домінуючі цінності групи. Вони мають успіх лише в тому випадку, якщо відповідають глибоко вкоріненим цінностям панівної групи та її соціальному, історичному чи географічному підґрунтя. З такої точки зору теорії змов виражають редуccionізм, що сприяє підтримці, просуванню та зміцненню традиційної поведінки [29].

З іншого боку, дослідження С. Карштедта та С. Фарролла показало, що теорії змов можуть спонукати людей відмовлятися від соціальних норм та роблять їх більш схильними вчиняти дрібні злочини. Д. Дзоллі припускає, що віра у панування змовників у суспільстві може розширювати межі допустимого в уявленнях людини [31].

Таким чином, у науковій літературі теорії змов розглядаються як альтернативні моделі пояснення суспільно значущих реальних подій і явищ, що відрізняються спекулятивністю, упередженістю, спрощеним дуалізмом, недоказовістю, стійкістю до спростування. Такі теорії зачіпають глибинні людські почуття і страхи, на основі яких будується нібито цілісна, максимально зрозуміла і однозначна «картина дійсності». Фактично теорії змови мають маніпулятивний характер і можуть використовуватись політичними акторами для впливу на громадську думку і поведінку у бажаному напрямі.

Вплив теорій змов на соціально-політичні процеси є неоднозначним. Теорії змов можуть виконувати позитивні суспільні функції, такі як зниження стресу і тривожності, структурування світу, легітимізація політичного режиму, згуртування соціальних груп та зміцнення їх ідентичності. Одночасно теорії змов можуть спричинити посилення недовіри населення до державних органів влади, розхитування системи соціальних норм і цінностей, загострення міжгрупових конфліктів та як наслідок сприяти поляризації суспільства і дестабілізації політичної системи.

Огляд наукової літератури дає змогу стверджувати, що наявні дослідження розкривають здебільшого соціально-психологічні аспекти теорій змов. Водночас, недостатньо дослідженою залишається проблема використання теорій змов у контексті інформаційного протистояння між акторами міжнародних відносин. Перспективним вбачається дослідження специфіки теорій змов як інструменту інформаційно-психологічного впливу або своєрідної інформаційної зброї, використання якої на міжнародному рівні може призводити до непередбачуваних наслідків.

Список використаних джерел:

1. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Карл Поппер. – Київ: Основи, 1994. – 494 с.
2. Hofstadter R. The paranoid style in American politics, and other essays / Richard Hofstadter. – Cambridge: Harvard University Press, 1964.
3. Harambam J. Conspiracy theory entrepreneurs, movements and individuals / Jaron Harambam // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / J. Harambam. – New York: Routledge, 2020. – P. 278–291.
4. Nefes T.S. Sociology, social theory and conspiracy theory / T. S. Nefes, A. Romero-Reche // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / T. S. Nefes, A. Romero-Reche. – New York: Routledge, 2020. – P. 95–107.
5. Fenster, M. Conspiracy theories: secrecy and power in American culture / Mark Fenster. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.
6. Dean, J. Aliens in America: conspiracy cultures from outerspace to cyberspace / Jodi Dean. – Ithaca: Cornell University Press, 1998.
7. Byford J. Beyond belief: the social psychology of conspiracy theories and the study of ideology / Jovan Byford // Rhetoric, Ideology and Social Psychology: Essays in Honour of Michael Billig. Explorations in Social Psychology / Jovan Byford. – London: Routledge, 2014. – P. 83–94.
8. Hyzen A. Conspiracies, Ideological Entrepreneurs and Digital Popular Culture / A. Hyzen, H. Van Den Bulck. *Media and Communication*. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/353692258_Conspiracies_Ideological_Entrepreneurs_and_Digital_Popular_Culture_1.
9. Cassam Q. Conspiracy Theories. Quassim Cassam. – Medford: Polity Press, 2019. – 140 p.
10. Walker J. What we mean when we say «conspiracy theory». Conspiracy theories and the people who believe them. New York: Oxford University Press, 2018. P. 53–61.
11. Шевчук Д. До теорії теорії змови. *Журнал «І»*. 2009. Випуск 54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32258314.pdf>
12. Giry J. Conspiracy theories in political science and political theory / J. Giry, P. Tika // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / J. Giry, P. Tika. – New York: Routledge, 2020. – P.108–120.
13. Шадюк Т. А. Феномен конспіративізму: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2021. URL: <http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/239754>.
14. Van Prooijen J. Conspiracy Theories: Evolved Functions and Psychological Mechanisms / J. Van Prooijen, M. Van Vugt. – 2018. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1745691618774270>.
15. Денісенко І. Д. Сучасна конспірологія: до визначення евристичного потенціалу щодо соціально-політичних досліджень. *Сучасне суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 41-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2020_1_6.
16. Van Prooijen J. Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain / J. van Prooijen, K. Douglas. – 2018. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6282974/>.
17. Baden C. Blinded by the lies? Toward an integrated definition of conspiracy theories / C. Baden, T. Sharon. *Communication Theory*. 2021. URL: <https://academic.oup.com/ct/article-abstract/31/1/82/5918823>
18. Бондарчук О., Рюенко І. Теоретичний аналіз взаємозв'язку віри в теорію змови та локусу контролю особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2022. Випуск 18 (63). URL: <https://si.npu.edu.ua/index.php/pn/article/view/1224>
19. Ярош Н. Теоретична модель поведінкових наслідків віри у теорії змови / Н. Ярош, В. Артюхова. – 2021. URL: <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/view/17460>
20. Волоснікова Н. М. Поширення конспірологічних теорій як інституційний фактор динаміки формальних правил / Н. М. Волоснікова, І. В. Угрімова, Н. Н. Губанова. *Бізнес Інформ = Business Inform*. 2020. № 12 (515). С. 25-31.
21. Dyrendal A. Conspiracy theories in political science and political theory / Asbjørn Dyrendal // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / A. Dyrendal – New York: Routledge, 2020. P. 371–383.

22. Douglas K. The Psychology of Conspiracy Theories / K. Douglas, R. Sutton, A. Cichocka. – 2017. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0963721417718261>.
23. Understanding Conspiracy Theories / K. Douglas, J. Uscinski, R. Sutton та ін. 2019. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/pops.12568>
24. Lee B. Radicalisation and conspiracy theories / Benjamin Lee // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / B. Lee – New York: Routledge, 2020. – P. 344–356.
25. Imhoff R. A Bioweapon or a Hoax? The Link Between Distinct Conspiracy Beliefs About the Coronavirus Disease (COVID-19) Outbreak and Pandemic Behavior [Електронний ресурс] / R. Imhoff, P. Lamberty. 2020. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1948550620934692>
26. Ižák Š. Conspiracy theory as a working method of political propaganda. *Slovenská politologická revue*. 2020. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=896873>.
27. Conspiracy theories and intergroup relations / M. Biddlestone, A. Cichocka, I. Žeželj, M. Bilewicz // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / M. Biddlestone, A. Cichocka, I. Žeželj, M. Bilewicz. – New York: Routledge, 2020. – С. 219–230.
28. Plenta P. Conspiracy theories as a political instrument: utilization of anti-Soros narratives in Central / Peter Plenta. – 2020. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13569775.2020.1781332?scroll=top&needAccess=true>
29. Giry J. Functions and uses of conspiracy theories in authoritarian regimes / J. Giry, D. Gürpınar // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / J. Giry, D. Gürpınar. – New York: Routledge, 2020. – P. 317–329.
30. Schmid S. Hizbullah between Pan-Islamic Ideology and Domestic Politics: Conspiracy Theories as Medium for Political Mobilization and Integration / Stephan Schmid // Conspiracy Theories in the United States and the Middle East / Stephan Schmid. – Boston: De Gruyter, 2014. – P. 157–176.
31. Jolley D. Consequences of conspiracy theories / D. Jolley, S. Mari, K. M. Douglas // Routledge Handbook of Conspiracy Theories / D. Jolley, S. Mari, K. M. Douglas. – New York: Routledge, 2020. – P. 231–241.

Надійшла до редколегії 06.03.23

N. Belousova, PhD (Political Science), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
O. Zaporozhets, PhD (Political Science), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPTUAL VIEWS ON CONSPIRACY THEORIES

The article contains a review of scientific literature on the essence, features and functions of conspiracy theories in modern society. It is shown that conspiracy theories give alternative explanation of important events in modern society. Such theories are speculative, simplistic, biased, unprovable and irrefutable. The conspiracy theories are manipulative and can be used by political actors to influence public opinion and behavior. The constructive or destructive role of conspiracy theories in society largely depends on the specifics of the conspiracy theory itself, the context of its emergence, and the purposes of its use by political actors.

Key words: *conspiracy theories*

ІНТЕРЕСИ КНР ТА ІНДОНЕЗІЇ В РЕГІОНІ ПІВДЕННОКИТАЙСЬКОГО МОРЯ

У статті розглядаються інтереси Китаю та Індонезії, які збігаються в регіоні Південнокитайського моря. Інтереси Китаю стосуються його експансивних територіальних претензій щодо країн регіону Південно-Східної Азії. Водночас, Індонезія, дотримуючись традиційної політики нейтралітету, прагне підтримувати стабільність в регіоні та захистити власний суверенітет. У статті проаналізовані відмінні підходи двох країн до питання безпеки в регіоні, а також простежено вплив спорів навколо індонезійських островів Натуна на дипломатичні відносини між Індонезією та Китаєм.

Ключові слова: Китай, Індонезія, Південнокитайське море, Натуна, територіальні суперечки, АСЕАН

Китай визнає, що острови Натуна належать Індонезії, а Індонезія в свою чергу визнає, що не має територіальних суперечок з Китаєм. Ключова проблема полягає в тому, що виключна економічна зона (далі – ВЕЗ) Індонезії в Південнокитайському морі (далі – ПКМ), що простягається на північ від островів Натуна, перетинається з китайською «лінією дев'яти пунктирів».

При цьому, претензії Індонезії щодо ВЕЗ не суперечать Конвенції ООН з морського права (далі – ЮНКЛОС). За ЮНКЛОС, Індонезія має право на розвідування та експлуатацію природних ресурсів у своїй ВЕЗ. Сюди входить право на заборону рибальства суднам інших країн та право на арешт іноземних суден, які здійснюють вилов риби у ВЕЗ Індонезії без її дозволу [12]. Таким чином, можна сказати, що Індонезія діяла згідно з нормами міжнародного права, коли виступала проти рибальської діяльності китайських човнів у своїй ВЕЗ.

Перетин дев'ятипунктирної лінії Китаю з ВЕЗ Індонезії – фактор, що стримує відносини між країнами через породженні ним конфлікти та відстоювання власних економічних інтересів. Хоча, з одного боку, Індонезія прагне залучити масштабні китайські інвестиції, з іншого, Китай вважає, що небажання Індонезії визнати лінію дев'яти пунктирів становить загрозу національному суверенітету КНР [13].

Індонезія неодноразово заперечувала дев'ятипунктирну лінію. Щоправда, спочатку, ще в 2016 році, Індонезія займала більш нейтральну позицію. Зараз Індонезія вирішила більш прямо відстоювати свої інтереси. У 2020 р. офіційна Джакарта направила офіційну дипломатичну ноту до ООН, у відповідь на звернення Малайзії 2019 року щодо континентального шельфу, в якій Індонезія заявила, що не пов'язує себе з жодними претензіями, які суперечать міжнародному праву [4]. Таким чином, можна зробити висновок, що Індонезія дещо змінила свій підхід, який раніше відмічався нейтральністю. По-перше, Індонезія відкрито заперечує претензії Китаю в межах дев'ятипунктирної лінії. По-друге, вона не погоджується з будь-якою претензією, що суперечить міжнародному праву, і яка б могла вплинути на її власні інтереси.

Тож, нейтралітет та позаблоковість Індонезії опиняються в хиткому становищі, зважаючи на зростання напруженості в ПКМ. З одного боку, країна дотримується «вільної та активної» зовнішньої політики, що підкреслює її позаблоковість. З іншого боку, все більше постає питання про те, як Індонезія може продовжувати зберігати нейтралітет, коли поруч з її кордонами, або навіть в межах її ВЕЗ, відбуваються порушення міжнародного права. Індонезія, хоча й тримається осторонь осередків сили, але все-таки намагається розвивати відносини як з КНР, так і з США. Але, в кінцевому рахунку, перевага надається в залежності від того, чия політика більше відповідає національним інтересам Індонезії. Наразі вона вважає Вашингтон і Пекін однаково відповідальними за посилення напруженості в ПКМ. Водночас, Індонезія також бачить, що політика Пекіну непокоїть країни Південно-Східної Азії (далі – ПСА), а політика США є лише реакцією на провокативні дії Пекіну [10].

Технологічний розвиток підживлює попит Індонезії на нафтогазові ресурси в її ВЕЗ поблизу островів Натуна, а це в свою чергу сприяє підвищенню обізнаності індонезійців щодо цього питання. Уряд президента Відодо вважає, що тверда позиція щодо питання Натуни зміцнить його режим, однак, з іншого боку, такий підхід створює низку перешкод, які заважають поглибленню китайсько-індонезійської співпраці [13]. Острови Натуна стали прикладом ресурсного націоналізму для Індонезії. Джокові не раз апелював до цього питання, збільшив фінансову підтримку регіону та навіть відвідав острови на індонезійському військовому кораблі. Очікується, що питання островів Натуна стане найважливішим питанням внутрішньої та національної безпеки Індонезії.

Щодо інтересу Індонезії в ПКМ, то він залишається незмінним: Індонезія прагне підтримувати мир та безпеку і регіоні ПКМ і за його межами. Індонезія наголошує на необхідності мирного вирішення спорів на основі міжнародного права. Перед країною також постає необхідність захисту своєї ВЕЗ, тому реакція на присутність китайських рибальських суден у північній частині моря Натуна посилюється; часто виникає напруженість та зіткнення.

Згідно з постановою Гаазького трибуналу щодо ПКМ, дев'ятипунктирна лінія є незаконною відповідно до ЮНКЛОС [4]. Це рішення не лише грає на користь країнам, які є учасниками суперечок з Китаєм, а й Індонезії, оскільки воно підтверджує її політику щодо відстоювання своєї ВЕЗ в кожному з інцидентів з Китаєм на півночі Натуна. З іншого боку, Індонезія могла б зробити значно більше, опираючись на рішення трибуналу, наприклад, сприяти тому, аби це рішення було включено до заяв АСЕАН, чи офіційних заяв Індонезії.

Окрім того, що політика Китаю щодо ПКМ підриває ЮНКЛОС, суперечки в регіоні також можуть зашкодити безпеці морських комунікацій. Хоча поки що торговельне судноплавство в регіоні не було порушене, зростаючі ризики конфлікту уже накладають певний відбиток. Наприклад, може статися підвищення страхових тарифів, яке

приведе до того, що торговельні судна можуть утримуватись під проходу через ПКМ. Китай може зобов'язати судна повідомляти про своє пересування (за допомогою електронних чи інших засобів) до його станцій моніторингу, які розташовані на підконтрольних (окупованих ним) островах та рифах у цьому регіоні. У такому випадку, це буде ознакою непрямого визнання суверенітету Китаю в межах проголошеної ним лінії дев'яти пунктирів. Більш того, Китай може наполягати на тому, щоб комерційні польоти в межах регіону здійснювались в межах його ідентифікаційної зони протиповітряної оборони. Тим не менш, Індонезія чітко заявила, що не погодиться з китайською ідентифікаційною зоною протиповітряної оборони. Офіційна Джакарта також попередила, що не прийме вимогу Пекіну щодо необхідності звітування у разі проходження кораблів через дев'ятипунктирну лінію [10].

Тим не менш, взаємодія з Китаєм є важливою частиною зовнішньої політики Республіки Індонезія; відносини КНР з Індонезією мають статус «всеохоплюючого стратегічного партнерства». КНР зараз є найбільшим торговельним партнером ПСА та її третім за величиною іноземним інвестором після Сінгапуру та Японії [7]. Тому Індонезія неабияк зацікавлена в розвитку економічних відносин з Китаєм.

Найбільш актуальним питанням для безпекового співробітництва залишається ситуація довкола ПКМ й наявних спірних територій. Позиція Пекіна і Джакарти з цього питання полягає в тому, щоби вирішити наявні суперечки на основі переговорів політико-дипломатичними методами. Крім того, у 2010 році Пекін долучився до одного з «касеаноцентричних» безпекових форматів – зустріч міністрів оборони держав АСЕАН і восьми країн-партнерів (Австралія, Індія, Японія, Нова Зеландія, Республіка Корея, КНР, РФ і США) щодо діалогу (ASEAN Defence Ministers' Meeting, ADMM-Plus) [7].

Загалом, Китай та Індонезія мають доволі непрості відносини в регіоні ПКМ, які характеризуються як економічним співробітництвом, так і проблемами безпеки. З одного боку, Китай та Індонезія здійснюють економічне співробітництво у формі торгівлі, інвестицій та проектів з розвитку інфраструктури. Китай є найбільшим торговельним партнером Індонезії і інвестує в різні сектори індонезійської економіки, включаючи енергетику, транспорт і виробництво. Крім того, Китай просуває свої економічні ініціативи, такі як «Один пояс, один шлях», яка має на меті сприяти економічним зв'язкам та розвитку інфраструктури в регіоні.

З іншого боку, між Китаєм та Індонезією існує напруженість у відносинах, пов'язана з питаннями безпеки в ПКМ. Наполегливість Китаю в претензіях на спірні острови і води в ПКМ викликає занепокоєння серед інших країн регіону, в тому числі Індонезії. Індонезія, як і інші країни регіону, висловила занепокоєння щодо свободи судноплавства, регіональної стабільності та потенційного впливу на її морські інтереси. У спірних водах сталися інциденти за участю китайських суден і кораблів ВМС Індонезії, які посилюють напруженість і призвели до дипломатичних протестів. Економічне і безпекове співробітництво між Китаєм та Індонезією в регіоні ПКМ є складним і багатогранним, що передбачає поєднання співробітництва і конкуренції.

Безпекова співпраця між Індонезією та Китаєм ґрунтується на двох різних підходах. Для Китаю від засновується на розумінні того, що обидві сторони мають бути задіяні в регіональному економічному розвитку з метою зменшення загрози морського конфлікту. Для Індонезії ж йдеться насамперед про традиційне для країни балансування, у даному випадку – між інтересами внутрішніми. Тож, розуміння безпеки цими країнами в регіоні полягає в наступному:

1. Кожна зі сторін твердо дотримуються своєї позиції у питанні ПКМ: для КНР це претензії в межах «дев'ятипунктирної лінії», а Індонезія в свою чергу відкидає ці претензії, які накладаються на північ островів Натуна. У їхніх офіційних заявах не йдеться про компроміси.

2. Сторони проводили дипломатичні переговори стосовно спорів щодо нафти і газу у ПКМ, не надавши цьому розголосу, використовуючи, наприклад, секретні документи дипломатичних представництв. Таким чином і Китай, і Індонезія намагались не приверти увагу та не допустити можливої ескалації конфлікту.

3. Обидві сторони захищають свій суверенітет і використовують для цього військові кораблі та кораблі берегової охорони, намагаючись уникати конфронтації, зіткнень чи відкривання вогню. До прикладу, китайські судна діють уздовж лінії дев'яти пунктирів, проводять там моніторинги та наукові дослідження. Індонезійські кораблі здійснюють спостереження. Тим не менш, неодноразово відбувались сутички на воді між суднами обох держав.

4. Індонезія та Китай мають чітку лінію поведінки. Офіційно, вони намагаються уникати відкритих конфронтацій, проте в окремих випадках можна говорити про демонстрацію військової сили з метою захисту свого суверенітету.

5. Обидві сторони зацікавлені в економічному та морському співробітництві, тут їхні інтереси збігаються та є взаємодоповнюваними. Тому, так як питання спірних островів не може ігноруватись, сторони мають застосовувати помірковані засоби задля вирішення суперечок, намагаючись досягнути при цьому взаємної вигоди. До того ж, китайські компанії та енергетична безпека значною мірою залежать від поставок з Індонезії. Таким чином, способами уникнення конфліктів у ПКМ між двома країнами може стати підтримка стабільних відносин, двостороння торгівля, морське та інфраструктурне співробітництво.

6. Для Індонезії недостатньо покладатись виключно на свій військовий потенціал для стримування Китаю з огляду на те, що Китай значно могутніший. Тож щоб хоч якось відповідати військовій силі КНР, Індонезія співпрацює у сфері безпеки в ПКМ з іншими державами ПСА, наприклад Малайзією, та країнами індо-тихоокеанського регіону, такими як Австралія, Японія, Канада і США, формуючи сильну позицію сили проти Китаю [13].

Тож, Китай все ще залишається одним зі стратегічних партнерів Індонезії в регіоні. Але існує ймовірність того, що Китай продовжить свій тиск на Індонезію, аби вона зупинила буріння нафтових свердловин, оскільки вони прилягають до території, окреслених дев'ятипунктирною лінією [9]. У випадку, якщо ця напруженість збережеться, Індонезія буде вимушена обрати іншу стратегію по відношенню до Китаю, аби вирішити проблему буріння нафтових і газових свердловин на півночі Натуна.

До того ж, відмічається, що ситуація в ПКМ стала передумовою посилення співпраці між Індонезією та Китаєм, включаючи співпрацю у військовій сфері [9]. Військова співпраця з Індонезією є важливою для Китаю,

щоб зберегти нейтральну позицію Індонезії в конфлікті ПКМ і протистояти зростаючому впливу США в регіоні. Будучи двома найбільшими країнами, що розвиваються, в Азії, Китай та Індонезія домовились про стратегію розвитку та широкі перспективи співпраці.

Варто також проаналізувати потенціал спірних островів Натуна, які є точкою перетину індонезійської ВЕЗ та китайської дев'ятипунктирної лінії. Острови Натуна розкидані на понад 100 000 квадратних миль океану – це більш ніж удесятеро перевищує загальну площу суші. Лише 27 з 154 островів заселені, їхнє населення становить близько 76 000 осіб. Незважаючи на відсутність інфраструктури, острови Натуна є одним з найбагатших на морські природні ресурси регіонів Індонезії. За деякими оцінками, потенціал рибного промислу становить 500 000 тон на рік, але насправді місцеві жителі можуть виловити лише третину цього обсягу, використовуючи традиційні методи.

На морському дні також залягають величезні енергетичні ресурси. Розташоване в межах накладання дев'ятипунктирної лінії КНР, родовище Східна Натуна, за оцінками, містить один з найбільших у світі запасів газу – близько 46 трильйонів кубічних футів. Індонезійська нафтогазова компанія Pertamina у партнерстві з американською ExxonMobil, французькою Total SA та тайландською PTT Public Company Limited планує розпочати видобуток у 2024 році. Крім того, Pertamina разом з PetroVietnam і Petronas володіє частками в офшорних блоках поблизу В'єтнаму в басейні Нам Кон Сон, які можуть перетинатися з дев'ятипунктирною лінією [10].

Також можна говорити про військовий потенціал островів. У відповідь на провокативні дії, уряд Індонезії переніс проведення військових навчань у води Натуни. Наприклад, 2016 року навчання мали проводитись у Танджунг Пандан, регентство Белітунг. Однак, президент Джоко Відодо наказав змінити місце проведення навчань на острови Натуна, провінція Ріау. У навчаннях застосовувались різноманітні сценарії, наприклад, сценарії повітряного бою, стратегічні повітряні операції, наступальні протиповітряні операції, прямі повітряні удари, повітряна вогнева підтримка і розгортання логістики у вигляді системи доставки вантажів і вертолітних боксів [2]. Перенесення місця проведення навчань пов'язують безпосередньо з серією інцидентів за участю китайських рибальських човнів і кораблів берегової охорони, що сталися у водах Натуни.

Ці навчання відвідав навіть сам президент Індонезії Джоко Відодо, який прибув разом з міністрами. Його присутність на цих навчаннях продемонструвала, що військові навчання покликані показати готовність Індонезії протистояти всім формам загроз на індонезійській території, особливо в Натуні, куди часто вторгаються парамілітарні сили під виглядом рибалок, що прибувають з регіону ПКМ [2].

У 2016 році Індонезія заявила про свій план перейменувати море, що оточує острови Натуна, які лежать на північній захід від індонезійської частини Борнео, у межах їхньої ВЕЗ у 200 морських миль. Тодішній мер островів висловився за цю ідею, оскільки така зміна допомогла б населенню зрозуміти, що ця частина моря належить Індонезії, а також сприяла б у боротьбі з незаконним, незареєстрованим і нерегульованим рибальством в індонезійських водах [6].

Тож, після низки зіткнень китайських рибалок з береговою охороною Індонезії у водах Натуни, у 2017 році Індонезія видала і зареєструвала в ООН нову карту. В ній Індонезія змінила назву ПКМ на Північне море Натуна. Це не могло не викликати протест з китайської сторони. Китай виступив з заявою, що така спроба індонезійського уряду змінити назву ПКМ є актом, який не відповідає стандартам географічних назв. Уряд Індонезії, в свою чергу, ніякої відповіді на протести зі сторони КНР не надав. До того ж, присвоєння назв морським районам є правом архіпелагічної держави, яке мають поважати інші країни. Індонезія була визнана архіпелагічною державою в 1982 році в ЮНКЛОС, яка підкреслила право Індонезії визначати кордони і давати назви своїм морським районам. Відтак, присвоєння назви Північному морю Натуна було здійснено в межах індонезійської морської юрисдикції, а не стосувалось ПКМ в цілому [2].

У 2016 р., особливо після інциденту з китайською береговою охороною у водах Індонезії, індонезійська влада окреслила претензії Китаю як основну загрозу національній безпеці Індонезії. Таким чином, можна говорити про сек'юритизацію китайських претензій. Тож унаслідок посилення агресивної політики Китаю, Індонезія змушена була перетворитись з повністю нейтрального актора на актора, що змушений відкидати претензії Пекіна, використовуючи політичні і військові способи. Така зміна особливо відмічається у вищому керівництві країни. Наприклад, вищезгаданий візит президента на острови Натуна став фактично висловленням несприйняття Індонезією претензій Китаю і одночасно попередженням та засудженням вторгнення Китаю в індонезійські води [8].

Так, у період президенства Джоко Відодо, питання безпеки в ПКМ стало одним з стратегічних безпекових питань, про що було зазначено у Білій книзі, виданій Міністерством оборони Індонезії. За час його каденції, значно зріс оборонний бюджет, порівняно з роками правління попереднього президента Індонезії Юдохоно. Задля зміцнення оборони у прикордонних районах, було погоджено виділити фінансування на будівництво військової бази на островах Натуна. Таке рішення також було спровоковано можливими ризиками, що надходять з регіону ПКМ, особливо від Китаю. Після зведення військової бази також планується сформувати об'єднаний підрозділ Збройних сил Індонезії, а також Об'єднане регіональне командування оборони. Метою створення підрозділу було забезпечення стримування проти будь-яких загроз в регіоні Натуна. Передбачалось, що розвиток об'єданого підрозділу перетвориться на постійну організацію під єдиним командуванням, і оснащени мережевою системою оперативного управління, що базується на веденні бойових дій [2].

Традиційно Індонезія намагається обходити стороною морські суперечки з Китаєм. Наголошуючи на відсутності «територіальної суперечки» між двома країнами, Індонезія часто пропонувала виступити нейтральним посередником між Китаєм та своїми сусідами в ПСА у їхній суперечці за острови Спратлі, що триває не один рік. Зі свого боку, Пекін задовольнявся тим, що замовчував свої морські претензії до Джакарти, особливо до тих пір, поки Китай не міг нічого вдіяти. Води, про які сперечаються Китай та Індонезія, знаходяться за 1500 км від найближчої безперечної китайської території; і Китай донедавна був не в змозі відстоювати свої претензії на таких відстанях [3].

Якщо відносно нещодавно Індонезія була партнером, який підтримував присутність Китаю в ПСА, і відігравала роль «чесного посередника», який допомагав розрядити напруженість між Китаєм та іншими претендентами на острова в ПКМ, то кілька років тому це змінилось. Агресивні силові дії Китаю в територіальних

водах островів Натуна змусили Індонезію протистояти просуванню Китаю і стати більш наполегливою у захисті свого територіального суверенітету щодо островів Натуна [8].

Варто також згадати, що ще у травні 2010 р. Китай надіслав ноту Генеральному секретареві ООН, у якій зазначалось, що «Китай має незаперечний суверенітет над островами в ПКМ та прилеглими до них водами і користується суверенними правами та юрисдикцією над відповідними водами, а також над морським дном і його надрами», приклавши до ноти карту з дев'ятипунктирною лінією. У відповідь на таку заяву, Індонезія, в свою чергу, теж надіслала ноту до Комітету ООН з меж континентального шельфу у липні того ж року, де стверджувала, що «лінія дев'яти пунктирів» Китаю порушує Конвенцію ООН з морського права 1982 року [11]. Таким чином, Індонезія не погодилась з претензіями Китаю і відтоді притримувалась такої позиції.

З 2014 вперше озвучується те, що Індонезія має спір з Китаєм, адже Пекін називає води Натуна своїми територіальними водами. Паралельно відбувається покращення військових об'єктів на островах Натуна, а також збільшуються патрулі в регіоні. У листопаді 2015 року загальна кількість кораблів, призначених для патрулювання ПКМ, збільшилася з п'яти до семи: три з них дислокувалися в Натуні, а ще чотири перебували на Головній військово-морській базі IV в Батамі [1]. Такі дії мали на меті слугувати в якості стримуючого ефекту, хоча вони й не запобігли подальшим зіткненням кораблів охорони Китаю та Індонезії. До того ж, відмічався низький рівень координації між кораблями берегової охорони та військово-морським флотом Індонезії, при чому операції останнього у більшості випадків відзначались вищою успішністю.

У тому ж 2014 році високопоставлений військовий офіцер Індонезії звинуватив Китай у тому, що він включив води поблизу островів Натуна в межі самопроголошеної дев'ятипунктирної лінії, і попередив, що військова міць КНР може стати дестабілізуючим фактором для всієї ПСА. Тоді чи не вперше претензії Китаю в регіоні були названі «реальною загрозою» для Індонезії. Джакарта також попередила, що в разі тиску вона може подати судовий позов проти Китаю, як це зробили Філіппіни в Постійній палаті третейського суду в Гаазі [3].

Індонезія направила Китаю дві дипломатичні ноти протесту стосовно проблеми в морі Натуна. Перша нота була видана в 2019 році, коли китайські рибальські судна незаконно увійшли у води поблизу Натуна. У ноті висловлювався протест стосовно двох речей. По-перше, порушення кораблем китайської берегової охорони юрисдикції та суверенітету ВЕЗ, і континентального шельфу. По-друге, китайська берегова охорона чинила порушення в правоохоронній діяльності індонезійської влади в ВЕЗ і на континентальному шельфі. Невдовзі після виникнення конфлікту це питання було вирішено менш ніж через місяць і було визнано непорозумінням.

Друга нота протесту була направлена Китаю вже через три роки. У 2019 році ситуація фактично повторилась, коли кілька китайських суден увійшли до ВЕЗ Індонезії, в акваторії вод Натуна. Як заявлялось, ці китайські човни здійснювали незаконний, невідзвітний та нерегульований вилов риби, а берегова охорона Китаю порушила суверенітет у водах Натуни. Тоді Міністерство закордонних справ викликало посла Китаю в Джакарті, негайно надіслало дипломатичну ноту протесту і висловило рішучий протест у зв'язку з цим інцидентом [5].

Індонезія також вдавалась до дій не лише в дипломатичній, а й у військовій сфері. Починаючи з 2010-х років, у водах Натуни періодично ставались інциденти з китайськими рибальськими човнами та суднами берегової охорони Індонезії. І хоча, як правило, Індонезія применшувала значення цих випадків та намагалась не надавати їм широкого розголосу, вона все ж зробила конкретні кроки для захисту моря навколо островів Натуна. Так, вона модернізувала авіабазу в Ранаї на острові Натуна, щоб її фронтові винищувачі Су-27 і Су-30 і нові ударні вертольоти АН-64Е могли діяти ближче до регіону. Вона також модернізувала портові споруди на острові, щоб вони могли приймати не лише невеликі морські патрульні катери, а й підводні човни і більші надводні бойові кораблі. Наприкінці 2018 року Індонезія активувала нове об'єднане військове командування на острові і створила там передову оперативну базу підводних човнів. Також прибули нові війська і техніка, в тому числі механізований піхотний батальйон, нова радіолокаційна система повітряного пошуку і обладнання для моніторингу заходів електронної підтримки з метою забезпечення раннього попередження [3].

Безперечно, що односторонні претензії Китаю завдають шкоди іншим країнам АСЕАН, в тому числі Індонезії. Оскільки жодна зі сторін не визнала претензій, відносини Індонезії з Китаєм загострилися. Індонезія відмовлялася визнавати претензії Китаю доти, доки Китай відмовлявся визнати, що море Натуна належить Індонезії, а не є китайськими традиційними рибальськими угіддями. Незважаючи на ескалацію конфлікту, індонезійська сторона підтримувала дипломатичні відносини з Китаєм і висловлювала протест [5].

Висновки. Регіон ПКМ становить інтерес як для Китаю, так і для Індонезії. ВЕЗ Індонезії в ПКМ перетинається з китайською дев'ятипунктирною лінією, що призводить до морських суперечок. Індонезія зацікавлена в забезпеченні морської безпеки в регіоні та внеску в мир і стабільність в регіон ПСА. Відносини Індонезії та Китаю в регіоні можна охарактеризувати як баланс між конкуренцією та економічною співпрацею. Розуміючи важливість Китаю як економічного партнера, Індонезія намагається не допускати погіршення рівня відносин з Пекіном. Тому питання безпеки в регіоні наразі базується на тому, що жодна зі сторін дотримується свого бачення, але відкрита конфронтація та надання розголосу однаково уникається обома сторонами. Тим не менш, політика Китаю ставить під питання нейтральну позицію Індонезії. Через це, остання почала більш рішуче показувати свою позицію стосовно претензій Китаю в ПКМ, спираючись на норми міжнародного права, насамперед ЮНКЛОС.

Однак, існують проблеми з несанкціонованим виловом риби човнами під китайським прапором в індонезійській ВЕЗ біля островів Натуна, що спричинило напруженість у відносинах між двома країнами. Уряд Індонезії прагне захистити своїх рибалок і забезпечити швидку мобілізацію своїх військово-морських сил в цьому районі в разі потреби. Так, Індонезія використовує два шляхи реагування на цю проблему в регіоні: дипломатичний і військовий. Щодо першого, то Індонезія використовує доступні дипломатичні інструменти, аби на міжнародному рівні заявити про неправові дії Китаю та висловити протест. Щодо другого, то Індонезія активно використовує військовий потенціал островів Натуна, проводячи їхню модернізацію та зводячи нові військові об'єкти, таким чином заявляючи про твердість та рішучість щодо відстоювання свого суверенітету над островами.

Можна підсумувати, що зіткнення з китайськими рибальськими човнами і суднами берегової охорони і надалі залишаються фактично невідворотними. Пекін продовжує доволі агресивну та наполегливу політику, сподіваючись, що Індонезія, як і Малайзія, не буде боротись з присутністю КНР у своїй виключній економічній зоні. Чи не єдиний вихід для Джакарти – військове стримування, адже з огляду на свою нейтральність та

недостатньо потужні сили, належно відповісти Китаю вона не в змозі. Теоретично, ослабити позицію Китаю та призупинити його просування до островів Натуна міг би відхід Індонезії від дотримання нейтралітету та відкрита підтримка Філіппін чи В'єтнаму в межах АСЕАН чи в інших форматах щодо островів Спратлі, але це є дуже малоймовірним сценарієм.

Надійшла до редколегії 05.06.2023

Список використаних джерел

1. Bentley S. The Maritime Fulcrum of the Indo-Pacific: Indonesia and Malaysia Respond to China's Creeping Expansion in the South China Sea. Newport, Rhode Island : Naval War College Press, 2023. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cmsi-red-books/17/>.
2. Benyamin J., Almubaroq H. Z. The Dynamics of The China Maritime Militia Conflict In South China Sea On Sovereignty Indonesian Countries And ASEAN Region Countries. *Journal of Education on Social Science*. 2021. Т. 5, № 2. С. 185–193. URL: <https://doi.org/10.24036/jbs.v9i1.111976>.
3. Chang F. K. The Next Front: China and Indonesia in the South China Sea - Foreign Policy Research Institute. *Foreign Policy Research Institute*. URL: <https://www.fpri.org/article/2020/01/the-next-front-china-and-indonesia-in-the-south-china-sea/>.
4. Darmawan A., Afriansyah A. Gauging Indonesia's interests in the South China Sea | East Asia Forum. *East Asia Forum*. URL: <https://www.eastasiaforum.org/2020/06/26/gauging-indonesias-interests-in-the-south-china-sea/>.
5. Darmayadi A., Purnamasari E. N. The Indonesia – China Relations in the Natuna Sea Dispute Resolution: Struggle for Sovereignty. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. 2022. Т. 9, № 1. С. 41–48. URL: <https://doi.org/10.15549/jeeecar.v9i1.870>.
6. In bid to defend sovereignty, Indonesia plans to change name of South China Sea to Natuna Sea. *South China Morning Post*. URL: <https://www.scmp.com/news/asia/southeast-asia/article/2005484/bid-defend-sovereignty-indonesia-plans-change-name-south>.
7. Koshovyi S. Partnership within Ukrainian-Indonesian Interstate Relations: Practical Aspect of Cooperation. *Diplomatic Ukraine*. 2018. № XIX. С. 613–632. URL: <https://doi.org/10.37837/2707-7683-2018-36>.
8. Meyer P. K., Nurmandi A., Agustiyara A. Indonesia's swift securitization of the Natuna Islands how Jakarta countered China's claims in the South China Sea. *Asian Journal of Political Science*. 2019. Т. 27, № 1. С. 70–87. URL: <https://doi.org/10.1080/02185377.2019.1590724>.
9. Setiyatwan G., Legowo E., Wahyudi B. Opportunities for Indonesia-China Cooperation in the South China Sea Conflict. *International Journal of Arts and Social Science*. 2022. Т. 5, № 2. С. 146–150. URL: <https://www.ijassjournal.com/2022/V5I2/414659961.pdf>.
10. Supriyanto R. A. Out of Its Comfort Zone: Indonesia and the South China Sea. *Asia Policy*. 2016. № 21. С. 21–28. URL: <https://www.jstor.org/stable/24905085>.
11. Weatherbee D. Re-Assessing Indonesia's Role in the South China Sea. *ISEAS Perspective*. 2016. № 18. URL: https://www.iseas.edu.sg/images/pdf/ISEAS_Perspective_2016_18.pdf.
12. Why Indonesia Has Stake in Fight to Defend UNCLOS. *Center for International Law, National University of Singapore*. URL: <https://cil.nus.edu.sg/publication/why-indonesia-has-stake-in-fight-to-defend-unclos/>.
13. Zou Y. China and Indonesia's responses to maritime disputes in the South China Sea: forming a tacit understanding on security. *Marine Policy*. 2023. Т. 149. С. 105502. URL: <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2023.105502>.

Bohdan Cherkas, PhD, Assistant Professor
Stanislava Kruhlian, bachelor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INTERSECTION OF CHINA'S AND INDONESIA'S INTERESTS IN THE SOUTH CHINA SEA REGION

The article explores the intersection of interests between China and Indonesia in the South China Sea region. China's interests revolve around its extensive territorial claims within Southeast Asia, while Indonesia, adhering to its longstanding policy of neutrality, aims to uphold regional stability and safeguard its sovereignty. The article analyzes the divergent security approaches of the two countries and examines the implications of disputes over the Indonesian Natuna Islands on China-Indonesia diplomatic relations.

Key words: China, Indonesia, South China Sea, Natuna, territorial disputes, ASEAN.

ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ РФ В РАЙОНІ ЕКВАТОРІАЛЬНОЇ АФРИКИ

Загальна зовнішньополітична підтримка України переважною більшістю держав світу та безпрецедентні санкції проти рф змушують кремль до пошуку союзників серед країн глобального Півдня. В Африканському регіоні російський вплив набуває характерних особливостей.

У статті проаналізовано як російська федерація намагається посилити власний вплив в Екваторіальній Африці на прикладі Камеруну та Демократичної Республіки Конго. Продемонстрована особлива роль військово-політичної присутності (найманців та торгівлі зброєю і нелегально видобутими ресурсами з Центральноафриканської Республіки), а також інформаційного впливу.

Ключові слова: Україна, рф, інформаційний вплив, Камерун, Демократична Республіка Конго

В 2022 році росія продовжує спроби посилення впливу в Африканському регіоні. Але на фоні жорстких санкцій і несприйняття боку західних держав і їхніх союзників значення впливу в Африці значно зростає (як з огляду на потребу обмежувати міжнародні дипломатичні заходи антиросійського характеру, так і можливість здобуття додаткових джерел ресурсів). З огляду на укріплення останніми роками рф в Центральноафриканській Республіці (при провідній ролі ПВК "Вагнер"), здійснюються посилені спроби опанувати ситуацію в сусідніх Камеруні та Демократичній Республіці Конго. Російські інструктори навчають армію ЦАР, активно постачають зброю та бронетехніку. Є дані про зберігання дорогоцінностей та валютних запасів російської еліти в країні. Також вагнерівці вербують місцевих жителів для війни в Україні [1]. До приходу росіян центральний уряд президента **Фостен-Аркажа Таудери контролював лише столицю та окремі райони ЦАР** – північ займали мусульманські ополченці спадкоємці, а південний захід – рух "Антибалака". Найманці з рф врятували Таудеру від наступу опозиції на столицю в грудні 2020 року, і станом на квітень 2022 року уряд контролював найбільшу територію починаючи з 2012 року. Водночас діяльність російських найманців неодноразово супроводжувалась військовими злочинами – зокрема 16 та 17 січня 2022 року вбито щонайменше 65 мирних жителів у селах Аїґбадо та Янга.

росія намагається посилити вплив в сусідніх державах Екваторіальної та Західної Африки, демонструє іншим автократичним режимам можливість співпраці. Напрацьовані сценарії в ЦАР переносяться на сусідні країни – робота з елітами, допомога найманцями, економічна експансія в окремих високомаржинальних, але напівлегальних галузях (насамперед торгівля золотом та діамантами).

Камерунська влада довго намагалась дотримуватись загального нейтралітету, але ще в 2021 році Камерун отримувал російські вакцини Sputnik V. У квітні 2022 року підписана угода Камеруну з РФ про військову співпрацю на 5 років. Франція засуджувала це рішення, а президент Макрон під час візиту в столицю Камеруну Яунде розкритикував такі дії, звернувши увагу на використання продовольчої кризи як зброї росії. Однак протягом 2022 року відбувається загальне зменшення військової присутності Франції в регіоні. У лютому 2023 року президент Емануель Макрон здійснив серію візитів до Габону, Анголи, Демократичної республіки Конго й інших держав. За його словами, відтепер військові бази Франції на Африканському континенті керуватимуться спільно з місцевими військовослужбовцями. Протягом найближчих кількох місяців відбудеться скорочення чисельності французьких військ в Африці. Макрон заявив, що він уникатиме "анахронічної" боротьби за владу в Африці, оскільки країни континенту слід розглядати як партнерів у військовому й економічному плані.

За даними розслідування The Africa Report, Камерун поряд з сусідньою Центральноафриканською Республікою став центром економічної діяльності ПВК «Вагнер» [2]. Зокрема йдеться про золотоносну шахту Ндассіма в ЦАР, золоті злитки з якої непомітно відправляють до росії через камерунський порт порт Дуала. Зокрема йдеться про фірму International Global Logistic (IGL), засновану центральноафриканцем Ануром Маджідом, що ймовірно працює в контакті з Романом і Віталієм Перфілевіми в ЦАР. Також цим шляхом до ЦАР завозять дешевий нігерійський алкоголь. Відповідно посилену активність щодо боротьби з опозиційними групами в ЦАР проводять саме вздовж автотраси з Дуали до Бангі (на початку квітня 2023 в префектурі Охам Пенде зафіксоване зіткнення вагнерівців з бійцями Коаліції патріотів за зміни) [3].

Але російський вплив в кінці 2022 року наштовхується на проблеми. Президент Поль Бія активізує контакти з США. Це може бути викликано намірами сепаратистів на заході країни (в регіоні Амбазонії) залучити на допомогу вагнерівців. Про це свідчать джерела місцевого журналіста Ремі Нгоно [4].

Конфлікт в Амбазонії триває роками як за давнє міжобщинне протистояння на лінгвістичній основі (між франко- та англофонами) Територія країни свого часу була поділена між Британією та Францією. Після здобуття незалежності в Камеруні був федеративний устрій, та в 1972 році його замінили унітарним, що призвело до хвилі спротиву. Відтоді в регіоні зростає невдоволення, яке вилилося в збройний конфлікт у 2016 році. З 1 жовтня 2017 року на території колишнього Південного Камеруну було оголошено незалежність Амбазонії. Центральний уряд досі контролює основні міста, тоді як інша сторона – частини сільської місцевості, особливо на кордоні з Нігерією. За минулі роки понад 700 тисяч осіб стали біженцями, десятки тисяч англофонів втекли до сусідньої Нігерії. Загибло понад 2 тисячі осіб. В англофонних регіонах 800 000 дітей не навчаються, і кожен третій із чотирьох мільйонів людей потребує допомоги.

Тривалий конфлікт послаблює країну, що полегшує діяльність ісламістських груп, зокрема «Боко Харам» на прикордонні Камеруну, Чаду та Нігерії. Важлива і неоднозначна роль сусідньої 200-мільйонної Нігерії, з якою був конфлікт щодо належності півострова Бакассі до 2009 року. А раніше в 1961 у Британському Камеруні проводили цілий плебісцит, аби вирішити – жити з нігерійцями чи разом з колишнім французьким протекторатом. І тепер великі надії англомовної меншини покладаються на західного сусіда. В Яунде звинувачують Нігерію у підтримці повстанців, утриманні їхніх баз біля кордону під виглядом таборів біженців. Хоча ряд ватажків бойовиків навіть видавали назад, бо в той час камерунська армія допомагала Нігерії боротись з ісламістами на півночі, в районі озера Чад.

У 2020 році влада Камеруну пропонує масштабну стратегію замирення, яку назвали “Президентським Планом для Перебудови та Розвитку північно-західного та південно-західного регіонів”. Він передбачав вибори до регіональних рад, що прописані ще в Конституції 1996 року, але досі не скликались. А по-друге, на відновлення західних областей мають виділити 160 млн. доларів. З бюджету-лише 10%. Решту обіцяли працівники Програми ООН з розвитку – які однак хочуть працювати не з урядом чи сепаратистами, а незалежними представниками громадянського суспільства

Спроби переговорів між урядом та сепаратистами Амбазонії почалися у кінці 2020-на початку 2021 року, однак досі безуспішні. Сепаратистський напівпідпільний уряд не лише розкритикував невирішеність коріння конфлікту (а саме – право вільного використання англійської мови), а й звинуватив ООН у пособництві уряду, що спалює мирні села. Додає проблем внутрішній розкол сепаратистів - 2 лютого 2022 році президенту самопроголошеної Амбазонії Самуелю Ікоме Сако оголошено імпічмент, що ускладнило тривалу кризу керівництва сепаратистів. 10 вересня речник тимчасового уряду Амбазонії Кріс Ану (брат загиблого генерала сепаратистів Лекеаки Олівера) оголосив себе президентом. Загалом сепаратистський рух опинився з чотирма претендентами на посаду президента.

Таким чином, камерунська влада намагається диверсифікувати коло зовнішніх союзників. Але значення рф залишається потужним, зокрема в медіа-сфері. У грудні 2022 камерунська телекомпанія Afrique Media оголосила про початок співпраці з структурою Russia Today. На каналі з багатомільйонною франкомовною аудиторією експерти регулярно підтримують політику рф та виправдовують вторгнення до України [5].

Інша крихка країна в регіоні – Демократична Республіка Конго. 90-мільйонна за населенням держава з величезною територією, друга за розміром на континенті, із великими запасами як мінералів, так і придатної для сільського господарства землі, вельми цікава для світових гравців. Деякі фактори не змінилися з 1950-х років, коли ще в Бельгійському Конго видобували **уран для потреб американської ядерної програми**. Це чи не найголовніша причина одночасного втручання США і СРСР, циклу переворотів після проголошення незалежності 1960 року до 1997-го. Зараз більше значення мають **поклади колтану** (колумбіт-танталіт) у районі Великих Африканських Озер, але й роль урану, інших мінеральних покладів та й просто невідновлюваних ресурсів (як контрабандна слонова кістка), залишається великою.

Після приходу до влади в 2019 році президента Фелікса Тшіскеді вплив росії та Китаю зменшився, порівняно з минулим. Жозеф Кабіла, президент ДР Конго у 2001-2019 роках, був слухачем курсів марксистської діалектики і теорії керівництва антиімперіалістичним партизанським рухом у Нанкіні та, відповідно, давнім другом КНР. Пекін інвестував у розвиток місцевої інфраструктури, орендував великі земельні ділянки для вирощування як зернових, так і технічних культур для закупівлі для потреб Китаю. Але, на відміну від сусідніх держав, ДР Конго так і не увійшла до одного з таборів – умовно прокитайського, російського чи американо-європейського. Внутрішня нестабільність, присутність військ ООН та підривна активність на східних кордонах не давали китайцям монополізувати тут вплив, хоча б на рівні сусідніх Замбії чи Анголи.

Однак з часом Москва відновлює позиції, особливо з 2020 року, коли в ДР Конго починаються поставки російської вакцини Sputnik V). Також безуспішність допомоги Заходу в боротьбі з повстанцями на сході країни, попри стабілізаційну місію ООН, змушують шукати контакти з Москвою та Пекіном. Росії вигідне наростання нестабільності, що стимулює місцеві еліти шукати нових зовнішніх союзників, а також можливості з дискредитації миротворчих ініціатив ООН. Посилює можливості російського впливу географічне розташування – ДР Конго безпосередньо межує Центральноафриканською Республікою, де присутні російські військові та найманці з ПВК “Вагнер”.

У серпні 2022 у Москві ухвалені домовленості про постачання в ДР Конго сучасного військового обладнання з рф. Ключова особа - міністр оборони ДР Конго Гілберта Кабанда Курхенга. Кабанда прилітає до росії, де зустрічався із заступником міністра оборони Олександром Фомінін на полях 10-ї Конференції з міжнародної безпеки, яка проходила з 15 по 18 серпня. Згодом міністр Гілберт Кабанда підтвердив, що вони обговорили ратифіковану з 2018 року угоду про придбання зброї армією ДРК у росії, для оснащення Збройних сил ДР Конго (FARDC) необхідними засобами для забезпечення безпеки своєї національної території. російський регіональний директор зі співробітництва Анатолій Панчук висловив готовність рф оснастити FARDC, особливо танками, гелікоптерами та бойовими літаками, і навчити конголезьких офіцерів [6]. Це прямо порушує ембарго ООН на поставки зброї в країну, запроваджене в 2003 році. Однак вже 20 грудня Радою безпеки прийнята нова резолюція, згідно якої інші країни більше не зобов'язані інформувати ООН про продаж зброї або військову підтримку уряду Конго.

На даний момент військово-повітряні сили Конго вже літають на кількох вертольотах російського виробництва, включаючи чотири Мі-8/17, вісім бойових Мі-24 і один важкий вертоліт Мі-26. Щі кінці липня 2022 року після обстрілу відбулось падіння гелікоптера Мі-8, що належав компанії “Нижневартонскавіа”.

Паралельно російські представники присутні в якості спостерігачів при Місії ООН. На початку серпня 2022 загинув підпоковник Алексей Мізюра, старший групи російських військових спостерігачів.

Після серпневого візиту Гілберта Кабанди до Москви західні дипломати, що працюють в Африці, висловили стурбованість можливим розгортанням сил ПВК “Вагнер” в Конго. Однак президент Фелікс Чіскеді в жовтні виключив можливість залучення російських найманців для придушення конфлікту. Також посольство рф в Кіншасі окремо спростовувало західні публікації про ймовірність залучення ПВК “Вагнер”.

Однак на початку січня 2023 року представники постанського руху M23 заявили, що в східній провінції Північне Ківу вже присутні найманці «ПВК Вагнер». Офіційна влада країни відкинула звинувачення. Схожа інформація ще раніше, в грудні, надавалась джерелами в сусідній Руанді, де у запрошенні найманців

звинувачували офіційну владу Кіншаси [7]. В околицях міста Гома помічені білі найманці з нібито румунськими паспортами. Є дані, що найманці “Вагнера” прибули 22 грудня 2022 року до міста Гома прибули та розмістились в готелі Mbiza, в якому також перебувало 103 колишніх французьких легіонера, які прилетіли з Бухареста. найманців. Готель перебуває під охороною Республіканської гвардії, підконтрольної президенту Тшіскеді.

Важливий і економічний фактор. У 2021 російська компанія Alrosa (в основному займається видобутком діамантів) підписує меморандум з державною компанією Société Minière de Bakwanga (MIBA) (80 % належить уряду, 20 % - консорціуму Asa Resources Group). В грудні 2022 року Джозеф Кіндунду Мукомбо, радник з економічних питань і комунікацій посольства ДРК в росії, запрошує російські компанії інвестувати в нафто- та газовидобуток під час 20–го форуму «Газ Росії 2022: Поворот на Схід» [8]. «У липні цього року уряд оголосив тендер на розробку 24 нафтових родовищ. Ми сподіваємося, що російські компанії візьмуть участь у тендері», – заявив він.

Не менш важливий недейний та культурний вплив. Зокрема варто згадати Конголезьке агентство преси (CRA), яке з жовтня 2021 року почало партнерство з російським прес-агентством “Sputnik”. В листопаді у Кіншасі проводився Тиждень російського кіно. 13 грудня Посольство росії відкрило на території Вільного університету Кіншаси (ULK) виставку, організовану з нагоди 350-річчя від дня народження Петра Першого.

У червні організовано маніфестації на підтримку путіна та присутності рф в регіоні в місті Гома (провінція Північне Ківу). Виступи спрямовані проти присутності сил ООН, насамперед представників Заходу, під гаслами зразку «Ми проти лицемірних союзників, Путін прийде до нас на допомогу».

Президент Фелікс Тшіскеді намагається маневрувати між Заходом і Китаєм, зокрема у січні 2023 він розкритикував планований контракт з Китаєм на 6,2 мільярда доларів на інфраструктуру видобутку мінералів, заявивши, що ДР Конго як найбільший у світі виробник ключових металів для акумуляторів не одержує жодної вигоди. Водночас на початку року досягнуті домовленості з американськими корпораціями Symbion Power та Winds Exploration and Production про використання газових родовищ.

Однак загострення відносин з сусідньою Руандою, що підтримує повстанців (дійшло до порушення військовими літаками повітряного простору) і нездатність сил ООН надати адекватну допомогу змушує просити зброю в рф та підтримувати введення найманців.

Водночас політики вищого рівня активно взаємодіють з представниками москви. Спікер Сенату (верхньої палати парламенту) професор Модест Бахаті **відвідав** міжнародний економічний форум, організований з 15 по 18 червня 2022 року в Санкт-Петербурзі, і обговорював теми боротьби з ковідом та економічної співпраці.

19-20 грудня відбувся візит до Кіншаси делегації російських депутатів, які зустрічались з президентом Національної асамблеї (нижньої палати парламенту) Крістофом Мбосо, першим заступником голови Сенату та представником Комітету зовнішніх відносин Сенату ДРК Ф. Фурахом Муюмбою [9]. Російські депутати висловили підтримку територіальній цілісності ДР Конго. Крістофа Мбосо було запрошено на міжнародну парламентську конференцію в москві у березні 2023 року.

Висновки. Попри труднощі, російським агентам впливу вдається посилювати присутність в різних сферах в країнах Екваторіальної Африки. Українській дипломатії слід більш активно комунікувати з цими країнами, говорити про згубність такої політики не лише через можливе погіршення відносин з Заходом. Характерний приклад негативного впливу можливого запрошення російських найманців – ситуація в Малі (випадки, коли вони причетні до масових страт мирного населення, особливо весною 2022 року).

Головна стратегія Росії в регіоні — контроль через інструменти хаотизації і посередництво між сторонами конфлікту. Розвідка США ще у січні 2019-го в доповіді для Сенату так характеризувала цілі Москви: «Росія прагне посилити військову присутність та політичний вплив у Середземному та Червоному морях, збільшити продаж зброї, розширити інформаційні операції в Європі та опосередкувати конфлікти, включно з участю у Близькосхідному мирному процесі та примиренні Афганістану» [10]. Тобто головна мета Кремля — не використання будь-яких ресурсів, а блокування додаткових можливостей для конкурентів, а також відволікання уваги від важливіших для росіян районів (передусім Центральної Європи, а також Сирії). А ще провокування хаосу, що змушуватиме миритись із участю Росії як мінімального стабілізатора (що зараз бачимо у відносинах із Францією). Через точкові впливи Москва покращує власні позиції у різних зонах регіону, поки головні гравці зайняті з'ясуванням відносин між собою.

До суспільства та еліт Камеруну і ДР Конго слід доносити думку, що Україна так само роками страждала від зовнішньої підтримки внутрішніх конфліктів на мовній та етнічній основі. Ще один аргумент на користь співпраці з Заходом і підтримку України – газовий експорт. Африка стає альтернативним джерелом газу для Європи, розпочато проект будівництва газопроводу з Нігерії до Марокко, і далі до Європи. З півдня до проекту може підключитись і Камерун та інші держави.

Надійшла до редколегії 28.04.2023

Список використаних джерел:

1. Philip Obaji Jr. Putin's Prison Recruiting Scheme Takes a Big, Desperate Turn // Daily Beast. – 29 November 2022. – Режим доступу: <https://www.thedailybeast.com/wagner-group-accused-of-recruiting-prisoners-from-the-central-african-republic-for-russias-war-in-ukraine?ref=home>
2. Mathieu Olivier. At the heart of the Wagner system, from Douala to Bangui // The Africa Report. – 16 August 2022. – Режим доступу: <https://www.theafricareport.com/231760/at-the-heart-of-the-wagner-system-from-douala-to-bangui/>
3. Central African Republic: army and Wagner group repel the assault of the 3R rebels on the border with Cameroon // Agenzia Nova. – 5 April 2023. – Режим доступу: <https://www.agenzianova.com/en/news/central-african-republic-army-and-wagner-group-repel-3r-rebel-assault-on-cameroon-border/>
4. Wagner aux portes du Cameroun : la vérité sur le voyage de Biya aux USA // CamerounWeb. – 2 January 2023. – Режим доступу: <https://www.camerounweb.com/CameroonHomePage/NewsArchive/Wagner-aux-portes-du-Cameroun-la-verite-sur-le-voyage-de-Biya-aux-USA-702032>
5. 'Glory to Putin': How pro-Russian narratives spread in Africa // Deccan Herald. – 13 April 2023. – Режим доступу: <https://www.deccanherald.com/international/world-news-politics/glory-to-putin-how-pro-russian-narratives-spread-in-africa-1209353.html>

6. Has Tshisekedi Hired Russian 'Mercenaries' To Battle M23? // Taarifa. – 21 October 2022. – Режим доступу: <https://taarifa.rw/has-tshisekedi-hired-russian-mercenaries-to-battle-m23/>
7. Foreign private military contractors flood into North Kivu // Africa Intelligence. – 6 January 2023. – Режим доступу: <https://www.africaintelligence.com/central-africa/2023/01/06/foreign-private-military-contractors-flood-into-north-kivu,109879278-eve>
8. DR Congo Invites Russian Companies to Develop Gas & Oil Fields // South Africa Today. – 15 December 2022. – Режим доступу: <https://southafricatoday.net/world-news/latin-america/dr-congo-invites-russian-companies-to-develop-gas-oil-fields/>
9. National Assembly: Russian parliamentarians support the territorial integrity of the DRC // Agence Consolase de Presse . – 19 December 2022. – Режим доступу: <https://acpcongo.com/index.php/2022/12/19/national-assembly-russian-parliamentarians-support-the-territorial-integrity-of-the-drc/>
10. Statement for the record worldwide threat assessment of the US intelligence community on intelligence // Senate select committee. – 22 January 2019. – Режим доступу: <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/2019-ATA-SFR--SSCI.pdf>

I. Oliinyk, PhD

Non-governmental analytican centre “Ukrainian studies of strategic disquisitions”, Kyiv, Ukraine

STRENGTHENING OF RUSSIA INFLUENCE IN THE REGION OF EQUATORIAL AFRICA

The global policy support of Ukraine by the vast majority of international subject and unprecedented sanctions against the Russian Federation stimulate the Moscow to look for another allies among the countries of the global South.

The article analyzes how Russian Federation works for strengthening its influence in Equatorial Africa on the cases of Cameroon and Democratic Republic of the Congo. The special role of informational influence and military-political instruments is demonstrated (using of mercenaries, arms trade and illegally extracted resources from the Central African Republic)

Keywords: Ukraine, Russian Federation, information influence, Cameroon, Democratic Republic of Congo

БАГАТОСТОРОННІ ПЕРЕГОВОРИ В СУЧАСНИХ ВІДНОСИНАХ КНР З ДЕРЖАВАМИ АФРИКИ

Пропонована стаття присвячена проблемі використання дипломатичних інструментів у зовнішній політиці сучасної держави. Безпосереднім аспектом, що виноситься на розгляд є дослідження багатосторонніх переговорів в сучасних відносинах КНР з державами Африки. В основу дослідження покладено структурно-функціональний підхід вивчення роботи Форуму із співробітництва Китаю і Африки як універсальної платформи багатостороннього співробітництва і переговорів між КНР та африканськими державами. Автор зосереджує увагу на таких питаннях, як: 1) рівні учасників переговорного процесу; 2) якість підготовки та компетентність учасників переговорів; 3) стиль ведення переговорів; 4) внутрішні та зовнішні чинники, що визначають характер переговорного процесу в цілому.

Ключові слова: Китай, Африка, багатосторонність, дипломатія, міжнародні переговори, Форум із співробітництва Китаю і Африки.

Постановка загальної проблеми. Публікація присвячена проблемі використання дипломатичних інструментів у зовнішній політиці сучасної держави. **Окремим від загальної частини питанням**, що виноситься на розгляд є дослідження багатосторонньої дипломатії (безпосередньо багатосторонніх переговорів) в контексті асиметричного співробітництва держав в регіональній та міжрегіональній проекціях міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Наразі різнопланові дослідження китайсько-африканських відносин знайшли належний розвиток як на рівні закордонних, так і вітчизняних наукових установ і їх представників. Серед зарубіжних дослідників А. Лахтінен [1] аналізує значення «м'якої сили» Китаю в сучасних китайсько-африканських відносинах та стверджує про зростання залежності від неї окремих африканських держав. Мухаммад Сабіл Фарук, Назія Ферозе та Юань Тонг Кай [2] розглядають сучасні китайсько-африканські відносини в межах реалізації на африканському континенті китайського зовнішньополітичного курсу «Один пояс і один шлях». Крім Олден, Абідун Алао, Зан Чун та Лаура Барбер [3] досліджують розширення участі Китаю в Африці через формат безпечного співробітництва та процеси миротворчості.

Серед українських дослідників питання стратегічного партнерства Китаю та країн Африки на сучасному етапі вивчає О.М. Олійник [4]. До вивчення сутності та ролі багатостороннього аспекту зовнішньополітичного дискурсу Китаю щодо країн Африки у період правління Ху Цзіньтао та Сі Цзіньпіна звертається Р.В. Колодій [5].

Мета дослідження. У свою чергу представлене дослідження стосуватиметься аспектів зовнішньополітичних проблем і дилем у використанні інструментів багатостороннього співробітництва, а безпосередньо *багатосторонніх переговорів*, в сучасних відносинах КНР та держав африканського континенту.

Методологічні та концептуально-теоретичні основи дослідження. Методологічну основу роботи становить структурно-функціональний підхід у дослідженні *Форуму із співробітництва Китаю і Африки* як універсальної платформи багатосторонніх переговорів між КНР та африканськими державами. При цьому основна увага автора торкатиметься таких аспектів переговорів в рамках зазначеного форуму, як: 1) рівні учасників переговорного процесу; 2) якість підготовки і компетентність учасників переговорів; 3) стиль ведення переговорів; 4) внутрішні і зовнішні чинники, що впливають і визначають характер переговорного процесу в цілому.

В концептуальному плані, категорія *багатосторонність* розглядатиметься у розрізі двох умовних моделей міжнародної взаємодії держав. У першому випадку багатосторонність може відображати комплекс визначених норм і правил з розв'язання проблем у межах групи трьох і більше держав з різними прагненнями і очікуваннями [6]. У другому випадку багатосторонність може розглядатися як інститут колективних дій інтегрованої групи держав-союзниць, які погоджуються конструктивно взаємодіяти один з одним для досягнення спільних цілей або нейтралізації спільних зовнішніх загроз, що постали перед ними в межах визначених інституційних рамок [7]. Наведені вище інтерпретаційні підходи можуть відповідати й іншому умовному поділу багатосторонності на так звану «якісну» та «кількісну».

Зважаючи на відмінності в зазначених вище типах багатосторонності, в обох випадках, ключовою особливістю міждержавних взаємодій є їх спрямованість на фіксацію сталих спільних норм поведінки, які повинні узгоджуватися виключно у багатосторонньому форматі, а не бути нав'язаними більш потужним гравцем по відношенню до слабшого, як у випадку умовної односторонності чи навіть двосторонності [8]. Головне завдання при цьому полягає в ліквідації потенційних асиметрій силових потенціалів взаємодіючих сторін, вирівнюванні їх можливостей у досягненні взаємної вигоди або очікуваного кінцевого результату. Ідеальна модель багатостороннього об'єднання передбачатиме зміщення балансу інтересів учасників у бік слабших гравців, з метою посилення мотивації останніх неухильно виконувати свої зобов'язання згідно з досягнутою угодою. Водночас запровадження багатостороннього формату співробітництва чи переговорів посилює легітимність їх остаточних результатів в очах учасників, а також збільшує витрати для потенційних порушників вже досягнутих домовленостей [9].

Неоднозначні наукові оцінки стосовно значення і наслідків багатостороннього співробітництва пов'язані сьогодні з особливостями міжнародної стратифікації та ієрархії держав у світовій політиці. У цьому відношенні інтегруючою тезою виступає лише твердження, що кожному окремому класу держав («великі», «середні», «малі») відповідно до їх ваги і потенціалу, закономірно будуть притаманні різні зовнішньополітичні завдання, тактики і стратегії.

У даному дослідженні виключно авторська позиція ґрунтується на твердженні того, що для класу

«великих» держав багатостороннє співробітництво пов'язане із завданням збільшення власної моці та розширення впливу. Безпосередньо воно може розглядатися як: 1) додатковий канал чи інструмент тиску на інші держави в ході двосторонніх відносин і співробітництва; 2) засіб окреслення просторових чи функціональних меж власних інтересів і впливу; 3) інструмент формування регіонального чи глобального порядку денного, міжнародного режиму чи міжнародного порядку в цілому; 4) розв'язання проблем і загроз планетарного масштабу.

У свою чергу, значимість багатостороннього співробітництва для класу «середніх» і «малих» держав визначатиметься рядом конкретних вигод чи переваг, що підкреслюватиме здатність: 1) служити засобом для внутрішньої консолідації, концентрації необхідних сил та ресурсів; 2) інтернаціоналізації зовнішньополітичних проблем і загроз задля полегшення у подальшому їх розв'язання чи усунення; 3) створення кількісних переваг у протистоянні більш потужним державам, завдяки дипломатичній та ресурсній підтримці з боку третіх сторін.

Що стосується безпосередньо інструменту багатосторонніх переговорів, то у порівнянні з двостороннім форматом їх перевагою виступає можливість держави використовувати опцію «блокової» чи «групової дипломатії», алгоритм якої визначається формулою, за якої: спільний інтерес і позиція групи держав не повинні порушувати національний інтерес та позицію окремо взятої серед них держави, але там де прояв і захист національного інтересу і позиції однієї держави є недостатньо потужним – може фігурувати інтерес і позиція групи, оскільки перевагу визначатиме кількість та єдність учасників відповідної групи [10, с. 138].

Багатосторонні переговори в ідеальному сенсі також мають бути позбавлені якості «асиметричної» або так званої «односторонньої результативності», що є можливим забезпечити за рахунок формування «подвійних лояльностей», накладання або перехрещення інтересів сторін в ході переговорів [11, с. 43]. У цьому випадку багатосторонні переговори повинні характеризуватися як наявними розбіжностями, так і спорідненістю інтересів їх учасників. Наявність розбіжностей в інтересах або подвійних інтересів-лояльностей, як результат, унеможливило скочування переговорів у «глухий кут» або вироблення остаточного рішення на користь виключно одного з учасників переговорного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За період другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Китай перетворився на одного з найвпливовіших зовнішніх партнерів країн африканського континенту, поряд з іншими провідними позарегіональними гравцями (США, РФ, Туреччиною та Японією). Особливо знаковим рівень присутності КНР в Африці виглядає порівняно з колишніми європейськими державами-метрополіями (Великобританією, Францією, Португалією та Німеччиною), які у минулому мали тут беззаперечне домінування. З усіх зовнішніх партнерів Африки саме Китай сприймається сьогодні як найбільш активна держава, що прагне до зміцнення свого геополітичного плацдарму на всьому африканському континенті. Основним інструментом у цьому напрямі є розвиток двосторонніх відносин з африканськими державами як з максимальним їх галузевим охопленням, так і широким спектром самих засобів реалізації китайських зовнішньополітичних цілей – використанням фінансових, торгово-економічних, військово-технічних важелів, проектування в регіоні власної «м'якої сили».

В останні два десятиліття стало помітним просування з боку Пекіну і багатостороннього формату регіонального співробітництва з африканськими державами. З цього приводу відзначимо, що в цілому китайські регіональні платформи співробітництва є номінально багатосторонніми у тому сенсі, що вони створюють можливість збирати велику кількість держав для обговорення різних питань і проблем. З іншого боку, можна стверджувати, що ці платформи виступають формальною оболонкою лише для озвучування Китаєм його власного порядку денного. Самі проблеми при цьому вирішуються вже в рамках двосторонніх відносин і безпосереднього співробітництва Китаю з окремо взятою державою регіону [12]. Водночас, оскільки у таких вже двосторонніх відносинах, як правило, перевага залишається на стороні Пекіна, то ефект врівноваження сил і вигод, як у разі «якісної багатосторонності», фактично не працює. Ці незбалансовані відносини Китай використовує для поширення своїх норм, цінностей і політичного порядку денного, з очікуванням того, що вони будуть розглядатися як більш привабливі для слабких держав, аніж домінуючі західні ідеї, що визнаються сьогодні як універсальні.

У свою чергу, африканські держави сьогодні не вирізняються як концептуальною глибиною, так і практичною успішністю власних зовнішньополітичних підходів до багатостороннього співробітництва чи переговорів безпосередньо [13]. В цілому, продовжує спостерігатися обмеженість африканської присутності у світовій політиці. Деякі теоретики сучасних міжнародних відносин розділяють сприйняття Африки як «пасивного» або «прохального суб'єкта» політики. Презентуючи своє бачення і розуміння нового світового порядку після завершення «холодної війни» вони (наприклад, Генрі Кіссінджер) переважно ігнорують континент [14, с. 23]. Зокрема, навряд чи можна спостерігати віднесення будь-якого африканського актора (державного, недержавного чи регіонального) до переліку провідних чи впливових гравців, які домінують в міжнародній політиці ХХІ століття. Таке сприйняття фактично продовжує залишати Африку на периферії глобальної політики, а розгляд континенту в наукових дослідженнях з міжнародних відносин фігурує здебільшого у вигляді розгляду актуальних проблем і викликів без фіксації його суб'єктного виразу [15], [16].

В практичному плані основною платформою багатостороннього співробітництва між Китаєм та африканськими державами наразі виступає Форум із співробітництва Китаю і Африки (ФСКА). Офіційні документи ФСКА визначають його як «майданчик, що створений Китаєм і дружніми з ним африканськими країнами для спільних консультацій і діалогу, а також як механізм співпраці між країнами, що розвиваються і відповідає формату співпраці «Південь-Південь» » [17], [18].

Поточна вага ФСКА відображається в тому, що африканські лідери наразі заохочені більше відвідувати саме його, а не Генеральну Асамблею ООН як найбільший світовий саміт. Зокрема, у 2018 році 51 африканський президент відвідав саміт ФСКА порівняно з 27, які були присутні на засіданні Генеральної Асамблеї двома тижнями пізніше [19]. Основною перевагою ФСКА є також його орієнтація на розвиток тісних партнерських відносин (伙伴关系). Його порядок денний обговорюється у широкому форматі – за допомогою діалогів на рівні послів, генерального директора, високопосадовців та міністрів на африканських та китайських переговорних майданчиках, що послідовно чергуються. Стратегічні пріоритети китайсько-африканських відносин

сформульовані в рамках різного роду спеціалізованих переговорних суб-форумів, які проводяться паралельно з ФСКА та фокусуються на таких галузях, як сільське господарство, наука та технології, молодь, право, жінки, культура, обміни між аналітичними центрами [20]. Показовими серед них можна назвати такі, як Китайсько-африканський суб-форум з питань оборони та безпеки, а також Міністерський суб-форум з китайсько-африканської співпраці у галузі охорони здоров'я [21]. У 2013 році завдяки уряду КНР була розпочата робота Китайсько-африканського аналітичного центру 10+10, що об'єднує в собі 10 китайських та 10 африканських організацій. Цей академічний форум, що спрямований на розширення співпраці між африканськими та китайськими аналітичними центрами, пропонує додаткові можливості у політичному діалозі, а також обміни науковими ідеями [22].

Засідання Форуму із співробітництва Китаю і Африки проводяться раз на три роки по черзі у Китаї та африканських державах. Засідання поділяються на два типи: саміти за участю глав держав та міністерські конференції. Наразі відбулося вже 4 саміти (у 2006 р. – у Пекіні, у 2015 р. – у Йоганнесбурзі, у 2018 р. – у Пекіні та у 2021 р. – у Дакарі), а також 6 конференцій – у Пекіні (2000 р.), в Аддіс-Абебі (2003 р.), у Пекіні (2006 р.), у Шарм-еш-Шейху (2009 р.), у Пекіні (2012 р.), в Йоганнесбурзі (2015 р.).

З іншого боку, ключовою рисою ФСКА залишається його асиметрична конфігурація взаємодії держав, яка може бути позначена формулою «одного та багатьох». Зокрема, хоча ФСКА структурований як багатостороння платформа, переважна більшість угод в його рамках укладається за результатами двосторонніх переговорів з КНР, де кожна африканська держава прагне здобути привілейований статус. У такому вигляді відносини між країнами Африки та Китаєм, з одного боку, розширюються, але, з іншого, – залишаються глибоко асиметричними.

За понад двадцятирічний період роботи ФСКА поширеною стала думка, що Китай незмінно отримує більшу вигоду з цих відносин, ніж його африканські партнери. Особливо помітним це видається в торгово-економічних відносинах сторін. Африка утримує структурний річний дефіцит торговельного балансу з Китаєм у розмірі понад 20 мільярдів доларів [23]. В умовах відсутності масштабного виробництва африканські країни продовжують імпортувати готову продукцію з Китаю, експортуючи до нього дешеву сировину. Відчутно африканські країни залежать від китайських фірм та кредиторів у фінансуванні та формуванні експортної інфраструктури. При цьому, африканські фірми стикаються із значними бар'єрами у виході на китайські ринки товарів із доданою вартістю порівняно з експортом сировинних товарів. У 2010 році китайська сторона навіть звернулася із закликом до африканських партнерів розширити свій внесок у роботу ФСКА [24, с. 182]. Цей сигнал і сьогодні вказує на необхідність більш чіткої визначеності політики африканських держав як щодо Китаю, так і стосовно функціонування Форуму, а безпосередньо переговорного процесу.

Інша проблема полягає в тому, що африканські політичні еліти часто використовують щедрість Китаю для створення своєрідних мереж заступництва, зміцнення своїх політичних позицій та максимального самозбагачення. Відсутність прозорості в цих угодах завдає шкоди інтересам африканських громадян. Велику роль цьому процесі грає практична реалізація китайської концепції *гуаньсі*. Гуаньсі (guānxi * 系) – визначальна риса того, як Китай розвиває своє дипломатичне партнерство. Гуаньсі є системою вірувань у китайській культурі, яка визначає, як взаємність будується через особисті зв'язки та взаємні зобов'язання. Людина, яка отримує вигоду з чужого гуаньсі, зобов'язана відповісти на прихильність, щоб відносини продовжувалися і щоб цілі були в безпеці. Це називається «безпрограшні рішення», за якими обидві сторони «отримують найкраще з обох світів» (liǎng quán qí měi; 两全其美) [25].

У політичному та діловому середовищі зв'язки гуаньсі можуть значною мірою використовуватися, спираючись на матеріальну вигоду, інтереси, владу та вплив. Значна кількість африканських політичних механізмів є життєздатною завдяки подібній динаміці та зв'язкам між патронами і клієнтами. Політичні інститути, закони та приписи часто відіграють другорядну роль у таких ситуаціях. У цьому відношенні критично важливі правила, що стосуються податкових, екологічних і трудових стандартів, громадського нагляду, здобуття та накопичення знань зневажаються, внаслідок чого та чи інша африканська нація виявляється у більш слабкому становищі порівняно з Китаєм.

З іншого боку, опір африканського громадянського суспільства останнім часом посилюється і ставить афро-китайські відносини під більш пильну увагу, про що свідчить зростання повідомлень у ЗМІ, збільшення кількості судових розглядів та протестів проти китайських проєктів на континенті [26]. Показовим прикладом у цьому відношенні може зокрема бути збиткова кампанія побудови Кенійської залізниці зі стандартною шириною колії (SGR) за кредитною угодою з КНР 2014 року вартістю в 4,7 мільярда доларів [27]. У червні 2020 року Кенійський апеляційний суд оголосив контракт SGR незаконним, оскільки переговори щодо нього не проводилися в рамках «справедливого, прозорого, рівноправного, конкурентного та економічно ефективного» процесу, що спричинило негативні наслідки для населення [28]. Не будучи долученими до переговорів між офіційними представниками Кенії та КНР про умови зазначеного контракту, африканські організації громадянського суспільства змушені були діяти постфактум, подаючи судові позови та наполягаючи на скасуванні встановлених зобов'язань. З цього приводу галузеві експерти, вчені та оглядачі вказують на необхідність прояву африканськими лідерами більшої політичної гнучкості і представництва (в тому числі й громадянського) у колективних переговорах з Китаєм, щоб бути здатними впливати на результати самітів ФСКА на свою користь [29].

Помітним недоліком китайсько-африканського переговорного процесу є проблеми інтегрованості та відкритості, які вказують на те, що досі африканські уряди так і не розвинули на належному рівні здатність координувати та узгоджувати національні, регіональні та континентальні інтереси. У цьому відношенні очевидним є вираз того, що африканські політичні лідери більше захоплені національною політикою та навіть особистими інтересами, а не формуванням континентальних пріоритетів. Хоча ФСКА позиціонується як колективний багатосторонній інститут співробітництва між Китаєм та державами Африки, більшість африканських лідерів беруть участь у своїй особистій якості щодо реалізації національних завдань, а іноді й з особистими приватними цілями на противагу державним. Відтак, обговорення тих чи інших проблем формально ведеться у багатосторонньому форматі, тоді, як реалізація конкретних рішень відбувається на двосторонній приватній

основі, що в окремих випадках є особливо вигідним для КНР.

У свою чергу, специфічні уявлення про обміни гуаньсі посилюють неформальний і головним чином непрозорий характер переговорів між Африкою і Китаєм, які в основному відбуваються за лаштунками і виключно між елітами. Саме у такому форматі за період з 2000 по 2021 рік африканські держави уклали 1188 фінансові угоди-інструменти з китайськими державними та комерційними банками, державними підприємствами, дипломатами та бізнес-елітами [30]. При цьому громадський нагляд за такими інструментами та розкриття умов цих угод були скоріше винятком, ніж нормою. Визнаючи непоодинокі приклади негативних результатів афро-китайського співробітництва, на засіданні 8-ї Міністерської конференції Форуму зі співробітництва Китаю та Африки у Дакарі в листопаді 2021 року провідні африканські експерти з афро-китайських відносин закликали до створення незалежного наглядового центру африканського громадянського суспільства для гарантування більш вигідного співробітництва у відносинах між КНР та країнами Африки [31].

Проблема прозорості тісно переплітається з питаннями експертного потенціалу в переговорному процесі. Зокрема, більшість стратегічних за своїм змістом міждержавних договорів і комерційних контрактів містять елементи суто конфіденційної інформації, якими сторони не готові ділитися. Додатковим бар'єром виступає й так звана «інформаційна асиметрія», за якої сторони в переговорах по-різному розуміють чи інтерпретують домовленості або власні очікування. З цього приводу практики рекомендують урядам африканських країн забезпечити більш зв'язок з посольствами Китаю, місцевими китайськими компаніями та їхніми штаб-квартирами у Китаї під час переговорів.

Ключовим моментом є наявність гарантії того, що національні влади африканських держав під час переговорів володіють і відстоюють достатньо збалансовану переговорну позицію по відношенню до міжнародних інвесторів по кожному контракту чи договору. Велике значення при цьому має сама якість консультацій з профільними експертами та юристами, що піднімає питання здатності нарощування переговорного потенціалу африканських держав з їх пазарегіональними партнерами та інвесторами в цілому. Проте, як свідчать практичні приклади останніх років, у переважній більшості, африканські уряди обмежені в доступі до висококваліфікованих фахівців та експертних груп, які могли б посилити їх переговорні позиції [32].

Зазначені проблеми сьогодні є складовою більш загальної і відчутної перешкоди – нарощування загального дипломатичного потенціалу держав Африки. Останнє проявляється у нестачі дипломатичних навчальних центрів на африканському континенті. Такі держави, як Камерун, Кенія, Нігерія та Південна Африка є лише одними з небагатьох винятків, тоді, як більшість африканських держав на південь від Сахари практично не володіють внутрішнім потенціалом у підготовці своїх дипломатів. Частина дипломатичних кадрів отримує можливість навчатися в дипломатичних академіях країнах-донорів або здобувати навички взаємодіючи з приватними мережевими бізнес-структурами чи технічними закладами [33].

Недостатню ефективність демонструє і широке коло африканських міжурядових структур багатостороннього співробітництва. Насамперед, Африканський Союз, який має просувати колективний порядок денний Африки, залишається помітно слабким, через відсутність повноважень нав'язувати директиви суверенним державам. Це серйозно обмежує його здатність інтегрувати конкуруючі інтереси та очолити спільний африканський дипломатичний фронт. По-друге, немає єдності регіональних цілей самих африканських держав, які розділені за політичними, географічними, релігійними та етнічними ознаками, підпорядковуються занадто великій кількості субрегіональних та міжнародних угруповань з різною політикою та пріоритетами. Наразі на африканському континенті можна спостерігати явище субрегіональної диференціації, за якого субрегіональні економічні угруповання на півночі, заході, півдні та у центрі Африки характеризуються своїми частково співпадаючими членами, але різними їх пріоритетами. Це значно ускладнює ведення колективних переговорів в Африці. Так, Судан, Алжир та Лівія одночасно є членами Африканського Союзу та Ліги арабських держав. Південноафриканський митний союз ділить дванадцять держав-членів разом із Спільнотою розвитку півдня Африки. Демократична Республіка Конго входить відразу до п'яти субрегіональних інтеграційних угруповань, а Бурунді та Кенія – до чотирьох. Хоча субрегіональні організації та економічні спільноти розглядаються як основні у справі африканської єдності, вони виявилися контрпродуктивними через різні торгові норми і практики, різні ролі та структури, нездатність виробити спільну економічну політику в інтеграційному об'єднанні, а також підпорядкувати політику і дипломатію їхніх держав-членів спільній інтеграційній меті.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, проведене дослідження надає змогу зробити наступні висновки.

1. Відштовхуючись від усталених наразі теоретичних інтерпретацій багатосторонності, можемо стверджувати, що поточне співробітництво між КНР та державами Африки в рамках ФСКА сьогодні не відповідає жодній з її концептуальних моделей – ані «якісній», ані «кількісній». За час своєї роботи Форум як багатостороння переговорна платформа не перетворився на ефективний механізм взаємодії держав з розрізненими інтересами і очікуваннями. Водночас, він і не став інститутом колективних дій з точки зору можливостей саме для африканських держав. Як результат, сьогодні ФСКА виступає як формалізована платформа для озвучування виключно китайського порядку денного в Африці.

2. Переважання формату двосторонніх взаємодій КНР з окремо взятими державами-учасницями ФСКА, в яких Пекін зберігає цілковиту перевагу ініціативи та виконавчого домінування, доводить, що робота Форуму не веде до усунення наявних асиметрій в афро-китайському співробітництві та відносинах в цілому. Особливим підтвердженням цьому є етап практичної реалізації озвучених на засіданнях ФСКА ідей і завдань, де односторонні дії і політика Пекіну прослідковується найкращим чином.

3. Характерна сьогодні диференціація зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних інтересів і політик африканських держав у відносинах з КНР також не підтверджує в практичному вимірі одне з теоретичних тверджень про переваги багатостороннього формату переговорів над двостороннім, через здатність першого забезпечувати кращу динаміку переговорного процесу як такого, а також усунення ефекту «односторонньої результативності» в умовах виразної асиметрії потенціалів сторін.

4. Загальний вираз слабкості держав Африки у багатосторонньому форматі переговорів з КНР, а саме у формалізованих рамках ФСКА, наразі пояснюється низкою чинників, що відображають як вузькі, суто національні проблеми окремо взятих африканських держав, так й інтегральні бар'єри і недоліки регіонального масштабу. У

будь-якому випадку головними серед них необхідно виділяти такі, як: 1) відсутність серед держав Африки єдиного узгодженого порядку денного переговорів, що відображає інтегроване бачення першочергових проблем, завдань і відповідних дій; 2) відсутність самобутнього концептуального наповнення переговорної практики або ведення переговорів, що побудовані переважно на китайських принципах і філософії; 3) відсутність прозорості та достатньої широти представництва як виразу плюралістичної та багаторівневої моделі багатосторонності; 4) недостатній рівень експертного потенціалу та професіоналізму в переговорному процесі з вузькоспеціалізованих тем і проблем в національному, регіональному і міжрегіональному охопленні.

Окремим недоліком наразі виступає слабкість африканських структур та інститутів багатостороннього співробітництва (Африканський Союз та субрегіональні інтеграційні угруповання Африки), що, з іншого боку, відкриває перспективу для подальших наукових розвідок окресленої проблеми.

Надійшла до редакції: 15.04.2023

Список використаних джерел:

1. Lahtinen, A. (2018). *China's Diplomacy and Economic Activities in Africa: Relations on the move*. Springer.
2. Farooq, M. S., Feroze, N., & Kai, Y. T. (2019). An Analysis of China and Africa Relations with Special Focus on 'One Belt and One Road'. *India Quarterly*, 75(3), 366-379.
3. Alden, C., Alao, A., Chun, Z., & Barber, L. (Eds.). (2017). *China and Africa: Building peace and security cooperation on the continent*. Springer.
4. Олійник, О. М. (2017). Нова модель стратегічного партнерства Китаю та країн Африки/під. наук. ред. ОІ Лукаш; НАН України, ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України». У *Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України: матеріали міжнар. наук. конф* (рр. 32-39).
5. Колодій, П. В. (2017). Багатостороння дипломатія в африканському дискурсі зовнішньої політики Китаю за очільництва Ху Цзіньтао та Ці Цзіньпіна. *International relations, part "Political sciences"*, 16.
6. Ruggie J.G. (1992). Multilateralism: the Anatomy of an Institution. *International Organization*, 46(3), 561-598.
7. Keohane, R.O. (1990). Multilateralism: an agenda for research. *International Journal*, 45(4), 731-764.
8. Tago, A. (2017). *Multilateralism, Bilateralism, and Unilateralism in Foreign Policy*. Oxford Research Encyclopedia of Politics. Retrieved from: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-449>.
9. Claude, I.L. (1966). Collective Legitimization as a Political Function of the United Nations. *International Organization*, 20(3), 367-379.
10. Feltham, R. (2004). *Diplomatic handbook*. Martinus Nijhoff Publishers.
11. Friedheim, R. L. (1976). *Parliamentary Diplomacy*. Center For Naval Analyses Arlington Va.
12. Jakub, Jakóbski (2018). Chinese-led Regional Multilateralism in Central and Eastern Europe, Africa and Latin America: 16 + 1, FOCAC, and CCF. *Journal of Contemporary China* 27(113), 659-673.
13. Akokpari, J. (2016). The Challenges of Diplomatic Practice in Africa. *Journal for Contemporary History*, 41(1), 1-17.
14. Kissinger H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
15. Dunn, K. & Shaw, T (2001). *Africa's Challenge to International Relations Theory*. UK: Palgrave Macmillan.
16. Cornelissen, S., Cheru, F. & Shaw, T. (2012). *Africa and International Relations in the 21st Century*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
17. Beijing Declaration of the Forum on China-Africa Cooperation. October 2000.
18. Programme for China-Africa Cooperation in Economic and Social Development. October 2000.
19. Twice as many African presidents made it to China's Africa summit than to the UN general assembly. (2018). Dag Hammarskjöld Journalism Fund. Retrieved from: <https://unjournalismfellowship.org/twice-as-many-african-presidents-made-it-to-chinas-africa-summit-than-to-the-un-general-assembly/>.
20. FOCAC Mechanisms. The Forum on China-Africa Cooperation. Retrieved from: http://www.focac.org/eng/tjij_3/tjiz/.
21. The Forum on China-Africa Cooperation Summit: What is it and why does it matter to global health? The Center for Policy Impact in Global Health. 2018. Retrieved from: <https://centerforpolicyimpact.org/2018/09/10/the-forum-on-china-africa-cooperation-summit-what-is-it-and-why-does-it-matter-to-global-health/>.
22. Initiative for the China-Africa Think Tanks 10+10 Partnership Plan. (October, 2013). Retrieved from: <https://saia.org.za/wp-content/uploads/2013/11/Initiative-for-the-China-Africa-Think-Tank-10plus10-Partnership-Plan.pdf>.
23. Oluwatosin Adeshokan. (August 19, 2021). China Is the Biggest Winner From Africa's New Free Trade Bloc. *Foreign Policy*. Retrieved from: <https://foreignpolicy.com/2021/08/19/africa-china-afctfa-free-trade-economy-investment-infrastructure-competition/>.
24. Centro for Chinese Studies. (January, 2010). Evaluating China's commitments to Africa and mapping the way ahead, a report by the Centre for Chinese Studies prepared for the Rockefeller Foundation.
25. Fang, T. (2006). Negotiation: the Chinese style. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 21(1), 50-60.
26. Sibiri, H. (2021). The Emerging Phenomenon of Anti-Chinese Populism in Africa: Evidence from Zambia, Zimbabwe and Ghana. *Insight on Africa*, 13(1), 7-27.
27. Abdi Latif, Dahir (November, 2022). Kenya Discloses Part of Secret Railway Contract With China. *The New York Times*. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/11/08/world/africa/kenya-china-railway-contract.html>.
28. Kenya's Court of Appeals finds SGR contract with China Road and Bridge Corporation was illegal (June 29, 2020). *Global Construction Review*. Retrieved from: <https://www.globalconstructionreview.com/kenyas-court-appeals-finds-sgr-contract-china-brid/>.
29. Sanusha, Naidu (2017). Continental Summitry and Shuffling Diplomacy: The Case of African Agency in FOCAC and IAFS. *Global Dialogue*, 16(1), 15-18.
30. BU Global Development Policy Center (2022). Chinese Loans to Africa Database. Retrieved from: <https://www.bu.edu/gdp/chinese-loans-to-africa-database/>.
31. The China-Africa Project (2022). FOCAC 8: Building Africa-China Relations That Are More Profitable for Africa. Retrieved from: <https://chinaglobalsouth.com/analysis/focac-8-building-africa-china-relations-that-are-more-profitable-for-africa/>.
32. Doucouré Ngalani, C. (February-March, 2013). Negotiation of fair contracts: For a sustainable development of extractive industries in Africa. *Great Insights*, 2(2), 23-24.
33. Yolanda K. Spies (2018). African Diplomacy. *The Encyclopedia of Diplomacy*. Edited by Gordon Martel.

Artem Sapsai,

Associate Professor of International Relations, Information and Regional Studies Department,
National Aviation University

MULTILATERAL NEGOTIATIONS IN CHINA'S CURRENT RELATIONS WITH AFRICAN STATES

The proposed article is devoted to the problem of using diplomatic tools in the foreign policy of the modern state. A specific aspect of consideration is the study of multilateral negotiations in the modern relations of the PRC with African states. The research is based on a structural-functional approach to studying the work of the Forum on China-Africa Cooperation as a universal platform for multilateral cooperation and negotiations between China and African states. The author focuses attention on such issues as: 1) levels of participants in the negotiation process; 2) quality of training and competence of the participants in the negotiations; 3) negotiation style; 4) internal and external factors that determine the nature of the negotiation process.

Key words: China, Africa, multilateralism, diplomacy, international negotiations, Forum on China-Africa Cooperation.

RUSSIAN ORTHODOX CHURCH, AN INSTRUMENT IN RUSSIAN FOREIGN POLICY?

Abstract: This article tries to analyze the cooperation between the Russian state and the Russian Orthodox Church (ROC) from the past to the present. As it will be described below, in Russia, the state has almost everytime had domination over the church. Besides, the Russian Orthodox Church, throughout the history, formed the ideological pillars of Russia's foreign policy, such as, Russian messianism. The church began to be used as a soft power of Moscow especially during the Second World War. Since then, the ROC has played a role of soft power in the foreign policy of the state. Since then, the US has been in cooperation with the Constantinople Patriarchate, while the Kremlin has backed the ROC. After the Soviet Union collapsed and especially after Vladimir Putin became the president of Russia, such cooperation between the state and the church intensified ever more. In the far abroad, the ROC helped the state to increase Russia's influence in the Western world, while in the near abroad (in the post-Soviet space), it played a role in reintegration of some of the ex-Soviet countries. However, especially after Russia's annexation of Crimea, ie, after the Russian administration, instead of re-integration policy chose the policy of partition of Ukraine, implementation of a "soft power" role became harder. Consequently, after the outbreak of the full scale invasion of Ukraine, ie, under the conditions of open invasion, the possibility to use the ROC as a soft power tool, decreased remarkably.

Key Words: Orthodoxy, the Russian Orthodox Church, Russian foreign policy, soft power, church – state relations, Russian World, War in Ukraine, Russia – Ukraine War

Problem Statement: In many countries, religion is in a reciprocal relation with politics. Eastern European countries are not exception to this. In addition, Orthodox Christianity has played an important role in shaping the national identity of many nations. Moreover, Russian Orthodoxy played a crucial role in formation of the Russian national identity and the Russian foreign policy throughout the history. Since Russians considered themselves to be the representatives of "true Christianity" and of "true Orthodoxy" and since Russia, due to its convenient geographical location gained power, the Russian rulers began considering themselves as the protectors of all of the Orthodoxes in the world. In addition, especially after 1943, the Soviet rulers began using the ROC as a soft power tool in their struggle for establishing power in Eastern Europe. Especially in the second half of the 1940s', there was a fierce struggle between the Moscow backed ROC and the US backed Constantinople Patriarchate. It might be amazing, but the Soviet Leader Stalin, who fought against religion in the 1930s', began actively using religion in foreign policy in the 40s'. After the collapse of the USSR, the rulers of Russian Federation also began cooperating with the ROC, in order to achieve many foreign policy goals. Those goals include increasing Russian influence in the "near abroad", ie, in former Soviet space, in the Balkans, and in "far abroad", including the Middle East and Africa. The ROC also became an important channel of dialogue in Russia's relations with the conservative circles of Europe. In that period, the conflict between the Moscow and Constantinople Patriarchates erupted again and this time, it became even more fierce than at the time of the Cold War. In 2018, when the Constantinople Patriarch Bartholomew declared that Ukraine was within the canonical territory of their patriarchate, the ROC broke ties with the Constantinople Patriarchate. This led to the greatest schism in the history of Orthodox churches. At that conflict, the ROC was backed by the Russian rulers, while the efforts of the Constantinople Patriarchate had open support from the US politicians. This shows that, the confrontation between the US and Russia in Eastern Europe has also a religious dimension. On the other hand, Russia, in order to increase its influence in some of the ex-Soviet countries, introduced the concept of "Russian world". This concept has been used as a pillar of the new foreign policy of Russia and Russia has been using this concept to justify its domination efforts in those countries. That concept was largely developed by the ROC. Besides, after the outbreak of the hybrid war between Russia and Ukraine in 2014, the ROC was accused of being a tool of that hybrid war. Thus, it can be seen that, religion is a very important component in those countries and that religious direction and the role of the ROC is crucial in order to better analyze the current situation and conflicts in Eastern Europe in general and between Russia and Ukraine in particular. Searching the role of the ROC in Russian foreign policy and analyzing the effect of religion in the war between Russia and Ukraine will help to understand the dynamics of Eastern Europe and of Russia, better.

The Purpose of the Article

The main purpose of this study is to analyze the inter relation between the ROC and the Russian Federation in Russian foreign policy issues and the role of the ROC as a tool in Russian foreign policy. In order to analyze the situation better, the historical background will also be tackled. It will be evaluated, whether the position of the ROC after the full scale war between Russia and Ukraine strengthened or not. Within this framework, the situation during the hybrid war (2014-2022) and the full-scale war will be compared. The policies of the ROC in the far abroad and in the near abroad will also be analyzed.

Analysis of the Studies and Publications:

On the historical background, there are a large number of researches, which have been written by Western and Russian authors. Among them, the book of Nathaniel Davis (*A Long Walk to Church – A Contemporary History of the Russian Orthodoxy*), the book of Thomas Bremer (*Church and Empire – History of Russian Orthodoxy*), the book of Alexander Dvorkin (*Ocherki po Istorii Vselenskoj Pravoslavnoj Tserkvi*) and the books of Mikhail Shkarovski (*Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v XX Veke* and *Konstantinopolskaya i Russkaya Pravoslavnaya Tserkvi v Period Velikikh Potryaseniy 1910-1950-e godi*) must be mentioned. The attitude of the ROC toward the foreign policy priorities of the Russian state and its "Russian world" concept can be seen in the best way in the books of the Moscow Patriarch Kirill (*Tserkov Prizivayet k Yedinstvu i Slova, Propovedi, Vstupleniya*). The speeches of the clergy of the ROC and the Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate (UOC-MP) shows the current policies of those structures. The relation of the ROC and the UOC-MP toward the politics in Ukraine and the relation between the ROC and the hybrid war

can be seen in the books of Semen Tsvilyuk (Ukrayinska Derzhava – 25 Rokiv Nezaleznosti, Natsionalno-Demokratichne Peretvorenyya Novitnoy Istorii Dobi 1991-2016), Mihailo Doroshko and Valentin Balyuk (Gibridna Viyna Rosii Proti Ukrayini Pisylya Revolyutsii Gidnosti) and the books of Larysa Yakubova (“Russkiy Mir” v Ukrayini: Na Krayu Prirvi and Yevraziyskiy Rozlam – Ukrayina v Dobu Gibridnih Vyklykiv).

Introduction

The cooperation between the Russian state and the Russian Orthodox Church has a long past. At the time of the Kyivan Principality, almost all of the bishops in Kyiv were of Greek origin (this had just two exceptions). On the one hand, the princes tried to keep some distance with those Greek bishops, since they were acting as the ambassadors (or representatives) of the Byzantine Empire and Byzantine emperors used to perceive Kyiv as a vassal state. However, in many cases, those bishops were helping the princes to bring order and to come over the fights for the throne. After the Kyiv Principality collapsed and Kyiv damaged and deserted in the 13th century, the Kyiv metropolite moved from Kyiv first to Vladimir and then, to Moscow. This helped the newly emerging Moscow Principality to gain power and to annex the neighbouring principalities. At that time, the Greek metropolitans helped Moscow to gain power. As long as Moscow was relatively weak, it needed the support of those Greek metropolitans and of the Byzantine Empire. However, as it gained power, it began to perceive the existence of those Greek clergy as a burden. The relations with the Constantinople Patriarchate were terminated during the last period of the Byzantine Empire, when Byzantine emperors sought alliance with Papacy against Turks and when they – for this reason – they accepted subordination of the Constantinople Patriarchate to Rome. The then Moscow Prince Vasily II did not accept this and in 1448, the church in Moscow broke ties with Constantinople. The union of the Constantinople Patriarchate with Rome (similar to the union of the Orthodox church in Ukraine with Rome in 1596), would be condemned by the other centers of the Orthodox world (by the patriarchates of Alexandria, Antiochia and Jerusalem). However, Moscow was the first to blame this, for this reason, Moscow would claim to be the center of “true belief” (it also should be remembered that, the word “Orthodoxy” means “true belief”).

Soon afterwards, Constantinople would be conquered by Turks, thus, the Moscow Principality would be the only independent Orthodox state in the world (with the exception of the remote, isolated Georgia and with the exception of the principalities of Wallachia and Moldavia, which soon would be conquered by the Ottoman Empire). The claim of being the center of the true belief would also lay the foundation of the idea of “uniqueness of Russia”, which we also see today in the official political ideology of Russia. These two factors (being the center of the “true belief” and being the only prominent Orthodox state), combined with the marriage of the Moscow Prince Ivan III’s marriage with the last Byzantine Princess Sofia in 1472, laid the foundations of the understanding of “Russian Messianism” (saving others in the world, or, in other words, justification of intervention by claiming to be savior). Soon afterwards, the Russian Orthodox Church created the “Moscow-Third Rome” doctrine, which claimed that Moscow would be the inheritor of the Byzantine Empire (“there are three Romes. The first one, the ancient Rome fell because of deviation from Christianity, the second Rome was Constantinople, which also was captured by non-Christians because of its deviation and the third Rome would be Moscow and there would not be a fourth Rome”)⁵. This doctrine would strengthen the idea of Russian messianism and Russia, would perceive itself as the protector of the Orthodox population in the Ottoman Empire and in Poland in subsequent centuries.

The Russian Orthodox Church gained the status of patriarchate (In 1588, the Constantinople Patriarch Jeremias II visited Moscow to get financial aid and he was convinced to establish the Moscow Patriarchate in 1589). During the Moscow Principality (especially after 1448) and during the Moscow Tsardom, Russian monarchs had a greater domination on the church than the Byzantine Emperors on the Constantinople Patriarchate. That domination culminated especially during the reign of Peter I, who, in 1721 liquidated the patriarchate and instead established a synod, which would be subordinated to the government. That period would continue until the liquidation of the Tsardom with the February Revolution of 1917. However, despite the fact that the state took absolute control over religion and tried to confine the sphere of religion, it used religion as a tool to interfere with the internal affairs of other countries; Russia, especially during the period between 1774 and 1856, pretended to be the protector of the Orthodox population in the Ottoman Empire. In the domestic politics, Orthodoxy became one of the pillars of the official ideology; In 1837, the then Minister of Education Sergei Uvarov defined three pillars of the Russian official ideology: Orthodoxy, Autocracy and Nationality. This policy continued until the collapse of the tsarist regime with the February Revolution.

Thus, we see that, in the period before 1917, Russian Orthodox Church helped the monarchs to gain absolute power and establish the system of absolute monarchy, created the concept of “uniqueness of Russia” and helped creation of the concept of Russian messianism, which laid the grounds for expansionist policy. However, it is hard to say that the ROC at that time was a tool for soft power policy: At those times, Russia was expanding by using force and its expansion was followed by expansion of the ROC. In other words, the ROC had very little influence in the territories which had not yet been conquered by Russian forces.

Following the February Revolution, the Russian Orthodox Church council was summoned and the patriarchate was created again. Tikhon was elected as the new patriarch. However, with the October Revolution, the church would be perceived as a hostile organization by the new regime.

The October Revolution of 1917 meant new difficulties for the ROC. Many priests, who supported the White Army and the Antante Forces were punished and in general, the church was seen as a remnant of the previous order. However, Lenin, the leader of the October Revolution, did not exert special pressure on religious institutions, considering

⁵ In fact, Moscow was not the first to claim to be the inheritor of the Byzantine Empire. In the 14th century, Bulgarian and Serbian kingdoms who were fighting with the Byzantine Empire, were declaring themselves as inheritors of the Byzantine Empire; in this way, they were declaring themselves to be the inheritors, before the sick man died. For example, in the 14th century, during the second kingdom, the Bulgarian Kingdom had declared the doctrine “Trnovo-New Rome”. According to this doctrine, since the ancient Rome had left its place to the New Rome (Constantinople), the New Rome also might have left its place to the “Newer Rome”, ie, to Trnovo and Trnovo might become the new center of Orthodoxy (See: Alexander Dvorkin, *Ocherki po Istorii Vselenskoj Russkoj Tserkvi*, Moscow, 2008, p. 720). Similarly, the mightiest king of the mediaval Serbia Stepan Dusan had declared himself as the “Byzantine and Serbian Emperor” (Dvorkin, p. 721). However, those states did not have enough power to become inheritors of the Byzantine Empire. Moreover, they themselves would be conquered by the Ottomans and would disappear from the international arena for a long time. On the other hand, Moscow was gaining power and soon would become powerful enough to claim to be the inheritor of Byzantine Empire.

that religion will disappear by itself in time with the creation of a classless society. In that early period, the Soviet Government supported, or at least, not suppressed national autocephalous churches, such as the Ukrainian Autonomous Orthodox Church (which was established during the last period of the Ukrainian National Republic) and the Georgian Orthodox Church (which was re-established just after the collapse of the Russian Empire), in this way, it tried to reduce the influence of the ROC. This relative tolerance policy towards the church continued until 1929. Nevertheless, when Stalin realized that religion would not disappear by itself, he decided to liquidate religious institutions forcefully. Patriarch Tikhon had died in 1925 and the Soviet Government did not allow election of a new patriarch. Metropolitan Serghei, who was the actual head of the church after Tikhon was forced to cooperate with the Soviet Government and this led to termination of the relation of the diaspora with that church; the diaspora established another church, which was called "Russian Orthodox Church Outside of Russia". In the 1930s, thousands of priests were either executed, or sent into jail, or sent to exile. Thousands of churches were destroyed, or converted into depots. While in 1917 there were about 50.000 churches throughout the Russian Empire, there were only about 500 active churches in 1940 in the Soviet Union⁶.

However, the relation between the Soviet Government and the ROC changed cardinally during the Second World War. In 1943, Stalin called Metropolitan Serghei and some other members of the higher clergy and ordered them to summon a council and elect a new patriarch. Indeed, such a council would be convened and Serghei would be elected as the new patriarch only within 4 days.

This sharp change in Stalin's policy and his sudden interest to religion had a few reasons. First of all, Stalin saw, how such harsh oppression caused many Soviet peasants to greet German soldiers. Moreover, there was an international aspect: By September 1943, the result of the war was already clear: Germans were losing the war. It was also clear that the Germans would have to retreat from the Eastern Europe and from the Balkan Peninsula. But now, there was another question: Whom the Germans would be replaced with in the Balkans and in Eastern Europe? By the Soviets, or by the Anglo-American alliance? Stalin realized that the majority of the population of the Balkans was of Orthodox faith, so he decided to use the Russian Orthodox Church for taking the Balkans under Soviet influence. Thus, in 1943, the ROC was re-established, but this time, as a right arm of the Soviet state⁷.

With the advance of the Soviet forces in the Balkans, the ROC established inter-church relations with the Romanian and Serbian Orthodox churches. As a consequence, Romanian Orthodox Church helped formation of a pro-socialist government in Romania. Serbian Orthodox Church helped reconciliation in Yugoslavia and it helped restoration of relations after the relations between Yugoslavia and the USSR deteriorated. Soviet Government, via the Russian Orthodox Church, established relations with the Constantinople Patriarchate and convinced them to recognize the Bulgarian Orthodox Church.

Since the Vatican had a hostile attitude towards the Soviet Union, Stalin decided to subordinate the Greek-Catholic churches to Moscow. In this way, in 1946, in Lviv, a council of the Greek-Catholic Church was summoned with the force of the Soviet authorities and at that council, the Ukrainian Greek-Catholic Church announced cancellation of the Union Treaty of 1596 and declared reunification with the ROC. The Greek-Catholics of Romania were forced to unite with the Romanian Orthodox Church, while the Greek-Catholics in Czechoslovakia were forced to unite with the Czechoslovakian Orthodox Church.

Stalin had an ever greater ideal: To transform Moscow into an "Orthodox Vatican". Stalin tried to make the Moscow Patriarchate the ecumenical center of the Orthodox world. His endeavours in this direction lasted from 1943 until 1948 and this period used to be the golden era in the relations between the Soviet State and the ROC⁸.

Meanwhile, with the beginning of the Cold War, the US also decided to use religion in its struggle against the Soviet Union. For this purpose, they wanted to use the Constantinople Patriarchate. Nevertheless, the then patriarch of Constantinople, Maximos V was not convenient for this policy: He had leftist ideas and he had even refused to excommunicate the communists of the Greek Civil War. For this reason, he was forced to abdicate and instead of him, the head of the American Orthodox Church Athenagoras was elected as patriarch. He travelled from the USA to Istanbul by the personal airplane of the then US President Harry Truman and he immediately got Turkish citizenship (according to the Turkish law, the Patriarch of Constantinople must be a Turkish citizen). In his inauguration speech, he said that his mission was to unite the Muslims and Christians of the world against communism. In an interview that he gave in the 1960s, he would say that he was the religious pillar of the Truman Doctrine⁹.

In this way, it can be said that, since the mid-1940s, Kremlin (previously the USSR, now the Russian Federation) has been using the Moscow Patriarchate as a soft power tool to influence the Orthodox population of the Eastern Europe, while the US tries to use the Constantinople Patriarchate for the same purpose.

The New Era

The new era in the church-state relations began with the collapse of the Soviet Union. At the beginning of the 1990s, when it became clear that the Soviet Union was about to collapse, various church movements that aimed at obtaining independence from the ROC (such as the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the Grekocatholics) gained momentum, the ROC decided to take measures to protect its unity. Thus, the synod of the ROC convened in 22 October 1991 where it was decided that "disintegration of the Soviet Union would not mean disintegration of the Russian Orthodox Church", and that "boundaries of a state does not need to coincide with the boundaries of a church"¹⁰.

When the Soviet Union collapsed, the ROC was the only institution, which comprehended almost all of the territory of the USSR (the exceptions might be Armenia, where all of the population belonged to the Armenian Apostolic Church and Georgia, where Georgian Orthodox Church had been re established in 1943). For this reason, when the rulers of the Russian Federation came over the initial confusion and decided to dominate the post-Soviet space, they would seek cooperation with the ROC and this time, the cooperation between the state and the church would be much

⁶ Thomas Bremer, *Tserkva ta Imperiya, Nariš İstorii Rossiyskogo Pravoslavya*, Kyiv, Dkuh i Litera, p. 57; Nathaniel Davis, *A Long Walk to Church- A Contemporary History of Russian Orthodoxy*, Routledge, 2003, p. 12-13.

⁷ Davis, p. 19-20; Mikhail Shkarovsky, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v XX veke*, Moscow, 2010, p. 214, p. 285.

⁸ Davis, p. 23.

⁹ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, Ştstanbul, 2003, p. 190.

¹⁰ Alexander Drabniko, *Pravoslaviye v Post totalitarnoy Ukraine*, Kyiv, 2002, p. 54.

stronger and durable. Because, the priorities and approaches of the state and the church were parallel in many cases. For instance, especially from the second half of the 1990s', the Russian state adopted a more conservative and anti-Western approach, which coincided with the conservative and anti-Western approach of the church. Secondly, while the Russian state was seeking to protect its influence in the former Soviet countries, the ROC was also seeking to protect its church structure in those countries and was trying to struggle against the secessionist (ie autocephalist) movements in those countries. So, their interests on this issue was especially parallel. Thirdly, the activities of western missionary organizations in Russia was perceived as a threat both by the state and by the ROC. The state was perceiving them as a fifth column and in the national security doctrines, those missionary activities were mentioned as a threat to national security and it was recommended to strengthen the ROC against such religious movements.

The laws in Russia give a special status to the Russian Orthodox Church. The Law on Religious Freedom and Religious Organizations (issued in 1997) give a special status to the Russian Orthodox Church and it states that, four religions (Orthodoxy, Islam, Judaism and Buddhism) are the traditional religions of Russia. In other words, law protects those traditional religions against the "non traditional religions", such as Catholicism, Protestantism, etc¹¹. The attitude of the ROC towards the state has been determined with the document, named "The Bases of the Social Concept of the Russian Orthodox Church", which was adopted by the Synode of the Russian Orthodox Church in 2000, shortly after Putin was elected president of Russia. That document has laid out the bases of the church-state relations in details. According to the afore mentioned document, it is desirable for the church to have symphony between the church and the state. Nevertheless, it is emphasized that, church must be loyal to the state, whatever regime the state has¹².

Russian Orthodox Church and "the Russian World"

After the collapse of communism, a vacuum in the world of ideas and ideologies occurred in Russia. However, within a few years, a new idea which proposed integration of the Russian minded people occurred and this idea within a few years became the dominant idea in Russia. That was, the idea of Russian world. According to that idea, Russia had its own civilization and the Russian world would include not only the citizens of Russia and not only the ethnic Russians, but also the people, who spoke Russian and who felt himself closer to Russia. As it could be seen, this doctrine aimed at reintegration of the former Soviet Union, or at least, only some part of it (where Russian culture was stronger) and expansion of Russia. One of the main centers which developed this doctrine was the Russian Orthodox Church. Today's patriarch Kirill, the then metropolitan of Kaliningrad and Smolensk, began defining the concept of Russian World. At the assemblies of the World-wide Russian Peoples Congress in 2004 and 2005, Kirill stressed that in contrary to the unipolar world, there should be a multi polar world and that Moscow should become the center of the world Orthodoxy. He claimed that, since the Russian Orthodox Church had a community of "350 million people", it had the right to be the center of the World Orthodoxy¹³. After he became patriarch in 2009, he began saying that Russia was a country of civilization (it should be remembered that in the last Foreign Policy Doctrine of Russia, Russia is defined as a "country of civilization") and that when he pronounces the word "Russia", he always means a great space of civilization¹⁴. According to Kirill, the countries of Russian world were mainly Russia, Ukraine, Belarus and Moldova¹⁵. Furthermore, he was claiming that the existing state borders among those countries were "unnecessary obstacles among the peoples of the Russian world"¹⁶. In that framework, the ROC on the one hand helped the Russian state to fill the ideological vacuum that emerged after the collapse of the USSR, on the other hand, it formed the ideological ground of expansionism and tried to serve as a soft power of Russia in those countries.

In that new era, the activities of the ROC in foreign countries might be classified in two categories: In the far abroad and in the near abroad, i.e in the ex-Soviet countries.

In Far Abroad: The ROC is a member of the sub organs of the United Nations and it's a member of the World Church Council. In such international organs, it pursues policies parallel to the policies of the RF.

An important development occurred in 2007, when the Russian Orthodox Church united with the Russian Orthodox Church Outside of Russia. This re-union was achieved as a result of direct efforts of the Russian President Vladimir Putin. This important development had two consequences: On the one hand, it symbolized a reconciliation among the Russians after the difficult Soviet experience. Secondly, the structures of the Russian Orthodox Church Outside of Russia would serve as lobbies in the countries where they were.

Another dimension of the ROC in far abroad was the Middle East in General and Syria in particular. In those countries, most of the Orthodox population is of Arabic origin and for many centuries, they have been conflicting with the Greek Orthodox clergy. In Syria, dominance of the Greek clergy over the Arab Orthodox community in the 19th century had ended only after Russia's intervention¹⁷. Since then, they had tense relations. Those relations were developed during the Cold War, when Stalin tried to establish Soviet influence in the Middle East by using the relations between the ROC and the local Orthodox Arab communities. In 2010s, during the war in Syria, the ROC pursued active policy both in strengthening Russia's influence in the region and in voicing the demands of the Syrian Christians before international organizations. The ROC in Syria and in other Middle Eastern countries established close relations both with the Orthodox Patriarchates of Antiochia¹⁸ and Jerusalem and with the eastern churches (non-Calcedonian churches), such as the Assyrians and Nestorians.

Africa is also one of the important spheres of activity of the Russian Orthodox Church. Since the beginning of the Cold War, the ROC has established good relations with the Coptic Church (one of the non-Calcedonian churches) which was a policy in conformity with the Soviet Union's policy to increase influence in Africa. Those relations also continue at present. In addition, the ROC began establishing its own Orthodox church structures in Africa. This policy caused reaction of the Patriarchate of Alexandria, since, it is considered that, according to the canonical borders of the

¹¹ Bremer, p. 144.

¹² Bremer, p. 145-146.

¹³ "Kyivskiy Patriarhat – Pomisna Ukrayinska Pravoslavna Tserkva" – Istoriko-Kanonichna Deklaratsiya, Arhiereyskogo Soboru Ukrayinskoy Pravoslavnoy Tserkvi Kyivskogo Patriarkhatu, Kyiv, 2007, s. 63-64.

¹⁴ Patriarch Kirill, «Rossiya – eto strana tsivilizatsiya», Moscow, 31 October 2013: <http://www.pravoslavie.ru/65312.html>

¹⁵ Kirill, Tserkov Prizivaet k Yedinstvu, Minsk, 2010, p. 33.

¹⁶ Ibid., s. 34.

¹⁷ Dvorkin, p. 882.

¹⁸ Antiochia is the ancient name of today's Antakya city of Türkiye. However, since the 14th century, that patriarchate has been located in Damascus.

Orthodox world, Africa is within the sphere of the Alexandria Patriarchate. That conflict was triggered by recognition of the Orthodox Church of Ukraine by the Alexandria Patriarchate. The issue of Orthodox Church of Ukraine is one of the most sensitive issues for the Moscow Patriarchate, on which we will give more information below. Moreover, according to Russia, the Alexandria Patriarchate had taken this decision after contacting with the US. So, the conflict between the ROC and the Alexandria Patriarchate on the Orthodox communities of Africa is related with the general conflict between the US and Russia.

Relations with Vatican:

The relations between the ROC and Vatican were in a bad situation during the Soviet time. First of all, Pope Pius XII had a moderate policy towards the Nazi Germany during the WWII. Secondly, during the rule of Pope John Paul II, Vatican waged a struggle against the Soviet Union. After the collapse of the USSR, during the second half of the 1990s' and the first decade of the millennium, Vatican's proselytism (expansion of Catholicism) policy caused concern both among the Russian ruling elite and among the ROC clergy. Pope Jean Paul II's visit to Ukraine in 2000 and moving of the center of the Ukrainian Greek Catholic Church from Lviv to Kyiv in 2005 were perceived by them as proselytism and as a part of Russia's containment policy. However, after Kirill became patriarch of the ROC and especially after Francis became pope in 2013, relations between the ROC and Vatican improved remarkably. In that new period, the ROC, instead of rejecting the West as a whole, made a distinction of conservative circles of the West, with whom cooperation could be made and the liberal circles in the West, against whom, according to the ROC, struggle should be given. This new policy gave its results, especially after the beginning of the hybrid war of Russia against Ukraine in 2014, when the West began imposing sanctions on Russia. Under those circumstances, the ROC helped Russia to get rid of the isolation as much as possible. Culmination of the rapprochement in the relations between the ROC and Vatican was the meeting of them in Havana in 2016. At that summit, they agreed on mutual cooperation in the struggle against non-traditional movements, making joint efforts to defend the rights of the Christians in the Middle East. This summit had another aspect: Pope, at that summit contacted with the Moscow Patriarch as an equal counterpart and some decisions on the problems of Christians were taken in absence of the Constantinople Patriarch. Thus, the head of the ROC acted as the actual head of the Orthodox world, bypassing the Constantinople Patriarch.

As a result of this dialogue, Vatican adopted a more moderate policy towards Russia in the Russian-Ukrainian War. Currently, Vatican deals with intermediary mission in the war, by contacting with the representatives of the ROC. This also could be seen as a consequence of the ROC's relations with Vatican.

In the Near Abroad:

During the collapse of the Soviet Union, the ROC, in order to cope with the new conditions where national states emerged, gave autonomy to its church structures, which remained in those newly independent states. Thus, autonomous churches in Ukraine, Latvia, Estonia, Moldova and Belarus (exarchate) emerged.

The main target of the policy of ROC in ex-Soviet countries is reintegration of those countries with Moscow.

The ROC pursued its policy both through its local structures and in connection with the religious authorities of other religions. For example, in Southern Caucasia, the ROC is in contact with the Head of the Muslims of Azerbaijan and the head (catholicos) of the Armenian Apostolic Church and those three leaders from time to time come together, to solve the conflict in the region, under the auspices of Russia.

On the Orthodox communities in the ex-Soviet countries, the main conflicts have occurred with the Constantinople Patriarchate and the Romanian Patriarchate. Those conflicts were also related with the international influence struggles between the US and Russia and Romania and Russia.

The Baltic Countries: In the Baltic countries, the main conflict occurred with the Constantinople Patriarchate and with the local governments, who wanted to reduce the influence of the ROC. The first serious conflict occurred in Estonia. After Estonia gained its independence in 1918, the bishop in Estonia decided to subordinate the church to the Constantinople Patriarchate, however, after the Baltic republics were annexed by the Soviet Union, the Orthodox population in these countries were again included into the ROC. The clergy which had been subordinated to the Constantinople Patriarchate went to exile. After the independence of Estonia, the question arose again between Moscow and Constantinople and finally, Constantinople declared that "upon the desire of the Orthodox population in Estonia and the demand of the Estonian government", it decided to include Estonia again into its own sphere (In 1978, the then Constantinople Patriarch Dmitrios upon the demand of the Moscow Patriarch Pimen, had cancelled the tomos of the Estonian Orthodox Church). This led to a great crisis. However, the parties met in 1997 in Switzerland and it was decided that there would be two separate Orthodox church structures in Estonia, one of them which would be subordinated to Constantinople, the other one to Moscow. This conflict was not completely independent from the aspirations of Estonia to isolate itself from Russia and to be integrated into NATO and the EU.

After Russia's invasion to Ukraine began in 2022, the Latvian Parliament, with the initiative of the Latvian President, accepted a decision, according to which the Latvian Orthodox Church had to change its status and terminate all of its relations with the Russian Orthodox Church¹⁹. In this case, we see that Russia's aggressive policy towards Ukraine put the ROC into a hard position.

Georgia:

Georgia became a country, where the policies of the ROC and the Russian government differed.

As mentioned above, the Georgian Orthodox Church had been restored in 1943, ie, much before the collapse of the Soviet Union. In the early 1990s', while Georgia was struggling to get its independence, Abkhazia and Southern Ossetia declared their independence and with the help of Russia, they managed to expel Georgian troops from those territories. After the Five Days War between Russia and Georgia in 2008, Russia "recognized" those territories as independent states. In Abkhazia, an "Abkhazian Orthodox Church" was established. However, despite Russia's support of the separatists, the ROC did not recognize this church and it continued to recognize those breakaway regions within the canonical territory of the Georgian Orthodox Church. This might have a few reasons: First of all, the ROC itself insists on existence of canonical territories and that the changes in state borders does not necessarily bring changes in church

¹⁹ Kommersant, 08 September 2022; <https://www.kommersant.ru/doc/5549493>

borders. Especially being based on this principle, the ROC claims that Ukraine is still within its canonical territory. Secondly, Georgian Orthodox Church traditionally has had good relations with the ROC and consequently, in spite of the insistence of the Ukrainian authorities, the Georgian Orthodox Church did not recognize the Orthodox Church of Ukraine (OCU). Thirdly, warm relations between those two churches may increase the possibility of influencing the whole Georgian society, which may result in distancing Georgia from the West. In this case, we can say that, although the policies of Russia towards Georgia differs from the policy of the ROC towards the Georgian Orthodox Church, in the long period, the relations between Russian and Georgian churches will help Moscow to form closer relations with Georgia.

Moldova:

Moldova is a former Soviet country, where there has been a conflict between pro-European political forces and the pro-Russian political forces. On the other hand, the main church conflict in Moldova is between the Moldova Metropolitanate of the Russian Orthodox Church and the Bessarabia Metropolitanate of the Romanian Orthodox Church. In addition to the breakaway region of Transnistria, in Moldova proper, the vast majority of the population belongs to the ROC. However, the Moldovans are from the same origin with the Romanians and the country used to belong to the Romanian Orthodox Church until 1812, when the Russian army captured Bessarabia (most of today's Moldova). After that, the territories of today's Moldova was included into the canonical territory of the ROC. After Moldova gained independence, the Romanian Orthodox Church wished to re-enter into this country, but due to the influence of the ROC on Moldovan governments, the Bessarabian Metropolitanate of the Romanian Orthodox Church could be registered in Moldova only in 2002 and only as a result of the decision of the European Court of Human Rights, which forced Moldova to register that church. That church is mainly supported by "unionists", who wish re-unification of Moldova with Romania.

In Moldova, some bishops of the ROC have supported pro-Russian politics, however, Patriarch Kirill, until recently, tried to establish good relations with almost all Moldovan politics, excluding the Unionists. For instance, Patriarch Kirill was welcomed in 2011, when he visited Moldova in 2011, during the rule of the pro-European coalition of "Alliance for Democratic Integration". In his speech, he had reiterated that he was not an envoy of the Russian Federation. In this case, we see that, the ROC tries to distance itself from the daily politics and tries to have influence on all parts of the Moldovan society. The speech of Kirill during that visit, where he said that he was not an ambassador of the Russian Federation and his emphasize that Moldova was a "free European country" shows this approach²⁰.

Ukraine: The Most Sensitive Place:

Among all those regions, Ukraine is the most sensitive place for the ROC. This has many reasons: First of all, Russians perceive themselves as the inheritors of the Kievan Rus. Secondly, because of geopolitical location of Ukraine, Russia wished to keep Ukraine under its influence. Third, since the Kyiv-Perchersk Monastery was an important pilgrimage center for the Russian Orthodoxes, and since the ancestors of the Eastern Slavs were baptized in Kyiv, Ukraine has a great religious significance both for Russia and for the ROC. Fourth, a large part of the community of the ROC lives in Ukraine. So, both the interests of the Russian state and the interests of the ROC urges them to pay special attention to Ukraine.

During the Soviet period, all of the Orthodox population in Ukraine was a part of the ROC. However, when the Soviet Union gave the first signs of collapse, national-oriented clergy began establishing their own church structures. First of all, the Ukrainian Autonomous Orthodox Church was established and in 1995, a second church structure, the Kyiv Patriarchate was founded. Under such circumstances, in order not to cope with the new conditions, the ROC, in October 1990, ie, one year before the collapse of the Soviet Union, gave autonomy to its structure in Ukraine. Thus, the Orthodox population in Ukraine, until the end of 2018, was divided among the Ukrainian Autonomous Orthodox Church (UAOC), the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate (UOCKP) and the Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate (UOC-MP). Nevertheless, the first two had not been recognized by other Orthodox churches. Some Ukrainian presidents were trying to unite the first two churches and get recognition of the Constantinople Patriarch. However, the Constantinople Patriarch not wishing to come into conflict with the ROC, had not given active support to them until 2018.

The church issues in Ukraine was also closely related with politics. While the UOC-MP was claiming brotherhood between the Russian and Ukrainians, the other two (UAOC and UOC-KP) were advocating membership in the EU and NATO. The ROC had shown active interest to Ukrainian politics, especially during the presidential elections of 2004 (which would have resulted in the Orange Revolution). Before that elections, when the Viktor Yanukovych, the Russian oriented candidate had visited Moscow and there he was blessed by the then Moscow Patriarch Alexei II. During the election campaign, large part of the clergy of the UOC-MP agitated for Yanukovych, while, the UOC-KP and the UAOC had rendered active support to the pro-Western candidate Yuschenko. (However, it would be wrong to say that all of the clergy of the UOC-MP had agitated for Yanukovych; for instance, Volodymyr, the Kyiv Metropolitan of the UOC-MP had a more distanced position towards Yanukovych.

The split within the UOC-MP became more apparent in 2013, when, Metropolitan Volodymyr, together with the clergy of other religious communities, signed a petition which suggested that Ukraine was a European country and it should be a integrated into the EU. This action had called great reaction within the UOC-MP. That friction would be more apparent during the incidents of the Euromaidan Revolution, when some of the clergy condemned the revolution, but some others joined the protestors.

The hardest period came for the ROC in 2014, when Russia captured and annexed Crimea and when pro-Russian separatist groups, with Russia's support, captured some parts of the Donbas region. The problem was that, the ROC had its two greatest communities in those two countries, it had always advocated unity of Russian and Ukrainian peoples, but now, one of those countries was occupying the other country. Moreover, the situation would have been especially hard for the UOC-MP, who would have been perceived as a fifth column under such circumstances. It is

²⁰ Roman Lukin, "Tserkovno-Političeskaya Situatsiya v Moldavii v Svete Pozitsii RPTS", <https://cyberleninka.ru/article/n/tserkovno-politicheskaya-situatsiya-v-moldavii-v-svete-pozitsii-rpts/viewer>

worthy of note that, Moscow Patriarch Kirill, who used to attend all of the prominent state ceremonies, was absent at the ceremony of annexation of Crimea on March 18 2014. In this way, he refrained to have the image of a person who supported this annexation. Moreover, the ROC, even after the annexation, did not change the church structure; Crimea continued to be under jurisdiction of the UOC-MP. Likewise, the occupied parts of the Donbas region continued to be under the jurisdiction of the UOC-MP. Thus, the UOC-MP at that period, became the only Ukrainian structure, who had representation in occupied territories²¹. It was the only institution, which had its center in Kyiv and some branches in occupied regions. At that period, on the one hand, some of the clergy of the UOC-MP gave support to the separatists, while the top clergy of the UOC-MP tried to present itself as a true Ukrainian structure. For instance, when Petro Poroshenko was elected as president, Head of the UOC-MP Onufriy said that Poroshenko was the legitimate head of the state and that they would pray for him²². However, when Poroshenko, during a speech at the parliament asked everybody to stand up for the Ukrainian soldiers that were martyred in Donbas, Metropolitan Onufry refused to stand up, saying that he wants peace in Ukraine.

The dilemma of the ROC and of the UOC-MP became ever greater after the full scale Russian invasion to Ukraine began. Unlike the period of hybrid war when Russian administration denied the existence of Russian soldiers in Donbas, in February 2022, a direct war began between the two countries. When it became clear that Russia would not be able to achieve its goals in a short time in its so called "special operation", the circumstances for the ROC and the UOC-MP became ever harder. Patriarch Kirill, at the beginning of Russia's invasion, preferred to make more cautious statements. However, in April 2022, he began making announcements which justified the war²³. This, as could be expected, put the UOC-MP to an ever harder position. At the local council in 27 May 2022, the UOC-MP condemned Vladimir Putin and Patriarch Kirill and announced that it would terminate all of its relations with the Moscow Patriarchate. Yet, the situation with the UOC is yet unclear, since Ukrainian authorities believe that its termination of relations with the ROC is not real. At the same time, the structures of the UOC in the occupied territories such as Crimea, passed to the direct jurisdiction of the Moscow Patriarchate. Thus, the situation changed cardinaly compared with the period of hybrid war.

After the outbreak of the full scale war, many communities of the UOC passed to the OCU of the Constantinople Patriarchate. Nevertheless, those transfers were mainly in the western and central regions of Ukraine; In southern and eastern regions, the situation did not change remarkably. In the first half of the year 2023, many of the western provinces of Ukraine banned the activities of the UOC-MP in their territories. The situation develops contrary to the interests of the Moscow Patriarchate.

Consequently, it can be said that, direct military intervention policy of Russia has put the ROC into a very hard position. The situation for this soft power instrument will be hard under the conditions of "hard power" policies.

References:

1. Bremer, Thomas, Tserkva ta Imperiya, Naris Istoriyi Rosiyskogo Pravoslavnya, Kyiv, Dukh i Litera, 2018.
2. Davis, Nathalien, A Long Walk to Church – A Contemporary History of Russian Orthodoxy, Routledge, 2003.
3. Denisenko, Mykola, Pravoslavna Tserkva v Ukraini, Stolittya Rozdilenn, Kyiv, Dukh i Litera, 2019.
4. Doroshko, Mykola – Baliuk Valentyn, Gibridna Vichni Rosiyi Proti Ukraini Pisllya Revolyutsii Gidnosti, Kyiv, 2018.
5. Drabniko, Alexander, Pravoslavnya v Post Totalitarnoy Ukraini, Kyiv, 2002.
6. Dvorkin, Alexander, Ocherki po Istorii Vselenskoj Pravoslavnoi Tserkvi, Moscow, 2008.
7. Kirill, Tserkov Prizivayet k Yedinstvu, Minsk, 2010.
8. "Kyivskiy Patriarkhat – Pomisna Ukrayinska Pravoslavna Tserkva" – Istoriko Kanonichna Deklaratsiya Arhierieyskogo Soboru Ukrayinskoj Pravoslavnoy Tserkvi Kyivskogo Patriarkhatu, Kyiv, 2007
9. Lukin, Roman, "Tserkovno-Politicheskaya Situatsiya v Moldovii v Svete Pozitsii RPTS", <https://cyberleninka.ru/article/n/tserkovno-politicheskaya-situatsiya-v-moldavii-v-svete-pozitsii-rpts/viewer>
10. Shkarovski, Mikhail, Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v XX Veke, Moscow, 2010.
11. Shkarovski, Mikhail, Konstantinopolskaya i Russkaya Tserkvi v Period Velikih Potryasen 1910-1950 godi, Kiev, 2020.
12. Shotkina, Katerina, Khroniki Tomosu, Shlyakh Ukrayintsiv do Avtokefalii, Kharkiv, 2019.
13. Tsvilyuk, Semen Antonovich, Ukrayinska Derzhava – 25 Rokiv Nezalezhnosti, Natsionalno-Demokratichni Peretvorennia Novitnoi Istorii Dobi 1991-2016, Odesa, 2017.
14. Yakubova, Larysa, "Russkiy Mir" v Ukraini: Na Krayu Privry, Kyiv, 2018.
15. Yakubova, Larysa, Yevraziyskiy Rozlam, Ukrayina v Dobu Gibridnikh Vykykiv, Kyiv, 2020.

Надійшла до редколегії 25.05.2023

Деніз Берктай, аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА – ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ?

Анотація: Ця стаття спробує аналізувати співробітництво між Російською державою та Російською Православною Церквою з минулого до сьогодення. Як буде представлено в статті, в Росії держава завжди мала домінацію над церквою. Крім цього, Російська Православна Церква, за історію, складала ідеологічні стовпи Російської зовнішньої політики, такі як російське месіанство. Ця церква почала користуватися як м'яка сила, особливо під час Другої Світової Війни. З того часу, США були у співробітництво з Константинопольським Патріархатом тоді як Кремль підтримував Російську Православну Церкву. Після того як Радянський Союз розпався й особливо після того як Володимир Путин став президентом Росії, таке співробітництво стало ще інтенсивнішим. За кордоном РПЦ допомагає державі збільшити вплив у західному світі, у пострадянських країнах РПЦ сприяє політиці реінтеграції деяких колишніх радянських країн. Однак, особливо після анексії Криму Росією, тобто після того як російське керівництво замість політики реінтеграції обрало політику розчленування України, виконання ролі «м'якої сили» ускладнилось. В результаті, після початку повномасштабного вторгнення до України, можливість використання РПЦ як м'якої сили було зведено нанівець.

Ключові слова: Православ'я, Російська православна церква, м'яка сила, церковно-державні відносини, «руський мир», російсько-українська війна

²¹ Katerina Shotkina, Khroniki Tomosu – Shlyakh Ukrayintsiv do Avtokefalii, Kharkiv, 2019, p. 189.

²² Mykola Denisenko, Pravoslavna Tserkva v Ukraine – Stolittya Rozzdilen, Kyiv, Dukh i Litera, 2019, p. 241.

²³ <https://www.rbc.ua/ukr/stylar/rosiya-botsi-svitla-qlava-rpts-kirilo-vidznachivnya-1681117902.html>

«ЗЕМЛЯ ГЛИНЯНИХ МЕЧЕТЕЙ» МАЛІ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Малі – країна Сахелю зі значним економічним потенціалом, яка опинилась в епіцентрі боротьби між сепаратистами і урядовими військами, кочовими племенами і землеробами, терористами і військами Франції та ООН, держав Заходу і Росії та Туреччини. Однак участь світової спільноти у врегулюванні цього конфлікту відзначається низькою результативністю, тому автор намагається з'ясувати, чому Малі не може стати стабільною країною.

Ключові слова: Малі, Франція, Сахель, Азавад, тероризм, економічний потенціал.

Постановка проблеми. Малі – одна з найбільших країн Африки без виходу до Світового океану, яка перебуває в оточенні нестабільних державних акторів і потерпає через відсутність сильної і централізованої влади, яка не здатна ефективно утримувати контроль над пустельними регіонами півночі країни. Вона слугує прикладом того, як недостатньо продумана економічна політика та ігнорування потреб населення у північних і центральних регіонах призводить до популяризації терористичних рухів та розвитку сепаратистських настроїв. У цьому контексті актуальним є з'ясування основних причин і наслідків нестабільності у Малі та участі світової спільноти у стабілізації ситуації у країні.

Мета статті – встановити внутрішні та міжнародні чинники, що викликають нестабільність Малі та поширення терористичної загрози на інші країни Сахельського регіону.

Аналіз основних публікацій і досліджень. У статті автор спирався переважно на матеріали засобів масової інформації, зокрема видань "Le Monde", "The Guardian" і "Anadolu Agency". В Україні ця тема залишилась поза увагою дослідників, але в західних наукових колах вона була об'єктом низки публікацій. Зокрема, Баз Лекок вважає, що підґрунтям малійської кризи є хронічні проблеми економічного розвитку на півночі країни, а також той чинник, що її політична еліта корумпована і підтримує зв'язки з наркомафією [1, с. 356]. У свою чергу, Іоанніс Грігоріадіс та Давід Фусіек переконані, що Малі розвиває відносини з Туреччиною та Росією, оскільки вони, на відміну від Франції, не мають негативного колоніального минулого, а для того, щоб протистояти поширенню турецького впливу, ЄС повинен сприяти політичному та економічному розвитку цього регіону [2]. Із ними погоджується Дона Стюарт, яка вказує на те, що довгострокова стабільність і спроможність Малі протидіяти поширенню ісламського екстремізму залежать від якісного економічного розвитку, зміцнення політичних інститутів і ефективного реагування на наслідки глобальних кліматичних змін. Ці кроки можуть бути не менш ефективними, ніж військова перемога над терористичними рухами [3, с. 65].

Загалом, із праць попередників можна зробити висновок, що саме інвестиції в політичний і соціально-економічний розвиток Малі є ключовими факторами, які сприятимуть стабілізації ситуації як у країні, так і в Сахельському регіоні загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Малі – третя після Чаду та Нігеру найбільша за площею країна Африки, що позбавлена виходу до Світового океану. На її площі, що становить 1,22 млн кв. км, мешкають 23 млн осіб [4]. Однак значно більша концентрація населення спостерігається у південних регіонах, що обумовлено кількома чинниками: по-перше, природно-географічним, оскільки тут протікає річка Нігер із її іригаційними каналами, що створює більш сприятливі умови для землеробства та скотарством, ніж у пустельній півночі; по-друге, легкою доступністю портів таких транзитних країн як Сенегал і Гвінея; по-третє, розташуванням тут столиці Бамако, довкола якої сконцентрувалися основні ареали проживання.

Північ Малі є значно менш населеною: тут мешкають переважно племена скотарів, що зберігають кочовий спосіб життя, переганяючи стада худоби під час сезонних міграцій. Водорозділом між південно-західним і північно-східним регіонами країни є історичне місто Томбукту, на північ від якого починаються переважно пустельні і напівпустельні райони сахаро-сахельського регіону.

Малі розташоване у регіоні Сахелю, що простягається смугою із заходу на схід Африки від берегів Атлантичного океану до Червоного моря, є перехідною зоною між пустелею Сахара на півночі та саванами на півдні, а також є смугою розмежування між переважно мусульманськими арабо-берберськими країнами Магрибу та класичними державними акторами Субсахарської Африки, де переважають християнство й традиційні вірування.

У геополітичному відношенні Малі має доволі невідгдане розташування, хоча й залишається стратегічно важливою з точки зору підтримки миру й безпеки, бо виникнення нестабільності у країні може спричинити ланцюгову реакцію у цілому регіоні. Вона поділяє кордон із сімома державними акторами Північної і Західної Африки. Країна прилягає одночасно до пустельного сахарського регіону півдня Алжиру, протяжних державних рубежів пустельних Мавританії, Нігеру та Буркіна-Фасо, що є одними з найбільш відсталими в Африці з низькою густиною заселення. Державні кордони в цій частині регіону важко контролювані через розташування в пустельній зоні, тому значно полегшується неконтрольований транскордонний рух, зокрема між Малі та Алжиром, що є причиною розповсюдження нелегальної міграції, наркотрафіку та діяльності злочинних і ісламістських угруповань [5, с. 9]. Натомість південно-західна частина Малі виходить на Кот-д'Івуар, Сенегал і Гвінею, що традиційно вважаються найбільш стабільними та економічно розвиненими сусідами, з якими у офіційного Бамако склалися тісні економічні відносини, з огляду на необхідність використання портової інфраструктури цих держав для забезпечення зовнішньоторговельних зв'язків.

Політична стабільність безпосереднього оточення Малі значно похитнулася після того, як у 2021 та на початку 2022 рр. відбулися військові перевороти у Гвінеї, Буркіна-Фасо й Чаді та спроби переворотів у Нігері й Гвінеї-Бісау, що разом із подіями останніх двох років у самому Малі та в Судані дозволило говорити про так звану «епідемію переворотів» у регіоні [6]. З одного боку, низка путчів у країнах Сахелю є реакцією на ті системні проблеми, із якими не вдається впоратися урядам протягом багатьох років. З іншого ж боку, така ситуація погіршує й без того нестабільну політичну ситуацію у регіоні, залишаючи «вікно можливостей» для здійснення

нових спроб переворотів, у тому числі й у Малі.

Цікавим аспектом геополітичного довікля Малі є близькість на північному сході з Лівією, що має найбільші поклади нафти на континенті. Тим не менше, через низку дестабілізуючих чинників країна стабільно поступається за рівнем видобутку «чорного золота» Нігерії (за підсумками 2022 р. 996 тис. барелів нафти на день проти 1,2 млн барелів відповідно), хоча в окремі місяці Лівія випереджала свого основного конкурента у зв'язку зі зниженням рівня видобутку в Нігерії [7]. З 2011 р. Лівія, де триває громадянська війна, відзначається політичною нестабільністю, а також суперництвом за владу між представниками західних і східних регіонів.

Етно-конфесійна структура малійського суспільства є доволі строкатою. Найбільшим племенем є бамбара, мову якого розуміють практично скрізь у Малі, тому вона домінує у неформальному спілкуванні. Його представники компактно проживають у центральному і південному регіонах Малі. Фулані, що мешкають на сході й у дельті річки Нігер, займаються розведенням свійських тварин, а догони з плато Мопті завдяки незвичайній глиняній архітектурі своїх будівель залучають найбільше міжнародних туристів і є комерційно-орієнтованим племенем країни. Туареги заселяють північні райони Малі та частково на території сусідніх країн. Вони ведуть кочовий спосіб життя та поводяться доволі відособлено від осілих племен у регіоні [8].

У Малі помітною є диспропорція в представництві різних груп населення в політичній сфері, яку можна вважати результатом тривалої маргіналізації окремих груп племен, переважно тих, які проживають у північних і центральних районах держави. Політична та економічна влада сконцентрована в руках міських еліт півдня Малі, де і знаходиться столиця Бамако, що негативним чином відображається на населенні віддаленої від політичного центру півночі, у руках якої залишаються незначні важелі впливу на прийняття політичних рішень у країні [3, с. 27]. Поряд із етнічною дискримінацією, проявляється також расове розмежування, оскільки жителі північного регіону є світлошкірими та належить до арабських чи берберських племен, у той час як на півдні абсолютну більшість становлять представники негроїдної раси. Історично «білі» туареги займали привілейоване становище у суспільстві, у той час як люди з темнішою шкірою належали до нижчих каст їхній статус прирівнювався до рабського. Після здобуття Малі незалежності політична й економічна влада опинилася у руках південних народів, що спровокувало зворотну дискримінацію щодо світлошкірих етносів, яких звинуватили у співпраці з французькими колонізаторами [9, с. 74-86].

В архітектурному плані Малі є однією з найбільш цікавих країн Африки, культурна спадщина якої уособлена судансько-сахельським архітектурним стилем, а до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО занесені старі міста Томбукту та Дженн, поховання Аскія в Гао, а також земля догонів [10]. Найбільш відомим у всьому світі є стародавнє глиняне місто Томбукту, де знаходяться пам'ятки середньовічної мусульманської спадщини, адже в XIII-XVII ст. місто було важливим ісламським науковим і освітнім центром, до якого сходилися шукачі знань із різних куточків Африки та Близького Сходу. У 60 бібліотеках міста і приватних колекціях зберігалися 700 тис. старовинних манускриптів, книги з релігії і права та інші унікальні документальні джерела зі спадщини ісламської цивілізації. У Томбукту туристам можуть бути цікаві середньовічні глиняні мечеті, у тому числі три найстаріші мечеті Західної Африки, однією з яких є побудована за наказом правителя середньовічної Імперії Малі Манса Муси в 1327 р. мечеть Джингербер, та будинки дослідників, які тимчасово жили в місті в XIX ст. [10; 11].

Тим не менше, культурна спадщина Томбукту суттєво постраждала від дій бойовиків після захоплення ними міста в липні 2012 р. Ісламісти (передусім угруповання «Ансар ад-Дін») неодноразово вчиняли спроби знищити пам'ятки в місті та на його околицях, вважаючи їх язичницькими та не відповідними традиціям істинного ісламу. Деякі з них вдалося зберегти лише за сприяння небайдужого місцевого населення. Як результат, ЮНЕСКО включила Томбукту (а пізніше також Могилу Аскія в Гао) у список пам'яток, які знаходяться під загрозою [11].

Разом із тим, туристична привабливість Малі не обмежується списком Світової спадщини ЮНЕСКО. Чимало цікавих міст також розташовані на берегах річки Нігер, серед яких них особливо відзначається Мопті, що називають «Венецією Малі» за велику мережу каналів на роздоріжжі річок Нігер і Бані. Мопті слугує «воротами» до землі догонів і до міста Дженн, що, як і Томбукту, славиться глиняними мечетями. Хоча столичне місто Бамако на заході Малі не є надзвичайно примітним, але в ньому функціонує головний міжнародний аеропорт країни, тому більшість турів організують саме звідси. Серед туристичних атракцій столиці можна згадати Монумент незалежності, Велику мечеть Бамако і Собор святого серця, що стоять на його північному березі, у той час як на південному березі розкинулись житлові райони, мечеті та університети [12].

Враховуючи наявний туристичний потенціал, Малі могло б розвивати сектор подорожей як для туристів із Африки, так і з інших регіонів. До того ж багато принад розташовано на півночі країни, тому туризм був однією з головних галузей, окрім сільського господарства, що давала роботу місцевому населенню. Утім, існує серйозна конкуренція з сусідніми Сенегалом і Мавританією через спрощений візовий режим і налагоджене сполучення цих країн з Європою. Також постійна політична нестабільність, військові перевороти, незадовільна безпекова ситуація й загроза викрадення стримують туристів. Ісламістські угруповання регулярно вбивають або викрадають із метою викупу іноземців. Одним із гучних прикладів є викрадення коаліцією джихадистських угруповань Джамаат Наср аль-Іслам валь Муслімін (JNIM) журналіста Олів'є Дюбуа 8 квітня 2021 р. в Гао, якого врешті було звільнено 20 березня 2023 р. [13]. Водночас, хоча побоювання особливо стосуються північних і центральних регіонів, гарантування безпеки все ще є проблемою на всій території Малі. Зокрема, можна згадати про теракти в Бамако в березні 2015 р., коли було здійснено напад на нічний клуб «La Terrasse», а в листопаді під терористичну атаку потрапив популярний готель «Radisson Blu» [14].

Негативним фактором для туристичної галузі в Малі залишається й неякісна інфраструктура гостинності, тобто відсутність готелів, закладів харчування та сучасних доріг. У країні надзвичайно погано розвинуте транспортне сполучення, а у північних регіонах подекуди дороги є взагалі відсутніми. Крім того, Малі практично не має потужних авіакомпаній, незважаючи на те, що чимало її громадян щороку подорожують до колишньої метрополії Франції. Провідний авіаперевізник «Mali Air Express» використовує лише два турбогвинтові літаки «Сааб» 340А, що не пристосовані до перельотів до Європи [15]. Головним перевізником, що забезпечує авіаперельоти, є французька компанія «Air France», яка здійснює регулярні рейси між Парижем та Бамако 14 разів на тиждень. Однак французька компанія вже декілька разів припиняла літати до цієї західноафриканської

країни, зокрема після рішення країн ЕКОВАС 10 січня 2022 р. закрити кордони з Малі [16]. Така ситуація породжує залежність офіційного Бамако від колишньої метрополії, оскільки у випадку тривалого припинення авіасполучення країна фактично позбавляється можливості ефективно забезпечувати зв'язки з основними державами-партнерами.

Соціально-економічний розвиток Малі є вкрай низьким, адже держава входить до числа найменш розвинутих країн за визначенням ООН. За даними Програми розвитку ООН, станом на 2022 р. Малі посідало 186 позицію зі 191 держав і територій світу за Індексом людського розвитку (ІЛР). Рівень безробіття в країні становив 7,2%, а безробіття серед молоді – 14,7%. Водночас 50,3% населення живуть за межею бідності, заробляючи менше, ніж на 1,90 дол. протягом дня [17]. Однією з найбільш гострих проблем для Малі залишається дефіцит струму, який відчутний навіть у відносно більш заможному південному регіоні: 61% жителів країни не мають доступу до електроенергії, що негативно позначається на всій економіці [18]. Це свідчить про низький добробут населення країни та занепад соціальної сфери. Окремо стоїть проблема того, що позбавлена інвестицій країна не мала коштів, щоб розвивати економіку північних регіонів, де не протікає річка Нігер і періодично відбуваються потужні посухи. Через це в регіоні поширена крайня бідність, а відсутність фінансових знахідок та байдужість центральної влади до вирішення проблеми економічної відсталості регіону призводять до затяжної кризи підприємництва, високого рівня безробіття, загальному низькому рівню життя, неефективного розвитку сільського господарства через відсутність застосування інноваційних технологій. Особливо це стосується району Кідал, який переважно населений туарегами і залежить від іноземної допомоги, яка спрямовується в основному на будівництво доріг, іригаційних систем, розвиток сфери освіти та медичного обслуговування [19].

Основною спеціалізацією економіки Малі є сільське господарство, яке в більшій мірі розвинене в дельті річки Нігер, у басейні якої розташовані найбільш родючі землі, у той час як на півночі домінує пустельний і напівпустельний клімат. Ця головна водна артерія Західної Африки вважається третьою за протяжністю на континенті і витікає з території Гвіанського нагір'я, будучи важливим джерелом рибної біомаси для країни, що позбавлена виходу до океану. Загалом у Малі, де практично відсутні важка промисловість і сфера послуг, 80% місцевих жителів працевлаштовані у сфері сільського господарства, яке створює 38% ВВП країни [20]. Основною комерційною галуззю є вирощування бавовни. У сезоні 2021-2022 рр. у країні було зібрано 760 тис. тонн бавовни. Тим не менше, проблемою галузі залишається те, що в Малі відсутнє власне виробництво добрив, які доводиться імпортувати з КНР [21]. Важливе значення мають вирощування тютюну, пшениці (щорічно в Малі збирається близько 10 млн тонн зернових) та горіхів кеш'ю, які згодом продають до Європи. Окрім цього, розвинуте скотарство, переважно в північних регіонах, де проживають кочові племена, що становлять близько 10% населення країни [22].

Негативним фактором для розвитку галузей аграрно-промислового комплексу є кліматичні зміни в регіоні та опустелювання. У період 1968-2006 рр. кількість опадів, що отримує територія Малі, зменшилася порівняно із середніми значеннями на 30%, з огляду на що також збільшилася частота повторюваності посух у регіоні Сахелю. Кліматичні зміни спричиняють втрати врожаю та загибель скоту. Так, між 1970-ми і серединою 1980-х рр. від численних засух загинуло понад 250 тис. осіб та 3,5 млн голів великої рогатої худоби. До того ж, групи кочових скотарів виявляються вимушеними мігрувати в більш сприятливі регіони в пошуках придатних пасовищ, переважно на південь ближче до річки Нігер, внаслідок чого загострюється боротьба за доступ до родючих земель, які стають дедалі більш обмеженими [23, с. 251-255]. З іншого боку, частина населення, що більше не здатна прогодувати себе за рахунок сільського господарства, переселяється до міст, тим самим сприяючи хибній урбанізації, зростанню безробіття та навантаження на міську інфраструктуру.

Тим не менше, країна є багатою на мінеральні ресурси. Малі посідає 4-те місце за видобуванням золотої руди на континенті, де сильні позиції також утримують Танзанія, Судан та ПАР. У галузі працюють канадські корпорації «Barrick Gold», «B2Gold», південноафриканська «AngloGold Ashanti» з шахтами «Садіола» та «Ятела» на кордоні з Сенегалом та австралійська «Resolute Mining» [24]. Найбільші обсяги золотої руди видобуваються на півдні і заході країни, а південно-західний регіон Каес є столицею шахтарів. У 2022 р. було видобуто 69,3 тонн золотої руди, а найбільші обсяги руди надійшли з 13 шахт, якими оперували ТНК, хоча на території країни ще є 350 нелегальних копанок. Експорт золотої руди приніс у 2022 році 3,24 млрд доларів [25]. У країні також є значні поклади бокситів, діамантів і фосфатів, серед яких найбільше комерційне значення мають боксити. Однак однією з ключових проблем гірничодобувної галузі залишаються тісні зв'язки з іноземним капіталом, насамперед із французькими ТНК, що спричинено слабкістю економічних систем і їхньою недиверсифікованістю та корупційними зв'язками малійських еліт із Парижем. Іноземні компанії отримують основні доходи від продажу мінеральної сировини, у той час як надходження до національного бюджету лишаються мінімальними й недостатніми для реінвестування у власний розвиток [26].

Таким чином, суто теоретично Малі має значний економічний потенціал, але через політичну нестабільність і військові перевороти інвестори не приходять у економіку країни. Водночас, політичною елітою країни зроблено недостатньо для запровадження чітких правил гри для ТНК. У рейтингу економічної свободи Малі в 2022 р. посіло 114-те місце та 18-те місце в Африці і була розкритикована експертами за корупцію, відсутність захисту прав на приватну власність, надзвичайно високий рівень корпоративних податків і суто номінальну незалежність судової гілки влади [27]. Подібну точку зору поділяють і експерти німецької організації «Transparency International», які в 2022 р. визначили за країною 137-е місце у світі [28]. Усе це свідчить про системні вади політичної сфери, недосконалість демократії та значні труднощі у проведенні реформ для покращення соціально-економічного добробуту населення.

Вагомим фактором нестабільності є внутрішньополітична ситуація в країні. Малі проголосило незалежність у 1960 р., а батьком молодого держави став президент Модібо Кейта, який перебував при владі 8 років та орієнтувався на торгівлю з СРСР і Китаєм, здійснив націоналізацію майна західних корпорацій, а також створив колгоспи [29]. Після військового перевороту Мусси Траоре в 1968 році в Малі була встановлена диктатура на чолі з Траоре, яка тривала 22 роки, спершу як військовим лідером до 1979 р. та пізніше як цивільним президентом до 1991 р. За його правління була встановлена однопартійна влада Демократичного союзу малійського народу, значного поширення набули корупція та політичні переслідування й убивства [30]. Диктаторський режим був повалений після тривалих протестів у результаті нового путчу 26 березня 1991 р. на

чолі з Амаду Тумані Туре, який, однак, завершився мирною передачею влади до цивільного уряду обраного президента Альфа Умари Конаре. Після цього в країні регулярно проводилися демократичні вибори, а сам Конаре був обраний на чесних і прозорих виборах у 1992 р. і переобраний удруге в 1997 р. [31].

У 2002 році колишній очільник особистої охорони президента Мусси Траоре та лідер перевороту Амаду Тумані Туре був обраний президентом країни. Завдяки тому, що протягом двох десятиліть у країні не відбувалося військових переворотів та зберігалися основні атрибути демократичного правління, Малі називали «стовпом демократії» в Західній Африці, а сам Туре отримав прізвисько «Солдат демократії». Це сприяло покращенню відносин із європейськими країнами та США, що, зокрема, дозволило налагодити військово-технічну співпрацю, наприклад залучати американських інструкторів для навчання малійської армії [32].

Однак саме у добу каденції Амаду Туре у повній мірі виявили себе економічні й політичні проблеми, які призвели до повстання туарегів на півночі. Цей регіон називають Азавад, і він охоплює провінції Гао, Кідал і Томбукту, що становлять близько половини території країни. Туареги багаторазово намагалися проголосити власну державу (у 1963, 1990, 2006 та 2012 рр.); ще два повстання мали місце за доби існування Французького Судану в 1910-х рр. [33]. Причинами прагнення населення Азаваду до відокремлення є низький рівень розвитку північних районів Малі, вкрай малі обсяги інвестицій у регіон, обмежене представництво в політичній сфері, відсутність прав автономії північних районів у складі Малі.

Передумовами туарезького повстання, що розпочалося 17 січня 2012 р., була смерть Муаммара Каддафі 20 жовтня 2011 р. Падіння режиму джамахірії під впливом подій «арабської весни» та втручання коаліції західних держав спровокували нестабільність не лише в Лівії, але й у всьому регіоні. Режим М. Каддафі, який не довіряв власному населенню, наймав у якості охоронців туарегів, а також залучав їх до лівійської армії, у тому числі Ісламського легіону, створеного в 1972 році. Після повалення правління Каддафі, малійські туареги почали масово повертатися з Лівії на батьківщину разом зі складними системами озброєнь, захопленими в Триполі та Адждабії, та з досвідом участі в лівійських військових авантюрах, зокрема в Чаді. Таким чином, повстанці мали конкурентну перевагу перед погано організованою та не в достатній мірі оснащеною малійською армією [34, с. 1]. Крім того, сили туарегів було консолідовано в рамках Національного руху за звільнення Азаваду (Mouvement Nationale de Libération d'Azawad, MNLA) під керівництвом Біляля аг Ашеріфа, що сприяло координації політичної й військової діяльності туарегів [1, с. 4]. Скориставшись своїми успіхами та політичною кризою після військового перевороту 21 березня 2012 р. в Бамако, туарегам вдалося швидко захопити практично усю північ країни, а 6 квітня MNLA оголосив про незалежність держави Азавад зі столицею в місті Гао [35]. Утім, уже з початку літа того ж року сили туарегів почали втрачати території на користь джихадистських угруповань у регіоні Сахелю, що спричинило новий виток політико-безпекової кризи в країні. Станом на сьогодні ані MNLA, ані будь-яким іншим групам, що представляють інтереси туарегів або всіх етносів регіону, не вдалося домогтися визнання держави на жодному з рівнів [33].

На думку автора, причинами неможливості утворення незалежного Азаваду на півночі Малі на сучасному етапі є наступні чинники. По-перше, це прагнення держав, до складу яких входять райони з туарезьким населенням, зберегти територіальну цілісність та суверенітет над цими територіями, а також відсутність бажання світової спільноти «перекроювати» карту Африки. По-друге, розташування в ареалі проживання туарегів важливих ресурсів – уранових і золотих руд, а також перспективи видобування нафти – спричиняють зосередження тут інтересів великих держав, насамперед Франції, Росії, Туреччини, Китаю та США, які бажать зберегти контроль над їхнім видобутком у рамках нерівнозначної співпраці з урядом у Бамако [36]. По-третє, економічна нерозвиненість районів проживання туарегів ставить під сумнів перспективи виживання «незалежного Азаваду» з огляду на неможливість гарантування збалансованого соціально-економічного розвитку. Це пов'язано з тим, що в регіоні недостатньо розвинена інфраструктура, немає потужної промислової бази тощо, через що незалежна держава невідворотно зіткнулася б з посиленням проблем безробіття, бідності, відсутності соціального забезпечення тощо. По-четверте, має місце надзвичайно висока безпекова нестабільність регіону, що обумовлено присутністю ісламістських і терористичних угруповань, що є проблемами, впоратися з якими для новопроголошеної держави є складним завданням зважаючи на вкрай обмежені ресурси. Особливо актуальним це питання є в контексті поступового виведення військових контингентів іноземних держав, які виконують місію з підтримки безпеки в Сахелі. По-п'яте, перешкодою є відсутність політичного досвіду туарегів та несформованість прошарку політичної еліти, що необхідні для розбудови власної державності. Таким чином, враховуючи згадані фактори, поява незалежного Азаваду з високою вірогідністю означала б появу нової *failed state* на карті континенту.

Наслідками багатомірної малійської кризи стали погіршення гуманітарної ситуації через появу біженців і 2,5 млн внутрішніх переселенців, економічна рецесія, політична криза після військового путчу й затяжного транзитного періоду, безпекові проблеми, пов'язані з діяльністю сепаратистських і джихадистських угруповань на півночі країни. Сьогодні Малі притаманний високий рівень бідності, а 7,5 млн її громадян не можуть виживати без гуманітарної підтримки [37]. Водночас кордон країни з Буркіна-Фасо та Нігером є одним із найбільш небезпечних районів у всій Африці, оскільки тут процвітає діяльність терористичних угруповань, найбільшими коаліціями яких є JNIM (пов'язана з Аль-Каїдою) та Ісламська держава у Великій Сахарі (ISGS) [38].

Зважаючи на погіршення ситуації, очевидним стало те, що Малі не в змозі самостійно впоратися з безпековою й політичною кризою, що по суті загрожувала нестабільністю всьому регіону. До того ж з країн Сахелю до Європи відбувається потужний рух біженців, тому ЄС зацікавлений у стабільності цього регіону.

11 січня 2013 р. Франція розпочала операцію «Сервал», формальним приводом для якої стала терористична загроза від джихадистів, які на той час контролювали фактично половину території Малі. Внаслідок бойових дій було вбито близько 1000 бойовиків і взято під контроль північні міста Малі [39]. Місцеві жителі у захоплених бойовиками районах Малі спочатку підтримали французькі війська, оскільки виступали проти законів шариату, які запроваджували джихадисти в захоплених районах. Втручання Франції дозволило провести нові президентські вибори, які завершилися у серпні 2013 р. перемогою Ібрахіма Бубакара Кейти, який перебував біля владного керма до 2020 р. [37].

Де-факто, місія «Сервал» допомогла звільнити половину національної території Малі і стабілізувати ситуацію, що дозволило провести нові президентські вибори й усунути вакуум влади в Бамако. Однак невдовзі

Франція припустилась помилки, оскільки було прийнято рішення поширити операцію «Сервал» на увесь центральний регіон Африки, що призвело до розпорошення сил. У січні 2014 р. вона була трансформована в операцію «Бархан», у якій взяли участь 5,1 тис. французьких військових, 6 безпілотників, 7 військових літаків, 280 броньовиків і 400 вантажівок, що забезпечувало значну мобільність контингенту [40]. Цих з'єднань, які розподілили між країнами Центральної Африки, виявилось достатньо для підготовки місцевих кадрів, локальних перемог і «точкового» знищення лідерів бойовиків, але завдяки ним неможливо контролювати обстановку в усій Центральній Африці, тому кардинально безпекову ситуацію це не змінило. З часом підтримка місії у Франції почала зменшуватись у зв'язку з втратами живої сили і військовими переворотами, які характерні для Малі. Викликає запитання і значний кошторис операції, який орієнтовно оцінюється в 600-1000 млн євро щороку [40]. Крім того, малійці почали обурюватися присутністю французьких сил у країні через підвищення рівня насильства в регіоні. Так, у січні 2021 р. французький винищувач випадково розбомбив весілля, прийнявши це за зібрання терористів, внаслідок чого загинули 19 цивільних [37]. До того ж дипломатичні відносини між офіційними Парижем і Бамако почали псуватися після двох путчів у Малі та відмови від демократичних виборів у січні 2022 р. Перший переворот відбувся в серпні 2020 р. на чолі з Ассімі Гойтою, другий організував також він разом зі своїми соратниками в травні 2021 р., коли вдалося усунути від влади перехідний уряд. Нова політична еліта почала сповідувати антифранцузький курс, який подобався населенню. З огляду на непопулярність Франції в усьому Сахелі через її політику *Françafrique*, у країні зростає кількість скарг і демонстрацій проти продовження «втручання» Франції в життя її колишніх колоній. Як наслідок, 10 червня 2021 р. Е. Макрон оголосив про виведення сил «Бархан» з Малі до Нігеру, яке завершилося в серпні того ж року, через дев'ять років після початку операції [37; 41].

Така ж сама доля спіткала й контртерористичний європейський підрозділ «Такуба», який діяв у Малі з 2020 по 2022 рр. у складі 800 осіб, серед яких половина була французькими військовими і фахівцями з контртерористичних операцій, а решта – датчанами, естонцями, шведами і чехами. «Такубу» сформували для того, щоб інструктори інших 13 європейських країн змогли надавати допомогу французьким колегам у місії в Малі, що мала тренувати військовослужбовців [39]. У лютому 2022 р. тимчасовий очільник Малі Ассімі Гойта офіційно попросив французькі війська в складі «Бархану» і підрозділу «Такуба» залишити територію країни та виступив з критикою французьких зусиль по боротьбі з тероризмом [42]. Крім того, на початку 2022 р. з Бамако було вислано французького посла [43]. Тому офіційний Париж вирішив зосередитись на співпраці з Нігером і Чадом, навіть незважаючи на вбивство свого основного союзника в Африці, президента Чаду Ідрісса Дебі в квітні 2021 р., адже з міста Нджамена координувалися всі французькі військові операції в регіоні [44].

У лютому 2014 р. Чад, Нігер, Буркіна-Фасо, Малі та Мавританія створили організацію «G5 Sahel» з власним секретаріатом у місті Нуакшот у Мавританії для боротьби з бойовиками та військової допомоги миротворцям ООН. У липні 2017 р. країни-учасниці оголосили про започаткування спільних збройних сил у складі 5000 осіб, які мали базуватись у Бамако і протистояти терористам, контрабандистам і злочинцям, що займались торгівлею людьми. 14 січня 2020 р. країни-учасниці «G5 Sahel» і Франція погодилися про спільне керівництво військовими операціями проти джихадистів у трикутнику між Буркіна-Фасо, Малі та Нігером [45]. Проте в травні 2022 р. влада Малі заявила, що її солдати не будуть брати участь у антитерористичній діяльності військового угруповання «G5 Sahel». Це відбулося як реакція на запроваджені санкції з боку регіонального інтеграційного об'єднання ЕКОВАС та відмову країн «G5 Sahel» в передачі головування в організації до Малі, що мало відбутися на ротаційній основі [46].

У січні 2013 р. розпочала роботу тренувальна місія ЄС у Малі, яка мала діяти тут до 2024 р. Протягом 2013-2021 рр. їй вдалося підготувати 15 тис. військових як у військовому таборі «Koulikoro», так і завдяки 28 польовим місіям у різних регіонах країни [47]. У свою чергу, ООН у 2013 р. започаткувала стабілізаційну місію MINUSMA (United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali). Станом на червень 2022 р. у її лавах служили 11 726 військових і 1 774 поліцейських. Вона стала однією з найбільш небезпечних, адже під час виконання завдань миротворцями загинули 174 осіб, а ще понад 400 зазнали поранень [48]. Однак через вороже ставлення нової влади в Бамако учасники MINUSMA почали відкликати війська на батьківщину. Зокрема, Кот-д'Івуар відкликав своїх миротворців після того, як у липні 2022 р. у Малі було заарештовано як найманців 46 солдатів із цієї країни, які приїхали працювати за контрактом із ООН, хоча згодом їх звільнили [49]. Цей крок свідчить про те, що військова хунта має намір позбутись і всіх солдатів ООН, які беруть участь у миротворчій місії на території країни, бо навмисне утруднює їхню ротацію.

Варто також відзначити співпрацю з Алжиром, який часто виступав медіатором конфлікту між урядом та повстанцями, адже побоюється поширення нестабільності на свою територію. Ще в 1992 р. за посередництва Алжиру було підписано Таманрессетську мирну угоду, що мала на меті розширення автономії північних регіонів Малі та збільшення участі населення в управлінні на місцях [50]. Аналогічно 19 лютого 2015 р. між урядом Малі та СМА (Coordination des mouvements de l'Azawad, Координація рухів Азаваду) були підписані Алжирські мирні угоди за посередництва ЕКОВАС, ООН і Африканського Союзу. Вони передбачали децентралізацію країни, запрошення жителів півночі до державного апарату для подолання безробіття та інтеграцію бойовиків до лав збройних сил, а також збалансований розвиток різних регіонів за рахунок створення спеціальних зон розвитку на півночі, перетворення парламенту на двопартійний і низку заходів у боротьбі з корупцією [51]. Але очевидним є той факт, що спроби врегулювання конфлікту дипломатичним шляхом, організовані за посередництва Алжиру, не є ефективними, оскільки всі підписані угоди носили суто номінальний характер, а зобов'язання, взяті на себе урядом у Бамако відповідно до цих домовленостей, не були реалізовані.

Водночас хунта, що знаходиться при владі в Малі після останніх військових переворотів, зробила ставку на Російську Федерацію як пріоритетного партнера у вирішенні безпекових проблем. З одного боку, Кремль регулярно поставляє озброєння до Малі. У 2022 р. країна отримала від Росії 5 тренувальних чехословацьких літаків L-39C «Альбатрос», які могли нести на пілонах ракети і бомби, штурмовик Су-25 і 5 гелікоптерів Мі-24/Мі-35 [52]. У 2023 р. малійській стороні було передано ще 4 літаки L-39, 2 гелікоптери Мі-17 і один Су-25 [53]. З іншого боку, у 2021 році уряд Малі запросив до країни групу «Вагнер» для боротьби з джихадистами, які вірогідно прибули до країни в грудні того ж року. Росія офіційно заперечує, що бойовики «Вагнера» знаходяться в країні, називаючи їх «російськими інструкторами», які навчають малійську армію. Утім, безпекова ситуація в Малі мало

покращилася, адже «вагнерівці» масово страчують місцеве населення, провокуючи ще більшу хвилю насилля. Справжніми цілями перебування найманців у країні, вірогідно, є гарантування того, що чинні лідери залишаться при владі в обмін на частку Росії у видобутку золотої руди в країні [54]. До того ж, присутність ПВК «Вагнер» у Малі дозволяє Кремлю посилювати свій вплив у регіоні Центральної і Західної Африки, особливо за умови утворення вакууму сили після відходу французів і миротворчих сил ООН.

У Сахелі зростає й вплив Туреччини, яка посилює військово-безпекову співпрацю з країнами регіону. Малійська хунта також радо підтримує контакти з офіційною Анкарою, оскільки остання позиціонує себе як країна, вільна від колоніального минулого, на відміну від Франції. Турецький міністр закордонних справ був першим високопосадовцем, який зустрівся з представниками пучистів після перевороту в 2020 році. Аналогічно Туреччина виступила проти запровадження жорстких санкцій після чергового перевороту в 2021 році та виступила з підтримкою перехідного періоду [2]. Щодо безпекової співпраці, то в 2018 р. Туреччина оголосила про надання підтримки в розмірі 5 млн дол. для сил «G5 Sahel» для боротьби з тероризмом і торгівлею людьми в регіоні [55]. До того ж Туреччина тренувала малійських солдат на своїй території та постачала зброю й амуніцію. Наприклад, у березні 2023 р. країна надала Малі безпілотників Bayraktar TB2 для розвідувальних місій. Також офіційна Анкара продовжує розвивати гуманітарні проекти через свої представництва ТІКА (Турецьке агентство зі співробітництва і координації) [53; 56]. Це створює альтернативу присутності Франції в регіоні Сахелю, що набуває додаткової актуальності з огляду на згорання сил «Бархан», та свідчить про розширення сфер турецько-африканського співробітництва й зростання ролі офіційної Анкари в підтриманні безпеки на континенті.

Висновок. Ситуація в Малі є кризовою як через нездатність уряду провести ефективні реформи та забезпечити розвиток усіх регіонів країни, так і через дестабілізацію безпекової ситуації після кількох військових переворотів, повстань на півночі й посилення активності джихадистів у регіоні. Зараз очевидно, що одними лише військовими методами вирішити цю проблему неможливо. Безумовно, центральний уряд повинен встановити свою присутність на всій території Малі. Утім, важливу роль має відігравати політика з залучення інвесторів у гірничо-видобувну сферу та розбудову транспортної інфраструктури в усіх регіонах, а також досягнення вагомим рівня торговельної інтеграції з прикордонними регіонами сусідніх країн. Крім того, поштовх для розвитку можуть дати зростання сфери послуг, налагодження авіасполучення з Європою у рамках політики «відкритого неба» і співпраця з такими популярними туристичними осередками, як країни Північної Африки, зокрема Єгипет, Туніс і Марокко, звідки європейці зможуть дешево літати до Малі, щоб знайомитись зі знаменитою глиняною архітектурою цієї країни. Водночас деструктивним фактором стає конкуренція кількох державних акторів – Франції, Росії, Туреччини – за вплив у Сахелі, що в короткостроковій перспективі навряд сприятиме покращенню безпеки й стабільності в Малі.

Надійшла до редколегії 21.06.2023

Список використаних джерел:

1. Lecocq B., Mann G., Whitehouse B., Badi D., Pelckmans L., Belalimat N., Hall B., and Lacher W. One Hippopotamus and Eight Blind Analysts: A Multivocal Analysis of the 2012 Political Crisis in the Divided Republic of Mali. *Review of African Political Economy*, Vol. 40., no. 137. 2013. P. 343-357.
2. Grigoriadis I. N., Fusiek D. A. Turkey's "anti-colonial" pivot to Mali: French-Turkish competition and the role of the European Union in the Sahel. *Eliamep*. 21 January 2022. URL: <https://www.eliamep.gr/en/publication/%CE%B7-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AE-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1>.
3. Stewart, Dona J. What Is next for Mali? : The Roots of Conflict and Challenges to Stability. *Carlisle, PA: Army War College (U.S.). Strategic Studies Institute*, 2013.
4. Trade and investment. USAID. URL: <https://idea.usaid.gov/cd/mali/trade-and-investment>.
5. Bensassi S., Brockmeyer A., Pellerin M., Raballand G. Algeria-Mali Trade: The Normality of Informality. *Democracy And Economic Development Economic Research Forum 21st Annual Conference, Gammarth, Tunisia, 20-22 March 2015*. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/839641468186541299/pdf/101137-WP-P148610-PUBLIC-Box393259B.pdf>.
6. West Africa has experienced a wave of coups - superficial democracy is to blame. *The Conversation*. 22 December 2022. URL: <https://theconversation.com/west-africa-has-experienced-a-wave-of-coups-superficial-democracy-is-to-blame-195664>.
7. OPEC: Libya in fourth place in Africa for daily production of crude oil in 2022. *Nova Agency*. 24 January 2023. URL: <https://www.agenziaovano.com/en/news/opec-libya-ranks-fourth-in-africa-for-daily-crude-oil-production-in-2022/>.
8. Mali – World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. URL: <https://minorityrights.org/country/mali/>.
9. Lecocq B. Disputed Desert: Decolonisation, Competing Nationalisms and Tuareg Rebellions in Northern Mali. *Afrika-Studiecentrum Series. Brill*. Vol. 19. 2010.
10. Mali – UNESCO World Heritage Convention. URL: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ml>.
11. Mali's Timbuktu and Askia Tomb put on UNESCO danger list. *BBC News*. 28 June 2012. URL: <http://www.bbc.com/news/world-africa-18626033>.
12. Attractions in Mali. *The World Travel Guide*. URL: <https://www.worldtravelguide.net/guides/africa/mali/things-to-do/>.
13. Le journaliste français Olivier Dubois libéré après presque deux ans de captivité au Mali. *RFI*. 20 mars 2023. URL: <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20230320-le-journaliste-fran%C3%A7ais-olivier-dubois-lib%C3%A9r%C3%A9-apr%C3%A8s-presque-deux-ans-de-captivit%C3%A9-au-mali>.
14. Mali sentences two to death for 2015 terror attacks in Bamako. *Africanews*. 28 October 2020. URL: <https://www.africanews.com/2020/10/28/mali-sentences-two-to-death-for-2015-terror-attacks-in-bamako/>.
15. Mali Air. URL: <https://www.maliair.com/>.
16. Mali: Air France resumes its flights to Bamako. *The Africa Report*. 15 February 2022. URL: <https://www.theafricareport.com/177361/mali-air-france-resumes-its-flights-to-bamako/>.
17. Human Development Indicators: Mali. *United Nations Development Pro-gramme – Human Development Reports*. URL: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/MLI>.
18. Electricity Utility Reform in Mali: Lessons from Operations. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33169/Electricity-Utility-Reform-in-Mali-Lessons-from-Operations.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
19. Analysis: Mali's aid problem. *ReliefWeb*. 5 August 2013. URL: <https://reliefweb.int/report/mali/analysis-mali%E2%80%99s-aid-problem>.
20. Mali – DataBank. *The World Bank*. URL: https://databank.worldbank.org/source/jobs/Series/NV_AGR_TOTL_ZS.
21. Diarra S. As Mali fights coronavirus, cotton farmers fear loss of climate aid. *Reuters*. 16 June 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-mali-climatechange-idUSKBN23N1SR>.
22. A Look at Agricultural Development in Mali. *The Borgen Project*. 20 April 2020. URL: <https://borgenproject.org/agricultural-development-in-mali/>.
23. Holthuijzen W., Maximilian J. Dry, hot, and brutal: Climate change and desertification in the Sahel of Mali. *Journal of Sustainable Development in Africa*, Vol. 13, no.7. 2011. P. 245-68.
24. Mali's Gold Miners Carry on Digging Despite Coup, Shares Hit. *US News*. 19 August 2020. URL: <https://www.usnews.com/news/world/articles/2020-08-19/mining-companies-in-mali-say-gold-production-continues-despite-crisis>.

25. Mali gold exports rise 8.4% in 2022. *Reuters*. 10 March 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/africa/mali-gold-exports-rise-84-2022-2023-03-10/>.
26. Mohanty A. Uranium in Niger: When a Blessing Becomes a Curse. *Geopolitical Monitor*. 19 April 2018. URL: <https://www.geopoliticalmonitor.com/uranium-in-niger-when-a-blessing-becomes-a-curse/>.
27. Mali – 2023 Index of Economic Freedom. *The Heritage Foundation*. URL: <https://www.heritage.org/index/country/mali>.
28. Country Data – Mali. *Transparency International*. URL: <https://www.transparency.org/en/countries/mali>.
29. President Modibo Keita of Mali is deposed by the army. *South African History Online*. URL: <https://www.sahistory.org.za/dated-event/president-modibo-keita-mali-deposed-army>.
30. Moussa Traoré, who ruled Mali for 22 years before being ousted in coup, dies at 83. *The Washington Post*. 17 September 2020. URL: https://www.washingtonpost.com/local/obituaries/moussa-traore-who-ruled-mali-for-22-years-before-being-ousted-in-coup-dies-at-83/2020/09/17/461475ea-f8fb-11ea-a275-1a2c2d36e1f1_story.html.
31. Passanante A., Rennebohm M. Malians defeat dictator, gain free election (March Revolution), 1991. *Global Nonviolent Action Database*. 2011. URL: <https://nvdatabase.swarthmore.edu/content/malians-defeat-dictator-gain-free-election-march-revolution-1991>.
32. Diallo T. Former Mali president Toure, democratic icon toppled in coup, dies at 72. *Reuters*. 10 November 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-mali-toure-idCAKBN27Q10X>.
33. Mohanty A. Mali Crisis: A Historical Perspective of the Azawad Movement. *Geopolitical Monitor*. 13 February 2018. URL: <https://www.geopoliticalmonitor.com/mali-crisis-a-historical-perspective-of-the-azawad-movement/>.
34. Larémont, René. R. After the Fall of Qaddafi Political, Economic, and Security Consequences for Libya, Mali, Niger, and Algeria. *Stability: International Journal of Security and Development*, Vol. 2. 2013. p. Art, 29.
35. Mali's Crisis. *Deutsche Welle*. 5 October 2012. URL: <https://www.dw.com/en/tuaregs-ties-with-libya-linked-to-malis-crisis/a-15937336>.
36. How oil exploration is adding to Mali's security woes. *The Conversation*. 22 October 2017. URL: <https://theconversation.com/how-oil-exploration-is-adding-to-malis-security-woes-85268>.
37. King I. How France Failed Mali: the End of Operation Barkhane. *Harvard International Review*. 30 January 2023. URL: <https://hir.harvard.edu/how-france-failed-mali-the-end-of-operation-barkhane/>.
38. D'Amato S., Baldaro E. Counter-Terrorism in the Sahel: Increased Instability and Political Tensions. *ICCT*. 7 July 2022. URL: <https://www.icct.nl/publication/counter-terrorism-sahel-increased-instability-and-political-tensions#:~:text=The%20two%20main%20'jihadist'%20coalitions,the%20control%20of%20different%20areas%2C>.
39. Timeline: Nine years of French troops in Mali. Al Jazeera. 17 February 2022. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/17/timeline-what-led-france-to-withdraw-its-troops-from-mali>.
40. Mapping Armed Groups in Mali and the Sahel – Operation Barkhane. *European Council on Foreign Relations*. URL: https://www.ecfr.eu/special/sahel_mapping/operation_barkhane.
41. Doxsee C., Thompson J., Harris M. The End of Operation Barkhane and the Future of Counterterrorism in Mali. *Center for Strategic and International Studies*. 2 March 2022. URL: <https://www.csis.org/analysis/end-operation-barkhane-and-future-counterterrorism-mali>.
42. Bonny A. Mali requests France immediately withdraw Barkhane, Takuba forces. *Anadolu Agency*. 19 February 2022. URL: <https://www.aa.com.tr/en/africa/mali-requests-france-immediately-withdraw-barkhane-takuba-forces/2506917>.
43. Mali expels French envoy over remarks by foreign minister. *The Guardian*. 31 January 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/31/mali-expels-french-envoy-ambassador-joel-grey>.
44. Chad leader Deby, key Western ally, killed in battle -army. *Reuters*. 20 April 2021. URL: <https://www.reuters.com/world/africa/chad-leader-idriss-deby-western-ally-against-militants-killed-battle-son-takes-2021-04-20/>.
45. Group of Five for the Sahel Joint Force. *Security Council Report*. 29 May 2020. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2020-06/group-of-five-for-the-sahel-joint-force-2.php>.
46. Douce S. Mali's departure from the G5 Sahel de facto signs the organization's death warrant. *Le Monde*. 18 May 2022. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/05/18/mali-s-departure-from-the-g5-sahel-signs-de-facto-the-organization-s-death-warrant_5983848_4.html.
47. EU TRAINING Mission Mali (EUTM Mali). URL: https://eutmmali.eu/wp-content/uploads/2021/07/20210715_Fact-Sheet-EUTM-Mali-1.pdf.
48. Personnel. *MINUSMA*. URL: <https://minusma.unmissions.org/en/personnel>.
49. Ivory Coast to pull out of UN peacekeeping mission in Mali after soldiers detained. *France24*. 15 November 2022. URL: <https://www.france24.com/en/live-news/20221115-%F0%9F%94%B4-ivory-coast-to-pull-out-of-un-peacekeeping-mission-in-mali>.
50. Lode K. Mali's peace process: Context, analysis and evaluation. *Accord*, 13, December 2002. URL: <https://www.c-r.org/accord/public-participation/malis-peace-process-context-analysis-and-evaluation>.
51. Mali's Algiers Peace Agreement, Five Years On: An Uneasy Calm. *OCHA*. 24 June 2020. URL: <https://reliefweb.int/report/mali/mali-s-algiers-peace-agreement-five-years-uneasy-calm>.
52. Mali receives six more military aircraft from Russia. *Le Monde*. 10 August 2022. URL: https://www.lemonde.fr/en/le-monde-africa/article/2022/08/10/mali-receives-six-more-warplanes-from-russia-in-a-historic-ceremony_5993097_124.html.
53. Mali's junta gets warplanes, drones from Russia, Turkey. *Al-Arabiya News*. 16 March 2023. URL: <https://english.alarabiya.net/News/world/2023/03/16/Mali-s-junta-gets-warplanes-drones-from-Russia-Turkey>.
54. Thompson J., Doxsee C., Bermudez Jr. J. S. Tracking the Arrival of Russia's Wagner Group in Mali. *Center for Strategic and International Studies*. 2 February 2022. URL: <https://www.csis.org/analysis/tracking-arrival-russias-wagner-group-mali>.
55. Signature entre le G5 Sahel et la présidence de l'industrie de Défense turque d'un contrat de soutien à la Force Conjointe. *G5 Sahel*. 19 août 2021. URL: <https://www.g5sahel.org/signature-entre-le-g5-sahel-et-la-presidence-de-lindustrie-de-defense-turque-dun-contrat-de-soutien-a-la-force-conjointe/>.
56. Özkan M., Kanté A. West Africa and Turkey forge new security relations. *Institute for Security Studies*. 31 March 2022. URL: <https://issafrica.org/iss-today/west-africa-and-turkey-forge-new-security-relations>.

I. Zaporizka, PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

“LAND OF CLAY MOSQUES” MALI: CAUSES AND CONSEQUENCES OF INSTABILITY

Mali is a country in the Sahel with significant economic potential, which is at the epicenter of the struggle between separatists and government troops, nomadic tribes and farmers, terrorists and the troops of France and the UN, Western countries, Russia and Turkey. However, the participation of the world community in the settlement of this conflict is characterized by low effectiveness, so the author is trying to find out why Mali cannot become a stable country.

Key words: Mali, France, Sahel, Azawad, terrorism, economic potential.

БЕЗПЕКОВА СПРОМОЖНІСТЬ МАЛИХ АЛЬЯНСІВ (НА ПРИКЛАДІ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ ТА АЛЬЯНСУ УКРАЇНИ, ПОЛЬЩІ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ)

В умовах російсько-української війни Україна активізувала роботу зі створення малих воєнно-політичних альянсів з низкою країн-членів НАТО для формування тимчасових або ж перехідних гарантій безпеки для Української держави. Такі союзи дозволяють уникати прямої участі Північноатлантичного Альянсу у протистоянні агресії Російської Федерації, сформуувати безпекову політику на східному фланзі НАТО, і водночас надавати Україні широку військову, фінансову, технічну та гуманітарну допомогу. Автори вважають, що тресторонній союз України, Польщі та Великої Британії здатен окреслити принципи нової архітектури безпеки на кордонах з Білорусією та Росією, та посилити Балто-Чорноморську вісь. Також, на думку автора, Україна повинна використати досвід та вплив «Вишеградської четвірки» на шляху до членства в Європейському Союзі та НАТО.

Ключові слова: Україна, Польща, Велика Британія, Російська Федерація, російсько-українська війна, малі альянси

Російсько-українська війна, починаючи з анексії Криму в 2014 року та розпалювання сепаратистських рухів на Донбасі, що набула широкого формату в лютому 2022 року, остаточно підтвердила та формалізувала намагання частини міжнародних акторів, які умовно формують новітню «вісь зла», серед яких РФ, Китай, Іран, Сирія та Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР), зруйнувати діючий світовий порядок, який виник після Другої світової війни. Агресія Росії проти суверенної держави Європи запустила руйнівні процеси, наслідком яких може стати перегляд міжнародних безпекових норм, правил співіснування, зміна інструментів та глибока трансформація організацій та інституцій, які формують світову безпекову політику. Гібридна війна, яку веде Росія проти України та країн Заходу, їх надмірна обережність та нерішучість, а часто й неспроможність дати гідну відповідь на дії Кремля, змусили офіційний Київ шукати нові безпекові формати міждержавної співпраці, моделювати сценарії їх розвитку, аналізувати перспективи безпекових трансформацій, їх можливі наслідки та ефективність. Наразі перед академічними колами України стоїть завдання дати оцінку з погляду теорії міжнародних відносин, систематизувати та запропонувати прогностичні моделі розвитку безпекової складової участі держав ЦСЄ у малих альянсах.

Україна та країни Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) опинилися на вістрі російського ревізіонізму. Широкомасштабна агресія Москви та її швидкий перебіг виявили ключові вразливості країн Європейського Союзу та НАТО, які потребують детального аналізу. Бюрократична вайлуватість політичних та безпекових інституцій більшості країн Заходу, їх надмірна обережність та нерішучість, а часто й неспроможність дати гідну відповідь на дії Кремля, змусили офіційний Київ шукати нові безпекові формати міждержавної співпраці, моделювати сценарії їх розвитку, аналізувати перспективи безпекових трансформацій, їх можливі наслідки та ефективність. Наразі перед академічними колами України стоїть завдання дати оцінку з погляду теорії міжнародних відносин, систематизувати та запропонувати прогностичні моделі розвитку безпекової складової участі держав ЦСЄ у малих альянсах.

Метою статті є визначити принципи створення малих альянсів у Центральній та Східній Європі за участю України, осмислити роль таких альянсів у міждержавних відносинах щодо економічної та політичної співпраці, євроінтеграційних та євроатлантичних процесів, розв'язання кризових безпекових ситуацій, а також оцінити їх безпекову спроможність та ефективність впливу на перебіг та завершення російсько-української війни. Об'єктами дослідження стали альянс України, Польщі та Великої Британії, про створення якого було оголошено у лютому 2022 року, а також Вишеградська група, або ж Вишеградська четвірка, до якої входять Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина.

Під час роботи над статтею автор, окрім іншого, використовував інформаційні та аналітичні матеріали засобів масової інформації Великої Британії, Німеччини, Польщі, України. До прикладу, «Deutsche Welle» наголошує, що будь-яка форма залучення України до малих союзів з західними країнами дуже важлива. А отже тресторонній альянс Київ-Варшава-Лондон наближує Україну до входження в більш масштабні західні союзи — ЄС та НАТО [1]. Водночас «Die Welt» акцентує на тому, що агресія РФ спонукає Україну та Польщу «скористатися унікальною можливістю й разом помиритися зі своїм важким минулим». Перш за все мова йде про «Волинську трагедію» 1943 року. Російська пропаганда, використовуючи такі чутливі для української та польської сторін історичні події, традиційно намагається дестабілізувати відносини між Києвом та Варшавою, але економічна, військово-політична та гуманітарна тісна співпраця двох держав, зокрема і в форматі альянсу з Великою Британією, як зауважив *М.Моравецький*, може «викувати дружбу між нашими народами, яка триватиме багато десятиліть» [2]. Таким чином, альянс трьох столиць не тільки сформує новий рівень міждержавних відносин, а й нівелює кремлівські наративи, покликані розбалансувати ситуацію в Центрально-Східній Європі. На думку *В.Пристаїко*, основою трестороннього союзу України, Польщі та Великої Британії є безпекова складова. А вже похідними від неї можна вважати торгівлю, інвестиції тощо. У випадку успішного завершення євроатлантичної інтеграції України та набуття повноцінного членства в НАТО, малий альянс трьох країн допоможе Києву якнайшвидше адаптуватися всередині організації та зміцнити своє положення. Якщо ж з різних причин та обставин, що формуються як на полях російсько-української війни, так і на дипломатичному треку, рішення про вступ України в НАТО буде відтерміноване або ж запропоновано альтернативну модель міжнародних безпекових гарантій, завдяки «цьому трикутнику ми зможемо посилити нашу безпеку» [3]. *А.Веселовський* додає, що, окрім спільної політики безпеки і зовнішніх в'язків, будь-які міждержавні конструкції та альянси потребують створення внутрішніх опор. А саме: промислової кооперації; зближення банківського і виробничого секторів; свобода руху капіталів і громадян; єдине інформаційне поле; спільні великі інфраструктурні та енергетичні проекти. Україна не є новатором у створенні «малих дипломатичних форм» та регіональної мережі взаємодії — практично усі

держави-новачки в ЄС та НАТО вдавалися до подібної тактики активізації економічних зв'язків та створення позитивного іміджу країни на міжнародній арені [4]. Та ж Вишеградська четвірка (Польща, Словаччина, Чехія та Угорщина), була створена 15 лютого 1991 року в угорському місті Вишеград для спільного досягнення мети — атлантичної та європейської інтеграції країн-учасниць. Навіть після досягнення поставленої цілі, це регіональне утворення не тільки не припинило своє існування, а й активно розвивається в межах ЄС та НАТО. На основі досвіду Вишеградської групи, використовуючи її широку документальну базу, протоколи та декларації, створені внаслідок зустрічей різного рівня в рамках діяльності групи, Україна зможе реалізувати свої євроатлантичні інтеграційні прагнення [5].

Показовим об'єктом дослідження безпекової спроможності в регіоні ЦСЄ є новий малий альянс України, Польщі та Великої Британії. Цей тристоронній формат військово-політичної співпраці покликаний протистояти агресії Росії, сформувати безпекову політику на східному фланзі НАТО без прямої формальної участі збройних сил Північноатлантичного Альянсу, та посилити Балто-Чорноморську вісь. Ініціатором створення альянсу у жовтні 2021 року виступила Україна, мотивуючи тим, що офіційний Київ «не може чекати безпеки та процвітання десь у майбутньому, коли стане членом ЄС і НАТО» [6]. Якщо стратегічною метою України в довгостроковому вимірі є інтеграція в європейській та євроатлантичний простори, то створенням малих альянсів, таких як «Люблінський трикутник» з Польщею і Литвою, «Квадрига» з Туреччиною, а тепер і нової осі Київ-Варшава-Лондон, формуються безпекові спроможності «тут і зараз». Такий формат співпраці є частиною української стратегії малих альянсів як проактивної зовнішньої політики офіційного Києва.

Публічне оголошення про створення регіонального альянсу України, Польщі та Великої Британії відбулося 17 лютого 2022 року, напередодні широкомасштабного вторгнення РФ в Україну. Тристоронній формат співпраці сфокусовано на реагуванні на загрози європейській безпеці, посиленні військово-політичної, економічної, торгівельної, енергетичної співпраці та боротьбі з дезінформацією [7].

Особливістю нового альянсу, за словами *Д. Кулеби*, є готовність до конкретних дій в галузях безпеки, торгівлі, інвестицій, енергетики тощо. І хоча новий формат співпраці не прив'язаний до локальної географії, він об'єднує країни, які «мають реалістичне усвідомлення безпекових загроз для Європи та стратегію протидії викликам з боку РФ» [8].

Ключовим напрямком тристоронньої співпраці беззаперечно є безпековий. Тому важливу роль в альянсі відіграватиме Велика Британія — ядерна держава, постійний член Ради Безпеки ООН, та країна, яка є підписантом Будапештського меморандуму, що гарантував Україні повагу до її незалежності, суверенітету та недоторканості міжнародно визнаних кордонів в обмін на ліквідацію третього за розміром у світі ядерного арсеналу, успадкованого від СРСР, та приєднання Києва до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [9]. І попри різне тлумачення основних пунктів Будапештського меморандуму — Вашингтон та Лондон 5 грудня 1994 року підписалися під «безпековими запевненнями», а не гарантіями, і обіцяли лише провести консультації у разі небезпеки для України з боку одного з підписантів. Консультації між США, Великою Британією та Україною відбулися 5 березня 2014 року в Парижі як реакція на російське вторгнення в Крим. РФ як одна зі сторін-підписантів Будапештського меморандуму та водночас країна-агресор участі в зустрічі не взяла [10, 11] — Велика Британія є одним з основних союзників України в російсько-українській війні, який забезпечує масштабне постачання в Україну зброї, амуніції, проводить навчання особового складу ЗСУ на території Сполученого Королівства відповідно до стандартів НАТО, та підтримує фінансову систему України.

Слід також врахувати геополітичні амбіції Сполученого Королівства після виходу 31 січня 2020 року Великої Британії зі складу Європейського Союзу. Цей процес, який носить неофіційну назву BREXIT, повернув на геополітичну мапу світу старого/нового актора — Лондон, який намагається зайняти лідерські позиції у Західній Європі та конкурувати з Берліном та Парижем. Коли лідери Німеччини та Франції, напередодні широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, все ще намагалися уникнути російсько-української війни дипломатичним шляхом, США та Велика Британія, країни-члени НАТО, розпочали активно постачати зброю та боеприпаси українському Уряду на двосторонній основі. Так, за даними українського уряду, станом на початок лютого 2022 року західні партнери надали Києву військової допомоги на 1,5 мільярда доларів США. Серед цієї допомоги, окрім американських переносних протитанкових ракетних комплексів (ППРК) Javelin, були і близько 2 тис. британських протитанкових керованих ракет (ПКР) NLAW, які зіграли чи не вирішальну роль в перші дні вторгнення в Україну регулярної російської армії [12].

Загалом, активність трьох держав в межах нового військово-політичного союзу помітно збільшує геополітичний потенціал кожної. Для Сполученого Королівства це, звісно, один з інструментів реалізації стратегічної концепції «Глобальна Британія». Після BREXITу Лондон намагається бути більш активним на міжнародній арені, а також на східному фланзі ЄС та НАТО. Крім того, після анексії Криму у 2014 році та посилення позицій РФ в Чорноморському регіоні, загострилося історичне суперництво Лондона з Москвою. Британія одна з перших заявила про прагнення стримувати імперські амбіції Кремля, і російсько-українська війна є тим конфліктом, що дасть можливість Лондону відновити свій вплив у світі.

Після отруєння російськими спецслужбами в 2018 році в Солсбері колишнього радянського розвідника Сергія Скрипаля та його доньки, проти яких було використано нервово-паралітичну речовину військового класу з сімейства «Новачок», розроблену Радянським Союзом під час холодної війни та загибель від неї випадкової жертви, громадянки Великої Британії Дон Стерджесс; після вбивства у 2006 році радіоактивним полонієм колишнього офіцера російської розвідки Олександра Литвиненка [13]; аргументованих підозр щодо втручання росіян у референдум про незалежність Шотландії в 2014 році та референдум щодо членства Великої Британії в ЄС в 2016 році [14]; масового заселення до Лондону російських олігархів з мільярдними статками невідомого походження та їх зростаючий вплив на внутрішню політику та економіку Сполученого Королівства змусило британський Уряд де-факто визнати дії Росії загрозою національній безпеці країни. Якщо для США головним стратегічним супротивником є Китай, то для Великої Британії — Російська Федерація. У такому разі підтримка України з боку Лондона, зокрема і в форматі тристороннього альянсу, цілком відповідає британським національним інтересам та є реакцією на кремлівську загрозу.

Вихід Великої Британії зі складу ЄС у 2020 році дав можливість Лондону зосередитися на пошуку нових зовнішньополітичних партнерів та своєї нової ролі у світі. У березні 2021 року уряд прем'єр-міністра Бориса

Джонсона, одного з ідеологів BREXITу, визначив для себе глобальні цілі до 2030 року [15], серед яких підтримка міжнародного порядку для захисту цінностей та сприяння безпеці ліберально-демократичного світоустрою. Вже в березні 2022 року британський Королівський інститут міжнародних відносин (Chatham House) опублікував доповідь з аналізом виконання ключових положень Комплексного огляду питань безпеки, оборони та зовнішньої політики. Документ називає досягненням уряду визначення РФ як головної загрози безпеці Британії та Європи загалом. У контексті цього протягом 2021 року та на початку 2022 року Сполучене Королівство зосередило свої оборонні зусилля на Україні. Зокрема, на сприянні розвитку військово-морських спроможностей України в рамках меморандуму про виконання Програми посилення Військово-морських сил (ВМС) України; надання розвідувальних даних щодо загрози та ймовірності повномасштабного вторгнення РФ; постачання оборонного військового обладнання, включно із протитанковою зброєю; введення на законодавчому рівні санкцій проти російських компаній і фізичних осіб у широкому спектрі економічних і стратегічно важливих секторів. Очікується, що в зовнішній і безпековій політиці Великої Британії до 2030 року домінуватиме стратегічне та військове протистояння з РФ щодо статусу України й загальних меж європейської безпеки [16].

Глобальні наміри Лондона щодо підтримки Києва у протистоянні агресії Москви та поверненні територіальної цілісності України в міжнародно визнаних кордонах забезпечуються постійним наданням українській стороні військової допомоги — броньованої техніки, важкого озброєння, сучасних ракет [17], гелікоптерів [18], гармат, артилерійських снарядів, радіолокаційних станцій, зимового спорядження, проведення навчань для українських військовослужбовців [19] тощо. Показово, що станом на вересень 2022 року Велика Британія була другим за величиною військовим донором України після Сполучених Штатів Америки, надавши 2,3 мільярда фунтів (2,8 мільярда доларів) допомоги. Уряд Британії, за словами прем'єр-міністра Ріші Сунака, в 2023 році продовжить надавати військову допомогу Києву та «підтримувати Україну стільки, скільки буде потрібно» [20].

На тлі неспровокованої агресії Російської Федерації проти України, фактичної російської окупації території Республіки Білорусь та її поглинання під прикриттям формату «Союзна держава», підвищуються і ризики можливого військового зіткнення РФ з країнами-членами НАТО. Насамперед, мова йде про Польщу та країни Балтії, які природно зацікавлені у відновленні суверенітету України, поверненні тимчасово окупованих територій та членстві України в Північноатлантичному Альянсі. Цей шлях ліквідує «сіру зону» безпеки на східному фланзі НАТО. Литва, Латвія та Естонія стали одними з перших, хто почав надавати Україні військову допомогу, згідно своїх економічних спроможностей. Наприклад, станом на жовтень 2022 року Латвія надала Україні 350 млн. євро фінансової та воєнної допомоги, що склало 1,1% від ВВП країни. Естонія спрямувала на допомогу Києву 0,95% свого ВВП, а Литва — 0,52% [21]. Це і різне озброєння, боеприпаси, тепловізори, дрони та антидрони, військова підготовка особового складу, відновлення важкого озброєння та інша підтримка, яка надавалася з урахуванням висловлених потреб України [22].

Хоча інвестиції з боку країн Балтії в регіональну безпеку і вражають, але масштаб російсько-української війни вимагає значно більших безпекових спроможностей. Тож стратегічне значення для регіону Центрально-Східної Європи мають Україна та Польща — європейські держави середньої величини, що володіють значним суспільно-економічним та військовим потенціалом. ТанDEM двох країн у формі стратегічного партнерства становить фундамент багатовимірної безпеки ЦСЄ та важливу геополітичну вісь регіону, яка визначає його силу і потенціал. Поглиблення співпраці між Польщею та Україною, залучення до кооперації інших східноєвропейських країн, а також підтримка Великої Британії, сформує регіональний комплекс безпеки (РКБ) Центрально-Східної Європи. Провідну роль у формуванні такого регіонального комплексу мала би взяти на себе Польща, при умові поглиблення симетричного стратегічного партнерства з Україною. Адже саме Польща значно переважає країни регіону за своїм економічним та військовим потенціалом. Також Варшава є впливовим членом НАТО та ЄС і має особливі стосунки стратегічного партнерства з США, втілює регіональні проекти, такі як «Тримор'є», Східне партнерство і здатна захищати свою позицію на міжнародній арені [23].

Після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року саме Польща прийняла мільйони українських біженців, передала частину свого озброєння ЗСУ та стала найбільшим логістичним хабом, через який проходить лівова частина допомоги для України від західних союзників. Станом на липень 2022 року Варшава надала Києву військової допомоги, паливно-мастильних матеріалів, фінансової та гуманітарної підтримки, медичного обладнання тощо на загальну суму понад 3 млрд. доларів США. Йдеться, зокрема, і про 240 модернізованих танків T-72, ПЗРК Piorun, CAU Kgrab, а також гранатомети, артилерійські снаряди тощо [24].

Водночас війна Росії проти України стимулювала Польщу до збільшення бюджету безпеки у 2023 році з метою створення «великої армії», яка б стала фактором стримування РФ. Амбітний план польської влади — спрямування 5% свого ВВП на оборону [25].

Такі плани можуть зробити польську армію найпотужнішою в Європі. Її загальний потенціал до кінця десятиліття включатиме 1500 сучасних танків, таку ж кількість бойових машин піхоти, 1200 мобільних артилерійських установок і кілька тисяч легких броньованих машин. Кількість особового складу може вирости до 300 тис. солдат, в порівнянні з поточною цифрою у 115 тис. осіб. Така вогнева міць здатна перевершити потужність озброєнь французьких, німецьких, британських, італійських, голландських і бельгійських сил разом узятих. Варшава укладає довгострокові контракти з виробниками зброї з США та Південної Кореї. При цьому Польща отримує не тільки кінцевий продукт, а й технології, що збільшує автономію польської оборонної промисловості та робить її конкурентом західноєвропейських зброярів. Завадити розвитку сектору безпеки в Польщі може тільки внутрішньополітична боротьба. Велике переозброєння розгортається перед виборами до Сейму у 2023 році, які, згідно з опитуваннями, виглядають менш позитивно для правлячої націонал-консервативної партії «Право і справедливість» (PiS) Ярослава Качиньського [26].

Мілітарні амбіції Польщі на тлі агресії РФ свідчать про те, що Варшава воліє не лише покладатися на союзників по НАТО, а й максимально зміцнитися перед можливою загрозою зі Сходу. За даними польського уряду, на модернізацію армії у 2023 році буде виділено понад 100 мільярдів злотих. Український військовий досвід переконує Варшаву, що сучасне озброєння та мотивований особовий склад переважає будь-яку кількість солдат агресора. Польща схильється до концепції побудови такої армії, яка була б настільки потужною, щоб їй не довелося воювати лише завдяки своїй силі [27].

Для цього Польща також використовує потенціал Вишеградської четвірки, яка робить свій вагомий внесок в європейську архітектуру безпеки та посилює стабільність в центральноєвропейському регіоні. Так, у листопаді 2022 року на території Польщі, біля кордонів з Україною, відбулися одні з найбільших військових маневрів країн-учасниць Вишеградської групи Puma-2022. В навчанні взяли участь військові з Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини. А також, що показово, союзники з США та Великої Британії. Сценарії навчань враховували досвід російсько-української війни [28].

Висновки. Можемо висувати гіпотезу, що внаслідок агресивної війни РФ проти України, кризи сектору безпеки на європейському континенті, військово-політичне та економічне лідерство може перейти від країн Західної Європи, Німеччини та Франції, до країн Центрально-Східної Європи — насамперед, Польщі та України, які в найближчій перспективі формуватимуть нову архітектуру безпеки на кордонах з Білорусією та Росією. За підтримки потужних союзників США та Великої Британії, на основі двосторонніх відносин, формуючи так звані малі альянси, Варшава та Київ здатні сформувати регіональний комплекс безпеки. Утворений в ЦСЄ вакуум безпекового та геополітичного впливу, цілком може бути заповнений малим альянсом Україна-Польща-Велика Британія.

Є підстави вважати, що «друге дихання» отримає і Вишеградська група, єдність та ефективність якої страждає від особливої політичної позиції Угорщини щодо країни-спонсора тероризму РФ. До «Вишеградської четвірки» можуть долучитися Болгарія, Румунія, Литва, Латвія та Естонія. Оновлена група країн матиме більший безпековий потенціал та спроможності протистояти впливу Росії. Крім того, «Вишеградська дев'ятка» може стати для України майданчиком для вирішення спірних питань з Угорщиною, які стоять на шляху Києва в ЄС та НАТО.

Надійшла до редколегії 07.07.2023

Список використаних джерел:

1. Wojciech Przybylski. *Visegrad Insight*. URL: <https://visegradinsight.eu/author/wojciech/> (date of access: 23.11.2022).
2. Lokshin P. Bündnis Polen-Ukraine: In Europa formiert sich eine neue Achse - WELT. DIE WELT. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus238984033/Buendnis-Polen-Ukraine-In-Europa-formiert-sich-eine-neue-Achse.html> (date of access: 23.11.2022).
3. Куренкова О. "Британці розуміють: якщо вони не допоможуть Україні, будуть воювати з Росією", – посол України в Британії. *Суспільне*. URL: <https://suspline.media/266443-britanci-rozumiut-akso-voni-ne-dopomozut-ukraini-budut-vouvat-i-z-rosieju-posol-ukraini-v-britanii/> (дата звернення: 01.11.2022).
4. Веселовський А. Україна-Польща-Велика Британія: значення «малого альянсу». *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tochka-zoru-alyans-ukrayina-polshcha-anhliya/31682876.html> (дата звернення: 29.11.2022).
5. Latenko V. Visegrad Group: History of Creation and Experience of Cooperation with Ukraine in the Context of European Integration. *European Historical Studies*. 2019. No. 13. P. 25–50. URL: <https://doi.org/10.17721/2524-048x.2019.13.25-50> (date of access: 29.11.2022).
6. Кулеба розповів про «малий альянс» України, Польщі та Великої Британії. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kuleba-novyi-format-spivpratsi-polshcha-velyka-brytaniia/31681513.html> (дата звернення: 26.10.2022).
7. Ukrinform. Україна, Британія та Польща створили тристоронній альянс. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3406171-ukraina-britaniya-ta-polsa-zapocatkuvali-tristoronnij-alyans.html> (дата звернення: 26.10.2022).
8. Кулеба Д. Про новий малий альянс Україна-Польща-Велика Британія. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/dmytro.kuleba/posts/10159662448128389> (дата звернення: 30.10.2022).
9. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: Меморандум Україна від 05.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 30.10.2022).
10. Foreign & Commonwealth Office. Спільна заява Міністрів закордонних справ Великої Британії, США та України за підсумками зустрічі щодо Будапештського меморандуму. *GOV.UK*. URL: <https://www.gov.uk/government/news/joint-statement-by-foreign-ministers-of-uk-us-and-ukraine-on-budapest-memorandum> (дата звернення: 30.10.2022).
11. Сергій Сидоренко. Шантаж із ядерною зброєю: що стоїть за Зе-питанням про Будапештський меморандум. *Європейська правда*. URL: <https://www.euromintegration.com.ua/articles/2020/10/19/7115465/> (дата звернення: 30.10.2022).
12. Гіллі П. Хто і яку зброю постачає в Україну? – DW – 16.02.2022. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/khto-i-yaku-zbroiu-postachaie-v-ukrainu/a-60776843> (дата звернення: 18.11.2022).
13. Corera B. G. Salisbury poisoning: What did the attack mean for the UK and Russia?. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-51722301> (date of access: 01.12.2022).
14. Russia report: UK 'badly underestimated' threat, says committee. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-53484344> (date of access: 01.12.2022).
15. Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. *GOV.UK*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy> (date of access: 02.12.2022).
16. Національний інститут стратегічних досліджень. «Глобальна Британія у розділеному світі»: досягнення та перспективи. *НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/hlobalna-brytaniya-u-rozdilenomu-sviti-dosyahnennya-ta> (дата звернення: 02.12.2022).
17. Britain's Brimstone missiles primed to make Russian soldiers' lives hell. *The Telegraph*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/11/21/inside-britains-advanced-missiles-ukraine-neutralise-russia/> (date of access: 03.12.2022).
18. Beale B. J. Britain sending helicopters to Ukraine for first time - Ben Wallace. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-63725431> (date of access: 03.12.2022).
19. Велика Британія передає Україні ракети Brimstone 2. Що про них відомо? *Громадське телебачення*. URL: <https://hromadske.ua/posts/velika-britaniya-peredaye-ukrayini-raketi-brimstone-2-sho-pro-nih-vidomo> (дата звернення: 03.12.2022).
20. Prime Minister Sunak says UK's 'golden era' with China is over. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/uk-prime-minister-sunak-vows-maintain-military-aid-ukraine-2022-11-27/> (date of access: 03.12.2022).
21. Україні пообіцяли вже майже 100 мільярдів: хто доклався найбільше, а хто не робить нічого. 24 *Канал*. URL: https://24tv.ua/economy/voyenna-pidtrimka-ukrayini-pochatku-vivni_n2186912 (дата звернення: 04.12.2022).
22. Ukraina pasieke dar dvi Lietuvoje suremontuotos haubicos ir dalis amunicijos. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija*. URL: <https://kam.lt/ukraina-pasieke-dar-dvi-lietuvoje-suremontuotos-haubicos-ir-dalis-amunicijos/> (date of access: 04.12.2022).
23. Петрась М., Балюк В., Перепелиця Г., Даниленко С. «Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України»: Аналіт. доп. Люблін-Київ: Департамент поліграфії Вид-ва Сейму РП, 2021. 179 с.
24. Зварич В. У 1920-му УНР і Польща захистили Європу від більшовиків, сьогодні разом зможемо захистити її від російської агресії. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3530337-vasil-zvarich-nadzvicainii-i-povnovaznij-posol-ukraini-v-polsi.html> (дата звернення: 04.12.2022).
25. La Pologne va plus que doubler ses dépenses militaires en 2023 - Zone Militaire. *Zone Militaire*. URL: <http://www.opex360.com/2022/08/31/la-pologne-va-plus-que-doubler-ses-depenses-militaires-en-2023/> (date of access: 04.12.2022).
26. Poland dreams of building Europe's largest army, against backdrop of Russia's war against Ukraine. *The Conversation*. URL: <https://theconversation.com/poland-dreams-of-building-europes-largest-army-against-backdrop-of-russias-war-against-ukraine-192580> (date of access: 04.12.2022).
27. Morawiecki: Musimy budować armię tak silną, żeby swoja siłą odstraszała wroga. *polsatnews.pl*. URL: <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-11-09/cwiczenia-puma-22-morawiecki-musimy-budowac-armie-tak-silna-zeby-najlepiej-nie-musiatala-walczyt/> (date of access: 05.12.2022).

28. Puma-22. Rozpoczęły się największe manewry wojsk Grupy Wyszehradzkiej. *Polska Agencja Prasowa SA*. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news.1471153.puma-22-rozpoczely-sie-najwieksze-manewry-wojsk-grupy-wyszehradzkiej.html> (date of access: 05.12.2022).

A.Skorokhod, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE SECURITY CAPACITY OF SMALL ALLIANCES AS AN EXAMPLE OF THE VYSHEGRAD GROUP AND THE ALLIANCE OF UKRAINE, POLAND AND GREAT BRITAIN

Against the background of the Russian-Ukrainian war, Ukraine has intensified its work on the formation of small military and political alliances with the number of NATO member states to devise temporary or transitional security guarantees for the Ukrainian state. Such alliances enable the North Atlantic Alliance to avoid direct participation in counteracting the Russian Federation aggression and to establish a security policy on the NATO's eastern flank while providing Ukraine with the extensive military, financial, technical and humanitarian assistance. The authors consider the tripartite alliance of Ukraine, Poland and Great Britain facilitates the delineation of the principles of a new security architecture on the borders with Belarus and Russia as well as the reinforcement of the Baltic-Black Sea axis. Moreover, according to the authors of the article, Ukraine should use the experience and influence of the "Visegrad Four" on its way to the membership in the European Union and NATO.

Keywords: Ukraine, Poland, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Russian Federation, Russian-Ukrainian war, small alliances

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ГУМАНІТАРНА СПІВПРАЦЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджуються сучасний стан та перспективи гуманітарної співпраці України та Польщі на тлі повномасштабної агресії Росії. Зазначено необхідність формування єдиного україно-польського культурно-інформаційного простору як інструменту протидії російському експансіоністсько-імперському простору в перебігу когнітивної війни. Автор також відзначає, що окрім помітного посилення співпраці Києва та Варшави у воєнно-політичній, військово-технічній, економічній та фінансовій сферах, гуманітарна співпраця країн-сусідів стане одним із драйверів європейської інтеграції України. Дослідження підтверджує взаємне зростання зацікавленості вивчення мов, культур, традицій українського та польського народів, активізацію співпраці в освітній діяльності та медіасферах, розвиток культурної й публічної дипломатії.

Ключові слова: Україна, Польща, україно-польські відносини, євроінтеграція, гуманітарна сфера, медіа, культура, освіта

Україна та Польща — дві європейські держави середньої величини, з огляду на суспільно-економічний та військовий потенціал, мають стратегічне значення для регіону Центральної Європи (ЦЄ). Посилення суб'єктності ЦЄ, яка б ґрунтувалася на європейських традиціях і культурі, відповідає інтересам двох сусідніх держав, зокрема, і в сфері безпеки [1]. Спільний українсько-польський кордон довжиною в 535 км, після широкомасштабного вторгнення російських регулярних військ 24 лютого 2022 року, став основними воротами України на Захід, через які пройшли мільйони біженців, гуманітарна та військова допомога союзників, значна частина українського експорту. Кооперація двох держав на тлі агресії Кремля, чіткий євроатлантичний та євроінтеграційний рух України створюють передумови для посилення взаємного впливу на політичне та культурне життя України та Польщі. Розвиток стратегічних двосторонніх відносин між державами також буде залежати від рівня обізнаності українського та польського суспільства щодо соціально-культурних цінностей і традицій обох націй, розуміння того, що є віссю їх ідентичності. Національні медіа, культура та освіта, їх взаємопроникнення й вплив, а також політична комунікація стануть визначальним фактором розвитку всіх інститутів сучасного українського та польського суспільства.

Мета статті — дати оцінку сучасним україно-польським відносинам у гуманітарній сфері та окреслити підвалини для формування єдиного культурно-інформаційного простору для втілення стратегічних комунікацій, який стане потужним інструментом протидії російському експансіоністсько-імперському простору в перебігу когнітивної війни. Об'єктами дослідження стали україно-польські проекти в сферах освіти, культури, мистецтва, медіа та комунікацій.

У своєму дослідженні автор послуговувався інформаційними, статистичними та аналітичними матеріалами, які опубліковані у засобах масової інформації України та Польщі, а також результатами соціологічних досліджень, проведеними як польськими, так і українськими агенціями та інститутами на замовлення відповідних фондів, урядових і громадських організацій. Загалом, як зазначає *Л.Адамський*, на тлі неспровокованої російської агресії проти України, серед українців помітно збільшується інтерес та зростає попит на пізнання польської культури. Також інтенсифікуються культурні зв'язки Україна-Польща. Так, за результатами опитування української громадської думки щодо польської культури соціологічної служби Info Sapiens та Центру Мєрошевського з'ясувалося, що для громадян України, які на момент опитування не перебували на тимчасово окупованих Росією територіях, найбільш привабливою та цікавою серед європейських культур видається саме польська, а вже після неї, йде німецька, англійська, французька та італійська. Польський історик зауважує, що і до широкомасштабного нападу РФ низка досліджень, проведених в Україні, свідчили про високу прихильність та сприйняття польської нації. Але, якщо до війни відсоток позитивного ставлення українців до Польщі складав 50-55 % із наявністю великої кількості байдужих, то станом на жовтень-листопад 2022 року картина зазнала кардинальних змін. Наслідком поглиблення військово-політичної, економічної та гуманітарної співпраці Києва та Варшави стало різко зростати число українців, які позитивно сприймають образ Польщі та поляків — 86 %, і лише для 0,5 % респондентів сусідня країна викликає негативні емоції та несприйняття. Також 72 % українців погоджуються з твердженням про те, що саме поляки наразі є найближчими сусідами серед країн Європейського Союзу. *Л. Адамський* пояснює це впливом війни, масштабною допомогою з боку Польщі, знайомством із Польщею та польською культурою, і, як наслідок, — «на наших очах відбувається процес зближення поляків та українців» [2].

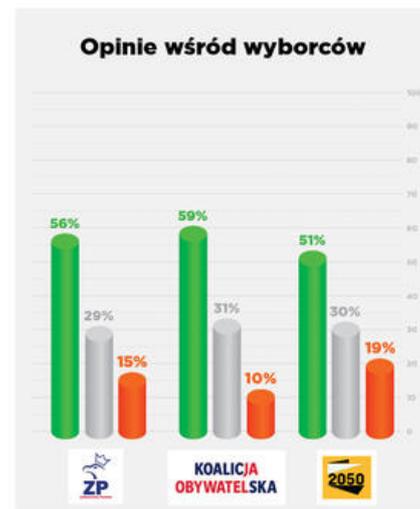
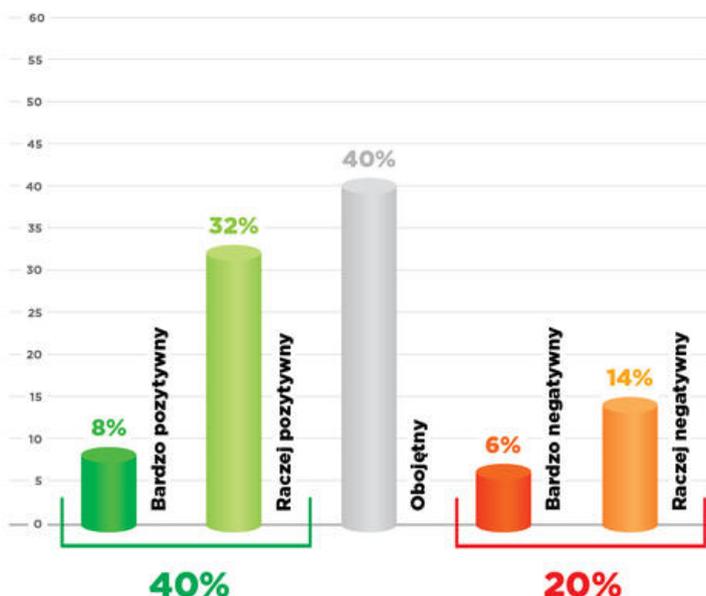
Наслідком російсько-української війни стала міграційна криза в ЄС — один з інструментів гібридного впливу Кремля на країни цивілізованого Заходу, і, зокрема, Польщу та Литву. Саме таку «зброю» — нелегальних мігрантів із гарячих точок Близького Сходу — використовував диктаторський тандем Лукашенка-Путіна наприкінці 2021 року, намагаючись прорвати білорусько-польський кордон та, на думку *Є.Маєди*, змусити ЄС піти на поступки щодо зняття санкцій із Москви та Мінська, прискорення запуску «Північного потоку-2», легалізації угруповань «ДНР» та «ЛНР» на окупованій частині українського Донбасу та визнання Євросоюзом анексії українського Криму Росією [3].

Однак Кремль не досяг бажаного результату ні в 2021 році у Білорусі, ні після неспровокованого нападу на Україну в лютому 2022 року. Польща, прийнявши мільйони українців, за словами *М. Моравецького*, стала для всього світу взірцем гостинності та підтримки біженців. Прикметно, що незважаючи на ускладнену економічну ситуацію, яка пов'язана з наслідками російсько-української війни, відносини між поляками та українцями залишаються добрими чи навіть дуже добрими. Тенденція до подальшого розвитку та поглиблення як у

політичній, економічній, так і гуманітарній сферах, підтверджується соціологічним дослідженням студії Social Changes на замовлення порталу wPolityce.pl. Респондентів, громадян Польщі, запитали, яке ставлення до іммігрантів та біженців із України домінує у їхньому найближчому оточенні? За результатами дослідження, 40% респондентів заявили про «дуже позитивне» або «швидше позитивне» ставлення, 20% - обирали відповідь «дуже негативно» або «досить негативно» і 40% - заявили про «байдуже» ставлення до українських біженців серед найближчого оточення опитаних [4]. Очевидно, що останній показник варто розглядати як потенційний ресурс для формування цільової аудиторії та агітації щодо розвитку проукраїнських поглядів у польському суспільстві.

Jaki jest stosunek do imigrantów i uchodźców z Ukrainy w Pani/Pana najbliższym otoczeniu?

wPolityce.pl

Źródło: Social Changes

Джерело: wpolityce.pl

Результати досліджень та загалом вектор розвитку україно-польських відносин вказують на необхідність двох сусідніх держав, користуючись історичною нагодою, будувати на всіх рівнях постійний бастион проти російського імперіалізму. При цьому не викликає сумніву, що влада в РФ намагалася, намагається і намагатиметься розпалювати конфлікти між поляками та українцями, між Польщею та Україною, як на культурно-побутовому рівні, так і на рівні політичному. Для нейтралізації кремлівських імперських нарративів, які Росія активно використовує, підживлюючи подібні конфлікти, варто надати україно-польській гуманітарній співпраці додаткового імпульсу.

Україно-польські взаємини переживають чергове історичне випробування на міцність на тлі неспровокованої та протизаконної російської агресії. Глибока безпекова криза в Європі, спровокована російською загарбницькою війною та геноцидом українського народу, робить другорядними низку питань україно-польських стосунків, які до 24 лютого 2022 року помітно охолоджували партнерство між двома країнами. Наразі можемо стверджувати, що політика Варшави щодо Києва еволюціонувала від слів голови партії PiS *Я. Качиньського* про те, що «Україна з Бандерою в Європу не ввійде» [5], до заповіть президента Польщі *А. Дуди* у допомозі Україні в її європейській та євроатлантичній інтеграції, адже «українці — частина західної спільноти, частина західного суспільства», отже, заслуговують стати «учасниками та мешканцями західної зони безпеки, членами ЄС, членами НАТО» [6]. «Українці власною кров'ю підписують свій вступ до вільного світу. Захід не може сприймати це легко... Ми хочемо разом розвиватися в нашій частині Європи і хочемо тут разом будувати якомога кращі умови для життя... Україна є скарбницею на наступні десятиліття розвитку для нашої частини Європи... а також для всього ЄС», - окреслив *А. Дуда* спільне майбутнє України та Польщі в складі Європейського Союзу [7].

Економічна та військово-політична сфери співпраці України та Польщі, очевидно, є тим фундаментом, на якому будуватимуться нові відносини двох країн у субрегіоні ЄС. Зокрема, Київ та Варшава активно використовують в якості інструментарію для отримання швидких результатів, так звані, малі регіональні альянси та союзи: «Люблінський трикутник» (Україна, Польща Литва), який має сприяти політичному, економічному, соціальному і навіть культурному полілогу між країнами; «Асоційоване тріо» (Україна-Грузія-Молдова), покликане наближати вступ України в НАТО та ЄС; україно-турецька «Квадрига» — формат 2+2, на рівні міністрів закордонних справ і міністрів оборони України й Туреччини. Формат «малих альянсів» закріплено у 2021 році в Стратегії зовнішньополітичної діяльності України. Це досить дієві механізми, які спрямовані на створення поясу безпеки для України та загалом для регіону між Балтійським і Чорним морями [8].

Стратегічним у безпековій площині є також альянс України, Польщі та Великої Британії. Для Лондона, столиці ядерної держави та члена НАТО, Росія визначена як головна загроза. У цьому контексті та враховуючи бажання Сполученого Королівства бути конкурентоспроможними на геополітичній карті світу після виходу з ЄС, британська влада займає лідерські позиції у протистоянні гібридним загрозам РФ, шляхом всебічної підтримки у

розбудові Збройних сил України та фінансової спроможності української держави. Для Польщі цей союз є черговою нагодою посилити свої позиції всередині ЄС та укріпити безпеку в регіоні. Особливо на тлі активної присутності російських військ у Білорусі та війни РФ в Україні.

Директор Інституту зовнішньополітичних досліджень, професор *Г. Перепелиця* наголошує, що тренд на малі регіональні союзи, зокрема, й оборонні, продиктований особливостями системи безпеки, яка сформувалася після завершення Холодної війни. Світ із двополюсного став багатополлярним, безпекові інструменти, у тому числі й НАТО, стають усе менш ефективними, а на зміну їм приходять невеликі союзи: «Цей союз уникає труднощів, пов'язаних із рішеннями НАТО. Адже ми розуміємо: навіть якщо більшість країн підтримує членство України в НАТО, то Угорщина і Німеччина кістками ляжуть, аби ми не були членом альянсу. А потрібний союз дає нам можливість зміцнювати оборону, отримувати міжнародну дипломатичну підтримку, зброю і воєнну допомогу» [9].

Формат «малих альянсів» знайшов підтримку і в українському суспільстві. Так, за результатами загальнонаціонального опитування у січні 2023 року, 85% українців підтримали ідею створення військово-політичного союзу в складі України, Польщі та Великої Британії, а 80% опитаних позитивно ставляться до ідеї створення військово-політичного союзу в складі України, Польщі та Литви. Загалом, створення безпекових альянсів зі згаданими європейськими країнами високо підтримуються у всіх регіональних, вікових та майнових групах. Крім того, спостерігається тверда підтримка європейської та євроатлантичної інтеграції України: 87% опитаних підтримали б вступ України до ЄС у разі проведення референдуму, а підтримка вступу України в НАТО стала найвищою за історію спостережень: на референдумі цю ініціативу підтримали б 86% українців [10].

Отже, безпекова компонента європейської та євроатлантичної інтеграції України, на тлі російської агресії на перетині 2022-23 рр, отримала чи не найвищу підтримку громадянського суспільства з часу всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року та проголошення незалежності України. Тоді 90% виборців дали стверджуючу відповідь на запитання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». Прикметно, що першою країною, яка визнала незалежність України, стала сусідня Польща, потім Канада, Литва та Латвія [11]. Є всі підстави вважати, що Україна та Польща, а також країни Балтії, в найближчій перспективі формуватимуть східний фланг НАТО (незалежно від приєднання чи не приєднання України до Альянсу), що протистоятиме загрози з боку РФ.

Втім, успішне відновлення суверенітету та територіальної цілісності України, членство в НАТО та ЄС залежать не тільки від рівня розвитку, підготовки та інтегрованості Збройних сил України в євроатлантичну та світову архітектуру безпеки, а й співпраці між громадянськими суспільствами України та країн Європи, і, перш за все, — Польщі. В умовах війни Варшава на законодавчому рівні привирнула статус українців у Польщі до статусу поляків, що спростило доступ українських біженців до якісного медичного обслуговування, отримання грошової допомоги, можливості винаймати житло та влаштовуватися на роботу. В березні 2022 року ухвалено Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни», згідно якого українцям, які опинилися на території Польщі внаслідок війни, було забезпечено державні гарантії та захист у таких обсягах, які фактично урівнювали їх у правах із громадянами Польщі, хіба що за виключенням права обирати та бути обраними до представницьких органів. 5 травня 2022 року президент Польщі *А. Дуда* сказав, що Україна «на десятиліття, а, може, дай Боже, на століття, братська для Польщі держава», і що між Польщею та Україною не буде більше кордону [12].

Згодом Верховна Рада України прийняла Закон «Про встановлення додаткових правових та соціальних гарантій для громадян Республіки Польща, які перебувають на території України», який став відповіддю на польську гостинність. Так, поляки отримали право на законних підставах перебувати в Україні протягом 18 місяців, доступ до освіти, безоплатних медичних послуг, працевлаштування, соціальну допомогу тощо [13].

Як вважає *С. Липовецький*, теперішня об'ємна польська допомога Україні та повернення Варшави до ролі «адвоката України» в ЄС, є абсолютно щирими діями, які обумовлені формулою *Є. Гедройця* про те, що «Без вільної України не буде вільної Польщі!». Також актуалізувалося гасло «За нашу та вашу свободу!». Показово, що на початку нападу РФ, коли Київ масово покидали західні дипломати, посол Польщі *Б. Ціхоцький* залишився в столиці України. Агресія Кремля переключила увагу Польщі зі спірної історії на актуальне сьогодення та перспективне майбутнє в рамках того ж проекту «Міжмор'я». Наразі польські та українські політики мають історичний шанс створити міцний міждержавний союз, а не послідовно псувати стосунки на догоду внутрішній політичній кон'юктурі [14].

Уникнути чергового сповзання, в більшості випадків, штучно створені непорозуміння чи конфлікти, особливо на історичній основі між народами України та Польщі, дозволить краще пізнати одне одного на рівні гуманітарної співпраці — в сферах освіти, мистецтва, культури, медіа тощо. Можемо припустити, що умовна «полонізація України» та «українізація Польщі» в межах розбудови демократичних суспільств двох держав здатні створити той гуманітарний фундамент, який у майбутньому не дозволить українським та польським політичним діячам, а тим більше російській пропаганді, спекулювати на чутливих моментах спільної історії. Тим більше, як вже зазначалося вище, в умовах російсько-української війни спостерігається зацікавленість у розвитку культурної дипломатії як з боку поляків, так і з української сторони. В цьому контексті варто визначити наявний базис, який дозволить визначити й оцінити перспективи україно-польської гуманітарної співпраці.

Серед українців існує великий попит на пізнання як самої країни Польщі, так і польської культури. За даними Центру Мерошевського, 56% українців декларують інтерес до польської культури (книги, кіно), 27% опитаних українців, зокрема, зазначили, що почали більше пізнавати польську культуру після широкомасштабного вторгнення РФ, а 34% респондентів зазначили, що їх більше став цікавити відпочинок і туризм у Польщі, а 36% почали частіше купувати товари польського походження. Водночас українці вказують на недостатню кількість польських фільмів і серіалів на українському телебаченні - цю тезу підтримують 74% опитаних. Крім того, 55% українців дотримуються тієї думки, що в школах України занадто мало розповідають учням про польську культуру.

Як наслідок, обізнаність у польській культурі серед населення України досить помірною. Так, 51% українців не можуть назвати жодного відомого поляка. Серед діячів польської культури, які вже закінчили своє земне життя, «найбільш упізнаваним є *Фридерик Шопен* (81%), далі йдуть *Адам Міцкевич* (32% при 44% у Києві та 41% у

Галичині) та *Генрик Сенкевич* (18%; 25% у Києві). Крім того, 15% українців правильно відповіли, хто такий *Станіслав Лем*, 8% українців – хто такий *Анджей Вайда* (12% у Галичині), 3,5% – хто такий *Чеслав Мілош* (7% у Києві) і 2% – хто такий *Станіслав Монюшко*. Натомість серед сучасних митців *Ежи Гофмана* правильно розпізнали 24% українців, на другому місці – *Роман Полянський* (17%, при цьому в Галичині – 23%, у Києві – 26%), далі йдуть *Агнешка Голланд* (4%, при 8% у Галичині) та *Ольга Токарчук* (2%)» [15].

Загалом історик *Л. Адамський* припускає, що населення України, на тлі війни з Росією, не заперечуватиме щодо поступової заміни російської культури, яка сьогодні на державному рівні інтенсивно викоринюється з українського простору, польською культурою. Так, 69% українців підтримали б ідею замінити в навчальних програмах твори *А.Пушкіна* творами *А.Міцкевича*, 22% – були б проти такого «обміну». За оцінками польського історика, наразі «кількість українців, що декларують відчуття близькості до польської культури, винятково велика. Водночас існує значний попит на поглиблення культурних зв'язків між Україною та Польщею, а також на реєстрацію польської культурної продукції. Переважання позитивних асоціацій із ранньомодерною добою над негативними та значний рівень інтерналізації спадщини Речі Посполитої є добрим знаком як для історичного діалогу, так і для подальшого зміцнення зв'язків між двома країнами та двома народами» [16].

У культурному контексті варто відзначити діяльність «Українського інституту» (УІ), державної організації, місія якої полягає у зміцненні міжнародної і внутрішньої суб'єктивності України засобами культурної дипломатії. Інститут підпорядковується Міністерству закордонних справ і має широкий спектр завдань, серед яких підвищення уваги про Україну за кордоном, присутність українських нарративів у міжнародному інформаційному полі, забезпечення участі України в заходах й проєктах у галузі культури, освіти, науки, креативних індустрій (літератури, візуального, сценічного мистецтва, архітектури, нових медіа тощо), популяризація української мови та культури за кордоном. Для їх виконання УІ організовує й підтримує різноманітні заходи та проєкти культурної дипломатії (фестивалі, театральні покази, кінопокази, концерти, конкурси, презентації, освітні заходи, ярмарки тощо) як в Україні, так і за кордоном [17].

Показовим є також заснування «пілотного» представництва «Українського інституту» у Польщі, що дозволить випробувати ефективність моделі та поширити досвід на інші країни. Адже стратегічно географія діяльності УІ в середньостроковій перспективі передбачає охоплення близько 20 країн [18].

Серед здобутків УІ на польському треку можна відзначити: вихід у Варшаві спеціального видання найбільшого та найстарішого польського джазового журналу «Jazz Forum» — присвячене українській джазовій сцені. Спільно з «Українським інститутом» уперше іноземною мовою опублікували статтю про історію джазу в Україні, стан індустрії загалом, а також найкращі альбоми за останні роки; проведення єдиного у Польщі повномасштабного фестивалю українського кіно та культури «UKRAINA! Festival Filmowy»; читання сучасних польських драм у перекладі українською мовою; запуск інтерактивної аудіопрогулянки у Вроцлаві «Звук безпечного дотику», який містить короткі тексти дев'яти українських драматургинь і драматургів про відчуття «безпеки» під час карантинних обмежень у розпал пандемії COVID-19 тощо [19].

Не менш важливу роль у процесах гуманітарної співпраці між Україною та Польщею відігравали та відіграють громадські організації (ГО) проєвропейського спрямування: ПАУСІ, Фонд «Освіта для демократії», Фонд імені Казимира Пуласького, Фонд імені Стефана Баторія, Інститут Східних Ініціатив, Польський фонд імені Роберта Шумана, Європейський інститут для демократії, Фондація розвитку інформаційного суспільства (FRSI). Такі організації опікуються освітніми програмами щодо поширення ідей демократії, розвитку міжнародних відносин, культурної, суспільної і політичної співпраці між двома країнами, доступу до інформації про Європейський Союз. Окремі ГО, такі як Спілка поляків України, Федерація польських організацій в Україні, Об'єднання поляків «Полонія», Польський інститут у Києві, Союз поляків «Білий орел» налагоджують відносини українців із поляками, встановлюють різноманітні етносоціальні контакти, організовують курси вивчення польської мови, історії, культури та традицій, надають консультативні послуги, організовують поїздки української молоді до Польщі тощо [20].

В умовах російської агресії помітно активізувалася співпраця України та Польщі в сфері кіномистецтва. Яскравим прикладом такої кооперації стала історична драма «Щедрик» режисерки *О. Морагунець-Ісаєнко*. Кінострічка розповідає про життя української, польської та єврейської родин під час двох окупацій – радянської (СРСР) та нацистської Німеччини. Прикметно, що образ польської родини втілили саме носії мови — актори з Польщі. «Щедрик» показали на багатьох фестивалях, і найбільш неочікуваною став перший приз на фестивалі жіночого кіно в Нігерії. Особливість картини в тому, що вона чітко показує природу стосунків українців та росіян, українців і поляків та пояснює, чому україно-польська гуманітарна співпраця має широкий перспективи [21].

До того ж після всесвітньої прем'єри стрічки у Варшаві в Палаці культури та науки, місцеві організатори назавжди відмовились проводити фестиваль російського кіно, адже «Щедрик» передає історичний контекст розуміння того, що відбувається наразі в україно-російських відносинах. Зацікавленість у прокаті «Щедрика» виявили Польща, Литва та Латвія. Один із британських університетів зголосився придбати фільм для своєї бібліотеки як історичну стрічку українського кінематографа [22].

Варта уваги і програма «Польсько-українські кіноініціативи», яку співфінансує Польський інститут кіно за ідейної підтримки директора *Р. Шмігульського*. Так, в межах програми знаходять фінансову підтримку спільні проєкти польських та українських продюсерів і творців, а також колективи, які створюють польсько-українські фільми, та люди, які займаються популяризацією українського кіно і, за його допомогою, розбудовують польсько-українські зв'язки. Крім того, за підтримки польської сторони проходять майстер-класи з дубляжу, фестиваль «Ми з вами, ви з нами», огляд «Чілдрен Кінофест», зустрічі з українським жіночим кіно, а також у Польському інституті кіно відкрито офіс для кінематографістів із України [23].

Що стосується освітньої та наукової сфер, то фахівці у цій галузі чітко усвідомлюють її окремішню роль та актуалізують це питання на рівні держави та суспільства. Адже європейська інтеграція неможлива без реформування освітнього процесу й створення можливостей отримання освіти українцями в Польщі, а поляками – в Україні. Загалом держава, в контексті набуття членства в ЄС, приділяє особливу увагу вивченню мов країн-сусідів, насамперед, польської мови. Для цього, до прикладу, Уряд України в січні 2023 року заявив про можливість включення польської мови до переліку навчальних предметів, із яких буде проводитися зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО). Водночас Польща також готова включити вивчення української мови як іноземної

до переліку навчальних дисциплін. На початку 2023 року в Міністерстві освіти і науки України розглядали алгоритм визнання та зарахування результатів *Egzamin maturalny* (польська матура) під час вступу громадян Польщі до українських навчальних закладів [24].

Питання розвитку польської мови в Україні є досить цікавим, якщо брати до уваги ті ж підсумки всеукраїнського перепису населення 2001 року про кількість та склад населення [25]. За твердженням *Є. Білоножка*, з понад 145 тис. українських поляків, лише 18 тис. вважали польську мову рідною, тоді як понад 100 тис. етнічних поляків, тобто 71% української Полонії, рідною мовою називали українську [26]. Очевидно, що з 2001 року ситуація змінилася – частина поляків репатріювалася, отримавши Карту поляка, частина остаточно асимілювалася, а частина – закінчили своє земне життя. Лише новий перепис населення України здатен внести статистичну ясність щодо чисельності польської національної меншини та її поглядів на те, яку мову вона вважає рідною. Втім зближення України та Польщі, спільне бачення існування в межах ЄС та НАТО, перспективи економічної, військово-політичної та гуманітарної співпраці створюють умови для обопільного вивчення та використання польської та української мови. Тому освітні україно-польські проекти будуть надзвичайно актуальними в короткостроковій та середньостроковій перспективі.

Про популярність польської мови серед українців свідчать і результати соціологічного дослідження «Поляки та українці в щоденних контактах», проведеного польською компанією MASMI та українською Info Sapiens у 2021 році. За даними опитування, «майже третина (28%) опитаних українців зазначили, що володіють польською мовою. Близько третини респондентів, незалежно від вікової групи та статі, говорять польською мовою на середньому рівні, 10% знають мову добре, 30% - погано, а 27% - дуже погано. Водночас лише 12% польських респондентів заявили, що знають українську мову хоча б на базовому рівні. При цьому з тих, хто володіє українською мовою, 14% заявили про середній або високий рівень володіння, а решта (86%) має базові знання» [27]. Таким чином, перед владою та освітянами обох країн стоїть завдання покращити ситуацію з вивченням української та польської мов у контексті євроатлантичної інтеграції України, адже це відповідає національним інтересам як Києва, так і Варшави.

В Україні у 2018 році працювало 6 шкіл із польською мовою навчання: у Львові, в Городку Хмельницької області, селах Лановичі, Стрілецьке та у Мостиська Львівської області. Ще у 5 школах – у Шепетівці, Івано-Франківську, Кам'янці-Подільському, Житомирі та Довбиші працювали класи з польською мовою навчання. За даними Об'єднання польських вчителів, в Україні працює ще понад 60 шкіл, у яких польську мову вивчали на рівні іноземної. Також в Україні є кілька десятків освітніх установ, де польську мову вивчають під час факультативних занять, є суботні та недільні школи польської мови, пункти навчання в польських організаціях і парафіях, також курси з польської мови проводять у вищих навчальних закладах. Наприклад, польську вивчають в Українсько-польському центрі освіти, науки і культури при Кременчуцькому національному університеті імені Михайла Остроградського [28, 29].

Вагомий поштовх до вивчення польської мови серед українських дітей молодшого та шкільного віку відбувся, імовірно, після початку широкомасштабної агресії РФ та хвилі міграції українських біженців. Сотні тисяч українських жінок та дітей знайшли прихисток у Польщі. За даними міністра освіти і науки Польщі *П. Чарнека*, в 2022 році освітній сектор країни прийняв 200 тис. українських дітей. Водночас потенційно польська школа та дитячі садки готові були прийняти більше 400 тис. дітей [30]. Очевидно, що після відновлення територіальної цілісності та суверенітету України, першочерговим завданням влади буде створити умови для повернення більшості біженців та їх дітей з подальшою їх інтеграцією в освітній процес зі збереженням вивчення польської мови.

Для розвитку повномасштабної співпраці між Україною та Польщею, зокрема, і в гуманітарній сфері, варто також розпочати та поглибити спільну роботу в медіапросторі. Як вважає *Є. Магда*, двостороннім відносинам сусідніх країн піде на користь поява та розвиток засобів масових комунікацій (ЗМК), на сторінках якого формуватимуться спільні політичні, економічні, гуманітарні інтереси та обговорюватимуться шляхи їх реалізації. Наразі завдання для обох країн — сформувати спільний центральноєвропейський нарратив, який міг би стати дієвою альтернативою імперському нарративу Росії [31]. Однак поки що такого спільного інформаційного майданчика не створено.

Втім провідні польські медіа намагаються бути присутніми в інформаційному просторі України. Принаймні хоча б на рівні малих редакцій, відділень, спеціальних кореспондентів та україномовних матеріалів на своїх сторінках. Серед них: Польське агентство преси (PAP), Польське радіо для України, Державне телебачення Республіки Польща (TVP), Телевізійна група TVN, тижневик WPROST, Tygodnik Powszechny, портал wPolityce.pl, щоденна газета Rzeczpospolita, Gazeta Wyborcza, Culture.pl. Окрім того, польська меншина в Україні має два видання *Monitor Wołyński* у Луцьку та *Kurier Galicyjski* у Львові. Звичайно, що після 24 лютого 2022 року в польських ЗМІ з'явилася більше України, яка протистоїть військовій агресії РФ. Російське вторгнення стало своєрідним каталізатором для розширення присутності польських видань в українському інформаційному полі.

Щодо присутності українських медіа в інфопросторі Польщі, то тут спостерігається явний дефіцит, викликаний, імовірно, відсутністю чи слабкістю державної політики підтримки ЗМК. Разом з тим, інформаційна діяльність українських медіа в Польщі помітно сфокусована на допомозі трудовим мігрантам та біженцям інтегруватися у польське суспільство. Серед таких ЗМІ: «Наш вибір», «Наше слово», «Я в Польщі».

Висновки. Українське суспільство, навіть на тлі російської агресії, демонструє сталий орієнтир, що в коротко- або середньостроковій перспективі Україна стане членом Європейського Союзу. За результатами дослідження Центру «Нова Європа», попри війну, 55% українців вірять, що це станеться у найближчі 1-5 років. Вочевидь, цей шлях Україна подолає, зокрема, і за підтримки Польщі, президент якої – Анджей Дуда – два роки поспіль ставав лідером суспільних симпатій в Україні. В 2022 році йому довіряли 87% громадян (у 2021 році цей показник становив 52%) [32]. На сучасному етапі Києву та Варшаві вдалося вибудувати військово-політичне та економічне співробітництво на тлі довготривалого періоду відкритих та прихованих загроз безпеці обох держав [33]. Водночас, щоб змінити європейське уявлення про Україну, поглибити взаємну інтеграцію, обом країнам варто інвестувати в публічну та культурну дипломатію, а також активізувати україно-польську гуманітарну співпрацю. Тут зберігається значний потенціал, зокрема, у освітній площині на рівні середньої та вищої освіти, інтенсифікації культурного обміну, а також у питаннях формування спільного медійного простору, що можливе

після активізації розвитку україністики та полоністики як комунікативної основи взаємодії широкого загалу громадян.

Надійшла до редколегії 25.04.2023

Список використаних джерел:

1. Петрась М., Балюк В., Перепелиця Г., Даниленко С. «Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України»: Аналіт. доп. Люблін-Київ: Департамент поліграфії Вид-ва Сейму РП, 2021. 179 с.
2. Мялик С. Чи люблять українці поляків та як ставляться до переходу на латинський алфавіт? Результати соціопитування коментує Адамський. *Українське радіо*. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100395> (дата звернення: 17.01.2023).
3. Солонина Є. Міграційна криза і «рука Кремля»: що роблять ЄС і НАТО, та що може зробити Україна? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/migrants-kryza-bilorus-polsha-rosiya-ukrayina/31555337.html> (дата звернення: 18.01.2023).
4. SONDAŻ. Jaki jest stosunek Polaków do uchodźców z Ukrainy? *Wiadomości z Polski i ze świata*. URL: <https://wpolityce.pl/polityka/627752-sondaz-jaki-jest-stosunek-polakow-do-uchodzcow-z-ukrainy> (date of access: 22.01.2023).
5. „Nie widzę powodu, dla którego mielibyśmy powstrzymać w Polsce proces przemian”. *TVP Info*. URL: <https://www.tvp.info/28953080/prezes-pis-jaroslaw-kaczynski-w-wywiadzie-dla-tygodnika-do-rzeczy> (date of access: 24.01.2023).
6. Prezydent Duda apeluje do świata o pomoc dla Ukrainy. "Przed nami kluczowy moment tej wojny. Sytuacja robi się trudna". *Polska Agencja Prasowa SA*. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news.1523266-prezydent-duda-apeluje-do-swiate-przed-nami-kluczowy-moment-tej-wojny> (date of access: 24.01.2023).
7. Дуда назвав Україну скарбницею розвитку на десятиліття вперед. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uaarazom/3513052-duda-nazvav-ukrainu-skarbniceu-rozvitku-na-desatillitta-vpered.html> (дата звернення: 24.01.2023).
8. Назарчук І. Українсько-турецька «квартета»: взаємодія Києва та Анкари перед загрозою Москви. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinsko-turetska-kvadrjha-moskva/31686318.html> (дата звернення: 25.01.2023).
9. Куренкова О. "Маленьке НАТО" для України? Яким буде новий союз з Польщею та Британією. *Суспільне*. URL: <https://susplne.media/208511-malenke-nato-dla-ukraini-akim-bude-novij-souz-z-polseu-ta-britanieu/> (дата звернення: 25.01.2023).
10. Двадцять загальнонаціональне опитування. Зовнішньополітичні настрої населення (14-16 січня 2023). *Соціологічна група Рейтинг*. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyate-zagalnonac-onalne-opituvannya-zovn-shnopol-tichn-nastro-naselennya-14-16-s-chnya-2023.html> (дата звернення: 25.01.2023).
11. Цього дня у 1991 році відбувся референдум про незалежність України. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3625345-cogo-dna-u-1991-roci-vidbuvsya-referendum-pro-nezaleznist-ukraini.html> (дата звернення: 30.01.2023).
12. Україна і Польща. Століттями поруч, а віднині й довіку разом. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3541060-ukraina-i-polsha-stollittami-poruc-a-vidnini-i-doviku-razom.html> (дата звернення: 31.01.2023).
13. Про встановлення додаткових правових та соціальних гарантій для громадян Республіки Польща, які перебувають на території України: Закон України від 28.07.2022 р. № 2471-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).
14. Липовецький С. Українсько-польські взаємини: ретроспектива і майбутнє. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/ukrainsko-polski-vzaiemyny-retrospektiva-i-majbutnie/> (дата звернення: 31.01.2023).
15. Polska kultura oczami Ukraińców. *Centrum Mieroszewskiego*. URL: <https://mieroszewski.pl/programy/badania-opinii-publicznej/polska-kultura-oczami-ukraincow?fbclid=IwAR289F24UunNnL7GClOdcMbbHRfYpkr0JBUGLSrOnuCuLydnnbVlx6O8Y> (date of access: 03.02.2023).
16. «Серед українців існує великий попит на пізнання Польщі та польської культури»: Лукаш Адамський за результатами опитування Info Sapiens про ставлення українців до польської культури. *Info Sapiens*. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=250> (дата звернення: 02.02.2023).
17. Статут державної установи "Український Інститут" (нова редакція 2021). *Український інститут*. URL: <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/ukrayinskyi-institut-statut-nova-redakcziva-2021-1.pdf> (дата звернення: 03.02.2023).
18. Стратегія Українського інституту 2020-2024. *Український інститут*. URL: <https://ui.org.ua/strategy2020-2024/> (дата звернення: 03.02.2023).
19. Український інститут та найбільший джазовий журнал Польщі присвятили випуск Україні. *Український інститут*. URL: <https://ui.org.ua/news/news-music/jazz-forum-dedicated-edition-ukraine/> (дата звернення: 03.02.2023).
20. Сучасні українсько-польські відносини: погляд експертів [Текст]: зб. аналітичних матеріалів / упоряд. В. Бусленко. – Вип. 2. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 108 с.
21. Щокань Г. «Нарешті в кіно показали українців-інтелігентів»: у прокат вийшла історична драма «Щедрик». *Українська правда Життя*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/01/7/252214/> (дата звернення: 06.02.2023).
22. У Варшаві після прем'єри фільму «Щедрик» відмовилися від фестивалю російського кіно. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3646387-u-varsavi-pisla-premeri-filmu-sedrik-vidmovilis-vid-festivalu-rosijskogo-kin.html> (дата звернення: 06.02.2023).
23. Польська культура підтримує Україну. *Culture.pl*. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/polska-kultura-pidtrymuje-ukrainu> (дата звернення: 06.02.2023).
24. Ірина Верещук: Освіта – один з інструментів інтеграції у європейський простір. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/iryna-vereshchuk-osvita-odyn-z-instrumentiv-intehratsii-u-evropejskiy-prostrir> (дата звернення: 06.02.2023).
25. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. *Державний комітет статистики України*. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 07.02.2023).
26. Błonożko E. Obcość języka ojczystego (lingwistyczna identyfikacja polaków na Ukrainie). *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. No. 3. P. 100–105.
27. Майже третина українців володіє польською мовою - дослідження. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/770345.html> (дата звернення: 07.02.2023).
28. Польські школи в Україні також почали новий навчальний рік. *Polskie Radio dla Zagranicy*. URL: <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/380788> (дата звернення: 08.02.2023).
29. В Українсько-польському центрі в КрНУ діятимуть курси польської мови та здійснюватимуть обмін студентами і викладачами. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-oblastei-2017-03-24-v-ukrayinsko-polskomu-czentr-v-kynu-divatimut-kursi-polskoyi-movi> (дата звернення: 08.02.2023).
30. Ще 200 тис. українських дітей очікують у польських школах з 1 вересня. *PolskieRadio.pl*. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2997756>. Ще-200-тис-українських-дітей-очікують-у-польських-школах-з-1-вересня (дата звернення: 08.02.2023).
31. Магда С. За нашу і вашу безпеку. *Нова Польща*. URL: <https://novapolshcha.pl/article/za-nashu-i-vashu-bezpeku/> (дата звернення: 11.02.2023).
32. Що думають українці про рух України до членства в ЄС - опитування. *Центр "Нова Європа"*. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/evropejska-integratsiya-voynenogo-chasu-shho-dumayut-ukrayintsi-pro-ruh-ukrayiny-do-yes/> (дата звернення: 11.02.2023).
33. Українсько-польські відносини в умовах гібридних загроз безпеці: Монографія / [В. Балюк, М. Дорошко, В. Копійка та ін.]; наук. ред. В. Балюк, М. Дорошко. – Київ: Ніка-Центр; Люблін: Видавництво УМКС, 2019. – 280 с.

V.Tarasenko, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROSPECTS OF UKRAINIAN-POLISH HUMANITARIAN COOPERATION

The article aims to analyse the current state and future prospects of humanitarian cooperation between Ukraine and Poland against the background of Russia's fully-fledged aggression. The call for the formation of a unified Ukrainian-Polish cultural and informational space as a tool for countering the Russian expansionist and imperial space in the course of the cognitive warfare is emphasised. Moreover, the authors

argue that in addition to the significant intensification of cooperation between Kyiv and Warsaw in the military and political, military and technical, economic and financial domains, humanitarian cooperation between these neighboring countries will become one of the drivers of the European integration of Ukraine. The research acknowledges the increasing mutual interest in the study of languages, cultures and traditions of the Ukrainian and Polish peoples, the reinvigoration of cooperation in the educational and media fields, the development of cultural and public diplomacy.

Keywords: Ukraine, Poland, Ukrainian-Polish relations, European integration, arts and humanities, media, culture, education

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 339.727.2

N. Kuznietsova, PhD, Associate Prof.,
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine

FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLUENCE ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF NEWLY INDUSTRIALIZED COUNTRIES IN ASIA (SOUTH KOREA CASE)

Abstract. *South Korea's economy (hereinafter referred to as "Korea") has become one of the most diversified and technologically advanced in the world in the past 50 years. Korea began to pursue a broad policy of liberalization towards foreign investments, including foreign direct investment (FDI), and due to well-conducted reforms, governments were able to direct financial flows to the priority areas of economic development of the national economy. FDI began to play an important role in the country's economy and acted as the main catalyst in the country's industrial development and technical upgrading of industries. Of particular importance for the development of the country's national productive capacity is the question of the specific nature of foreign capital penetration forms (contract and contracting forms, creation of joint ventures, although later they gave way to the practice of using mergers and acquisitions) and the establishment of cooperative relations between local companies and foreign subsidiaries of multinational enterprises (MNEs), and this not only increased the productivity of domestic firms, facilitated the transfer of complex management methods and advanced technologies but has also strengthened the industry structure. Cooperation with foreign companies gradually increased the competitiveness of local companies. Korea's attractiveness in terms of FDI was the result of the country's rapid economic development and its specialization in new information and communication technologies.*

The main factors of the country's effective economic development were the combination of market mechanisms development and active state regulation in all spheres of the economy. It has become important to protect national development priorities and support national exporters in regulation of the activities of foreign investors. However, the government pursued an active policy of attracting foreign investments. One of the tools for attracting additional capital to the country's economy was the creation of special economic zones (SEZs), in particular export production zones with a favorable tax regime.

Keywords: *South Korea, foreign capital, foreign direct investment, industrial development, regulation of foreign investment, special economic zones, benefits and requirements for foreign investors.*

Problem statement. The industrialization of newly industrializing countries (NICs) in East and Southeast Asia was characterized by the extensive involvement of foreign capital, in particular FDI (foreign direct investment). Although there were certain differences in the policy of attracting FDI in various NICs, in particular, the forms of MNEs (multinational enterprises) operations, the size of their shareholding control and industry priorities, all these countries focused on the creation of export-oriented and modern industries. From the 1970s to the present, Asian NICs have been the area of the most active operations of transnational companies that have transferred many products from their countries in search of benefits from low labor costs. Later, modern productions were also established in high-tech industries that took their place in the system of global international production of MNEs. As a result, new export industries were created in Asian NICs, making them dynamic world exporters of industrial products. This concerned Korea, for example, the electrical and automotive industries, the production of household appliances, electronics, etc. FDI plays an important role in the country's economic development by enhancing capital formation, transfer of technology and scientific knowledge, productivity and social standards in the domestic market. National firms adopt experience in the production, management and marketing of the MNEs foreign subsidiaries. Increased competition forces national firms to make more efficient use of resources, advanced and productive technologies that allow them to gain additional profit.

One of the main factors in the effective economic development of South Korea was the combination of market mechanisms development and active state regulation in all spheres of the economy. The transition from capital- and labor-intensive to knowledge-intensive industrial production is important, as well as state support for the foreign capital flow through the creation of special export production zones with a favorable tax regime. Studying and using foreign experience of FDI influence on the economies development of recipient countries and creating effective SEZs on the example of South Korea can be very useful for Ukraine.

The purpose of the article. The main purpose of this study is to determine the FDI influence on the economic development of newly industrialized countries in Asia, South Korea case. In order to determine the relationship between foreign investment and economic development, the FDI influence on the formation of the country's modern production structure and on the formation of its competitive export-oriented industries will be considered. The role of the SEZs is considered as the main tool for attracting foreign investment and the tool for conducting industrial policy in the country. The article also focuses on the study of the policy of the South Korean government regarding the attraction of foreign capital, which developed a mechanism for combining the interests of foreign investors with the priority goals of the country's national development program.

Analysis of recent studies and publications. In the scientific literature, a number of Ukrainian and foreign scientists in different time periods conducted studies of the positive and negative effects of transnationalization and the foreign capital influence on the economy of the host country. The main thematic areas of studies and authors include: 1) The FDI role in the formation of gross national product, FDI influence on economic growth in the country investing FDI (Rogach O. I., Filipenko A. S., Shnyrkov O. I., Kuznietsova N.V., Prasad E., Rajan R., Subramanian K., Alfaro L., Areendam C., Kalemli-Ozcan S., Selin S., Carkovic M., Levine R., Haddad M., Harrison A. E., Mansfield E., Romea A.,

Lipsev R. G., Theodore H. Moran, Blomstrom M., Graham E. M. Bengoa M., etc.); 2) The FDI influence on the level of technological and innovative development, the influence on the development of human capital in the country investing FDI (Borensztein E. J., De Gregorio J., Lee J. W., Findlay R., Radosevic S., Blomstrom M., Kokko A., Venables A. J., etc.); 3) The FDI influence on the economic competitiveness, on the export and import of countries receiving FDI (Barry E., Goldberg I., Klein I., Markusen J. R., Venables A. J., Rojec M., Fosu O. E., Magnus F. J., Siddiqui K., Gestrin M., etc.); 4) The foreign capital influence on the economic, industrial and technological development in East and Southeast Asia (Tiwari A., Mutascu M., Sachwald F., Wad P., Kim L., Ritter L., Sachwald F., etc.).

The economic departments of international organizations such as UNCTAD, UNIDO, as well as the analytical departments of IMF and the World Bank, in particular the annual publications of the Global Investment Competitiveness Report, are responsible for the publication of analytical and statistical materials on the main indicators, figures and processes of foreign investment, in particular in NICs of Asia. The article also uses statistical data of KOSIS (Korean Statistical Information Service).

The main results of the study. In the second half of the twentieth century (mainly the 60s and 80s), the Asian region saw a small group of countries among a number of developing countries that had been extremely active in industrializing and restructuring their economies, in particular through attracting large flows of foreign capital. Asian NICs group included South Korea, Hong Kong, Singapore, and Taiwan. They got the name "Asian dragons" for their high economic growth, industrial development and export. The economies of these countries have become the most successful export-oriented models and have achieved significant results in the creation of manufacturing industry and social progress. The abovementioned countries are usually referred to the first wave of NICs. Over time, their economic development model began to be introduced by a number of other Asian countries, the so-called second wave of Asian NICs: Malaysia, Indonesia, the Philippines, Thailand, and subsequently Vietnam. In the 80-90s of the twentieth century, these countries actually began to copy the main stages of the NICs development of the first wave, taking advantage of the fact that they had lost their previous comparative advantages by this time, first of all, it refers to labor-intensive industries [1].

Two subgroups of countries can be distinguished among the first wave of NICs. The first are the most open economies: Hong Kong (separate administrative district) and Singapore. In terms of the annual flow of new FDI capital and the amount of accumulated FDI, these economies are leading among all NICs countries (\$ 141 billion and \$99 billion respectively, 2021) [2].

The second subgroup is Taiwan and South Korea. The FDI flows are \$8,8 billion and \$8,7 billion in Taiwan and South Korea. The economies of the second subgroup are characterized by a more selective approach to attracting FDI and limiting the share of MNEs stock ownership in certain sectors. For example, South Korea has long banned 100% ownership of MNEs in many industrial sectors and forced foreign companies to establish joint ventures or enter into contract agreements with local producers. However, despite the relatively smaller focus on attracting equity forms of MNEs operations than the first subgroup, South Korea and Taiwan have also made significant progress in developing export potential and industrializing their economies. Unlike the countries of Latin America, in Asia the state has taken on a major role in implementing reforms. Economic transformations and investment attraction were implemented according to national economic development plans. In the mid-1990s, Hong Kong had 6 300 subsidiaries, South Korea 11 500, Singapore 24 000, Taiwan 2 800, Malaysia 15 500, the Philippines 14 800.

Over the twenty-year period (2000-2020), FDI flows into developing countries, including NICs, have shown extremely active positive dynamics. Among developing countries, Asia received the largest volumes of FDI, where FDI flows increased to almost \$517 billion in 2019 out of \$159 billion in 2000. The region accounted for more than 30% of global FDI flows. The latest data of this index show that in the South and Southeast Asia countries in 2019 the share of foreign enterprises in total employment was 9.9%, in value added was 10.5%, in research costs was 22.5%. But MNEs played a particularly important role in the region's exports, accounting for 31% of export supplies from these countries [1,2].

The study of South Korea's FDI flows over the past 30 years can be divided into several periods, which is associated with changes in the country's public policy towards foreign investment and development and strengthening of its domestic economic capacity. In the past, the country has taken a restrictive position on foreign investment. From 1960 to 1990, FDI flow as a share of total foreign capital flows to the country was only 5%, one of the lowest rates in the world among developing countries. At that time, the largest FDI share (20% of total foreign capital) was in the textile sector, focused on exports mainly to the Japanese and American markets. The average annual FDI flow during the period 1990-1994 was \$1 billion [3].

The liberalization of FDI policy since the mid-90s of the last century has led to increased private capital flows. In 1994, the Korean government announced the opening of many industries previously restricted to foreign investors. FDI flows increased between 1994 and 1997 (\$2.5-3 billion annually) even despite the global financial crisis in 1997 (Table 1). There are several main factors contributing to the increase in FDI flows during this period: 1) adoption of a new liberal law on the regulation of foreign investors activities in the country in 1997; 2) policy reform addressed current issues, namely the facilitated authorization of mergers and acquisitions, new tax benefits and a significant reduction in restrictions on ownership of foreign investment; 3) devaluation of the South Korean won at the end of 1997. So, the South Korean won to the US dollar decreased by 40.4%, and to the Japanese yen by 33.2% compared to the previous year (which led to a new wave of mergers and acquisitions, and the main portion of FDI in 1999 and 2000 was mergers and acquisitions).

Since 1997, Korea has been the largest reformer of its FDI restrictions among OECD members and key market economies, and thanks to well-conducted FDI policy reforms the latter have become important players in the country's economy. The great majority of FDI has become the main driver of growth in industries that are important to the country's economy. 2000 marks the beginning of a stable period of FDI flows into the Korean economy (with the exception of some years), in particular, South Korea entered the top twenty countries receiving FDI (\$17.91 billion) in 2017 (Table 1). The average annual FDI flow over the past 20 years is more than \$10 billion. In addition to Korea's traditional manufacturing industries, investors have demonstrated growing interest in the highly developed electronics sector, research and development facilities, logistics centers and establishment of regional headquarters. Korea's attractiveness in terms of FDI is the result of the country's rapid economic development and its specialization in new information and

communication technologies. Some manufacturing industries that are currently targeted for FDI in South Korea include automobile manufacturing, semiconductors, displays, environmental goods and services, logistics and photovoltaic (electric) energy production, and others [4,5].

Accumulated volumes of FDI reached \$248 billion in 2020 (compared to \$135 billion in 2010). FDI per capita has increased significantly in recent years to \$205 in 2020 (in 2015 it was only \$80). The ratio of annual FDI flows to GDP in Korea is quite low, on average up to 1% during the study period. This is largely due to the significant predominance of portfolio investment flows over direct investments (\$41.74 billion and \$8.76 billion in 2020) [3]. Cooperation between local companies and foreign investments has become particularly important in recent decades, as they not only increased the productivity of domestic firms through the transfer of sophisticated management methods and advanced technologies, but also strengthened the industry structure. Foreign investments also increased the competitiveness of local companies in the global market by helping Korean partners, who own technology but do not have the financial capital, to enter new markets. Foreign and domestic companies also complemented each other's weaknesses in large value chains [6,7].

Table 1.

FDI flows into South Korea (billion US dollars)

Year	FDI flow	Ratio of FDI to GDP, %	Commodity exports
1990	1.05	0.4	59.86
1991	1.46	0.4	67.40
1992	1.00	0.3	73.46
1993	0.83	0.2	80.79
1994	1.14	0.2	91.98
1995	2.49	0.4	119.58
1996	2.78	0.5	124.43
1997	3.30	0.6	132.37
1998	5.99	1.6	127.54
1999	10.73	2.2	136.03
2000	11.51	2.0	169.52
2001	6.52	2.1	146.42
2002	5.48	0.9	160.96
2003	7.01	1.0	194.91
2004	13.29	1.7	256.05
2005	13.64	1.5	285.26
2006	9.16	0.9	329.11
2007	8.83	0.8	382.80
2008	11.19	1.1	432.91
2009	9.02	1.0	363.93
2010	9.50	0.8	463.83
2011	9.77	0.8	587.21
2012	9.50	0.7	606.66
2013	12.77	0.9	618.39
2014	9.27	0.6	613.40
2015	4.10	0.3	543.08
2016	12.10	0.8	511.93
2017	17.91	1.1	580.31
2018	12.18	0.7	626.27
2019	9.63	0.6	556.67
2020	8.76	0.5	517.91

Source: Made by author based on data [3]

In terms of the MNEs contribution to the economy, it should be noted that as of 2019 total sales of foreign-invested companies in Korea was 12% of total national sales, and their exports was 19.4% of total Korean exports. In addition, foreign-invested companies accounted for 5.5% of employment and 5.7% of R&D in Korea, making a corresponding contribution to the Korean economy [8].

It should be noted that the composition of the main investing countries in the Korean economy is too dependent on the implementation of individual investment projects by their investors. From 2013 to 2019, the top of the largest foreign investors in Korea included: the United States of America, Japan and EU countries (such as Spain, the Netherlands, Germany, France, Great Britain, and Switzerland), countries of Southeast Asia, such as Singapore, China, and Hong Kong [9]. The United States is one of the largest investors and FDI suppliers to Korea (for example in 2015, the US share of total FDI flows into the country reached 25%). FDI from the USA has a tendency to constant growth and reached \$2 billion per year. This was facilitated by the entry into force of the Free Trade Agreement between the USA and Korea in 2012 and some of the measures taken by the Korean government in areas of the most interest to American investors, in particular, the Telecommunications Sector Act and the Investment Promotion Act with appropriate amendments that eliminate a number of sectoral restrictions. Investments from the USA have grown rapidly in the IT sector and production of electronic components.

The second major investing country is Japan (7.9%) with an average FDI capital investment in Korea of \$1.3 billion annually during the study period. Although it is necessary to note the strong fluctuations in FDI flows from Japan and highlight that in 2013 Japanese investments in the Korean economy reached \$2.4 billion or 40% of total FDI invested (the largest sectors of investments are metallurgy, advanced technology, manufacturing and real estate).

Companies from the EU countries make a significant contribution to FDI flows into Korea, the volume of their

investments accounted for 35% of the total volume into the country. Cooperation between the EU countries and Korea was based on the implementation of the Free Trade Agreement between the EU and the Republic of Korea in 2011, which eliminated almost 98% of customs duties. After the conclusion of this Agreement, the annual average growth rate of FDI in Korea increased significantly and fluctuated between 8-18%. However, despite fluctuations in some years, there has been a clear positive trend in the increase of the FDI share from EU countries into Korea.

Table 2.

Distribution of FDI flows by industry in South Korea, in miln US dollars, 2019

Total	13267	100%
Production	5245	39.5%
Production of food products, beverages, tobacco, products	142	2.7%*
Production of textiles, clothing, wood and paper products	30	0.6%*
Production of oil, chemical, pharmaceutical, plastic products	2049	39.0%*
Production of metal, machines and equipment	964	18.4%*
Production of motor vehicles	1873	35.7%*
Other production	185	3.6%*
Service sector	7872	59.5%
Information and communication	2821	35.9%*
Financial and insurance activities	2057	26.0%*

* share in the relevant sector

Source: Made by author based on data [9].

FDI flows into Korea's production sector account for 39.5% of total capital invested, and the lion's share of investment falls on three main groups: production of oil, chemical, pharmaceutical, plastic products; production of metal, machines and equipment; production of motor vehicles (Table 2). In the last decade, a significant FDI flow from the United States (as one of the main investors) has been directed to sectors such as chemical products, mechanical engineering, wholesale, computer and electronics, and food products. Most of the EU investments were in chemical products, electrical and electronic equipment, and mechanical engineering. The service sector accounted for 59.5% of the total FDI flow, of which 52% was concentrated in the information and communication subsector, and banking and insurance subsector.

Special attention is to be paid to main forms of MNEs penetration into the local Korean market (due to the long period of severe restrictions on the share of foreign investors in companies) and the following directions should be highlighted:

1. Contract form of cooperation. Of particular importance for the development of national productive capacities is the question of cooperation between local companies and foreign subsidiaries of the MNEs through a contract and contracting system, as they not only increased the productivity of domestic firms through the transfer of sophisticated management methods and advanced technologies but also strengthened the industry structure. Due to cooperation with foreign companies, the competitiveness of local companies gradually increased. Foreign and domestic companies also complemented each other's weaknesses in large value chains

2. Establishment of joint ventures. The practice of establishing joint ventures led to the transfer of their technologies, new ways of production processes. MNEs usually identified the equipment to be purchased, designed the production process for new products and provided detailed management assistance, such as quality control. Knowledge received from foreign companies about changing product demand or about new products allowed local companies to move more quickly from low-price products to new products that were still in the early stages of growth cycle. Foreign companies such as Samsung-Tesco and Lotte-Nestle established joint ventures with South Korean companies to better enter the consumer market. This helped, firstly, to take better account of the local market, and secondly, to use the MNEs experience in many areas, thirdly, to eliminate the need for infrastructure from scratch.

3. Active processes in the field of mergers and acquisitions. The intensification of these actions coincides with the wave of general liberalization in Korea after 1997. Thus, the semiconductor company Fairchild (USA) acquired a semiconductor factory from Samsung Electronics (trade size is \$455 million); American company eBay Inc. acquired a controlling stake in Internet Auction Co. Ltd. (trade size is \$120 million); American automobile company General Motors acquired Daewoo Motors (\$1.2 billion), including two factories in Korea, one factory in Vietnam and sales offices in Europe and Puerto Rico; Norwegian company Wallenius Wilhelmsen Logistics acquired Hyundai Merchant Marine Co. a car shipping company (\$1.5 billion) [10]. MNEs that made investments in Korea through cross-border acquisitions and mergers with local Korean companies, focused on long-term goals, contributed to the transfer of their technologies, and contributed to the competitiveness of a number of Korean industries, which are the main export sectors. Before the entry of a foreign partner, the technological level of local Korean companies was significantly lower. Complex production processes, management, marketing and technological innovations were launched through FDI channels, and at the expense of a national partner the new technology was better adapted to the needs of the local market, more familiar to specialists, and it worked effectively in favor of both parties.

The Korean automotive industry is a successful example of how cross-border acquisitions and mergers have contributed to the industry's revival after the crisis. Korea today is one of the most advanced car-producing countries in the world. Korea's automotive industry is now the fifth largest passenger cars producer in the world. The automotive industry accounts for 13% of industrial production, 12% of added value, and this is a very important industrial zone, which accounts for about 12% of total employment in South Korea [11]. The automotive industry is generally regarded in all countries as an important indicator for assessing a country's industrial level (it brings enormous added value to the economy). It is an industry that affects a number of other industries, from metallurgy, non-ferrous metals and glass production to transport, advertising, financial services and construction. That is why the development of the automotive industry has a great influence on the economy of any country.

Foreign investment in Korea's automotive industry was limited in scope before the Asian financial crisis (1995-1997). Korean car producers were largely dependent on foreign technology, but in most cases access to this technology was provided through licensing agreements rather than through investment flows into equity capital from foreign

partners. Local car companies depended on sales in less developed markets, and sales to Western Europe and the United States accounted for only 33% of total exports in those years. Korean companies specialized in exporting small and low-cost cars where profits were minimal. Despite the reduction of car tariffs in the 1990s under constant pressure from Korea's foreign trade partners and the acceleration of its trade liberalization efforts, the gradual liberalization of FDI, foreign penetration into the domestic car market was insignificant, with only 15 000 cars imported in 1996, equivalent to 1% of the local market. The financial crisis has accelerated Korea's opening to foreign investment. Due to the devaluation of the Korean won after the Asian financial crisis, Korean automotive companies became the targets of active cross-border mergers and acquisitions. But thanks to this, Korean companies were able to improve the quality of cars due to increased investment in R&D. Since 2000, exports began to increase rapidly, and the Korean automotive industry has entered a new phase. Major mergers and acquisitions in the Korean automotive industry have come from the MNEs of USA, France, India, China, particularly from GM and Renault Group, Mahindra & Mahindra Ltd, Shanghai Automotive Industries Co. and Tata Motors. As a result, the Korean automobile industry became more competitive and integrated [12,13].

GM and Renault invested in Korea to expand their market and increase their production efficiency, which is a typical feature of traditional FDI. GM and Renault provided significant capital flows into companies such as Daewoo and Samsung Motors. The first major project with foreign capital was realized in this sector due to sales of Samsung Motors to Renault. Renault acquired 70% of the company's shares in the amount of \$560 million. Since then, Renault has increased its stake to 80.1%. In particular, Renault increased investment in R&D, resulting in technology transfer and increased productivity. GM acquired Daewoo for \$1.2 billion. Renault and GM pledged to contribute significant capital to their new subsidiaries. Thus, Renault pledged to invest more than \$5 billion to create production, research and dealer centers. In addition, Renault took over the debt of Samsung of \$250 million and agreed to pay a further \$270 million on the future profit of the factory. General Motors and its alliance partners acquired 67% of Daewoo Motors domestic and foreign assets amounting to \$400 million. In the automotive production sector, with full control of the Incheon and Busan factories, the abovementioned MNEs formed well-developed clusters. Furthermore, a number of Korean companies producing parts and components were able to access the global network and export their products to Renault's partner, Renault-Nissan alliance, and other foreign companies [12].

All this leads to the conclusion that the processes of cross-border acquisitions and mergers in the Korean automotive industry have been accompanied by significant additional investments in the industry (except the MNEs contributions to these local companies in kind in the form of equipment or technology supply). The advantage of the presence of foreign investors in the Korean automotive industry was the fact that they gave their subsidiaries access to technologies developed in other regions of their global networks. Most companies made improvements in production processes and export volumes. This allowed the Korean car producers to sell through global MNEs networks. MNEs role in transforming the industry into a strong export-oriented sector was evident as foreign companies played a coordinating role by supplying local companies with components and spare parts, thus increasing the rate of export activity and strengthening export structure. They also encouraged R&D to modify and develop new indigenous technologies, and increased the probability of positive influence on the development of domestic research. Thus, the active operations of the MNEs in Korea led to the development and expansion of innovation, development of its own technological potential, which gave new impetus to the economic development of Korea.

It makes sense to focus on defining the role of SEZs in Korea's economic development. In many Asian countries, special economic zones and business centers are effectively used to achieve dynamic and innovative growth. The creation of economic zones is a catalyst that can stimulate industrial activity in one region and attract FDI, mainly in the manufacturing sector in order to expand exports and create jobs. The development goals have various motives, such as the development of small and medium-sized enterprises, foreign currency, economic diversification, investment and trade, development of the foreign currency accumulation sector, regional development, job creation, industrialization and experimental laboratories for new policies and approaches [14].

The link between FDI and development plans of the Korean state was established in 1961 with the centralization of FDI policies within the Economic Planning Council of the Korean development agency. During the 1960s and 1970s, the Council supervised the "active" list system that allowed FDI only in sectors identified by the Council. The Council limited FDI in sectors designed for strategic advance in which Korea lacked the necessary skills and technology to advance. The government's powers to regulate FDI in these sectors were set out in the Foreign Investment Promotion Act (FIPA), along with various national criteria that foreign investors had to meet, if they wanted to get permission to invest in Korea. As part of the export-oriented economic development strategy, Korea began to pursue a policy of creating export processing zones. In the export processing zone (renamed free trade zone (FTZ) in 2000), the government offered foreign investors very favorable incentives and conditions for entrepreneurial activity. The zones have been active in providing a number of incentives, while meeting the requirement of foreign investors to transfer technology and know-how [15].

Over time, Korea's foreign investment policy has gradually evolved to quality growth, especially in high value-added industries that can enhance the global competitiveness and potential of the Korean economy and create more jobs. The free trade zone policy aimed at transforming Korea into an international business center by attracting high-tech and service industries, and the free trade zone policy was considered a success story of South Korean policy in the field of FEZ. The reason why these two zones were chosen is that both were tools of structural changes in Korean industry as a result of attracting FDI. The accumulated FDI in FEZs of Korea amounted to \$178 billion as of 2018, 5 250 companies participated in them [16].

Since 1960, the Korean government has consistently pursued a policy of attracting foreign investment to financially support the country's national industrialization programs, modernize a number of industries and develop a competitive export sector in manufacturing. In the late 1990s, South Korea's foreign investment policy in regulating foreign investors in the country was significantly amended towards broad liberalization of the foreign investment regime. Thus, in 1998, the Korean government significantly deregulated and opened the country's investment market to foreign investors with the adoption of the Foreign Investment Promotion Act. The new act was aimed to actively attract foreign investment through the creation of a mechanism for providing incentives and benefits depending on the "quantitative" and "qualitative" sides of investment. In fact, this mechanism provided for the creation of a system for exchanging

“benefits for claims” while maintaining a balance of interests from both the government and foreign investor side. The “quantitative” side of foreign investments refers to the volume of investments by foreign investors, and the “qualitative” side refers to the potential contribution of the foreign investor to the implementation of the national development programs of the country, which were aimed (and still are) to increase the country’s global competitiveness, develop the potential of the Korean economy, create high-value-added industries, create new jobs. In fact, this has potentially directed and stimulated investments in the creation of competitive, export-oriented, high-tech production, conducting scientific research, and improving the professional skill of personnel, etc [16].

The updated procedure for the registration of foreign investments requires the foreign investor to provide only a notification to the Korea Investment Agency (KOTRA). Foreign investors are monitored by the Foreign Investment Committee (FIC) when necessary [17,18]. Under the program for stimulating foreign capital flows, a number of benefits may be granted to foreign investors if their activities coincide with the main directions of the national economic program for the development of the Korean economy in three main directions: 1) Improvement of the industrial structure (development of key economic sectors; development of the latest competitive export industries; development of high value-added services industries); 2) In the area of fiscal policy (expansion of budget revenues); 3) Other important areas of the economy (increasing labor market flexibility (job creation, advanced training).

In order to encourage foreign investment, the Korean government offers foreign investors: 1) tax benefits; 2) monetary subsidies; 3) provision of benefits system in the framework of creating special economic zones (SEZs).

The national program for promoting foreign investment provides for the elimination or reduction of corporate income taxes, local taxes and customs duties. So, the corporate tax and income tax are adjusted if the investor meets such requirements (corporate tax and income tax are reduced by 100% over the first five years and by 50% over the next two years) [17,19]:

1) Support for industrial sectors of the Korean economy. In order to receive appropriate benefits, conclusions and recommendations are needed with subsequent approval of the Foreign Investment Committee on the role of the foreign investor in development, for example, international competitive industries are required for national economies.

2) Providing targeted benefits. Providing benefits under the operation of separate “foreign investment zones”. Benefits under certain zones: Saemangeum zone / Jeju zone. Minimum investment of \$1 million, requirements for production, system integration, logistics, R&D, etc. Granting of tax benefits: Free economic zone / Saemangeum zone. In order to receive tax benefits, there is a requirement for a minimum investment of \$1 million and specific cost requirements for development, production, system integration, logistics, scientific and technical research, etc.

3) Tax benefits under the program “Developments in the Jeju Zone”. Various tax benefits are offered when investing more than \$10 million and with a total investment of more than \$100 million, and with a foreign investment ratio of 50% or more.

4) Tax benefits under the program “Foreign Investment Zone”. Contains requirements for production and logistics.

5) Tax benefits under the program “Business City Zone”. Tax benefits are granted subject to cost requirements for developments, production, development of system integration and logistics, conducting R&D, etc.

6) Customs benefits. Customs duties may be eliminated or substantially reduced for foreign investors for capital goods (i.e. machinery, equipment, parts, devices, etc.) which are: 1) imported by a foreign investor as investments, qualified under the Foreign Investment Promotion Act (FIPA); 2) directed for business purposes by companies located in the foreign investment zone, free economic zone, free trade zone, Saemangeum zone, Jeju zone, etc.

The program of the Korean government to attract foreign investments in addition to tax benefits also provides monetary subsidies, if the investment is in line with the national economic development plans of the country and is aimed at the creation or expansion of production plants, factories, institutions, research centers, etc [18,19]. The granting of subsidies depends on factors such as: the level of production complexity and the potential to transfer appropriate technology; the potential to create new jobs; interaction with domestic investment projects; influence on local or national economies. Financial subsidies may be granted if the foreign investment ratio is 30% or more and the necessary conditions are met. The total amount of the subsidy varies between 30% of the investment amount (40% for the creation or expansion of the research center). To receive financial subsidies, the following conditions must be met: 1) investing in the high-tech industry or providing services of great importance to other industries; 2) investing in the production of components and materials (to achieve a significant effect of producing high value-added end products or introducing new technologies); 3) creation of new jobs: (a) 300 employees in the fields of production, mining, construction, transport, publishing, mass media, broadcasting, information services, management, sanitation, social security; or b) 200 employees in the fields of agriculture, fisheries, forestry, electricity, gas, wholesale and retail trade, hotel and restaurant business, financing, insurance, maintenance, art, sports, leisure; or c) 100 employees in the fields of waste disposal and processing, education, associations or institutions, other personal services; or d) 50 employees in real estate and rental.

Thus, special economic zones were used as policy instruments to promote industrialization and economic development. Special economic zones are a compromise between the state and private investors, and at the same time they contribute to the globalization of the economy, and present themselves as an additional or alternative approach to integration into the world market [20].

Currently, special economic zones in South Korea can be divided into 8 categories [16,17]:

- Free trade zones (15 zones). Guarantee flexible production, logistics and trade activities to encourage foreign investment, promote trade, international logistics and regional development. The first free trade area has been in operation in Korea since 1970 (Masan export processing zone was created to increase foreign capital flows and attract advanced technologies in order to increase the region’s employment and competitiveness of exports);

- Free economic zones (8 zones). They were created in 2003 to encourage foreign investment and make Korea the main business center in Northeast Asia. They are characterized by a significant easing of the regulatory system to attract FDI;

- Foreign investment zones (20 zones). The zones provide various administrative incentives, such as tax exemptions or rent exemptions for foreign corporations wishing to invest in a particular region. This contributes to foreign capital flows to improve the productivity of the industry structure, promote technology transfer and increase employment.

- Saemangeum special zone (covers 26.5% of Korea’s territory). Started for the first time for the purpose of cultivating agricultural land. Later, the Saemangeum region was transformed from 100% agricultural area to 70%

industrial and 30% agricultural area.

- Business cities zones (5 zones). Created to promote the development of underdeveloped areas of Korea. This category of SEZ allows businesses to invest the capital and technologies and to build an administrative city with independent production, research, housing, education and health care services. The purpose of this SEZ is to decentralize the concentration of business in Seoul.

- Special R&D zones (5 zones). Created to develop and promote new technologies through R&D and their commercialization. In these SEZs, research institutes, universities, corporations, financial institutions and auxiliary organizations create clusters that form a single system based on mutual cooperation.

- International scientific business zones (4 zones). They were based to create a science-based innovation cluster (global research base) for the country's economic growth and the promotion of Korea as a superpower.

- Special economic zones of regional development. SEZs that actively adapt regulatory reforms to the local context and promote regional decentralization and differentiation, thereby contributing to the regional economy. The regional balanced development strategy, led by the central government, is unable to fully reflect the individuality of a particular region, and this impedes the autonomous expansion of regional growth. A special scheme of regional zones was introduced to properly remove this deficiency in order to create special regulatory reforms and achieve decentralized economic development in local regions.

Conclusions. The peculiarity of the industrialization of new industrialized countries (NIC) of Southeast Asia was the large-scale attraction of foreign direct investment. Although there were some differences in the policy of FDI attraction, including the forms of MNEs operations, the amount of their shareholding control and industry priorities, all these countries focused on creating export-oriented industries. New industrialized countries in Asia are the area of the most active operations of transnational companies. As a result, new export industries were created in these countries, which transformed them into dynamic world exporters of industrial products. On the example of South Korea, the article proved that international capital flows, including foreign direct investment, are vital addition to the national economic development efforts. Foreign direct investments contribute to the financing of sustainable economic growth in the long term. This is especially important for its potential to transfer knowledge and technology, create jobs, increase overall productivity, increase competitiveness and activate entrepreneurship. Foreign investment in Korea increased due to open economic policy (liberalization of mergers and acquisitions, deregulation of foreign investors' activities), pursuing the policy of attracting foreign investment (increase in investment incentives), support of investment activities through the creation of SEZs.

One of the main factors behind the effective economic development of South Korea was the combination of the development of market mechanisms and active state regulation in all spheres of the economy. The transition from capital- and labor-intensive to knowledge-intensive industrial production, as well as state promotion of foreign capital flows through the creation of special economic zones with a favorable tax regime (which was actually provided in exchange for rather strict requirements for foreign investors activities, especially with regard to the introduction of new technologies, creation of new jobs, complication of production processes). In regulating foreign economic activity, it was important to protect the national priorities of the country's economic development, support national exporters, promote and support them abroad through the use of tools such as the creation of special export production zones.

Special economic zones were used as policy instruments to promote industrialization and economic development. Special economic zones are a compromise between the state and private investors, and at the same time they contribute to the globalization of the economy, and present themselves as an additional or alternative approach to integration into the world market. Despite the prevalence of SEZs worldwide, their efficiency and influence on the economy and structural transformations are quite ambiguous in different countries. One of the most successful experiences that may be useful for Ukraine in the future is the implementation of SEZs programs in South Korea. SEZs are effectively used to achieve dynamic and innovative growth. The creation of economic zones is a catalyst that can stimulate industrial activity in particular region and attract FDI, mainly in the manufacturing sector in order to expand exports and create jobs, to attract new technologies or conduct R&D based on the FEZs.

Надійшла до редколегії 29.07.2023

References:

1. ASEAN Investment Report 2020-2021 [Electronic resource] // ASEAN. – 2021. – URL: <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/09/AIR-2020-2021.pdf> (date of access: 15.10.2022)
2. World investment report 2022 [Electronic resource] // UNCTAD. – 2022. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2022_en.pdf (date of access: 20.10.2022)
3. FDI: South Korea [Electronic resource] // Worldbank. – 2022. – URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.KLT.PTXL.CD?end=2020&locations=KR&start=1970&view=chart> (date of access: 15.10.2022)
4. Thorbecke W., Salike N. Understanding foreign direct investment in East Asia [Electronic resource] // Willem Thorbecke, Nimesh Salike. ADB Institute. – 2011. – URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/206767363.pdf>. (date of access: 20.10.2022)
5. Sachwald F. FDI and the Economic Status of Korea: The Hub Strategy in Perspective [Electronic resource] / Frédérique Sachwald. – 2003. – URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/fdi_economic_status_korea.pdf. (date of access: 21.10.2022)
6. Mahembe E. Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Theoretical Framework [Electronic resource] / Edmore Mahembe. – 2014. – URL: https://virtusinterpress.org/IMG/pdf/10-22495_jgr_v3_i2_p6.pdf. (date of access: 21.10.2022)
7. Gestrin M. Trends in foreign direct investment and their implications for development [Electronic resource] / Michael Gestrin. – 2016. – URL: https://www.researchgate.net/publication/305421611_Trends_in_foreign_direct_investment_and_their_implications_for_development. (date of access: 15.10.2022)
8. KOSIS – KOREAN Statistical Information Service [Electronic resource] // KOSIS. – URL: <https://kosis.kr/eng/> (date of access: 15.10.2022)
9. FDI financial flows - By partner country, South Korea [Electronic resource] // OECD. – URL: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=64194#> (date of access: 15.10.2022)
10. Moon H.C. Cross-Border Mergers & Case Studies of Korea.; China; and Hong Kong, China Acquisitions [Electronic resource] // Hwy-Chang Moon, Hee-Kyung Kim, Dong-Hyun Lee. – 2003. – URL: https://www.apec.org/docs/default-source/Press/NewsRelease/2004/03_cti_ieg_merger.pdf (date of access: 20.10.2022)
11. Korea Automobile Manufacturers Association (KAMA) [Electronic resource]. – URL: <http://www.kama.or.kr/BoardController> (date of access: 21.10.2022)
12. Wad P. The Development of Automotive Parts Suppliers in Korea and Malaysia: A Global Value Chain Perspective [Electronic resource] / Peter Wad. – 2008. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13602380701661002> (date of access: 21.10.2022)
13. Ritter L. The Rise and Competitiveness of South Korean Automobile Manufacturers [Electronic resource] / Larissa Ritter. – 2010. – URL: <https://openrepository.aut.ac.nz/bitstream/handle/10292/1025/RitterL2.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (date of access: 03.10.2022)
14. Korea undertakes more domestic reform as its position in world trade continues to strengthen [Electronic resource] // WTO. – URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp040_e.htm. (date of access: 03.10.2022)
15. Republic of Korea. Foreign Investment Promotion Act [Electronic resource] // Republic of Korea. – URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ls/Shin_RelDocs.pdf. (date of access: 15.10.2022)

16. Special Economic Zones: What Can Developing Countries Learn from the Korean Experience? [Electronic resource] // KDI School of Public Policy and Management. - 2016.
URL: [http://www.ksp.go.kr/api/file/download/11456?downloadFilename=Special%20Economic%20Zones%3A%20What%20can%20Developing%20Countries%20learn%20from%20the%20Korean%20Experience%3F%20%20\(English\).pdf](http://www.ksp.go.kr/api/file/download/11456?downloadFilename=Special%20Economic%20Zones%3A%20What%20can%20Developing%20Countries%20learn%20from%20the%20Korean%20Experience%3F%20%20(English).pdf) (date of access: 20.10.2022)
17. Free Economic Zone of Korea [Electronic resource]. – URL: <http://fez.go.kr/global/en/index.do>. (date of access: 20.10.2022)
18. Invest Korea [Electronic resource]. - URL: <http://m.investkorea.org/en/index.do> (date of access: 21.10.2022)
19. Investing in South Korea [Electronic resource] // Thomson Reuters Practical Law. – 2018. – URL: https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-611-1365?_ITS=20190106031532329&transitionType=Default&contextData=%28sc.Default%29 (date of access: 03.10.2022)
20. Special Economic Zones: World practice, experience and alternative concept [Electronic resource] // World Investment Report 2019, UNCTAD. – 2019. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/WIR2019_CH4.pdf (date of access: 03.10.2022)

Н. Кузнєцова, канд. ек. наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК НОВИХ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН АЗІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ)

Анотація. Економіка Південної Кореї (далі Корея) стала однією з найбільш диверсифікованих та технологічно прогресивних у світі за останні 50 років. З 1997 р. Корея почала проводити широку політику лібералізації щодо іноземних інвестицій, в тому числі і по відношенню до прямих іноземних інвестицій (ПІІ), і завдяки грамотно проведеним реформам уряду змогла спрямовувати фінансові потоки у пріоритетні напрямки економічного розвитку національної економіки. ПІІ стали відігравати важливу роль в економіці країни і виступили основним каталізатором у індустріальному розвитку країни і технічному переоснащенні галузей. Особливого значення з точки зору розвитку національного виробничого потенціалу країни набуває питання особливостей форм проникнення іноземного капіталу (контрактні та підрядні форми, створення спільних підприємств, хоча згодом вони поступилися практиці використання злиттів та поглинань) та налагодження відносин співпраці місцевих компаній з іноземними філіями багатонаціональних підприємств (БНП), що сприяло не тільки підвищенню продуктивності вітчизняних фірм, передачі складних методів управління і передових технологій, а й зміцнювало структуру промисловості. Через співпрацю з іноземними компаніями поступово відбувалося підвищення конкурентоспроможності місцевих компаній. Подальша привабливість Кореї з точки зору ПІІ стала результатом швидкого економічного розвитку країни і її спеціалізації на нових інформаційних і комунікаційних технологіях. Основними чинниками ефективного економічного розвитку країни стало поєднання розвитку ринкових механізмів та активного державного регулювання в усіх сферах економіки. У регулюванні діяльності іноземних інвесторів важливим стало захист національних пріоритетів розвитку, підтримання національних експортерів. В той же час уряд проводив активну політику в сфері залучення іноземних інвестицій. Одним з інструментів залучення додаткових капіталів в економіку країни стало створення спеціальних економічних зон (СЕЗ), зокрема зонекспортного виробництва із сприятливим податковим режимом.

Ключові слова: Південна Корея, іноземний капітал, прямі іноземні інвестиції, індустріальний розвиток, регулювання іноземних інвестицій, спеціальні економічні зони, пільги та вимоги до іноземних інвесторів.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В статті аналізуються проблеми інноваційного розвитку в умовах інформаційного суспільства. Саме інновації стають потужним фактором економічного зростання і забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країн світу у глобальному середовищі.

В умовах глобальної конкуренції набувають значення фактори, що забезпечують інноваційне зростання: внутрішні ресурси – фінанси, людський, інтелектуальний та креативний капітал, бізнес. Важливі також і зовнішньоекономічні чинники – розвиток міжнародної науково-технічної кооперації, міжнародних альянсів, залучення багатонаціональних корпорацій, участь у глобальних ланцюгах створення вартості та ін. Одним з найважливіших факторів стає розвиток людського та інтелектуального капіталу, оскільки саме людина є носієм інтелекту, досвіду, знань, ідей, цінностей, менеджменту, що дозволяє багатьом країнам використовувати ці переваги при реалізації інноваційної стратегії розвитку.

Ці проблеми особливо актуальні для України, оскільки саме інноваційна модель розвитку буде покладена в основу післявоєнної відбудови країни, що дозволить відновити економіку на новому технологічному рівні та забезпечить стійке економічне зростання, конкурентні позиції на світових ринках та добробут населення.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інноваційний розвиток, людський, інтелектуальний, креативний капітал, післявоєнна відбудова економіки,

Вступ. Війна, розв'язана Росією в Україні, вже завдала значних втрат економіці та людському потенціалу, які ще неможливо оцінити. Але вже почався процес формування концепції післявоєнної відбудови країни. Історія надає багато прикладів того, яким чином країни здійснювали відбудову своєї економіки після значних втрат економічного і людського потенціалу та практично завжди прискорене економічне відновлення було пов'язане з масштабними процесами модернізації економіки, прискореного розвитку нових, високо динамічних елементів в її структурі.

Для України може мати особливе значення досвід країн, які успішно відбудовували свою економіку після Другої світової війни, зокрема, Німеччини та Японії, та низки східно-азійських країн, які здійснювали процеси подолання економічного і технологічного відставання на основі технологічної модернізації. Зараз до розробки проблем післявоєнної відбудови в Україні долучаються провідні вчені, експерти, зарубіжні фахівці, які обґрунтовують напрями економічного і технологічного оновлення країни. Серед таких досліджень можна відмітити «Нарис про відбудову України» групи українських та відомих зарубіжних вчених серед яких Т. Бекер, Б. Айхенгрін, Ю. Городніченко, С. Гурієв, С.,

Джонсон, Т. Милованов, К. Рогофф, Б. Ведер ді Мауро, які ключовими принципами міжнародної допомоги для реконструкції визначили: рух України до Європейського Союзу; розробку програми реконструкції на основі декарбонізації та з мінімальною залежністю від викопного палива; допомогу у надходженні іноземного капіталу та технологій [1].

Вагомий внесок в розвиток концепції післявоєнної відбудови економіки України зробив відомий польський вчений Гжегож В. Колодко, який також визначив важливість для цього майбутнього членства в Європейському Союзі і запропонував Співтовариству створити для цього спеціальний довгостроковий фінансовий механізм – Європейський фонд реконструкції України та здійснити багатомільярдні інвестиції в інфраструктуру та розвиток людського капіталу [2]. Дослідницькою організацією Німецький фонд Маршалла США (GMF) також розроблені пропозиції щодо відбудови країни, які містяться в документі "Проектування відбудови України в дусі плану Маршалла» [31].

Практично у всіх пропозиціях до плану післявоєнного економічного відновлення України обґрунтовується розвиток на основі реалізації інноваційної моделі, яка має забезпечити економічне зростання і міжнародну конкурентоспроможність. Для таких перетворень необхідні нові інститути сприяння розвитку, державна інноваційна політика, яка має: визначити пріоритети інноваційного розвитку; забезпечити прозоре регулятивне середовище, сформоване відповідно до міжнародних стандартів, яке спирається на гнучку законодавчу і судову систему, надає гарантії капіталовкладень; запровадження спрощеного податкового режиму; забезпечення належного фінансування R&D і освіти. Особливе значення має якість людського та інтелектуального капіталу.

Вивчення зарубіжного досвіду дає можливість удосконалити окремі механізми та пріоритети інноваційної політики України в процесі майбутньої післявоєнної відбудови. Очевидно, що для таких перетворень необхідні не лише нові інститути сприяння розвитку та його фінансування, виважена, стратегічно орієнтована політика інноваційного розвитку країни, а також збереження і розвиток людського, інтелектуального та креативного капіталу.

Інтелектуальний капітал в концепціях економічного розвитку

Людський фактор в економіці завжди відігравав важливу роль, оскільки людина є носієм ідей, знань, вмінь, кваліфікації. Особливо зростає значення цього фактору під впливом процесів глобалізації, розвитку інформаційного суспільства, цифровізації, що базується на нових знаннях, технологіях, комунікаціях та інноваціях, що відкриває нові джерела економічного зростання і забезпечення міжнародної конкурентоспроможності. Важливу роль відіграє науково-технічний прогрес, оскільки зростає роль прикладних наукових досліджень, зокрема, найбільшого розвитку набувають наукоємні, ресурсозберігаючі,

інформаційні та високі технології. У виробництві і житті суспільства зростає значення інформації. Водночас розвиток технологій та інновацій є важливою передумовою соціально-економічного розвитку країн. Успішний розвиток таких країн, як США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, де наука та інновації розглядаються як базова рушійна сила економічного зростання, підтверджує значення цих чинників для забезпечення сталого економічного зростання, міжнародної конкурентоспроможності, добробуту населення. Це обумовлює необхідність всебічного дослідження взаємообумовленості розвитку людського потенціалу, технологічного розвитку і процесів глобалізації.

Роль людського фактору в економіці ґрунтовно досліджена ще в працях таких всесвітньо відомих вчених, як Ф. Бродель, М. Вебер, Т. Веблен, Е. Дюркгейм, К. Поланьї, Й. Шумпетер та ін. Пізніше суспільні цінності, що лежать в основі розвитку людського потенціалу в умовах зростаючого постіндустріального суспільства, знайшли віддзеркалення в низці концепцій і теорій, зокрема, в концепції людського капіталу, розробленій в 60-х роках минулого століття Т. Шульцем та Г.С. Беккером, пізніше Нобелівськими лауреатами [4,5].

У 80-і рр. минулого століття в умовах розвитку нової економіки і загострення проблем конкурентоспроможності в глобальній економіці дослідження чинників соціально-економічного зростання показало, що головним джерелом економічного росту і забезпечення конкурентних переваг стає людина. Пріоритетність значення людського капіталу знайшло віддзеркалення в моделях росту, зокрема, моделі зростання, розробленій Р. Льюїсом, лауреатом Нобелівської премії з економіки 1995р., де ріст виробництва визначається капіталом – уречевленим і людським.

З другої половини ХХ ст. формується глобальне інформаційне суспільство, головними його ознаками є глобальність і широке використання наукових знань і наукоємних технологій. Ці глобальні зміни відбулися внаслідок діяльності людини та мають вплив на розвиток людського суспільства, продуктивних сил, виробничих відносин, людські ресурси, цінності. Суттєві зміни у світовому технологічному та людському розвитку обумовили актуальність всебічного дослідження цих процесів, що знайшло віддзеркалення в дослідженнях багатьох вчених, зокрема, Е.Тоффлера [6], Д.Белла [7], Г.М.Маклюена, М.Кастельса [8], П.Друкера та ін. Важливий вплив в формуванні теорії інформаційного суспільства мали такі західні соціологи, як Е.Масуда, А.Турен, А.Бюль.

В середині 1990-х рр. в країнах постіндустріального Заходу були створені засади для поступального розвитку – економіка, що базується на виробництві, використанні і споживанні знань, які стали важливим виробничим чинником, а також чинником економічного зростання, забезпечення міжнародної конкурентоспроможності і процвітання нації. В економіці, заснованій на знаннях, особливого значення набувають інформаційно-комунікаційний потенціал, швидкість створення, освоєння і поширення нових знань і технологій, знання, ідеї, освіта та ін. Необхідною умовою розвитку сучасної економіки стає здатність створювати, поширювати, використовувати знання. Тому в економіці, заснованій на знаннях, головним чинником економічного зростання і забезпечення конкурентних переваг стає людина як носій знань, ідей, цінностей та ін. [9].

Саме ці чинники стали підґрунтям виникнення в 1990-х рр. теорії інтелектуального капіталу. Т.Стюарт (США) та Л. Едвінсон (Швеція) ввели в науковий обіг термін «інтелектуальний капітал» та довели значно більшу цінність інтелектуальних фондів компаній порівняно з її матеріальними активами [10].

В умовах бурхливого розвитку НТР вченими різних країн, зокрема, професором Б. Лундваллом (Швеція), К. Фріменом (Велика Британія), професором Р. Нельсоном (США), були сформульовані основні ідеї концепції національної інноваційної системи, які полягали в тому, що основними факторами розвитку сучасної економіки є інновації, наукові розробки та наукові знання. Було доведено, що ці процеси взаємообумовлені та перебувають у тісному зв'язку з розвитком людського, інтелектуального та креативного капіталу.

Сучасна наука все більше перетворюється в глобальний осередок і її творчі сили зосереджуються там, де можливий прорив в новому пізнанні і відкриттях. Тому вченим надається необмежена свобода для реалізації енергії творчого пошуку, можливість самореалізації. З поширенням економіки знань важливими чинниками економічного і науково-технічного розвитку стають не лише знання та професіоналізм, але й винахідливість, реалізація талантів, здатність творити, створювати, привносити щось нове, що становить основу для розвитку секторів креативної економіки, заснованих на інтелектуальній діяльності. Поняття «креативна економіка» виникло ще на початку 1980-х р., та в науковий обіг було введено журналом [Business Week](#) в 2000 р. Основними характеристиками креативної економіки є висока роль нових технологій і винаходів в різних областях діяльності людини та гостра необхідність генерації нових знань.

Р. Флорида у відомій книзі «Creative class: people who change the future. Publishing house "Classic-XXI» обґрунтував настання пост-інформаційної епохи, для якої інформація і знання – це ресурс, а рушійною силою і головною цінністю виступає творчість. Креативна економіка за визначенням – сектор економіки, заснований на індивідуальній і колективній творчості, майстерності і таланті, здатний створювати добробут і робочі місця за рахунок використання інтелектуальної власності [11]. Саме поєднання інформаційних, цифрових технологій та інновацій з культурою, творчістю та індивідуальною винахідливістю, а також креативністю і підприємницьким талантом сформували підґрунтя для розвитку креативної економіки, ядром якої стає людський капітал.

В сучасному суспільстві очевидною стає обумовленість зростаючого впливу на світовий економічний та інноваційний розвиток неекономічних чинників – людських цінностей, свідомості, мотивів поведінки, інтересів, пріоритетів та ін., що потребує подальших досліджень людського фактору в економіці. Не випадково лауреатом Нобелівської премії з економіки у 2017 р. став Річард Р. Талер за його вклад в поведінкову економіку, яка є напрямом економічної теорії, що досліджує вплив психологічних чинників на рішення людей в різних економічних ситуаціях. При цьому значна увага приділяється ситуаціям, де люди поводять себе інакше, ніж це прогнозує класична економічна теорія з її припущенням раціональності та егоїстичності. Отже, сучасний світовий розвиток потребує високорозвинутого людського капіталу, інтелектуальних і креативних особистостей.

Інтелектуальний капітал в процесах економічного відновлення в Україні

Світовий досвід свідчить, що для країн, які обрали шлях прискореного економічного розвитку, участь в інноваційній діяльності є обов'язковою. Крім того, як показав аналіз наслідків глобальної фінансово-економічної кризи, держави, орієнтовані на інновації, мають більше можливостей вийти з кризи з найменшими втратами. Саме науково-технічний розвиток формує таку систему взаємовідносин між наукою, виробництвом і суспільством,

що інновації служать основою розвитку економіки і суспільства, а потреби інноваційного розвитку, в свою чергу, визначають і стимулюють розвиток наукової діяльності, що забезпечує досягнення і підтримання високого рівня національної конкурентоспроможності.

Досвід світових лідерів у сфері інновацій і високих технологій упродовж останніх десятиліть доводить необхідність орієнтації національної економіки на науково-інноваційний розвиток, державного управління та контролю за цими процесами, збільшення витрат на науку, інновації, високі технології, розвиток яких не призупиняється навіть у період фінансово-економічних криз.

Аналіз національних інноваційних систем країн-лідерів з інноваційного розвитку також показав, що для них характерні активна державна підтримка інноваційної діяльності, державна фінансова підтримка інноваційних процесів, стимулювання інновацій через встановлення пільгового оподаткування, надання кредитів, розвиток науково-дослідної та інноваційної інфраструктури, створення сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату. Однак вирішальне значення має розвиток людського, інтелектуального та креативного капіталу нації.

Як показують дослідження, у міжнародних рейтингах з людського розвитку, конкурентоспроможності економіки та інноваційного розвитку провідні позиції посідають майже однієї ті ж країни, незалежно від території, природних ресурсів, усталених моделей соціально-економічного розвитку, традицій та ін. (Таблиця 1). Очевидно, ключовим фактором розвитку інновацій та економічного зростання на його основі є людський та інтелектуальний капітал.

Проблеми забезпечення інноваційного розвитку завжди були актуальними для України та набувають особливо важливого значення при розробці концепцій післявоєнної відбудови країни. При цьому слід відмітити, що руйнівні наслідки війни в Україні значно ускладнюють фінансове, матеріальне і кадрове забезпечення інноваційного розвитку. Особливої уваги заслуговує фінансування R&D, оскільки його частка у ВВП країни протягом тривалого часу становила менше 1%, а з 2016 р. – менше 0,5 %, що не забезпечує технологічний розвиток. Неадекватною є і структура фінансування наукових досліджень, де витрати бізнесу становлять лише 30,5%, в той час, як, наприклад, в Німеччині – 66%, Франції – 56%, Швеції – 60%, Швейцарії – 67%, Китаї – 76%. Витрати на R&D закладів вищої освіти в Україні становлять лише 0,3%, в той час, як, наприклад, у Швейцарії 1,4%, Франції – 2,7%, США – 3,6% [12]. Таким чином, необхідно значно підвищити участь бізнесу та університетів у фінансуванні та здійсненні R&D.

Таблиця 1.
Лідери за показником Індексу людського розвитку, конкурентоспроможністю економіки та інноваційним розвитком у 2021 р.

За Індексом розвитку людського потенціалу	За індексом глобальної конкурентоспроможності	За фактором інновації
Швейцарія	Швейцарія	Швейцарія
Норвегія	Швеція	Швеція
Ісландія	Данія	США
Гонконг (САР)	Нідерланди	Великобританія
Австралія	Сінгапур	Республіка Корея
Данія	Норвегія	Нідерланди
Швеція	Гонконг (САР)	Фінляндія
Ірландія	Тайвань, Китай	Сінгапур
Німеччина	ОАЕ	Данія
Нідерланди	США	Німеччина

Джерело: UNDP. Human Development Report 2021-22: Global Competitiveness Report 2022. World Economic Forum within the framework of the Centre for Global Competitiveness and Performance, 2022.

За таких умов країні необхідне залучення грантів і фінансової допомоги інших країн і міжнародних організацій. Водночас отримання такої допомоги ускладнюється значними несприятливими змінами в міжнародній політиці, світовому господарстві та міжнародних економічних відносинах, які відбуваються останніми роками внаслідок пандемії COVID-19 і воєнної агресії Росії, яка спричинила значне уповільнення економічного росту у багатьох країнах світу, масштабний розрив міжнародних наукових, виробничих і торгових зв'язків, переорієнтацію багатьох компаній до інших країн, зміни напрямків потоків ПІІ, гострих кризових явищ на міжнародних ринках, зокрема, сільськогосподарської продукції, продовольства, енергоносіїв та ін. Тому Україні доведеться відбудовувати свою економіку в значно ускладнених міжнародних умовах, що обумовлює необхідність здійснювати відбудову економіки на дійсно інноваційній основі, що дозволило б істотно підвищити ефективність використання дефіцитних ресурсів розвитку.

Стосовно фінансування R&D в Україні, слід відмітити, що в останні роки були здійснені позитивні зрушення у сфері формування венчурного капіталу. Зокрема, активними учасниками української венчурної індустрії є такі компанії, як [Almaz Capital](#), [AVentures Capital](#), [Concorde](#), [Fison](#), [Capital](#), [Digital Future](#), [Empire State Capital Partners](#), [Imperious Group](#), [Detonate Ventures](#), [Integrum Ventures](#), [Intel Capital](#) та деякі інші. Однак венчурні фонди ще не набули достатнього розвитку, водночас в інноваційно активних економіках такі механізми відіграють важливу роль в процесах започаткування нових проектів або нового бізнесу, будівництва, ефективного управління тимчасово вільними активами, централізації контролю за бізнесом і управління корпоративними правами та ін.

Для розвитку інноваційних процесів, як свідчить зарубіжний досвід, важливим є залучення зарубіжних багатонаціональних корпорацій, зокрема інноваційних, що забезпечить надходження інвестицій, запровадження нових технологій та інновацій, співробітництво у сфері R&D, організацію виробництва високотехнологічної продукції, впровадження передового досвіду і менеджменту, створення нових робочих місць, в т.ч. і в наукоємних галузях. Для цього в країні є висококваліфіковані фахівці, менеджмент, наукові розробки, міжнародні науково-технічні коопераційні зв'язки та ін. Однак зараз з присутніх в Україні понад 70 зарубіжних БНК немає жодної високотехнологічної компанії. Мало і вітчизняних компаній, що виробляють високотехнологічну продукцію, через

що зараз в Україні частка високо- і середньо технологічного експорту, за останніми даними, становить 35,3%, а високотехнологічного – лише 5,6% [12].

Водночас в країні є сектори, де існують сприятливі передумови для залучення зарубіжних корпорацій. Однією з пріоритетних інноваційних галузей української економіки стають інформаційні технології. Зараз українським бізнесом створений сучасний інноваційний сектор економіки, орієнтований на глобальний ринок і вагомий з точки зору макроекономіки, а експорт комп'ютерних технологій стає одним із головних джерел надходжень до бюджету і піднімає позиції України у світових рейтингах. До 2022 р. сфера інформаційних технологій країни посідала 4-те місце у світі за кількістю сертифікованих фахівців у комп'ютерному програмуванні. Створення українських корпорацій в пріоритетних та інноваційних секторах в період економічної відбудови країни дасть поштовх до більш широкого залучення зарубіжних компаній в інші наукоємні та високотехнологічні сектори економіки, що сприятиме загальному зростанню експорту високотехнологічної продукції, забезпеченню її конкурентоспроможності на світових ринках, підвищенню культури ведення бізнесу та утвердженню світових стандартів, створенню нових робочих місць у високотехнологічних секторах.

Слід відмітити, що в процесі формування інноваційної системи в Україні в останні роки означилися позитивні тенденції, які йдуть в руслі інноваційного досвіду зарубіжних країн. Зокрема, набувають розвитку стартапи для продукування новітніх технологій, насамперед у сфері програмного забезпечення, маркетингу, створення та опрацювання баз даних. Відкриваються перспективи створення стартапів в інтелектуально-містких послугах, таких як програмування, науково-дослідна діяльність, інжиніринг, промисловий дизайн та ін. Загалом у рейтингу Startup Blink Україна за кількістю стартапів посідає 34-е місце у світі та шосте – у Східній Європі. Але для подальшого розвитку стартапів і досягнення достатньо високої концентрації технологічних компаній в національній економіці необхідне стабільне політичне, соціальне та економічне середовище, сучасні законодавство і регуляторна політика, орієнтовані на міжнародні стандарти та здатні ефективно регулювати і заохочувати розвиток інновацій, зокрема, через прозору і сприятливу для інноваційного (венчурного) бізнесу податкову політику. Як доводить досвід зарубіжних країн, вирішення цих проблем необхідне для досягнення системного успіху в реалізації політики інновацій.

Перспективним у цьому зв'язку може бути приєднання українських компаній до високотехнологічних глобальних ланцюгів створення доданої вартості (global value chains), що може розширити доступ до глобальних ринків, сприятиме модернізації технологій та якісним і кількісним змінам в людському капіталі за рахунок освоєння нових компетенцій та залучення прямих іноземних інвестицій. Зараз Україна включається в глобальні ланцюги насамперед шляхом аутсорсингу, на який орієнтовані близько 90 % ІТ-компаній у сфері програмування і 95 % всіх програмістів та фрілансерів в Україні. За обсягом доходів фрілансерів українці перед війною займали перше місце в Європі та 4 – у світі.

Приєднання до ГЛСВ також може бути ефективним для України і в галузі фармацевтики, розвитку біо- та нанотехнологій. Зокрема, це може бути у розвитку суперкомп'ютиinga (високопродуктивні обчислювальні системи), технології грид-обчислень і грид-інфраструктури, електронної системи охорони здоров'я, мікро- та наноелектроніки, мікро- та нанофотоніки, космічних та географічних інформаційних технологій, які можливо буде розвивати, використовуючи різні форми міжнародної кооперації.

Великі перспективи для розвитку інновацій відкриваються у зв'язку з отриманням Україною офіційного статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Відповідно до пріоритетів формування Інноваційного союзу в ЄС, Україна має зосередити зусилля на прискореному розвитку технологій, необхідних для вирішення сучасних гострих глобальних проблем – еко-інновацій (зниження викидів вуглецю, проведення кліматично нейтральної політики зростання в рамках європейського «зеленого курсу» та ефективне використання природних ресурсів на основі створення і впровадження безвідходних технологій – циркулярної економіки), розвитку новітніх підходів до охорони здоров'я в умовах зростаючих глобальних пандемічних загроз, гарантування безпеки та екологічності транспортної системи та інших пріоритетів сталого розвитку. У цьому процесі в країні мають формуватися нові напрями «смарт-спеціалізації».

Ключовим пріоритетом є сприяння стійкій цифровій трансформації згідно з напрямками [Стратегії формування цифрового майбутнього Європи](#) та формування в Європейському Союзі єдиного цифрового ринку. Реалізація цього європейського пріоритету передбачає впровадження усіма країнами заходів з розширення доступу до цифрової інфраструктури і послуг, вдосконалення потужностей широкополосної цифрової інфраструктури, особливо в менш розвинених регіонах, загальне покращення якості суспільних послуг і адміністрування для громадян та впровадження електронного управління.

Реалізація всіх цих напрямів інноваційної політики ставить особливі вимоги до людського та інтелектуального капіталу, які є невід'ємною складовою інноваційної моделі та створюють потенціал продукування нових знань та оригінальних ідей та разом з фінансовими та матеріальними ресурсами забезпечують створення високотехнологічних конкурентних переваг у глобальній економіці. Таким чином, розвиток людського потенціалу і прогресу власне технологій мають бути взаємодоповнюючими і взаємно зміцнюючими чинниками.

Слід відмітити, що в Україні з 1990-х рр. мала місце тенденція до втрати позицій у розвитку людського капіталу, а згодом лише повільне зростання Індексу людського розвитку, що загалом призвело до помітного падіння у світовому рейтингу за цим показником. Якщо порівняти показники України і країн Центрально-Східної Європи, які одночасно проводили ринкові реформи, то видно, що європейські країни не лише швидше провели ринкові перетворення, але й забезпечили економічний і соціальний розвиток та вступили до Європейського Союзу, виконавши всі необхідні умови. Україна за ІЛР значно відстає від нових членів ЄС в основному за показниками ВВП на душу населення та тривалістю життя (Рис.1). У 2021 р. вона посіла 74 місце серед 189 країн [13]. .

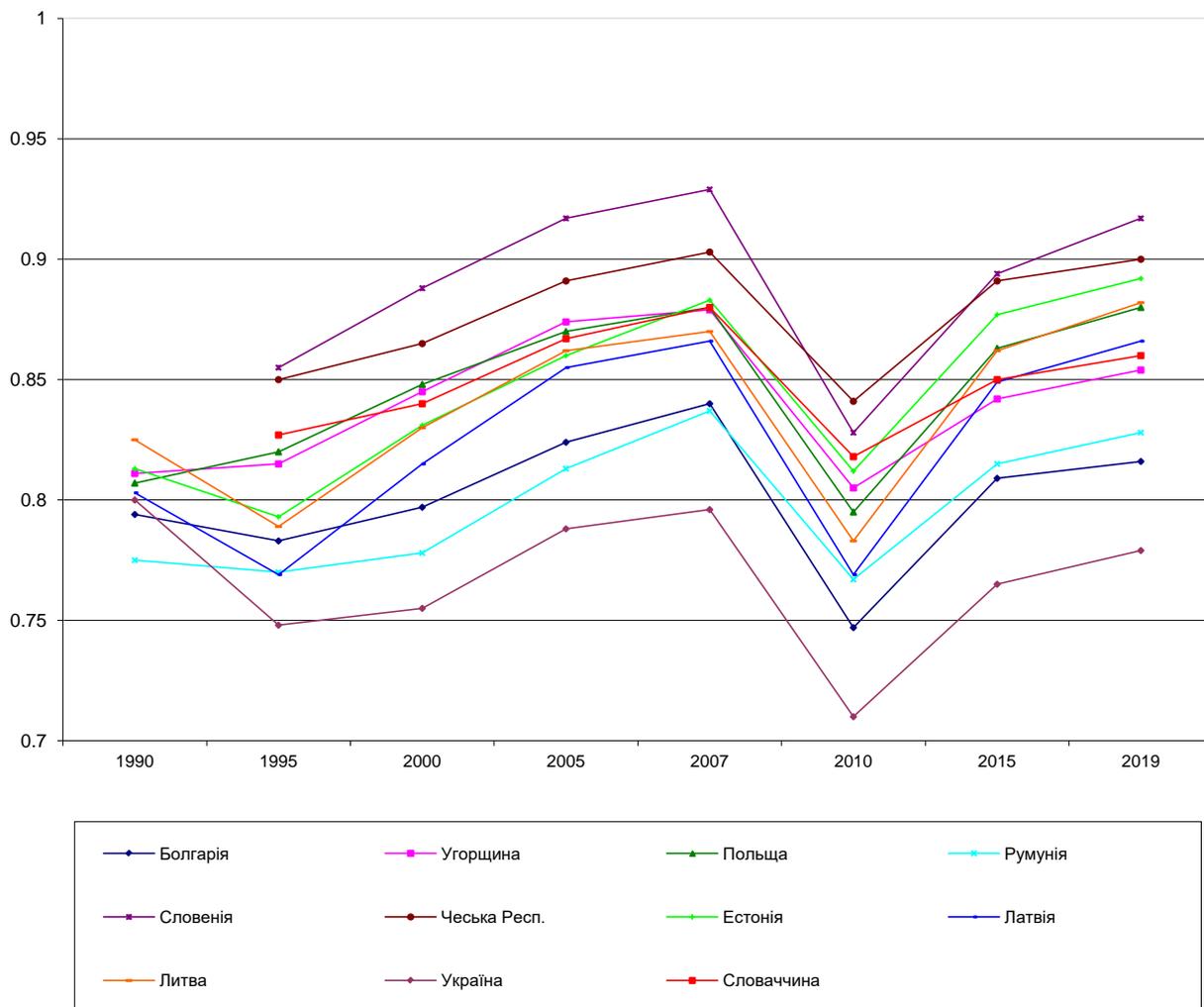

Рис. 1. Динаміка Індексу людського розвитку ПРООН в країнах Центрально-Східної Європи та в Україні
Джерело: UNDP [9], р. 277–280 (Table 2 “Human Development Trends, 1990–2021).

Війна в Україні завдала значних збитків людському капіталу, адже спричинила вимушену еміграцію мільйонів українських громадян, які є носіями гуманітарного та інтелектуального капіталу нації. Серед мігрантів багато молодих людей, які мають вищу освіту, кваліфікацію, мали роботу в Україні та багато з них вже влаштувалися в зарубіжних країнах і частина з них може залишитися за кордоном. Особливе значення має також те, що серед мігрантів є чимало випускників шкіл і студентів, частина з них може залишитися за кордоном і після завершення війни, зважаючи на наявність там більш сприятливих умов для навчання в престижних західних університетах та влаштування кар'єри у високотехнологічних секторах економіки. І це загрожує країні втратою вагомої частини інтелектуального та креативного капіталу. Це висуває на порядок денний державної політики важливе завдання – розробити механізми, які б заохочували молодь залишатися в Україні і працювати в ній для її відродження у повоєнний період. Але це потребує не лише забезпечення житлом і роботою, але й надання системі освіти і науки пріоритетного статусу в державі, зважаючи на їхню вирішальну роль у становленні інтелектуальної економіки майбутнього.

Висновки

Інтенсивність поширення інноваційних процесів у світовій економіці вимагає від України реакції на важливі економічні виклики. Війна в країні висвітлила всю безперспективність продовження у майбутньому економічного курсу, в основі якого була експлуатація порівняльних переваг у традиційних низько технологічних сферах економічної діяльності. Всі наявні ресурси доцільно спрямувати на розвиток нових, прогресивних, інноваційних галузей та інвестиційних проєктів, які забезпечать високотехнологічне соціально-економічне зростання значно більш високим темпом, ніж це можуть забезпечити традиційні галузі економіки. Навколо цих новітніх точок зростання набудуть розвитку суміжні та допоміжні галузі, які з часом сформують нову, інноваційно активну структуру економіки, здатну змінити і місце країни в міжнародному поділі праці на основі забезпечення високотехнологічної міжнародної конкурентоспроможності.

Для реалізації інноваційної стратегії і включення відновлюваної економіки України в глобальний високотехнологічний економічний простір необхідна стратегічно орієнтована державна політика інтелектуалізації економічного розвитку, що потребує розробки якісно нової державної інноваційної стратегії з урахуванням передового зарубіжного досвіду, що ґрунтується на поширенні інновацій, пріоритетності науки та знаннємістких галузей, стимулюванні створення інноваційно орієнтованих кластерів, підтримці участі бізнесу в наукомістких секторах економіки та розвитку інтелектуального капіталу.

Список літератури:

1. Нарис про відбудову України / Т. Бекер, Б. Айхенгрін, Ю. Городніченко та ін. –London: CEPR Press, 2022.
2. [Grzegorz Kolodko](https://www.ft.com/content/58b74ced-fed6-4fc4-978e-d54f7ada4c41). Ukraine recovery needs a debt write-off and help from the EU and China. – Financial Times, 2022. April 7. URL: <https://www.ft.com/content/58b74ced-fed6-4fc4-978e-d54f7ada4c41>
3. План Маршалла от Фонда Маршалла. Во что хотят превратить Украину после войны. URL: <https://www.dsnews.ua/economics/plan-marshalla-vid-fondu-marshalla-yak-zahid-hoche-vidnovlyuvati-ukrajinu-12092022-465914> .
4. Schultz T. Investment in Human Capital / T. Schultz // The American Review. – 1961. – March. №1. – P. 1-17.
5. Gari S. Becker, Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, 2d ed. (New York: National Bureau of Economic Research, 1975.
6. Тоффлер Е. Третья хвиля. – Пер. з англ., К. – 2000.
7. Д.Белл Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – Пер. с англ., М., 1999.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – Пер. с англ. – М.: ГУ ВШЭ, 2000.
9. Сіденко С.В. Некономічні чинники світового економічного розвитку. - Видавництво «Аврора принт», 2011р.
10. Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. - NY: Doubleday,1997.
11. Florida R. Creative class: people who change the future. Publishing house "Classic-XXI". 2007. 421p.
12. База даних Інституту статистики ЮНЕСКО (UIS.Stat). URL: data.uis.unesco.org.
13. UNDP. Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. – New York, 2022.

Надійшла до редакції 23.08.2023

Svitlana V. Sidenko,
D.Sc. (Economics), Professor,
Chief researcher,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

INTELLECTUAL CAPITAL IN THE INNOVATION-DRIVEN DEVELOPMENT STRATEGY OF UKRAINE

The article analyzes the problems of innovation-driven development in the conditions of the information society. Innovations appear as a most powerful factor in economic growth and sustainable international competitiveness of nations in the global environment.

Under the conditions of global competition, the factors fostering innovative growth become important, mobilizing internal resources of a country – financial, human, intellectual and creative capital, and supporting its business. External economic factors are also important, namely the development of international scientific and technical cooperation, international alliances, the involvement of multinational corporations, inclusion in global value chains, etc. One of the most important factors is the development of human and intellectual capital, since a human being personifies intellect, experience, knowledge, ideas, values, and management skills, and these factors enable many countries to use these advantages when implementing an innovation-driven development strategy.

These problems are especially relevant for Ukraine, since it is the innovation-driven development model that will be the basis of the post-war reconstruction of the country, which will allow the economy to be restored at a new technological level and ensure resilient economic growth, competitive positions on the world market, and the well-being of the population.

Keywords: information society, innovation-driven development, human, intellectual capital, creative capital, post-war reconstruction of economy.

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ З КРАЇН ЄС В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Грошові перекази трудових мігрантів часто виступають «рятувальним жилетом» для багатьох сімей і спільнот у країнах, що розвиваються, які перебувають у складних умовах. Грошові перекази використовуються безпосередньо для забезпечення сімей їжею, доступу до медичних послуг і якісної освіти, а також чистої води та санітарії. Порівняно з іноземною допомогою, грошові перекази є важливим і прямим засобом досягнення прискореного скорочення бідності. Дійсно, існують переконливі та однозначні докази, які підтверджують аргумент, що грошові перекази зменшують бідність у країнах, що розвиваються. З одного боку, грошові перекази можуть позитивно впливати на зростання через інвестиції та доступ до кредитів, зростання нових малих підприємств і сприяння підприємству шляхом послаблення кредитних обмежень, що є поширеним явищем у неформальному секторі країн, що розвиваються. З іншого боку, грошові перекази можуть завдати шкоди економіці одержувачів, сприяючи демонстративному споживанню та перешкоджаючи заощадженням. Крім того, для низькооплачуваних працівників, які отримують грошові перекази, якщо сума переказів перевищує очікуваний зарібок одержувачів від роботи, цей зовнішній потік доходу може перешкодити участі в робочій силі, викликати добровільне безробіття та сприяти розвитку культури залежності в країнах-одержувачах.

Потоки грошових переказів часто відіграють антициклічну роль: тобто вони зберігаються під час несприятливих подій у країнах-одержувачах. Незважаючи на кризу COVID-19 і політичну нестабільність, загальний обсяг грошових переказів продовжує зростати. Російська війна проти України спричинила велику гуманітарну катастрофу та кризу біженців. З початку війни з України виїхало та залишилось в Європі понад 8 мільйонів біженців, що були додані до глобальної кількості проживаючих українців за межами України. В умовах зростаючої гуманітарної кризи, спричиненої неспровокованою агресією Росії проти України, грошові перекази від українців у ЄС є життєво важливим способом забезпечення сім'ї та рідних засобами для існування.

Ключові слова: міжнародна міграція робочої сили, грошові перекази трудових мігрантів, приймаючі країни, країни походження мігрантів, прямі іноземні інвестиції, ВВП, ЄС.

Постановка проблеми. Міграційні процеси в межах Європейського Союзу на сучасному етапі розвитку зумовлені повномасштабним військовим вторгненням на території України з боку російської федерації. В результаті цього в ЄС була спровокована найбільша міграційна криза з часів Другої світової війни, оскільки станом на кінець 2022 року більше 8 мільйонів мігрантів, що виїхали з України з початку війни, перебували в межах країн Європейського Союзу. Для України перекази трудових мігрантів набули форми стабільного фінансового потоку, що приносить іноземну валюту, яка може стабілізувати платіжний баланс. Водночас, після повномасштабного неспровокованого вторгнення РФ, яке відбулося 24 лютого 2022 р., відбулися зміни щодо обсягів та напрямів грошових переказів з-за кордону. В даній статті відображено результати аналізу змін в грошових потоках трудових мігрантів, а також досліджено їх вплив на економіку України.

Мета статті – структурувати та дослідити стан і тенденції українських трудових мігрантів в межах Європейського Союзу протягом 2015-2022 років, а також основні зміни у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ, проаналізувати обсяги та канали здійснення грошових переказів трудових мігрантів, їх частку у ВВП країни, а також відносно прямих іноземних інвестицій, визначити вплив грошових переказів на економіку України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку міжнародного ринку робочої сили в умовах викликів сьогодення, виникнення глобальних ризиків та їх поширення на інші країни та континенти висвітлені в працях учених В. Фарра, Е. Равенштайна, Е. Лі, Дж. Хікса, Дж. Джонстона, І. Валлерстайна, П. Кругмана, А. Аркаронса, І. Мартіна, М. Піоре, С. Брезіса, Дж. Аткинса, Б. Лутса, М. Лукаса, Дж. Девідсона, Ф. Гріна, В. Стрелковські, Л. Сперкова, Т. Ромашенко, І. Кукурудза, А. Румянцева, Р. Стаканова, Д. Акімова, Г. Черевка, Н. Бахченнова, Б. Дмитрука, І. Мельник, І. Куревіна, О. Кислицина, К. Тартарова, Ю. Курунова та ін.

Основні результати дослідження. Грошові перекази мігрантів представляють собою грошовий вимір міжнародної міграції. Вони можуть мати значний вплив на скорочення бідності та можуть фінансувати економічне зростання в країнах, які приймають мігрантів. Для багатьох країн грошові перекази є значним і стабільним джерелом коштів, які іноді перевищують офіційну допомогу розвитку або фінансові надходження від прямих іноземних інвестицій. Незважаючи на те, що грошові перекази перевищують офіційну допомогу розвитку, варто враховувати, що це приватні кошти, а не державні. Глобальні оцінки фінансових переказів мігрантів включають трансакції за межі того, що зазвичай вважається грошовими переказами, оскільки статистичне визначення, яке використовується для збору даних про грошові перекази, є ширшим.

Таким чином, грошові перекази, які зазвичай розуміють як гроші або товари, які мігранти надсилають сім'ям та друзям у країнах походження, часто є найбільш прямим і добре відомим зв'язком між міграцією та розвитком. Їх можна визначити, як фінансові потоки від мігрантів (здебільшого йдеться про трудових мігрантів) з країни-реципієнта до країни-донора. До найпоширеніших форм подібних грошових переказів належать особисті грошові перекази, реалізовані як формальними, так і неформальними каналами.

У табл. 1 відображено динаміку грошових переказів трудових мігрантів з країн ЄС до України протягом довоєнного періоду та періоду після початку повномасштабної війни. Вона демонструє помірне зростання в кількісному вимірі з переважанням обсягів переказів з країн Європейського Союзу в загальному обсязі грошових переказів.

Таблиця 1

Грошові перекази трудових мігрантів з країн ЄС до України у 2015-2022 рр.*, млн. дол. США

Рік	Загальний обсяг переказів	Перекази з країн ЄС	Частка переказів з країн ЄС у загальному обсязі, %	ВВП
2015	6 959	3 152	45,3	91 031
2016	7 535	3 995	53,0	93 356
2017	9 287	5 386	58,0	112 190
2018	11 111	6 756	60,8	130 832
2019	11 921	7 127	59,8	153 781
2020	11 980	6 822	56,9	155 582
2021	14 019	8 602	61,4	200 090
2022*	6 524	-	-	-

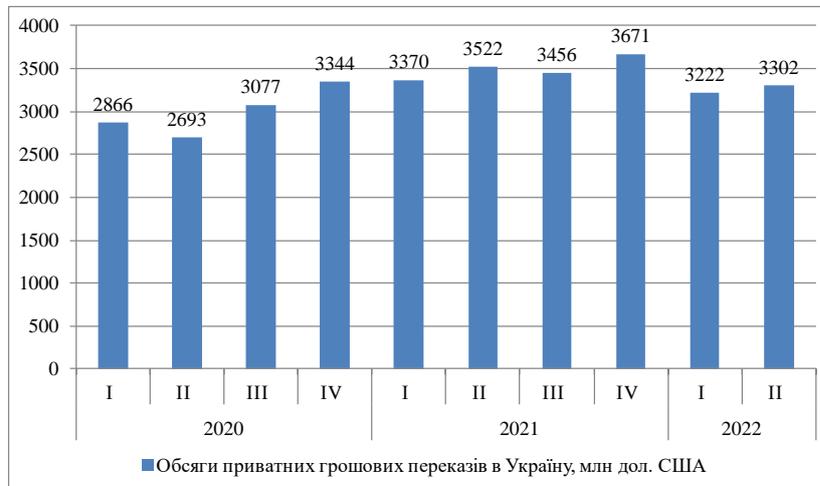
Джерело: складено автором за [11].

*II квартал 2022

Поквартальна динаміка переказів за останні два роки демонструє стабільні показники грошових переказів. Згідно з новими даними Національного банку України, які оприлюднені вже після початку широкомасштабного вторгнення, в Україну продовжують надходити грошові перекази з-за кордону, які станом на кінець II кварталу 2022 перевищили 6,5 мільярдів доларів. Відмітимо, що це значення є меншим за показники 2020-2021 рр., коли потоки надходжень від трудових мігрантів виявилися стійкими навіть під час COVID-19 кризи, стабілізація яких відбулась одразу ж після відкриття кордонів. (Див. рис. 1)

Рис. 1.

Динаміка грошових переказів трудових мігрантів в Україну, у 2020-2022 рр., поквартально, млн дол. США

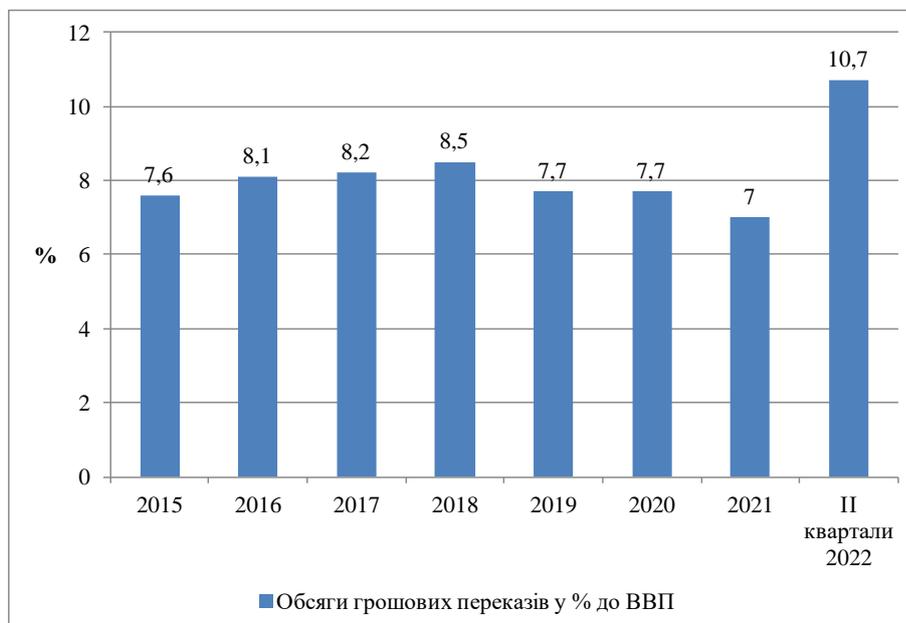
Джерело: [11]

На початку війни обсяги переказів дещо зменшились, зважаючи на те, що зменшилась кількість працездатних чоловіків, в зв'язку із обмеженнями на їх виїзд закордон, однак збільшилась кількість жінок та дітей у загальному обсязі мігрантів. Саме тому значна частина коштів була спрямована не в Україну від мігрантів, а навпаки з України для підтримки жінок та дітей закордоном. Крім того, нові українські мігранти в Європі та інших країнах поступово знаходять роботу та також можуть надсилати гроші на підтримку членів родини вдома. У I кварталі 2022 р. відбувалося помірне зниження на 4,39 % порівняно із аналогічним періодом 2021 року. У II кварталі 2022 р. спостерігається, що обсяги переказів зросли на 2,48 % порівняно із I кварталом 2022 р., хоча й на 6,25 % були меншими за рівень переказів у II кварталі 2021 р. За останніми даними НБУ, разом за 9 місяців 2022 р. українці перерахували з-за кордону 9 943 млн дол. США, що на лише на 4 % менше за показник аналогічного періоду 2021 р.

Оцінюючи роль переказів до України, варто оцінити їхню частку у ВВП країни та порівняти із прямими іноземними інвестиціями. На рис. 2 наведена динаміка частки грошових переказів міжнародних трудових мігрантів в Україну у ВВП країни.

Рис. 2.

Частка грошових переказів трудових мігрантів Україну у ВВП за 2015-2022* рр., %

Джерело: [11]

Рис. 2 показує, що частка грошових переказів трудових мігрантів завжди була значною у ВВП України. Незважаючи на їхнє скорочення протягом досліджуваного періоду у абсолютному виразі, за часткою у ВВП відбулося значне зростання. Так, якщо у 2015 р. грошові перекази мігрантів становили 7,6 % ВВП, до 2018 року включно обсяги переказів зростали та становили 8,5 %, а починаючи з 2019 року їх частка пішла на спад і до 2021 р. скоротилась до 7 %, однак станом на кінець II кварталу 2022 р. обсяг грошових переказів становив 10,7 % ВВП. Таке значне зростання відбулося через значну девальвацію національної валюти, у той час, як перекази з-за кордону відбуваються у валюті.

Рис. 3.

Грошові перекази трудових мігрантів в Україну та прямі іноземні інвестиції за 2015-2022* рр., млн дол. США

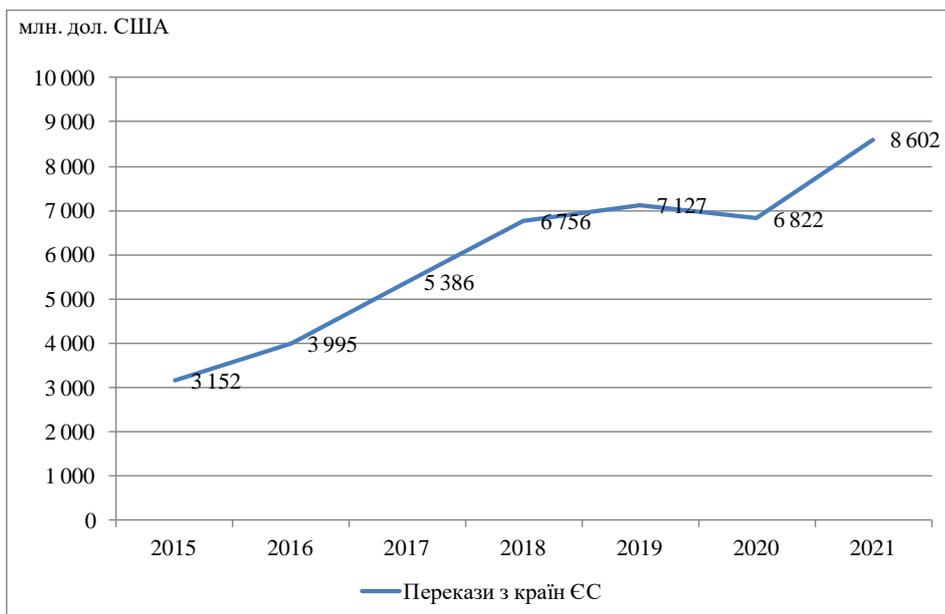
Джерело: [11]

Як видно з даних рис. 3, протягом досліджуваного періоду грошові перекази від мігрантів значно перевищили обсяг прямих іноземних інвестицій. Зокрема, у 2021 р. обсяг переказів мігрантів перевищив обсяг ПІІ більш ніж у 2 рази – це за умов, що 2021 був роком, коли ще відбувався вплив коронавірусної кризи.

Далі приділимо увагу саме переказам з країн ЄС, оскільки статистики за 2022 рік для цього сегменту поки що немає, обмежимося періодом 2021 р. Загальну динаміку грошових переказів показано на рис. 4.

Рис. 4.

Динаміка грошових переказів трудових мігрантів з країн ЄС в Україну, у 2015-2021 рр.

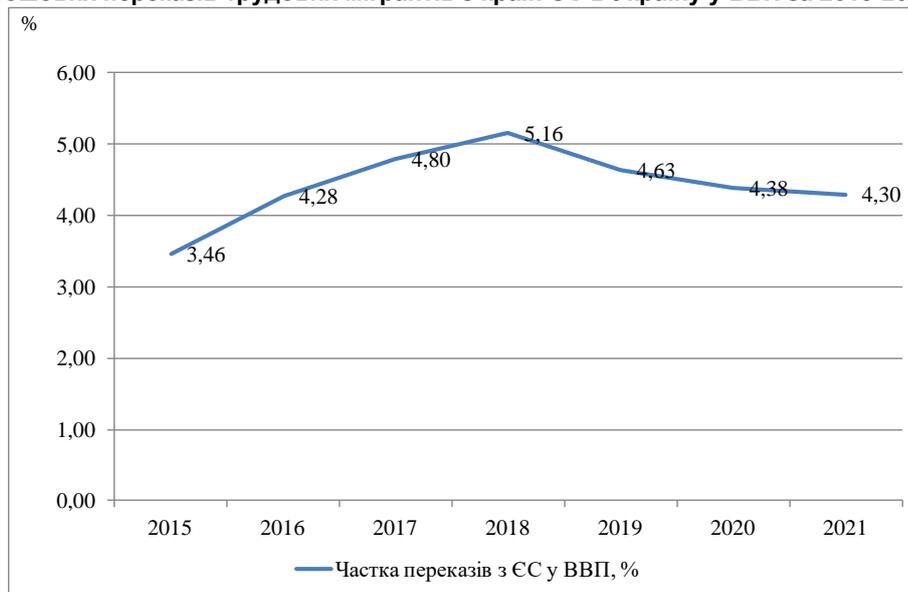
Джерело: [11]

Рис. 4 показує, що є всі підстави стверджувати, що зростання є значним. Так, у 2019 р. трудові мігранти, що працюють в країнах ЄС, переказали в Україну 7 127 млн. дол. США, у 2020 р. обсяг переказів дещо скоротився (на 4,28 %), враховуючи вплив пандемії, однак становив значні 6 822 млн. дол. США, а у 2021 р. зріс на 26 %.

Якщо подивитися на частку переказів з країн ЄС у загальній структурі переказів трудових мігрантів, то слід визначити, що відбулося зростання від 45,3 % у 2015 р. до 56,9 % у 2020 р. та 61,4 % у 2021 р. відповідно. Ці обсяги є значними, починаючи з 2017 р. трудові мігранти, що працюють в країнах ЄС, перераховували в Україну більш ніж половину загальних обсягів переказів за всіма країнами, де працюють трудові мігранти.

Рис. 5.

Частка грошових переказів трудових мігрантів з країн ЄС в Україну у ВВП за 2015-2021 рр., %

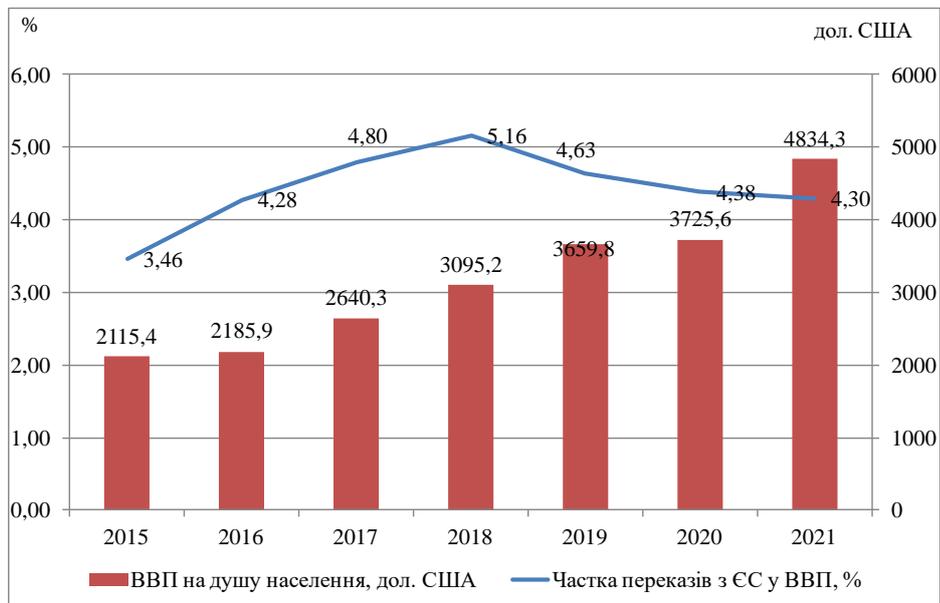
Джерело: [11]

На рис. 5 наведена динаміка частки грошових переказів трудових мігрантів з країн ЄС в Україну до ВВП. Протягом всього періоду частка грошових переказів трудових мігрантів з країн ЄС в Україну у ВВП невинно зростала – так, починаючи з 2016 р. вона склала більше 3% ВВП – до 5,16% у 2018 р., а у 2020-2021 рр. їхня частка становила 4,38% та 4,3 % відповідно.

Порівняльну динаміку переказів мігрантів та ВВП на душу населення покажемо на рис. 6. З наведеного рисунку помітна закономірність у зростанні ВВП та грошових переказів трудових мігрантів з країн ЄС. Загальне зростання ВВП на душу населення протягом зазначеного періоду становило 60,3%.

Рис. 6.

Частка грошових переказів трудових мігрантів з ЄС в Україну та ВВП на душу населення за 2015-2021 рр.

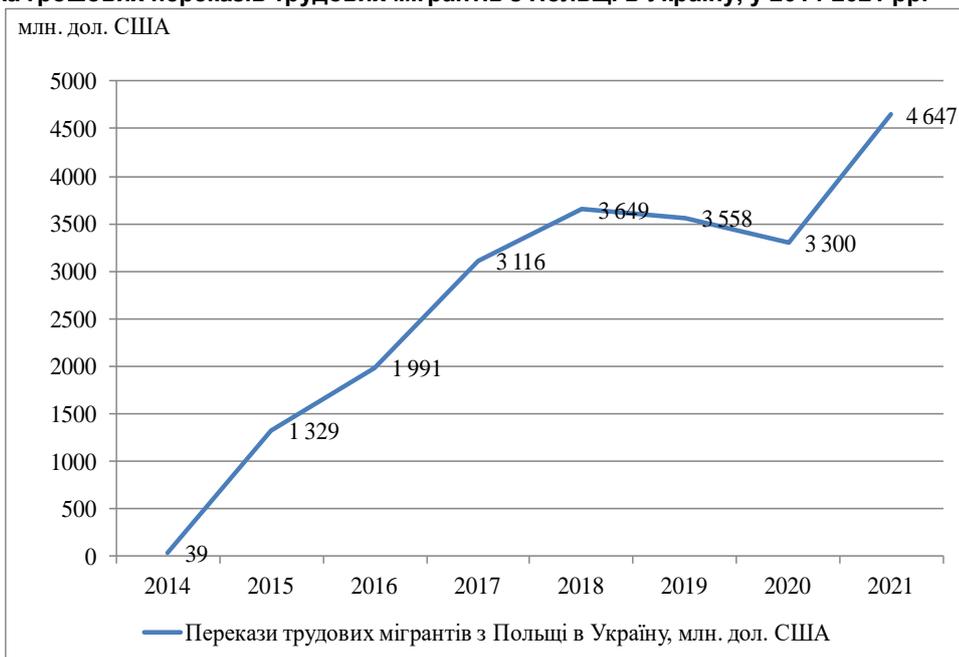
Джерело: [11].

Таким чином, отриманий висновок свідчить про дуже значну роль трудової міграції у країні ЄС з точки зору економічного впливу зароблених грошей мігрантів на українську економіку. На відміну від демографічних процесів, цей вплив можна оцінити як сприятливий, оскільки «впливання» грошей мігрантів дозволяє нарощувати доходи домогосподарств та регулювати платіжний баланс надходженнями у валюті. Якщо підсумувати наведені вище розрахунки, то слід визначити, що протягом 2015-2021 рр. вийде, що загалом 41 840 млн. доларів США трудові мігранти, що працюють у країнах ЄС, переказали в Україну.

Для порівняння, наведемо динаміку переказів, які мігранти надсилають до України з Польщі, яка є однією з пріоритетних країн для працевлаштування українців. (Див. Рис. 7)

Рис. 7.

Динаміка грошових переказів трудових мігрантів з Польщі в Україну, у 2014-2021 рр.

Джерело: [11].

Здебільшого таке зростання у порівнянні із 2014 роком спричинене удосконаленням методики підрахунку переказів трудових мігрантів, що застосовує НБУ, проте зростання все рівно є значним. Це також спричинено переорієнтацією українських працівників із російського напрямку на країни Європи. Так, у 2019 р. трудові мігранти, що працюють в Польщі, переказали в Україну 3 558 млн. дол. США, у 2020 р. обсяг переказів дещо скоротився (на 7,25 %), враховуючи вплив пандемії, однак становив значні 3 300 млн. дол. США, а у 2021 р. зріс на 40,8%.

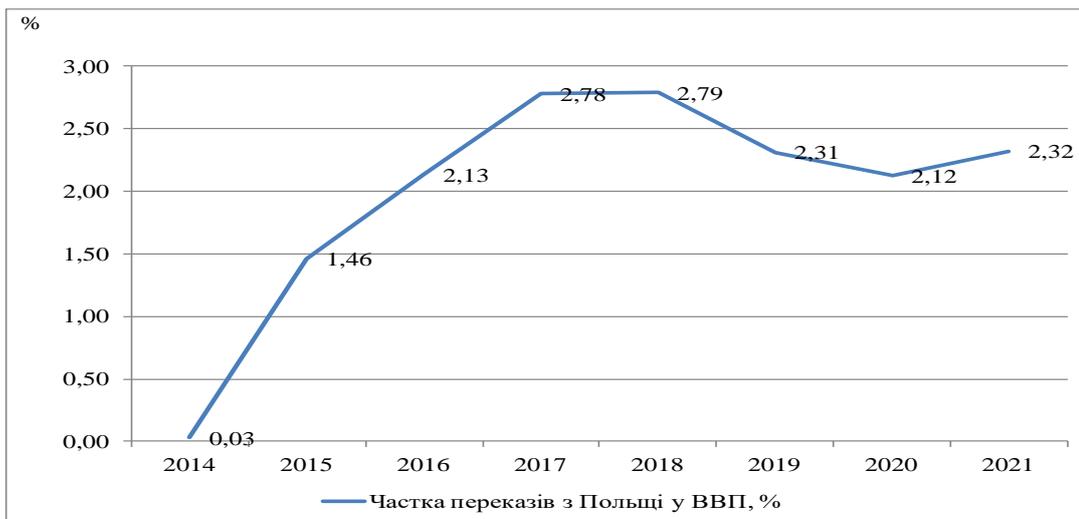
Частка переказів з Польщі у загальній структурі переказів трудових мігрантів показує, що відбулося зростання від 0,6 % у 2014 р. до 27,5 % у 2020 р. та 33,1% у 2021 р. відповідно. Починаючи з 2017 р. трудові мігранти, що працюють в Польщі, перераховували в Україну понад третину загальних обсягів переказів за всіма країнами, де працюють трудові мігранти.

На рис. 8 наведена динаміка частки грошових переказів трудових мігрантів з Польщі в Україну до ВВП. Протягом всього періоду частка грошових переказів трудових мігрантів з Польщі в Україну у ВВП невинно зростала – так, починаючи з 2016 р. вона склала більше 2% ВВП – 2,13 %, 2,78 % та 2,79 % і 2,31 % відповідно у

2016 р., 2017 р. та 2018 р. відповідно. Навіть попри певне скорочення у 2020 р., частка переказів з Польщі становила 2,12 % ВВП, а у 2021 р. підвищилася до 2,32 %. Це дає всі підстави стверджувати про вкрай вагоме значення трудової міграції саме у польському напрямку.

Рис. 8.

Частка грошових переказів трудових мігрантів з Польщі в Україну у ВВП за 2014-2021 рр., %

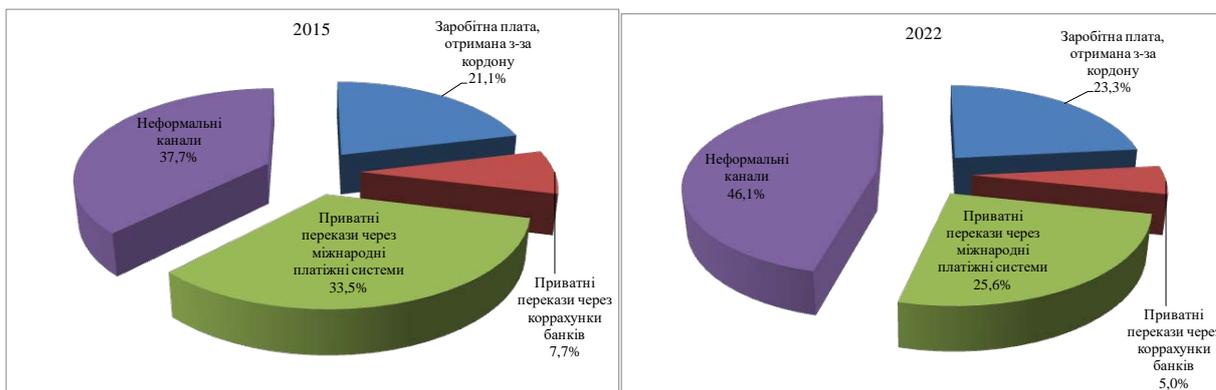

Джерело: [11]

Також важливо оцінити структуру грошових надходжень від трудових мігрантів. Для цього порівнюємо дані для 2015 року та дані станом на II квартал 2022 р. Зазначимо, що у 2015 р. переважна більшість переказів (62,3%) надходило з офіційних каналів (заробітна плата, перекази з банківських коррахунків та через міжнародні платіжні системи), то за підсумком II кварталів 2022 р. частка офіційних каналів скоротилася до 53,9%. Передусім, збільшилася частка неформальних каналів надходжень переказів мігрантів – з 37,7% до 46,1%.

Рис. 9.

Структура грошових переказів мігрантів в Україну за каналами переказів у 2015 р. та II кв. 2022 р., %

Джерело: [11]

За методикою НБУ, неформальні канали – це передача наявних грошей та інших матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому. Наприклад, йдеться про передачу грошей через знайомих, які їдуть в Україну, послуги приватних перевізників, а також посилки, що йдуть в Україну та мають вартісний вимір.

Однак, частка заробітної плати у переказах мігрантів протягом періоду зросла. Так, якщо у 2015 р. обсяг переказів зарплатні склав 21,1%, то протягом II кварталів 2022 р. цей показник становив 23,3%. Це підтверджує раніше визначене припущення, що із початком війни багато тих, хто виїхав, прагнуть заробляти гроші, щоб підтримувати свої родини, які залишилися в Україні.

Скоротилася частка переказів через коррахунки банків та міжнародні платіжні системи. Таке скорочення порівняно із 2015 роком можна пов'язати, зокрема, із санкційним баном російських банків у системі SWIFT, оскільки до повномасштабного вторгнення у росії працювало достатньо багато українських мігрантів, які переказували додому кошти через російські банки.

Слід зазначити, що частка міжнародних платіжних систем у грошових переказах зберігає дуже значний обсяг: станом на кінець II кварталу 2022 р. через них було проведено більше четвертої частини, 25,6 % всіх платежів з-за кордону до України. Та, очікується, що цей показник буде зростати. Зокрема, за останніми оперативними даними НБУ, обсяг коштів, перерахованих через міжнародні платіжні системи протягом 9 місяців 2022 р. становить 2 410 млн дол. США, що на 4,01 % більше значення за такий же період 2021 р.

Такі зміни зумовлені безпрецедентною підтримкою, яку зазначені платіжні системи надали українцям. З березня 2022 р. було запроваджено безкоштовні послуги для українців та скасування плати за перекази в Україну від таких міжнародних систем переказу коштів – нерезидентів як Western Union, MoneyGram, Ria Money Transfer, INTELEXPRESS та TransferGo.

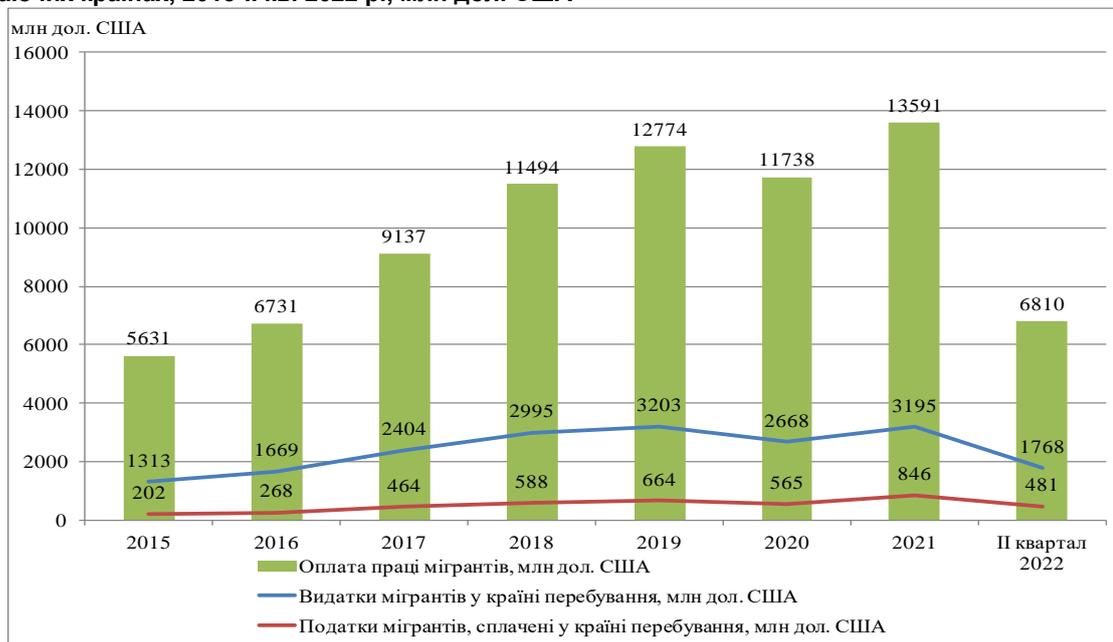
Говорячи про позитивний вплив розрахунків, які здійснюють мігранти, слід вказати на їхнє значення не лише для України, але й для країн, що прийняли українських мігрантів. Зокрема, кажучи про суми понад 41 млрд.

дол. США, що українські трудові мігранти відправили до своїх родин, то важливо відзначити, що чим більше трудові мігранти заробляють, тим більше вони залишають коштів і у країні свого перебування, зокрема, у вигляді податків та видатків, які вони мають під час перебування закордоном.

Зокрема, на рис. 10 показано динаміку заробітної плати, яку отримали українські мігранти та їхніх податків і видатків у приймаючих країнах.

Рис. 10.

Динаміка заробітної плати, яку отримали українські мігранти та їхніх податків і видатків у приймаючих країнах, 2015-II кв. 2022 р., млн дол. США

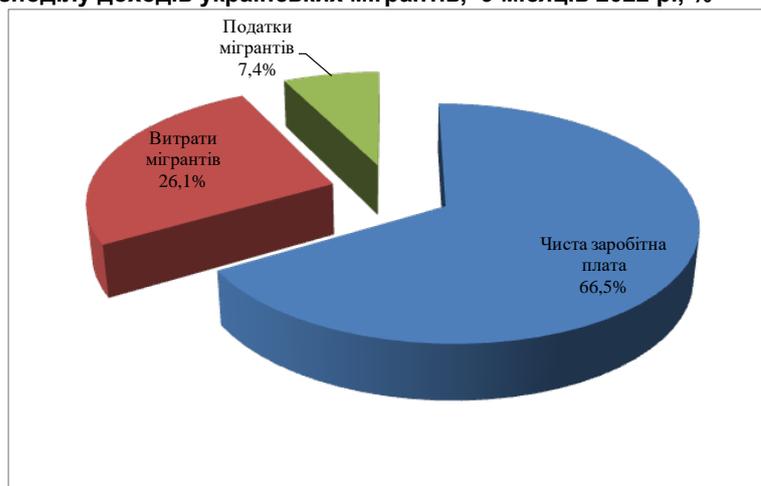

Джерело: [11]

Як видно з рис. 10, загальне зростання оплати праці українських мігрантів протягом досліджуваного періоду 2015-2021 р. перевищило 140%, приблизно на такий самий відсоток збільшилися витрати мігрантів у країні перебування, а от податки зросли у понад 4 рази. Це безумовне свідчення того, наскільки значний вплив мають українські мігранти не тільки на економіку України, але й на економіку країн свого перебування. Причому, за 9 місяців 2022 р. згідно оперативних даних НБУ, українці витратили на своє проживання за кордоном на 15,5 % більше, ніж за відповідний період 2021 р., а також сплатили податків у сумі 781 млн дол. США, що на 27,6 % більше, ніж за аналогічний період 2021 р. Для наочної ілюстрації на рис. 11 наведемо структуру розподілу доходу, який отримував український мігрант за підсумком 9 місяців 2022 р.

Рис. 11

Структура розподілу доходів українських мігрантів, 9 місяців 2022 р., %

Джерело: [11]

Отже, за наведених даних, мігрант-українець з кожних 100 доларів, зароблених у приймаючій країні, 26,1 долар витрачав у цій країні на проживання та сплачував 7,4 долари податків. Тобто, більше третини отриманого доходу, 33,5 % український мігрант витрачав у приймаючій країні, що станом на кінець вересня 2022 р. становило 3 525 млн дол. США.

Оскільки, на ЄС припадає приблизно 60 % переказів мігрантів, то можна оцінити витрати українських мігрантів у країнах ЄС щонайменше у понад 2 мільярди доларів США, що є дуже значною сумою, яка суттєво підтримує економіки країн, у тому числі, ЄС, які приймають українських мігрантів.

Висновки. Протягом досліджуваного періоду 2015-2021 рр. обсяг переказів трудових мігрантів зріс на 101,45 %, а з країн ЄС зокрема – у 2,72 рази. Трудові мігранти, що працюють в країнах ЄС, перераховували в

Україну більш ніж половину загальних обсягів переказів за всіма країнами, де працюють трудові мігранти. Згідно з даними Національного банку України, які оприлюднені вже після початку широкомасштабного вторгнення, в Україну продовжують надходити грошові перекази з-за кордону, які станом на кінець II кварталу 2022 перевищили 6,5 мільярдів доларів. Причому, за останніми даними НБУ, разом за 9 місяців 2022 р. українці перерахували з-за кордону 9 943 млн дол. США, що на лише на 4 % менше за показник аналогічного періоду 2021 р.

Грошові перекази мігрантів продовжують мати величезне значення для України і після початку повномасштабного вторгнення. Зокрема, за часткою у ВВП, станом на кінець II кварталу 2022 р. обсяг грошових переказів становив 10,7 % ВВП. Таке значне зростання відбулося через значну девальвацію національної валюти, у той час, як перекази з-за кордону відбуваються у валюті. Також встановлено, що протягом досліджуваного періоду грошові перекази від мігрантів значно перевищили обсяг прямих іноземних інвестицій. У 2022 р. у структурі каналів переказів мігрантів частка заробітної плати у переказах мігрантів зросла, порівняно із 2014 р. Так, якщо у 2015 р. обсяг переказів зарплатні склав 21,1%, то протягом II кварталів 2022 р. цей показник становив 23,3%. Це підтверджує раніше визначене припущення, що із початком війни багато тих, хто виїхав, прагнуть заробляти гроші, щоб підтримувати свої родини, які залишилися в Україні. Частка міжнародних платіжних систем у грошових переказах є значною: станом на кінець II кварталу 2022 р. через них було проведено більше четвертої частини, 25,6 % всіх платежів з-за кордону до України. Та, очікується, що це значення буде зростати. Зокрема, за оперативними даними НБУ, обсяг коштів, перерахованих через міжнародні платіжні системи протягом 9 місяців 2022 р. становить 2 410 млн дол. США, що на 4,01 % більше значення за такий же період 2021 р. Такі зміни зумовлені безпрецедентною підтримкою, яку зазначені платіжні системи надали українцям.

Проведена оцінка впливу розрахунків, які здійснюють мігранти на економіки приймаючих країн показала, що чим більше трудові мігранти заробляють, тим більше вони залишають коштів і у країні свого перебування, зокрема, у вигляді податків та видатків, які вони мають під час перебування закордоном. Встановлено, що за 9 місяців 2022 р. згідно оперативних даних НБУ, українці витратили на своє проживання за кордоном на 15,5 % більше, ніж за відповідний період 2021 р., а також сплатили податків у сумі 781 млн дол. США, що на 27,6 % більше, ніж за аналогічний період 2021 р. В середньому мігрант-українець з кожних 100 доларів, зароблених у приймаючій країні, 26,1 долар витрачав у цій країні на проживання та сплачував 7,4 долари податків. Тобто, більше третини отриманого доходу, 33,5 % український мігрант витрачав у приймаючій країні, що станом на кінець вересня 2022 р. становило 3 525 млн дол. США.

Витрати українських мігрантів у країнах ЄС щонайменше у понад 2 мільярди доларів США, що є дуже значною сумою, яка суттєво підтримує економіки країн, у тому числі, ЄС, які приймають українських мігрантів. Варто відзначити вагомe значення трудової міграції саме у польському напрямку, яке буде лише зростати, враховуючи кількість українців, що переїхали саме до Польщі. Саме тому, можна сміливо стверджувати, що визначена тенденція збережеться найближчим часом. Існуючі мігранти, швидше за все, відправлять додому більше грошей на підтримку сімей під час війни. Крім того, нові українські мігранти в Європі та інших країнах поступово знаходять роботу та також можуть надсилати гроші на підтримку членів родини вдома.

Список використаної літератури

1. Cherevko H. Labor migration: current and perspective challenges for Ukraine / H. Cherevko. // Technological and Economic Development of Economy – 2022. – Volume 28. – Issue 1. – P. 163-178.
2. Development of Ukraine's new migration policy strategy to reduce outflow of labor resources – UIF [Electronic resource]. URL: <https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/797127.html>
3. Eurostat – Migration and Migrant Population Statistics // <http://english.madde14.org/index.php?title=Eurostat>.
4. Migration and Development Brief 36 - A War in a Pandemic: Implications of the Ukraine crisis and COVID-19 on global governance of migration and remittance flows, May 2022 [EN/AR] [Electronic resource]. URL: <https://reliefweb.int/report/world/migration-and-development-brief-36-war-pandemic-implications-ukraine-crisis-and-covid>
5. Migrationdataportal [Electronic resource]. URL: <https://www.migrationdataportal.org/de/node/3781>
6. Strielkowski, Wadim & Šperková, L. (2016). Ukrainian labour migration and remittances in the European Union. *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences*. 20. 297. 10.3176/tr.2016.3.04.
7. Ukraine – Internal Displacement Report — General Population Survey Round 5 (17-23 May 2022) [Electronic resource]. URL: <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-5-17-23-may-2022>
8. Міжнародні системи переказу коштів підтримують Україну та її громадян [Електронний ресурс]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/mijnarodni-sistemi-perekazu-koshtiv-pidtrimuyut-ukravinu-ta-yivi-gromadyan>
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>
11. Статистика зовнішнього сектору НБУ [Електронний ресурс]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

Надійшла до редколегії 12.05.2023

O. Shepel, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REMITTANCES OF UKRAINIAN LABOR MIGRANTS FROM EU COUNTRIES IN THE CONTEXT OF TODAY'S GLOBAL CHALLENGES

Abstract. Remittances from migrant workers often act as a lifeline for many families and communities in developing countries that are in dire straits. Migrants' remittances represent the monetary dimension of international migration. They can have a significant impact on poverty reduction and can finance economic growth in countries that host migrants. For many countries, remittances are a significant and stable source of funds, sometimes exceeding official development assistance or financial receipts from foreign direct investment. Despite the fact that remittances exceed official development assistance, it is worth considering that these are private funds, not public funds. Global estimates of migrant remittances include transactions beyond what is commonly considered remittances, as the statistical definition used to collect data on remittances is broader.

Remittance flows often play a countercyclical role: that is, they persist during adverse events in recipient countries. Despite the COVID-19 crisis and political instability, the total volume of remittances continues to grow. Today, Ukraine is a donor country of labor migrants, and in the near future the flow of emigration will increase, which creates a threat of significant losses of the nation's human capital, and lowers the country's level of international competitiveness. Russia's war against Ukraine has caused a major humanitarian disaster and refugee crisis. Ukraine continues to lose its population as a result of going abroad. This is explained by a combination of factors, in particular, Russia's unprovoked aggression against Ukraine, inflation, political instability, corruption of all branches of government, lack of a culture of law enforcement. Since the beginning of the war, more than 8 million refugees have left Ukraine and remained in Europe, adding to the global number of Ukrainians living outside of Ukraine. The state is losing its human potential. In the context of the growing humanitarian crisis caused by Russia's unprovoked aggression against Ukraine, remittances from Ukrainians to the EU are a vital way to provide for family and native livelihoods.

Key words: international labor migration, remittances of labor migrants, receiving countries, countries of origin of migrants, foreign direct investments, GDP, EU.

